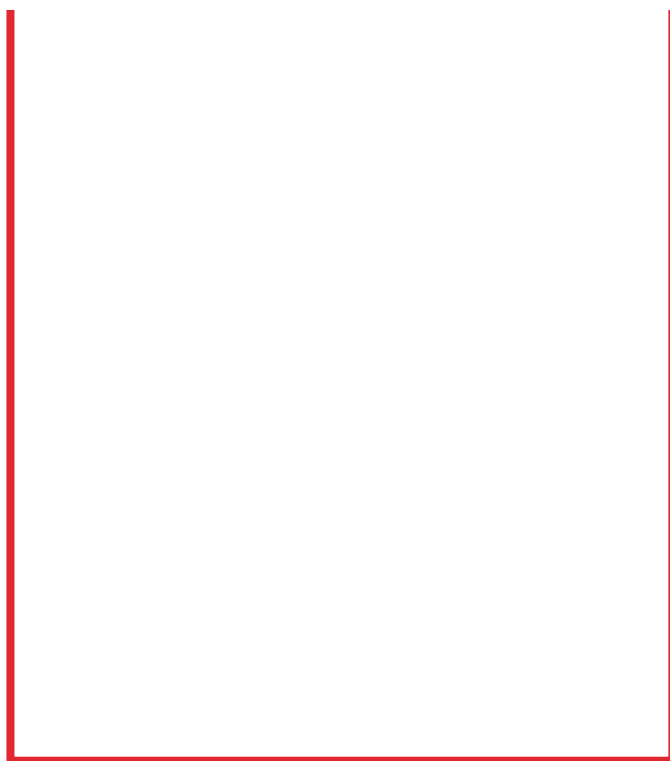

STANISŁAW LIPIEC

PRAWNICY – MIĘDZYNARODOWA PRAKTYKA

LAWYERS – INTERNATIONAL EXPERIENCE

PRAWNICY – MIĘDZYNARODOWA PRAKTYKA

LAWYERS – INTERNATIONAL EXPERIENCE

STANISŁAW LIPIEC

PRAWNICY – MIĘDZYNARODOWA PRAKTYKA

LAWYERS – INTERNATIONAL EXPERIENCE

POZNAŃ 2022

Lawyers - international experience

Autor: Stanisław Lipiec

Copyright by:
Stanisław Lipiec

Copyright by:
Wydawnictwo Rys

Korekta: Joanna Fifielska

Recenzent: dr Marek Gnusowski

Badania wykonano w latach 2017-2019;
Aktualizacja i uzupełnienie: 2020 rok.

Kontakt z autorem:
Stanisław Lipiec
staszeklipiec@gmail.com
lub poprzez
ACADEMIA.EDU
oraz
RESEARCHGATE.NET

Wydanie I
Poznań 2022

ISBN 978-83-67287-05-0

DOI 10.48226/978-83-67287-05-0

Wydanie:

Wydawnictwo Rys
ul. Kolejowa 41
62-070 Dąbrówka
tel. 600 44 55 80

e-mail: tomasz.paluszynski@wydawnictworys.com
www.wydawnictworys.com

mojemu Ojcu

Materiały dodatkowe dostępne także na:

[ACADEMIA.EDU](https://www.academia.edu)

[RESEARCHGATE.NET](https://www.researchgate.net)

Spis treści

Introduction	9
Wprowadzenie	13
Uwagi metodologiczne	19
Polscy prawnicy do spraw międzynarodowych	27
Liczba i rozmieszczenie.....	27
Obszary aktywności.....	33
Specjalizacja – czynniki wyboru.....	41
Współpraca prawnika z klientem.....	57
Współpraca z prawnikami z innych krajów.....	63
Podsumowanie.....	83
Polscy prawnicy za granicą	87
Emigracja prawnicza.....	88
Zamieszkiwanie za granicą.....	91
Kierunki emigracji.....	91
Praca za granicą.....	106
Ograniczenia w pracy za granicą.....	112
Podsumowanie.....	116
Prawnicy cudzoziemcy w Polsce	119
Liczba i pochodzenie.....	120
Aktywność w Polsce.....	135
Samorządy prawnicze – relacje.....	142
Podsumowanie.....	148
Trudności w pracy prawników	151
Edukacja i kompetencje.....	151
Formalności i organizacja.....	167
Bariery w prowadzeniu działalności gospodarczej.....	196
Kultura, obyczajowość i mentalność.....	204
Ograniczenia prawa UE.....	211
Podsumowanie.....	217
Zakończenie	221
Wnioski.....	227
Propozycje zmian.....	233
Bibliografia (wybór)	249
Conclusions.....	273
Załącznik.....	281
Spis wykresów i schematów.....	283
Spis map.....	286

Introduction

The 21st century is a time of great opportunity. The world has become a global village due to ubiquitous globalisation, digitisation and acceleration. Everyone, no matter where they live, can benefit from services located in China, organise a wedding in the United States or graduate from a university in South Africa. The world has shrunk and everything has become accessible, but, despite this, there are still international, social, economic and political borders, often the same as a century or two ago.

Globalisation requires individuals and societies to take action to overcome cultural, mental and economic limitations. The global market is rapidly replacing local commercial and industrial structures, and societies must respond to its needs. We want to work in other countries, participate in social life and experience the diversity of cultures. Our expectations and desires also generate a great amount of migration, creating new challenges. We participate more and more in mixed marriages; we work more and more and conduct our lives and work affairs in different parts of the world. Occasionally, we also commit crimes in and across countries. Change brings new perspectives, sometimes a sense of fulfilment, but also problems. One problem is the impact of globalisation on legal norms. The legal systems of different countries are merging, new intergovernmental and international regulations are being created. The globalisation of law makes our daily lives, mobility and business easier. However, at the same time, it requires a renewed knowledge and understanding of legal systems, norms and regulations, a new approach to the creation and development of law, or simply a new, non-national application of law in practice.

The practical, professional application of legal norms and also the creation of laws are usually undertaken by lawyers. In the age of globalisation, lawyers need not only to understand the legal norms of one country's legal system but also to compare them with the norms of other countries, between several countries or in the international space. Moreover, they have to be able to use them in their daily work with clients, in courts and other organisations. The task of lawyers is to translate difficult, sometimes almost abstract, principles of a legal norm into practical action. Over hundreds of years, this has been a complicated but achievable task. Thousands of law students practised with a full understanding of national legal, economic, cultural and social systems. Nowadays, this knowledge and experience are not enough to be a fully qualified lawyer. Globalisation processes require lawyers to view the world differently. Lawyers have to decide on what kind of understanding of contemporary world structures and their impact on the work they do, even if it is in a local field. This situation raises many problems for the individual jurist as well as for others with a real influence on the development of entire legal and political systems.

Globalisation has proven to be a major challenge for lawyers, now faced with balancing local and global perspectives. Currently, a client from China, Poland, Brazil or Fiji can visit a Polish law firm at any time. Nothing prevents a client from committing

a crime on the other side of the world. A world without borders also means that a local company can start production in the most remote areas of Australia and Oceania within just a few months. Consequently, a German, Polish or Brazilian lawyer has to learn the laws of other countries and adapt to other economic, cultural and social systems. He/she also needs to learn the mechanisms of legal services for foreigners or even contemplate going to the other side of the world. He must start considering his profession globally to answer the essential question: *Am I ready to accept cases across the borders of my country and between those borders?*

A local advocate, a lawyer from a multinational law corporation, the registrar from next door and the legal adviser from the next street have to answer such a question. Practitioners around the world, regardless of speciality or form of work, must confront globalisation. However, advocates and legal advisers have the most difficult task because they have to find their way both in the transnational system of legal norms and in a legal business world without any boundaries. They are in a hiatus between the traditional practice of law and being legal entrepreneurs. Therefore, the effort they expend to meet the demands of globalised work is much greater than for other jurists. Lawyers are the most active legal professionals, confronting the changes of globalisation daily in their professional practice. For this reason, together with legal advisers, they stand alongside representatives of the economic world and are at the centre of events. Yet, this makes their work significantly more difficult albeit more interesting than the daily duties of judges or prosecutors.

Globalisation thus appears to be a barrier in itself for most local jurists, the majority of whom are unable or unwilling to enter the global economy and culture. This frustrates them, especially when the symptoms of globalisation in different forms appear in their cities and towns – when foreigners visit their law offices or when new global legal solutions have to be applied. The proliferation of constraints sometimes leads local lawyers to choose to remain in the local communities and work as before.

Conversely, an increasing number of lawyers are freely navigating the globalised world. They leave their local work environments, work abroad, take care of clients living there, participate in international legal procedures and establish international businesses. They benefit from globalisation; they are global lawyers, effortlessly decoding the cultural norms of other countries. They work where they want, how they want and for whom they want, regardless of national borders and cultural differences. A new, small community of international lawyers is being created, working in several countries and across national borders or with foreigners. The change is visible, although slow.

State structures, international organisations and even private organisations and companies also contribute to globalisation processes, often more than individual lawyers. Thus, they gain the benefits of globalisation, are able to overcome the difficulties and avoid the pitfalls associated with it. However, these organisations need the assistance of lawyers. They cannot operate politically, economically or socially without their expertise. Therefore, they facilitate and support lawyers to operate outside their headquarters. International law firms are being established, facilitating trans-local work for

lawyers in a wide range of areas as well as international working rules, contracts and agreements, which are essential in the context of globalisation. Thereby, international political structures and lawyers cooperate, achieving beneficial synergies.

The globalisation pattern of the legal profession, legal norms and jurists' work practices vary from case to case, country to country and region to region. Europe adopts a regional model, based on deep linkages at the continental level and limited linkages at the global level. Consequently, lawyers can easily work in Europe but less easily in global markets. Not all European lawyers work globally, though many are in contact with global economic, social and cultural mechanisms. Almost everyone in their daily practice meets foreign clients and deals with cases beyond the borders of one country. Only a few jurists work globally or in several countries simultaneously. Even in a united Europe, the mechanisms between regionalisation and Europeanisation are slow.

Undoubtedly, the European Union (EU) enables lawyers to work in the European region without borders; Union structures favour transnational and cross-border work; lawyers are able to work in several countries. Even so, there are still restrictions and barriers preventing them from working outside their home country. Fear and apprehension, as well as the lack of a real need to work outside their local environment, are the biggest among them.

European rules mean that everywhere in Europe a lawyer uses similar legal institutions in specific situations. European rules are well integrated into national legal standard structures and are reflected in both legal systems and business realities. Hence, specific "fruits" of globalisation are present in Bulgaria, Croatia and Poland. The legal profession inevitably becomes Europeanised and, consequently, globalised.

Polish advocates and legal advisers are also experiencing the effects of these processes. Progressively more lawyers have foreign clients, work abroad, support companies from other parts of the world and apply transnational law. Globalisation is knocking on the door of most Polish law firms, regardless of their business profile, because Polish lawyers are part of the European legal world and are exposed to the same processes as other jurists.

Clearly, globalisation processes do not affect Polish lawyers equally. However, the process is accelerating and Polish advocates and legal advisers are affected faster than native judges or prosecutors. Only market lawyers are able to react quickly to the economic and social changes happening in the world, although they usually perceive globalisation through the perspective of European relations. Nonetheless, representatives of other countries, such as Germany and the Netherlands, seem to benefit to a larger degree than Poles because of legal services' globalisation. Polish lawyers are lagging behind and therefore need to do everything possible to become well connected in the world of international legal services. Jurists are at a crossroads. On the one hand, they are needed locally; on the other, globalisation is knocking on their door. The majority still work locally but increasingly use cross-border mechanisms in their daily practice.

The Polish legal services market is changing. A strong impulse for change is globalisation, more commonly defined as Europeanisation, which is happening under the

impact of EU law and the economic trends of the European community. Each year, Polish lawyers have successively more opportunities for international development and active participation in the globalised legal services market. Do they take advantage of these opportunities? Do they see their opportunities or limitations? How they work on a day-to-day basis in a world of foreign clients and new international law, and how they overcome barriers to the internationalisation of their services, is another story.

Wprowadzenie

Pierwsze dekady XXI wieku przyniosły Polsce, jak i całej Unii Europejskiej szereg nowych wyzwań, związanych ze swobodnym przemieszczaniem się kapitału, ludzi i usług. Jednym z wielu następstw tych zjawisk jest z roku na rok zwiększająca się liczba cudzoziemców żyjących w Polsce (*Mapa migracji*, 2021) oraz rosnąca liczba zagranicznych przedsiębiorców obecnych nad Wisłą (*Inwestorzy zagraniczni w Polsce; Zagraniczne podmioty gospodarcze w Polsce – raporty*). W ślad za nimi zwiększa się potrzeba zajęcia się sprawami prawnymi ludności i świadczenia prawniczych usług otoczenia biznesu. W konsekwencji coraz więcej zagranicznych firm i cudzoziemców korzysta z polskiej pomocy prawnej, zaś polscy prawnicy coraz aktywniej świadczą swoje usługi na rzecz zagranicznych gości.

Statystyki dostarczają wyraźnych danych o zwiększonym udziale cudzoziemców oraz zagranicznych firm w obrocie prawnym na obszarze UE i w Polsce. W odniesieniu do Polski zauważono, że zwiększyła się liczba umów zawieranych przez obcokrajowców i zagraniczne firmy, popełnianych przez nich czynów niedozwolonych, jak i postępowań administracyjnych z ich udziałem. W większości przypadków są to zwyczajne, codzienne transakcje i sprawy takie same, jak te dotyczące Polaków. Tak samo jak obywatele polscy, cudzoziemcy odpowiadają za wzrost liczby spraw prawnych trafiających do sądów, rozpatrywanych przez urzędy. Często bardzo trudno jest oddzielić sprawy obcokrajowców i obcego kapitału od spraw typowo krajowych (*Państwo niegotowe na cudzoziemców*, 2019; *Ruch graniczny oraz wydatki cudzoziemców w Polsce 23.12.2019 r.*, 2019).

Statystyki podają również, że w każdym kwartale roku polskie granice przekracza ponad 40 mln osób, co dotyczy wyłącznie obywateli krajów spoza Unii Europejskiej. Jak podają Główny Urząd Statystyczny oraz Urząd do spraw Cudzoziemców, odsetek obcokrajowców pochodzących spoza krajów unijnych żyjących w Polsce zwiększa się corocznie o ok. 10%. W związku z tym każdego roku jest wydawanych ponad 100 tys. decyzji w sprawie pobytu czasowego obywatela kraju innego niż unijnego, EOG i EFTA (*Cudzoziemcy w Polsce*, 2020; *Mapa migracji*, 2021).

Więcej obcokrajowców i zagranicznych firm stale lub tymczasowo przebywających nad Wisłą oznacza większą liczbę postępowań prawnych, więcej zagranicznych klientów, producentów, transakcji. Dodatkowo wielu przedsiębiorców zagranicznych operuje spoza granic kraju, a w Polsce ma jedynie swoje oddziały. Obrazują to liczby: w połowie 2019 roku swoje polskie główne siedziby lub oddział miało ponad 82 tys. spółek z udziałem kapitału zagranicznego. Liczba tych firm wzrasta co roku wprost proporcjonalnie do liczby cudzoziemców, czyli o 10% (*Inwestorzy zagraniczni w Polsce; Zagraniczne podmioty gospodarcze w Polsce – raporty*). Publiczna statystyka nie uwzględnia przy tym cudzoziemców prowadzących działalność gospodarczą nierejestrowaną, jednoosobową, spółki osobowe lub inne zorganizowane działania gospodarcze (np. fundacje, stowarzyszenia, spółdzielnie).

Wzrost zagranicznego kapitału w Polsce oraz migracje ludności znajdują swoje odbicie w dziedzinie świadczenia profesjonalnych usług prawniczych. Także obcokrajowcy korzystają z pomocy i doradztwa adwokata lub radcy prawnego, występują przed sądami i uczestniczą w postępowaniach sądowych i administracyjnych. Konieczność dostosowywania usług do wymagań nie-Polaków stanowi poważne wyzwanie dla polskich jurystów.

Zacieśniła się także współpraca polskich prawników z zagranicznymi prawnikami, co ma na celu profesjonalne zajmowanie się sprawami cudzoziemców lub firm zagranicznych w Polsce. Wiele spraw jest co prawda prowadzonych w Polsce, lecz udział zagranicznych prawników bywa niezbędny.

Te wszystkie czynniki: imigracja do Polski lub przez Polskę, zwiększanie się obrotu gospodarczego Polski z innymi krajami (głównie tymi należącymi do UE) oraz konieczność współpracowania polskich prawników z jurystami z innych krajów, powodują, że w naszym kraju wyrasta nowa grupa specjalistów od prawa. Są nimi prawnicy międzynarodowi, transgraniczni, specjalizujący się w sprawach cudzoziemców (*Elżbieta Łojko, s. 52–59; Łojko, 2005a, s. 35–52*).

Nie ma ich wielu – ledwie promil działających w Polsce radców prawnych i adwokatów identyfikuje się jako prawnicy międzynarodowi. Kilkunastu z nich skupia się wyłącznie na sprawach ponadkrajowych, a dla kilkudziesięciu innych (łącznie pomiędzy 80–200 osób) sprawy te stanowią istotną część ich aktywności zawodowej. W istocie mamy do czynienia z wielką prawniczą niszą do zagospodarowania, z uwagi na wielość spraw, jaka musi się pojawić przy tak dynamicznym wzroście liczby cudzoziemców, firm zagranicznych i transgranicznych. Uchwycenie rzeczywistej liczby prawniczych specjalistów międzynarodowych oraz ich cech w przeróżnych kontekstach jest niezwykle trudne, ponieważ kwestie te nie zostały dotychczas zbadać ani uwzględnione w badaniach prowadzonych w ramach statystyki publicznej lub branżowej.

Juryści zajmujący się sprawami obcokrajowców, firm zagranicznych czy firm krajowych z udziałem kapitału zagranicznego nie są grupą jednorodną. Charakterystyczną grupą prawników zajmujących się sprawami cudzoziemców w Polsce lub firm zagranicznych w Polsce są prawnicy korporacyjni, często określający siebie wyłącznie mianem prawników przedsiębiorstw zagranicznych. Zazwyczaj są to specjaliści od prawa spółek, fuzji i przejęć, osoby pracujące w korporacjach prawniczych lub na ich rzecz. Pracują w Warszawie lub innych wielkich miastach w międzynarodowych firmach doradztwa prawniczego, zatrudniających po kilkudziesięciu prawników. Nie zajmują się indywidualnymi obcokrajowcami, lecz firmami z zagranicznym kapitałem. Zazwyczaj poruszają się w sferze dużych firm i miast, nie mając stałego miejsca praktyki w Polsce, przez co są bardziej pracownikami korporacji, niż niezależnymi prawnikami.

W Polsce istnieje kilkanaście korporacji prawniczych zajmujących się obsługą międzynarodowych firm. W ich ramach może pracować od 50 do 100 specjalistów prawniczych zajmujących się obsługą zagranicznego kapitału. Spośród nich jedynie pojedyncze osoby są w stanie samodzielnie, bez struktury korporacyjnej, świadczyć

indywidualne usługi prawnicze na rzecz cudzoziemców i zagranicznych firm (*Balcerzak,; Hołubiec, s. 24–25; Polskie Stowarzyszenie Prawników Przedsiębiorstw; Prawnicy przedsiębiorstw – dziś i jutro, 2016, s. 7–32; Sołtys, 2017, s. 129–145, 233–242, 250–255, 268–270*).

Drugą grupą prawników międzynarodowych są ci, którzy swoje usługi kierują głównie do cudzoziemców i firm zagranicznych z konkretnego kraju lub regionu świata. Zazwyczaj pracują w ramach niewielkich, kilkuosobowych firm prawniczych. W tej grupie znajdujemy kilkunastu prawników polskich lub zagranicznych, oferujących wyspecjalizowane usługi biznesowo-prawnicze, zajmujących się wybranymi krajami lub regionami świata, głównie Europą. Generalnie każdy z krajów Unii Europejskiej może liczyć na od 1 do 5 firm prawniczych zajmujących się jego sprawami. Kraje pozaeuropejskie lub europejskie kraje byłego ZSRR są mniej popularne. Niekiedy w ramach jednej firmy prawniczej pracuje kilku prawników zajmujących się różnymi krajami lub regionami. Wyjątek stanowią Niemcy, których interesami zajmuje się co najmniej 10 kancelarii prawnych, rozlokowanych głównie w zachodniej Polsce. Łączna liczba indywidualnych prawników niepracujących w korporacjach prawniczych, a zajmujących się sprawami cudzoziemców lub zagranicznych firm, nie jest znana. Można jednak szacować, że dla kilkunastu polskich kancelarii prawniczych sprawy zagraniczne są dominujące (oprócz Niemiec). Stąd też sprawami niekrajowymi poza korporacjami prawniczymi może zajmować się łącznie od 50 do 150 prawników w skali całego kraju. Co ciekawe, do dziś nie ma kancelarii prawnej zajmującej się wyłącznie sprawami cudzoziemców ukraińskich lub ukraińskiego kapitału pomimo wielu Ukraińców mieszkających i pracujących w Polsce (*Kosyło, 2004, s. 143–150, 2010, s. 157–187; Podleś & Comendador, 2003; Sołtys, 2017*).

Kolejna, niewielka grupa prawników świadczy usługi typowo transgranicznie. Zazwyczaj na granicy polsko-niemieckiej, najdalej w Szczecinie, w Poznaniu i we Wrocławiu, mają swoje siedziby kancelarie prawne zajmujące się sprawami pomiędzykrajowymi. Zgłaszają się nich klienci indywidualni, prosząc o pomoc w sprawach rodzinnych, karnych, jak i drobnych gospodarczych. Tymczasowe migracje ludności poza granice to naturalna przyczyna, dla której w polskich i niemieckich instytucjach prawnych prowadzonych jest coraz więcej takich spraw, co obligatoryjnie pociąga za sobą zaangażowanie obu stron. Tę niszę zapewniają właśnie prawnicy transgraniczni. Są to osoby, które zazwyczaj odebrały wykształcenie i zdobyły doświadczenie prawnicze po dwóch stronach granicy, do tego biegle władają oboma językami. Są zatem w stanie prowadzić sprawy lub ich elementy w dwóch jurysdykcjach. Najczęściej posiadają uprawnienia zawodowe wydane w obu krajach, zazwyczaj w Polsce i w Niemczech. Ich praktyka zawodowa polega na świadczeniu doradztwa prawnego w obu krajach lub na występowaniu przed sądami, organami administracji w obu krajach. Ewentualnie występują przed organami jednego kraju, lecz elementy zagraniczne postępowania realizują samodzielnie w drugim kraju. Obsługują firmy i obcokrajowców z obu stron granicy. Należy szacować, że taka forma wykonywania zawodu dotyczy jedynie prawników nadgranicznych z południa i zachodu Polski. Liczbę polsko-zagranicznych firm prawniczych pracujących w ten sposób można określić na kilkanaście

podmiotów zarejestrowanych w Polsce lub za granicą (głównie w Niemczech). Są to zazwyczaj kancelarie indywidualne. Dlatego też liczba zaangażowanych w sprawy transgraniczne polsko-niemieckich (ewentualnie polsko-czeskich) prawników nie jest większa niż łącznie 30 osób (*Fermus & Dąbek, 2006; Piechocki, 2014*).

Dopełnieniem obrazu grupy prawników międzynarodowych są specjaliści, którzy centrum swoich zainteresowań upatrują w sprawach z zakresu ochrony praw człowieka, prawa Unii Europejskiej, prawa publicznego międzynarodowego czy prawa morza. Zajmują się specyficznymi postępowaniami krajowymi z tego zakresu lub wyłącznie sprawami rozgrywającymi się w przestrzeni międzynarodowej. Ich domeną jest reprezentowanie osób indywidualnych, organizacji lub krajów przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu, Trybunałem Sprawiedliwości Unii Europejskiej w Luksemburgu lub innymi międzynarodowymi trybunałami. Nie zawsze są z zawodu adwokatami lub radcami prawnymi. Niekiedy pracują na uczelniach, w organizacjach pozarządowych lub jako rządowi agenci, zajmują się także prawem konstytucyjnym. W skali całego kraju ich liczba jest bardzo niewielka.

Niewątpliwie do grupy prawników międzynarodowych należą też prawnicy zagraniczni praktykujący wyłącznie w Polsce lub także w Polsce. Zdecydowana większość posiada prawo wykonywania zawodu w krajach Unii Europejskiej i korzysta z prawa pracy w Polsce z tytułu unijnych regulacji dla prawników zagranicznych. Istnieje także wąska grupa prawników zagranicznych, poza unijnych, którzy korzystają z polskich norm dotyczących pracy prawników poza unijnymi w Polsce. Również pewna grupa prawników zagranicznych unijnych świadczy swoje usługi prawnicze na rzecz cudzoziemców w Polsce w ramach tymczasowego świadczenia usług (*Fermus & Dąbek, 2006; Tabaszewski, 2017, s. 53–72*).

Przybywa także prawników z zagranicy nieposiadających uznawanych w Polsce uprawnień prawniczych, którzy zajmują się sprawami międzynarodowymi, cudzoziemcami lub firmami zagranicznymi. Pośród nich są osoby posiadające zdobyte poza polskimi granicami kwalifikacje zawodowe i licencje prawnicze, lecz w Polsce z różnych powodów nieuznawane. W tej grupie znajdujemy coraz większą liczbę prawników ukraińskich, którzy nie potwierdzili swojego prawa wykonywania zawodu w Polsce lub Unii Europejskiej. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku prawników pochodzących z innych krajów byłego ZSRR. Pojedynczy prawnicy zagraniczni w Polsce nieuznawani zaanektowali na swoje potrzeby wąskie specjalizacje o charakterze biznesowym, finansowym czy specjalistycznym. Są to często firmy prawniczo-biznesowe prowadzące działalność doradcą w sprawach gospodarczych dla firm zagranicznych. W ich ramach często funkcjonują zagraniczni juryści, którzy nie posiadają polskich lub europejskich uprawnień prawniczych. Wszystko to tworzy „szarą strefę” zawodów prawniczych w Polsce, nietolerowaną często przez polskie korporacje zawodowe. Trudno jest przewidzieć jej przyszłość i liczebność.

Pewną podgrupę stanowią także osoby posiadające prawo do wykonywania zawodów paraprawniczych jak rzecznicy patentowi, doradcy podatkowi, doradcy restrukturyzacyjni czy legislatorzy. W kręgu ich zainteresowań czasami znajdują się zagadnienia międzynarodowe lub transgraniczne, coraz chętniej specjalizują się wyłącznie w sprawach

cudzoziemców lub obcego kapitału gospodarczego. Zawody te nie są jednak profesjami prawniczymi, a zatem ich przedstawiciele nie muszą mieć wykształcenia prawniczego.

Nie wolno zapomnieć, że każdy radca prawny i adwokat oprócz swojej znaczącej roli w systemie wymiaru sprawiedliwości jest przedsiębiorcą. Zajmując się sprawami klientów zgodnie z zasadami wykonywania zawodu prawniczego, jednocześnie uzyskuje z tego tytułu korzyści biznesowe. Praca z klientem zagranicznym: indywidualnym, jak i firmowym, ma swoją specyfikę – wymaga szeregu kompetencji językowych, kulturowych, znajomości prawa i obyczajów typowych dla krajów obcych. Niewątpliwie jednak może być źródłem większych zysków w porównaniu do obsługi klienta krajowego. To zresztą dość powszechna opinia wśród polskich jurystów, szczególnie w odniesieniu do zagranicznych klientów biznesowych. Jeżeli radca prawny lub adwokat pokonają owe bariery i zajmą się sprawami cudzoziemców i zagranicznego kapitału, to potencjalnie mogą osiągać większe korzyści gospodarcze. Perspektywy wciąż są bardzo obiecujące, zważywszy na niszowość tego zajęcia, a także ciągły napływ cudzoziemców do Polski (Mrozek, 2018, s. 17–35; Winnicka, 2006, s. 98–105).

To nie koniec barier – współpraca z klientami zagranicznymi często wymaga sprawnego poruszania się na arenie międzynarodowej. O ile stała lub epizodyczna praca za granicą należą do rzadkości, o tyle popularniejsza stała się współpraca z prawnikami zagranicznymi. Prawnicy, którzy w swym *dossier* mają sprawy o charakterze międzynarodowym, często dążą do zawiązywania takiej współpracy, z reguły na zasadzie pełnomocnictwa substytucyjnego. Zazwyczaj dotyczy to tych kancelarii prawnych, które specjalizują się w klientach z danego kraju lub regionu. Zagraniczny partner stale lub okazjonalnie świadczy pewne usługi dla polskiego radcy prawnego lub adwokata, lub bezpośrednio dla klienta polskiego prawnika. W pełnomocnictwie substytucyjnym opiekuje się on klientem w innym kraju w wymiarze porównywalnym do tego, jaki obowiązuje prawnika w Polsce. Zdarza się, że zastępuje go w zagranicznych sądach i instytucjach, bierze udział w zagranicznych negocjacjach, jak i uczestniczy w alternatywnym rozwiązywaniu sporów (ADR) za granicą. Partnerzy działają mniej lub bardziej formalnie, określają pomiędzy sobą zasady rozliczeń finansowych i zakres zadań. Zdecydowanie stawiają na tymczasowość takiego rozwiązania – nieliczni polscy prawnicy mają stałych partnerów za granicą.

Zasadniczo zajmowanie się sprawami klientów zagranicznych w Polsce nie implikuje zmiany podejścia do wykonywania praktyki radcowskiej lub adwokackiej także w sądach i innych organach. Większość prawników jest w stanie zajmować się klientami zagranicznymi podobnie jak polskimi. Jedynie na najwyższych poziomach skomplikowania spraw praca tego typu może odbiegać od prawniczej codzienności. Różnice te zazwyczaj dotyczą sfery kulturowej i społecznej niż samego prawa materialnego, procedury czy zasad prowadzenia biznesu.

Odrębną dziedziną jest praktyka w międzynarodowych trybunałach, organizacjach międzynarodowych, także w instytucjach rządowych i organizacjach pozarządowych. Reprezentowanie klientów przez prawników w takich miejscach wymaga nie lada wiedzy i obycia, gdyż instytucje te rządzą się własnymi prawami i obyczajami, w dużej mierze odmiennymi od zasad obowiązujących w sprawach krajowych. Te

niszowe aktywności podejmowane są głównie w imieniu poszczególnych krajów lub ich instytucji, a na stałe zajmuje się tym ledwie kilka osób w kraju.

Podobnie jest podczas reprezentowania klientów zagranicznych przy alternatywnym rozwiązywaniu sporów. Praca w arbitrażach międzynarodowych, w mediacji, sądach polubownych jest także aktywnością specyficzną, szczególnie we współpracy z klientami zagranicznymi, stąd angażuje garstkę polskich prawników. W polskich krajowych arbitrażach także niezwykle rzadko spotyka się cudzoziemców i zagraniczne firmy. Najprawdopodobniej obecnie nie ma nawet żadnego polskiego specjalisty wyłącznie od międzynarodowych ADR-ów ani od krajowych arbitraży z udziałem podmiotów zagranicznych (*Wiśniewski, 2011*).

Pozostałe formy pracy z klientami zagranicznymi lub praktykowania w sprawach zagranicznych to odległa przeszłość. Obecnie polski prawnik ma kilka możliwości pracy międzynarodowej: pracuje w swoim kraju z klientem zagranicznym; pracuje w swoim kraju z każdym klientem, lecz ewentualnie wykorzystując narzędzia prawa międzynarodowego, głównie unijnego; pracuje w swoim kraju we współpracy z partnerami zagranicznymi; pracuje transgranicznie lub pracuje międzynarodowo w dużych korporacjach prawniczych. Gdyby miał znaleźć jeszcze inną możliwość, mógłby specjalizować się w wąskich dziedzinach ADR lub w ochronie praw człowieka w ujęciu prawa międzynarodowego publicznego.

Spektrum międzynarodowego zaangażowania polskich prawników ulega jednak zmianie wraz ze wzrostem międzynarodowych powiązań pomiędzy krajami, firmami i konsumentami. Prawdopodobnie z czasem możliwe stanie się zastąpienie wewnątrz krajowych procedur rozwiązywania sporów z elementami międzynarodowymi procedurami ponadkrajowymi. Być może upowszechni się forma specjalnego postępowania w sprawach gospodarczych i konsumenckich prowadzonych przez ponadkrajowe, międzynarodowe organy wymiaru sprawiedliwości lub arbitraż. W tym kierunku zmierzają procedury rozwiązywania sporów w zakresie własności intelektualnej, prowadzone przez izby odwoławcze EUIPO lub powstający właśnie paryski sąd dla rozwiązywania międzynarodowych sporów gospodarczych (*Biard, 2019, s. 24–32*). Jak na razie, wszystkie sprawy z elementami zagranicznymi toczą się w poszczególnych krajach. Polska i polscy prawnicy dopiero rozpoczynają swoją przygodę z zagranicznymi klientami i międzynarodowymi procedurami. Jednak praca niektórych z nich już dzisiaj staje się bardziej międzynarodowa. Na przestrzeni najbliższej dekady w Polsce większość jurystów będzie miała do czynienia ze sprawami ponadkrajowymi. Integracja europejska i migracje ze wschodu przyspieszą te procesy.

Uwagi metodologiczne

Impulsem do przyjrzenia się sytuacji polskich prawników w kontekście globalizacji i świadczonych przez nich usług były działania Komisji Europejskiej w zakresie tworzenia prawnych i nieformalnych mechanizmów ułatwiających międzynarodowe (europejskie) świadczenie usług prawnych. Istotnym bodźcem były też interdyscyplinarne poszukiwania nad rolą prawnika i zawodami prawniczymi prowadzone przez Richarda Abla oraz socjolożki prawa Marii Boruckiej-Arctowej oraz inne prace polskich badaczy zawodów prawniczych m. in. Marka Gnusowskiego, Małgorzaty Kożuch, Roberta Tabaszewskiego, czy Bogusława Sołtysa (*Gnusowski, 2014; Kożuch, 2016; Sołtys, 2017; Tabaszewski, 2017*). W kontekście zaś europejskim inspirację stanowiły badania Sjoerda Claessensa, Andrew Boona oraz Ole Hammersleva (*Abel i in., 2020; Boon, 2017; Claessens, 2008*).

Osobną kwestią są inspiracje związane z metodologią prowadzonych badań. Duże wrażenie na autorze wywarły prace z zakresu antropologii kulturowej, szczególnie opracowania Bronisława Malinowskiego napisane po jego pobycie badawczym na Wyspach Trobrianda. Uznano, że korzystając ze spuścizny antropologiczno-socjologicznej najlepiej da się zbadać rzeczywistości świata polskich prawników (*Malinowski, 2018; Young, 2008*). Odwołano się przy tym również do założeń tzw. teorii ugruntowanej, szczególnie w interpretacji Kathy Charmaz (*Charmaz, 2013*).

Bardzo wiele dyskutuje się o światowej globalizacji gospodarczej, społecznej, kulturalnej i prawnej, jednak ta ostatnia kwestia jest zazwyczaj pomijana, zwłaszcza w zakresie wykonywania zawodów prawniczych i światowego świadczenia usług prawniczych. Jak dotąd nie prowadzono pogłębionych i kompleksowych badań dotyczących wpływu globalizacji na świadczenie usług prawniczych w różnych krajach. Nie prowadzi się też szerokiej dyskusji o świadczeniu usług prawniczych i roli prawników. Jest ona wciąż definiowana jako krajowa, czasami regionalna, i nie wiąże się jej z powszechnymi zmianami w zakresie gospodarki, społeczeństwa czy polityki. Również globalizacja norm prawnych i powstawanie ponadkrajowych struktur prawnych nie jest wiązana ze świadczeniem usług prawniczych i rolą samych prawników. Wygląda na to, że w ramach ogólnej dyskusji i badań nad globalizacją kwestia umiędzynarodawiania, upowszechniania i globalizacji zawodów prawniczych oraz świadczenia usług prawniczych zeszła na dalszy plan (*Dezalay & Garth, 2011; James R. Faulconbridge i in., 2008; Silver, 2005*).

Zasadniczym problemem badawczym w tej sytuacji jest ustalenie, w jaki sposób prawnicy świadczą swoje usługi w dobie globalizacji, jak radzą sobie z zanikaniem granic jurysdykcyjnych, transgranicznością gospodarki, wprowadzaniem norm prawnych o zasięgu szerszym niż krajowy. Istotnym jest także, jak indywidualny prawnik funkcjonuje na szerokim rynku usług w kontekście międzynarodowym. Z racji faktu, że kwestia zależności pomiędzy globalizacją, świadczeniem usług prawniczych i samym prawnikiem jest tematem nowym, wszelkie poszukiwania muszą w swojej pierw-

szej części mieć charakter eksploracyjny. Należy się więc dowiedzieć, kto świadczy usługi prawnicze w dobie globalizacji i co to są międzynarodowe usługi prawnicze.

Obok tego pojawiają się problemy decyzyjne, które mają mniejsze znaczenie dla eksploracji zagadnień, niemniej jednak są ważne dla wdrażania wyników badania dla realizowania konkretnych polityk. Rezultaty obecnego badania mogą stać się podstawą dla podejmowania dalszych decyzji gospodarczych i politycznych. Dlatego w trakcie badania konkretne problemy o charakterze wdrożeniowym musiały zostać zaakcentowane. Istotnym w obecnych poszukiwaniach było określenie celów, jakie winni osiągnąć prawnicy, aby mogli bez przeszkód uczestniczyć w procesach globalizacji usług prawniczych.

Nie bez znaczenia jest wskazanie postulowanych kierunków rozwoju krajowych i międzynarodowych systemów świadczenia usług prawniczych, co należy osiągnąć, aby krajowi prawnicy mogli pracować międzynarodowo, jakie bariery należy znieść oraz w jaki sposób to uczynić, aby doprowadzić do stworzenia modelu prawnika, który bez przeszkód świadczy międzynarodowe usługi prawnicze na całym świecie w sposób kompetentny i efektywny.

Wszystkie problemy z zakresu międzynarodowego świadczenia usług prawniczych oraz wpływu globalizacji na usługi dotyczą także polskich adwokatów i radców prawnych. Polscy mecenasi są poddani identycznym procesom jak prawnicy w innych krajach. Niemniej z racji wieloletniej przynależności Polski do bloku krajów o nierynkowym charakterze gospodarczym, międzynarodowe usługi prawnicze rozwijają się tutaj w nieco odmienny sposób, niż w innych częściach świata. Należy pochylić się nad takimi problemami jak specyfika globalizacji usług prawniczych w Polsce w stosunku do innych krajów Europy oraz świata, wpływ dawnych uwarunkowań na wybory zawodowe polskich prawników czy możliwe do osiągnięcia cele globalizacyjne rozumiane w polskim kontekście. Te problemy wymagają szerszych poszukiwań eksploracyjno-eksplikacyjnych, gdyż stosunek polskich prawników do globalizacji, w różnych jej kontekstach, nie został jeszcze opisany. Podobnie jak specyfika polskiej drogi w kierunku umiędzynarodowienia statusu polskiego prawnika i świadczonych przez niego usług. Kapitalne znaczenie ma także dokładne wyróżnienie strategii w zakresie umiędzynarodawiania usług oraz omówienie wpływu zjawisk powszechnych na pracę polskich jurystów. Dlatego te problemy muszą zdominować poruszaną problematykę (*Gnusowski, 2014a*).

Wymienione problemy widoczne są w każdym kraju świata. Występują jednak liczne odmienności krajowe i regionalne, zależne od różnych czynników kulturowych, społecznych czy gospodarczych. Większość z nich ma charakter tak powszechny, jak i lokalny. Sytuacji polskiej nie można bezpośrednio ekstrapolować na wszystkie kraje świata lub nawet samej Unii Europejskiej, mimo że podstawowe problemy i sposoby ich rozwiązywania są zbieżne. Koncentracja na polskiej sytuacji umożliwia dokonywanie stosownych porównań sytuacji prawników z różnych krajów i prowadzenie dalszych poszukiwań naukowych na szerszą skalę, jednak te porównania muszą być ostrożne, uwzględniając specyfikę krajową i regionalną (*Adangor, 2016; Cunha i in., 2018; Friedman & Pérez Perdomo, 2003; Silver, 2005*).

Badania nad prawnikiem są badaniami multidyscyplinarnymi, dlatego też muszą być prowadzone wieloma metodami. Zdecydowany jednak nacisk należy kłaść na metody socjologiczne. Idąc śladem badaczy zawodów prawniczych z dziedziny socjologii prawa lub antropologii prawa, widzimy, że stosując metody ilościowo-jakościowe jesteśmy w stanie poznać „prawo w działaniu”, społeczne oddziaływanie prawa. Rzeczywistość aktywności prawnika w środowisku międzynarodowym ma przecież decydujące znaczenie. Dlatego też dobór metod socjologicznych, ilościowo-jakościowych wydaje się najbardziej trafny. Jedynie w ten sposób można podążać ścieżkami Luhmanna (*Matuszek, 2017*), Ehrlicha (*Hertogh & Ehrlich, 2009*), Malinowskiego i Podgóreckiego.

Stąd też konieczne wydaje się wykorzystanie takich metod i technik badań socjologicznych jak kwestionariusz, wywiad lub ankieta. Jedynie docierając do aktorów świata prawniczego można dowiedzieć się, jak rzeczywiście wygląda praktyka pracy prawnika i prawo w działaniu. Samo jednak funkcjonowanie prawnika w świecie międzynarodowym byłoby oderwane od rzeczywistości. Bez istnienia prawa jako struktury prawnik byłby aktorem bez sceny. Dlatego też koniecznym wydaje się przyjrzenie samemu prawu, w ramach którego funkcjonuje prawnik.

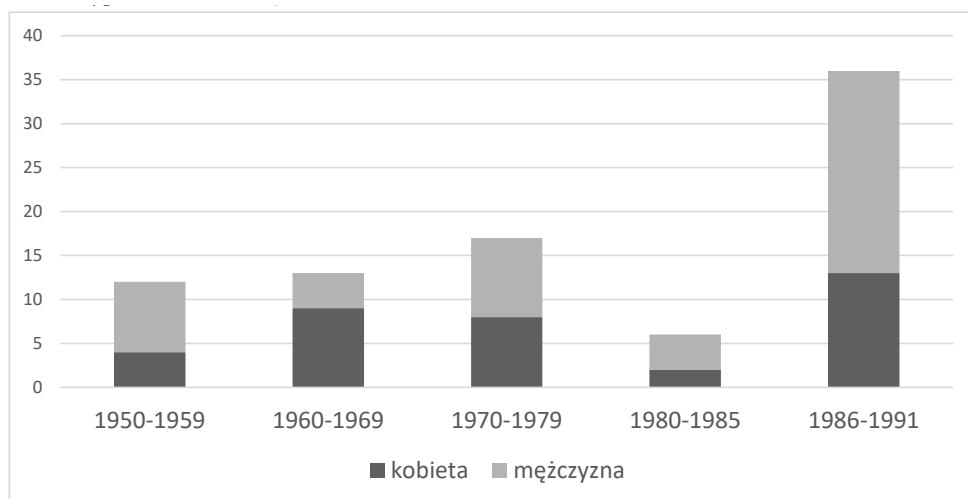
Wieloaspektowość badania skłaniała zatem do zastosowania różnych podejść metodologicznych, a ich dobór i powiązania nastroczały wielu trudności. Szczęśliwie z pomocą przyszła koncepcja metodologiczna Anzelma Straussa i Barneya Glasera (*Glaser & Strauss, 2017; Konecki, 2012; Słysz, 2005*) w interpretacji Kathy Charmaz (*Charmaz, 2013*), czyli „teoria ugruntowana”, która stanowi klamrę dla pozostałych metod badawczych.

W istotnej części poszukiwania badawcze zostały oparte na badaniu ilościowo-jakościowym prowadzonym metodą kwestionariuszową, techniką ankiety (listowej/internetowej). Prawnicy do udziału w badaniu zostali wybrani spośród wszystkich polskich aktywnych zawodowo adwokatów i radców prawnych. Wybór uczestników został wykonany dwuetapowo: w pierwszej kolejności wylosowano regionalne samorządy zawodowe adwokatów i radców prawnych (okręgowa izba radców prawnych, OIRP; okręgowa rada adwokacka, ORA), następnie spośród nich wylosowano konkretnych uczestników badania. Kwestionariusz ankiety został przedstawiony badanym w formie elektronicznej online za pośrednictwem formularzy Google, listownie lub telefonicznie (CATI). **Łączna liczba uczestników wyniosła 148 osób** (zwrotność ankiet ponad 50%) (*Babbie, 2008, s. 274–299; Cole, 2005; Evans & Mathur, 2005; Sue & Ritter, 2012*). Wyniki badania należy uznać za wiarygodne i reprezentatywne dla całej populacji polskich radców prawnych i adwokatów. Dzięki triangulacji tej metody badawczej z innymi, wartość i reprezentatywność uzyskiwanych wyników jest wysoka.

Uzyskane wyniki badania prowadzonego za pośrednictwem kwestionariuszy ankiet wymagała pogłębienia i uszczegółowienia. W tym celu wykorzystano jakościową metodę wywiadu pogłębionego półstrukturyzowanego (SSI) prowadzonego **na grupie 43 przedstawicieli rad okręgowych izb adwokackich (ORA) oraz rad okręgowych izb radców prawnych (OIRP)** (*Horton i in., 2004; Kvale, 2012, s. 170–178; McIntosh & Morse, 2015; Nicpoń & Marzęcki, 2010, s. 246–251; Przybyłowska, 1978,*

s. 62–64; *Qu & Dumay, 2011, s. 238–261*). Badanie prowadzono od 7 sierpnia 2017 roku do 22 grudnia 2018 roku.

Uzupełnieniem badań empirycznych są poszukiwania prowadzone metodami niereaktywnymi. Badania niereaktywne były prowadzone klasyczną metodą analizy zawartości (*content analysis*) Bernarda Barelsona. Dokonano jednak modyfikacji metodologicznych posiłkując się metodą Walerego Pisarka. Analizy danych były wykonywane także zgodnie z dyrektywami *desk research* (*Babbie, 2008, s. 342–353; Berelson, 1971; Makowska, 2018, s. 127–195; Pisarek, 1983*). W ramach tej części badania szczególną wagę przywiązywano do analizy literatury, raportów i innych danych zastanych. Metodą analityczną przebadano głównie publikacje wydawane przez krajowe samorządy zawodowe, międzynarodowe stowarzyszenia prawnicze oraz publiczne organizacje międzynarodowe (*Babbie, 2008, s. 353–360, 399–424; Borowska-Beszta i in., 2017, s. 9–20; Flick i in., 2004, s. 270–290; Frankfort-Nachmias & Nachmias, 2001, s. 320–350; Judd i in., 2011*). Analizy aktów prawnych oraz aktów stosowania prawa prowadzono metodą funkcjonalną. Jej zastosowanie umożliwiło połączenie formalno-dogmatycznego pojmowania prawoznawstwa oraz komparatystryki prawniczej ze społecznymi aspektami funkcjonowania prawa (*Kędziński, 2018, s. 34–43; Sandgren, 2000, s. 447–483*).

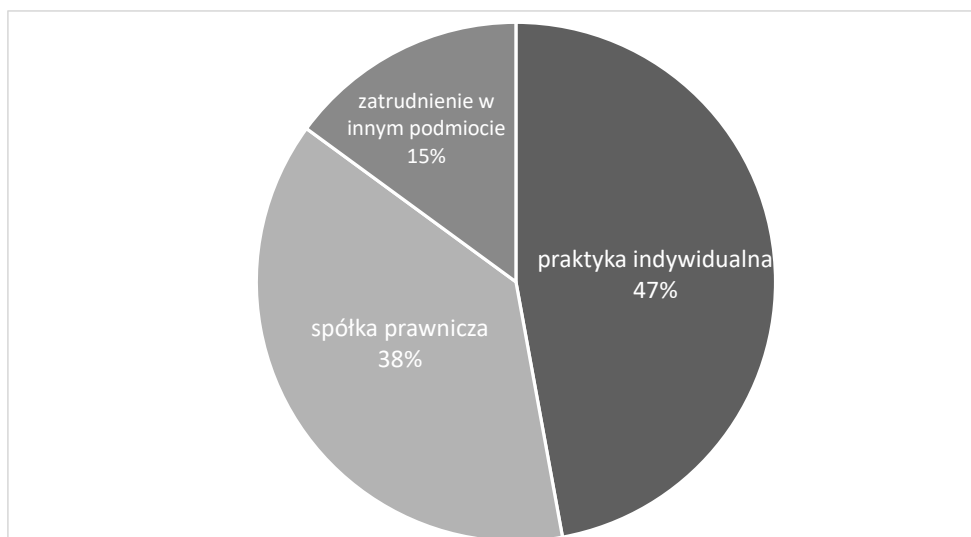
1. Wiek uczestników badania z podziałem na płeć.

Cechy społeczne i zawodowe uczestników całego badania pokrywają się z cechami wszystkich polskich adwokatów i radców prawnych. Nieznaczna większość badanych to mężczyźni (58% osób). Przewaga osób płci męskiej jest w pełni wytłumaczalna w kategoriach całej populacji polskich adwokatów i radców prawnych (*Azmat & Ferrer, 2015, s. 2–57; Borowska; Ciuksza, 2018; Stypulkowska, 1994*).

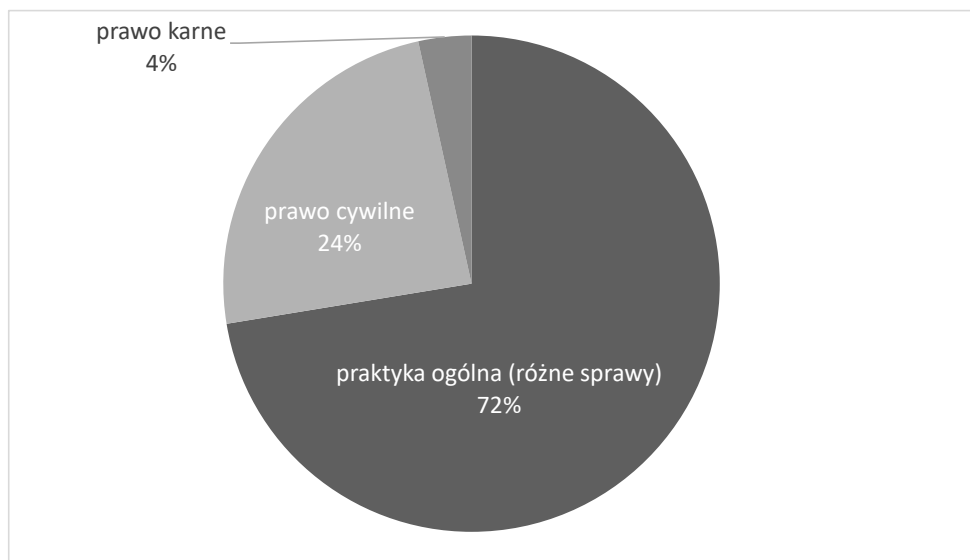
Widzimy wyraźnie dominujący w całym badaniu udział prawników młodych, którzy dopiero wkraczają do zawodu adwokata lub radcy prawnego i właśnie uzyskali wpisy na listy adwokackie lub radcowskie. Najmniejszą grupą są prawnicy starsi wiekiem i doświadczeniem, często w wieku emerytalnym i przedemerytalnym. W części badania wykonywanego metodą wywiadów dominują jednak prawnicy doświadczeni.

Zdecydowana większość uczestniczących w badaniu prawników, prowadzi swoją działalność w formie jednoosobowej działalności gospodarczej. Jest to typowe w Polsce zjawisko. Najmniej uczestników badania nie reprezentuje żadnej firmy prawniczej, zaś jest zatrudnionych w innych organizacjach (przedsiębiorstwach, urzędach) jako prawnicy wewnętrzeni (*in-house lawyer*) (Sołtys, 2017, s. 218–273).

2. Formy organizacyjne prowadzonej działalności prawniczej przez uczestników badania

Uczestniczący w badaniu prawnicy nie są wyspecjalizowani w prowadzeniu spraw międzynarodowych, transgranicznych lub z udziałem klientów zagranicznych. Są zwyczajnymi adwokatami lub radcami prawnymi, takimi samymi jak inni polscy juryści. Podobnie jak ogół polskich specjalistów prawniczych $\frac{3}{4}$ ankietowanych nie specjalizuje się w jakimkolwiek typie spraw. Zazwyczaj przyjmują sprawy, które do nich wpłyną. W konsekwencji praktykują we wszystkich dyscyplinach prawa, pracują z każdym typem klientów, w każdym typie podmiotu, o każdym czasie i w każdym miejscu. Wyraźnie widzimy, że polscy adwokaci idą pod prąd światowym trendom i nie specjalizują się w określonych dyscyplinach prawa lub segmentach rynku usług prawniczych (Garicano & Hubbard, 2009; Gradowska-Kania, 2019; Moorhead, 2010; Rojek-Socha, 2020; Sołtys, 2015).

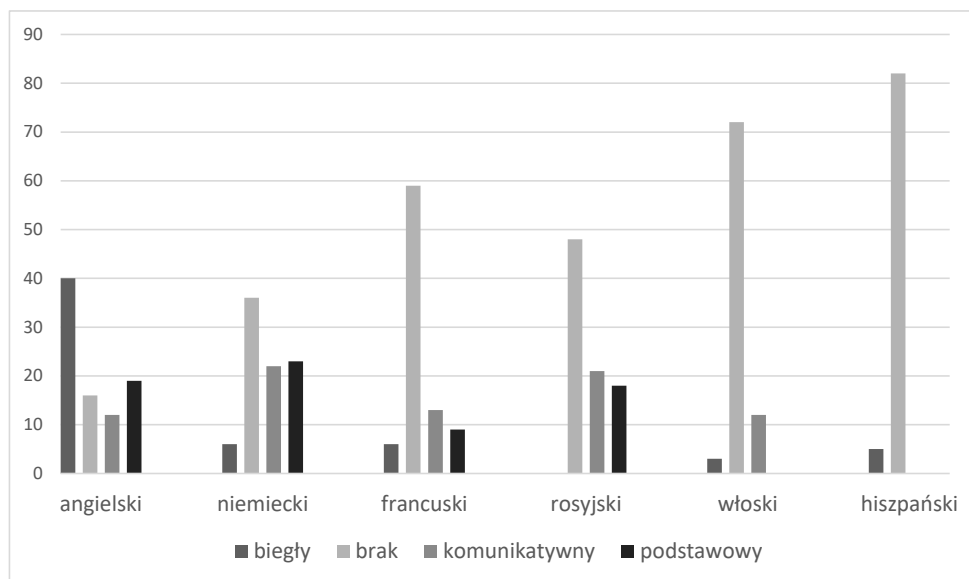

3. Specjalizacja prawników biorących udział w badaniu

Jedynie niespełna 40% badanych prawników jest w stanie posługiwać się językiem angielskim na poziomie biegłości zawodowej, co oznacza, że byliby w stanie prowadzić sprawę z klientem angielskojęzycznym. Obserwujemy bardzo wysoki odsetek nieznamomości języków obcych, z wyjątkiem angielskiego. Znakomita większość polskich radców prawnych i adwokatów nie zna podstawowych języków europejskich. Dotyczy to zwłaszcza prawników w wieku 40 lat i starszych. Znajomość języka rosyjskiego, wyniesiona jeszcze z czasów peerelowskiej edukacji, uległa deprecjacji. Generalnie wszyscy polscy prawnicy mają problemy z posługiwaniem się językami obcymi.

Pośród jurystów, którzy uczestniczyli w badaniu, znajdują się przedstawiciele wszystkich najważniejszych polskich uczelni wyższych kształcących w zakresie prawa. Są to głównie uczelnie najwyższej klasyfikowane w krajowych i międzynarodowych rankingach szkół wyższych. Zdecydowanie najwięcej badanych prawników ukończyło Uniwersytet Jagielloński (39 osób), Uniwersytet Warszawski (13 osób) oraz Uniwersytet Śląski (10 osób) (*Ranking Kierunków Studiów 2019 – Prawo; Stępień & Gaca, 2018*). Brak podejmowania przez prawników studiów zagranicznych jest również widoczny.

Uczestnicy badania zasadniczo prowadzą własne praktyki prawnicze w całej Polsce. Każdy region kraju jest reprezentowany w badaniu. Jedynie północne Mazowsze, Podlasie, Warmia i Mazury są nieznacznie niedoreprezentowane. Wynika to ze stosunkowo mniejszej liczby prawników aktywnych na tych terenach (*Krajowy Rejestr Adwokatów i Aplikantów Adwokackich, 2021; Rejestr radców prawnych, 2021*). Ankietowani w 78% przypadków zamieszkują lub mają swoje siedziby zawodowe

4. Znajomość języków obcych przez prawników biorących udział w badaniu

w miastach powyżej 200 tysięcy mieszkańców (nie zawsze wojewódzkich), z uwagi na perspektywy zawodowe, liczbę klientów oraz siedziby uczelni wyższych.

Mapa 1. Rozkład geograficzny siedzib zawodowych prawników biorących udział w badaniu

Polscy prawnicy do spraw międzynarodowych

W Polsce pracuje jedynie kilkunastu adwokatów lub radców prawnych, którzy w przekrojowym zakresie zajmują się sprawami obcokrajowców lub podmiotów zagranicznych w Polsce. Jedynie kilku zajmuje się wyłącznie sprawami o charakterze międzynarodowym, np. sprawami z zakresu międzynarodowego prawa gospodarczego lub prawa międzynarodowego publicznego. Istnieje jednak rosnąca grupa polskich prawników, dla których obsługa prawnicza cudzoziemców stanowi istotny element praktyki. Zwiększa się także liczba usług prawniczych świadczonych na rzecz podmiotów zagranicznych i cudzoziemców w sposób okazjonalny. W praktyce prawnik zajmuje się głównie kwestiami Polaków, lecz kiedy zgłasza się do niego cudzoziemiec to chętnie dochodzi do nawiązania współpracy.

Dotychczas trudno było określić jak wielu polskich fachowców prawniczych specjalizując się w obsłudze klientów i firm zagranicznych. Jeszcze trudniej jest zdefiniować jak wielu z nich w ramach swojej krajowej praktyki okazjonalnie świadczy swoje usługi prawnicze na rzecz osób i podmiotów zagranicznych. Jednak wydaje się, że obecnie można określić w przybliżeniu liczbę polskich specjalistów prawniczych stale lub okazjonalnie świadczących usługi prawnicze na rzecz cudzoziemców.

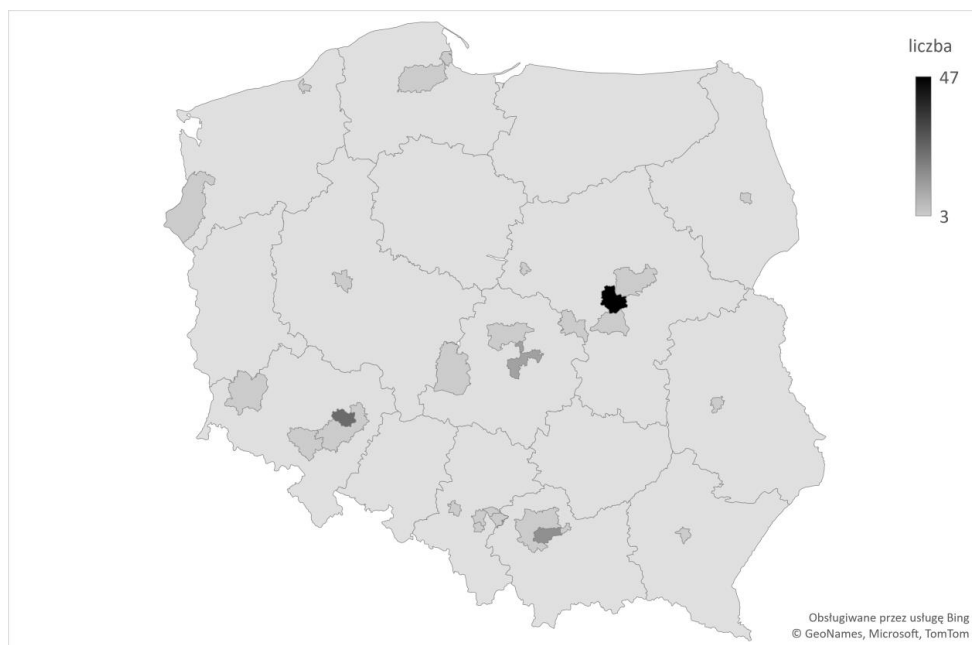
Liczba i rozmieszczenie

Statystyka publiczna oraz dane Naczelnej Rady Adwokackiej (NRA) i Krajowej Izby Radców Prawnych (KIRP) w bardzo oszczędny sposób podają informacje odnośnie specjalizacji międzynarodowych polskich radców prawnych i adwokatów. Branżowe statystyki adwokackie są prowadzone rzeczowo, lecz kwestie międzynarodowe są w dużej mierze w nich pominięte. Informacje dotyczące świadczenia usług prawniczych na rzecz cudzoziemców i klientów zagranicznych zupełnie tutaj nie występują. Wynika to głównie z ograniczonego przekazywania takich danych do rejestrów przez samych prawników oraz ograniczonej skrupulatności samorządów prawniczych (*Krajowy Rejestr Adwokatów i Aplikantów Adwokackich, 2021; Rejestr radców prawnych, 2021*).

Dane statystyczne co do liczby polskich adwokatów i radców prawnych specjalizujących się lub również specjalizujących się w sprawach ponadkrajowych posiada Adwokatura Polska w zakresie specjalizacji „prawnoczłowieczej” i prawa Unii Europejskiej. Normą jest, że prawnicy specjalizujący się w tych dwóch szerokich zagadnieniach także podejmują się spraw o charakterze cudzoziemskim, transgranicznym i międzynarodowym. Dlatego też uzyskiwane dane ilościowe można rozszerzyć także o kwestie zajmowania się przez adwokatów sprawami cudzoziemców i firm zagranicznych, lecz ostrożność wymaga uczynienie tego jedynie w wielkościach stosunkowych. Niestety, tego typu informacji nie podaje samorząd radcowski. Radcowie

prawni nie gromadzą informacji dotyczących specjalizacji swoich członków lub są to informacje niepełne. Uzyskiwane dane statystyczne od polskich samorządów prawniczych pozwalają jedynie na określenie poglądowych cech ilościowych polskich specjalistów prawniczych i wskazanie istniejących trendów. Dlatego też wymagają szerokiego uzupełnienia o informacje uzyskiwane w toku badania jakościowych prowadzonych wśród przedstawicieli rad OIRP i ORA oraz w trakcie analiz witryn internetowych prowadzonych przez polskich prawników.

Liczba specjalistów prawniczych w zakresie specjalizacji „prawa człowieka” i prawo Unii Europejskiej stanowi mniej niż 1% ogółu wszystkich aktywnych adwokatów (125 osób). Przy zachowaniu takiej wielkości stosunkowej należałoby założyć, że specjalistów takich jest ok. 500 (łącznie radców prawnych i adwokatów). Liczba ta jest jednak mocno przeszacowana. **Badania wskazują, że nie więcej niż 20 prawników w pełni zaspokaja rynkowe potrzeby świadczenia prawniczych usług międzynarodowych, zazwyczaj korporacyjnych. Cztery razy większa liczba prawników zaspokaja potrzeby cudzoziemców i firm zagranicznych w zakresie obsługi prawniczej. Oznacza to, że na polskim rynku prawniczym działa ok. 100 specjalistów od spraw międzynarodowych i obsługi firm zagranicznych i cudzoziemców.** Są oni zrzeszeni w mniej niż 50 firmach prawniczych różnego typu (przyjęto za referencyjną ogólną liczbę 12 500 adwokatów oraz 72 000 radców prawnych wpisanych do rejestrów KIRP oraz NRA jako aktywni w 2019 roku) (*Przybywa adwokatów, radców prawnych i doradców podatkowych. Eksperti, 2020; Tobolewski*).

Mapa 2. Odsetek adwokatów specjalizujących się w prawie UE i prawach człowieka wg powiatów (dane NRA)

Należy podkreślić, że ograniczone dane liczbowe powodują dużą dozę błędu. Stąd niemożliwa jest ekstrapolacja liczby specjalizujących się adwokatów na analogiczną grupę radców prawnych. Uzyskane informacje pokazują jedynie wielkość stosunkową specjalistów od spraw międzynarodowych, w tym specjalistów od pracy z cudzoziemcami i firmami zagranicznymi.

Wielkość poniżej 1% świadczy o tym, że polscy adwokaci i radcowie prawni pomijają świadczenie usług prawnych na rzecz cudzoziemców, firm zagranicznych oraz praktykę w sprawach międzynarodowych. Rzadkością jest, aby którykolwiek z polskich prawników zajmował się tym zakresem usług. Sprawy cudzoziemskie i międzynarodowe wciąż są niszą biznesową i zawodową dla polskich specjalistów prawnych (*Gnuszowski, 2014a, s. 385–394; Łojko, 2005a; Rochowicz; Walencik, 2018b*).

Większość prawników specjalizujących się w sprawach międzynarodowych oraz świadczących swoje usługi na rzecz cudzoziemców i zagranicznych firm ma swoje siedziby zawodowe w największych polskich miastach wojewódzkich z Warszawą na czele. Znajdują tam klientów biznesowych, którzy dominują wśród klientów cudzoziemskich. W stolicy, w sąsiedztwie najważniejszych urzędów, sądów, firm najłatwiej jest się rozwijać firmom prawniczym specjalizującym się w dużych sprawach gospodarczych, takich jak: zagadnienia giełdowe, bankowe, korporacyjne, ze styku polityki i biznesu. Dlatego właśnie nad Wisłą swoje siedziby mają sieciowe, największe korporacje prawnicze świata (*Gajos-Kaniewska; Ranking kancelarii prawnych według województw, 2018; Walencik, 2016*). W ślad za nimi najprężniej kształtują się tam zainteresowania sprawami międzynarodowymi lub cudzoziemskimi polskich radców prawnych i adwokatów, pracujących poza wielkimi korporacjami prawniczymi (*Chalas*).

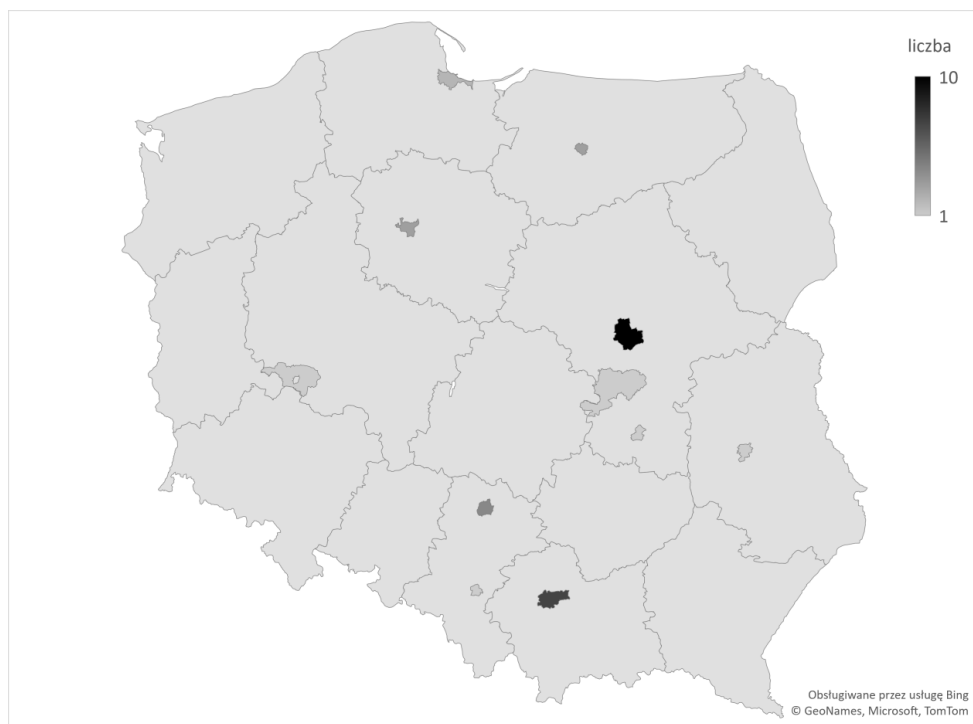
Zauważamy, że juryści specjalizujący się w sprawach międzynarodowych lub świadczący usługi na rzecz obcokrajowców obok Warszawy upodobałi sobie Wrocław i Kraków. W pierwszym mieście coraz więcej angażuje się w sprawy klientów niemieckich, zaś w Krakowie – w sprawy klientów ze Wschodu. Dodatkowo w największych miastach turystycznych mamy do czynienia z największą liczbą zagranicznych turystów (*Zmysłony & Piechota, 2014*). Stąd notuje się tam największy dynamizm wzrostowy specjalistów prawnych od spraw zagranicznych konsumenckich (nie firmowych). W tych miastach rozwija się średniej wielkości biznes zagraniczny, co niesie za sobą konieczność zaangażowania polskich specjalistów od spraw międzynarodowych do procesu zakładania i istnienia obcej firmy w Polsce.

Wschodnie i północno-wschodnie regiony Polski wciąż pozostają najmniej umiędzynarodowione także w sektorze usług prawnych. Biznes zachodnioeuropejski często nie dociera do Rzeszowa, Lublina czy Olsztyna. Również atrakcyjność tych województw jest mniejsza niż centralnych i zachodnich. Nie można też wykluczyć, że wpływ na to ma stosunkowo większe zacofanie gospodarcze tych rejonów. Jak na razie nie ma tam warunków sprzyjających napływowi kapitału zagranicznego (*Ozga, 2009, s. 111–123; Puchalska, 2016, s. 296–308*). W konsekwencji jest mniej obcych firm i mniejsza potrzeba zaangażowania do ich obsługi polskich specjalistów prawnych.

Regiony te nie cieszą taką renomą pośród turystów, jak pozostałe tereny Polski, stąd też mniej spraw o charakterze indywidualnym. Nadto niewielu imigrujących Ukraińców czy Rosjan pragnie żyć na tych terenach. Województwa pograniczne stają się więc terenami tranzytowymi dla osób ze Wschodu. W konsekwencji zaangażowanie tamtejszych prawników w sprawy konsumentów cudzoziemskich i biznesu niekrajowego jest mniejsze niż w centralnej Polsce.

Pośród 1% polskich radców prawnych i adwokatów, biegłych w sprawach cudzoziemców, międzynarodowych i transgranicznych, jedynie niewielu specjalizuje się wyłącznie w praktyce niekrajowej. Pozostali poświęcają na sprawy ponadkrajowe jedynie część swojej praktyki, zajmując się sprawami okazjonalnymi lub przydzielanymi im z urzędu przez sądy. **Liczbę firm prawniczych, w których pracują specjaliści od spraw cudzoziemskich i międzynarodowych należy szacować na mniej niż 50**, z czego połowa to większe kancelarie prawnicze typu korporacyjnego z siedzibą w Warszawie. Pojedyncze inicjatywy funkcjonują w Krakowie, Wrocławiu i Poznaniu. Niewielu indywidualnych radców prawnych lub adwokatów, prowadzących mniejsze kancelarie jedno- lub kilkusobowe specjalizuje się w sprawach cudzoziemskich, a zwłaszcza poza Warszawą.

Okazuje się, że 85 % kancelarii prawnych w Polsce nie podejmuje jakichkolwiek aktywności w obszarze spraw międzynarodowych, zagranicznych i pracy z cudzo-

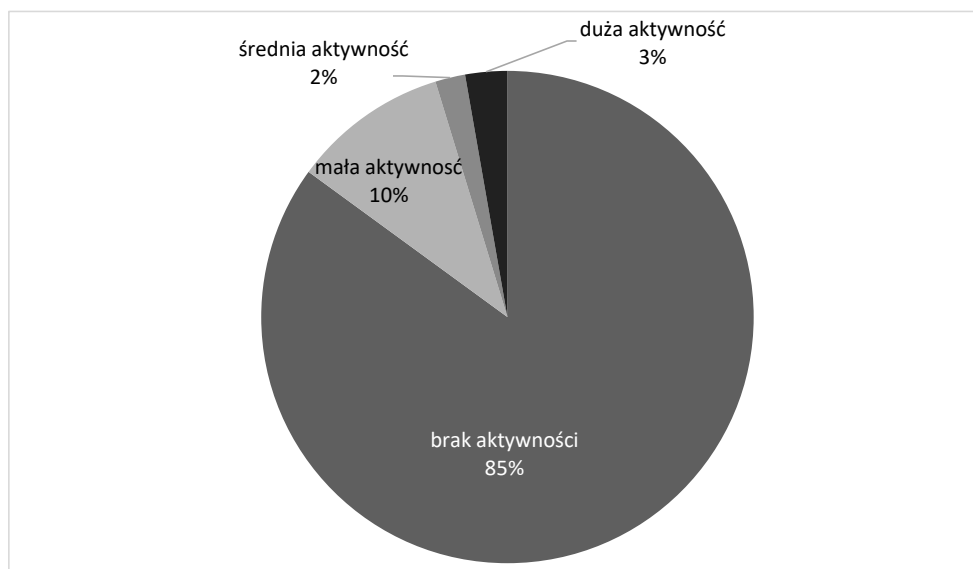

Mapa 3. Liczba prawników specjalizujących się w obsłudze cudzoziemców wg powiatów

ziemcami. W liczbach bezwzględnych oznacza to, że co najmniej 75 tysięcy polskich adwokatów i radców prawnych nie zajmuje się tymi sprawami. Zdecydowana większość nie chwali się także jakimikolwiek aktywnościami poza granicami kraju. Jedynie w 3% przypadków polskich prawników zauważa się jakąkolwiek aktywność w sprawach ponadkrajowych lub pracy z cudzoziemcami. Właśnie oni czasami publikują informacje o sprawach oraz klientach międzynarodowych, tłumaczą własne strony internetowe na języki obce, a także nawiązują kontakty z partnerami zagranicznymi. W rzeczywistości liczba polskich specjalistów od spraw ponadkrajowych, jak też poziom ich zaangażowania jest wręcz marginalny. Dane pokazują, że nawet specjaliści od spraw cudzoziemskich poświęcają mało czasu i zaangażowania na zajmowanie się praktyką niekrajową. Pokazuje to, jak wielką niszą jest ten typ praktyki zawodowej.

Przyglądając się witrynom internetowym polskich prawników i prowadzonych przez nich firm prawniczych zauważono, że jedynie w siedmiu przypadkach oferta jest kierowana ściśle do obcokrajowców i podmiotów zagranicznych. Jedna z nich jest prowadzona jako kancelaria indywidualna zaś druga jako prawnicza spółka osobowa. Pięć pozostałych to wielkie korporacje obsługujące największych klientów międzynarodowych. Mają swoje siedziby w Warszawie, niektóre także oddziały w innych polskich miastach. Tych pięć największych kancelarii jest powszechnie znanych w środowisku jako duże, międzynarodowe firmy prawnicze o wysokiej renomie (*adwokat Adam Kuza; Baker McKenzie; CMS Warsaw; International Law Firm with Offices across Europe; K&P – Kancelaria Kochański i Partnerzy; SK&S Legal; ZJPL International Lawyers*).

5. Obraz aktywności międzynarodowej polskich prawników

Baker & McKenzie Krzyzowski i Wspólnicy Spółka Komandytowa

CEE Attorneys

CMS Cameron McKenna Nabarro Olswang Pośniak i Sawicki sp.k.

Kancelaria Adwokacka Adwokat Adam Kuza

Kochański Zięba i Partnerzy

Sołtysiński Kawecki&Szlęzak–Kancelaria Radców Prawnych i Adwokatów sp. k.

ZJPL International Lawyers

6. Najpopularniejsze firmy prawnicze aktywne w Polsce zajmujące się sprawami międzynarodowymi

Większość członków ORA i rad OIRP wskazuje te pięć międzynarodowych firm prawniczych jako najlepszy przykład dużych kancelarii prawnych, specjalizujących się w sprawach ponadkrajowych. Cieszą się dużą renomą i zaczynają konkurować z największymi tuzami międzynarodowego świata usług prawniczych, w tym z kancelariami z tzw. Wielkiej Czwórki (*Big Four Accounting Firms*, 2020).

Trudno jest znaleźć i określić polskich indywidualnych i korporacyjnych specjalistów od kwestii zagranicznych. Obiektywny obraz tej grupy często nie pokrywa się z opinią potencjalnych klientów i środowiska prawniczego. Zdarza się, że w opinii samorządu zawodowego oraz klientów dany prawnik specjalizuje się w sprawach międzynarodowych, zaś w rzeczywistości jest inaczej. Panuje dość powszechna opinia, że prawnicy specjalizujący się w sprawach międzynarodowych i obsługujący zagranicznych klientów urzędują jedynie w Warszawie. Jednak ich liczba jest minimalna, a forma pracy sprowadza się do zatrudnienia w ramach międzynarodowych korporacji prawniczych. Odczucia innych prawników, wiążą się z hermetycznością spraw międzynarodowych i małym zainteresowaniem środowiska. Może je potęgować też strategia zwalczania ewentualnej konkurencji ze strony kolegów poprzez nieudzielanie informacji na ten temat (*Gnusowski, 2017, s. 130–140*).

Istnieje jednak w kraju grupa zawodowych pełnomocników prawniczych, którzy w szerokiej opinii środowiska są wybitnymi specjalistami od spraw międzynarodowych, transgranicznych i współpracy z cudzoziemcami. Ich nazwiska znane są zarówno w regionach, gdzie pracują, jak też w innych, nawet oddalonych częściach kraju. Nie wszyscy są obecnie aktywnymi adwokatami i radcami, zaś ich pozycja nie zawsze jest związana z ilością i wagą klientów zagranicznych. W przestrzeni publicznej to oni uosabiają wzorzec polskiego prawnika – specjalisty od spraw międzynarodowych i cudzoziemskich.

Adam Bodnar	Aleksandra Sołtysińska	Artur Wójcik	Cezary Nowakowski	Dorota Pudzianowska
Rudolf Flamm	Grzegorz Żmij	Izabela Konopacka	Jacek Potulski	Jacek Uczkiewicz
Janusz Łomża	Jędrzej Klatka	Justyna Chrzanowska	Katarzyna Capałowska	Katarzyna Gospodarowicz
Kinga Konopka	Łukasz Chojniak	Maciej Kalinowski	Maciej Szpunar	Małgorzata Kożuch
Marek Zalisko	Maria Ślęzak	Mariusz Paplaczek	Marta Tetzlaw-Dering	Monika Popielińska
Piotr Kardas	Piotr Sendecski	Georg Jaster	Henning von Zanthiera	Sławomir Maciejewski
	Sławomir Trojanowski	Wojciech Piłat	Ryszard Porzycki	

7. Popularni specjaliści od spraw międzynarodowych w Polsce wg przedstawicieli ORA i rad OIRP

Obszary aktywności

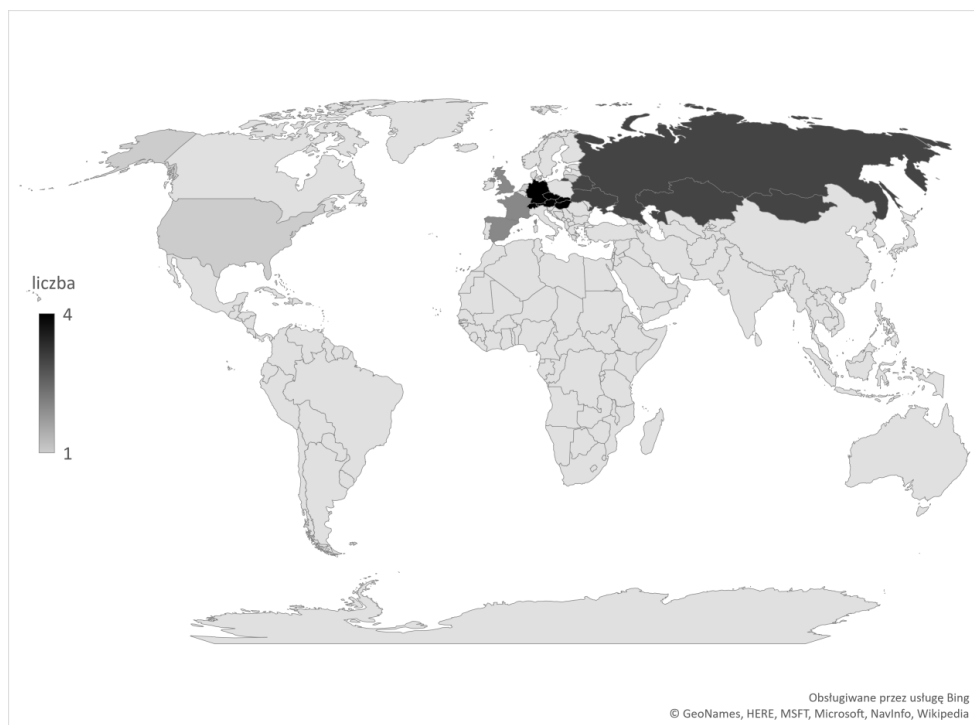
Polscy adwokaci i radcowie prawni świadczą swoje usługi głównie na rzecz cudzoziemców i obcych firm pochodzącymi z Unii Europejskiej, głównie Niemiec. Główną rolę odgrywają klienci biznesowi, co widać na przykładzie warszawskich kancelarii korporacyjnych. Powodem dominacji klientów unijnych nad pozaunijnymi jest bliska integracja Polski ze strukturami wspólnoty europejskiej, szczególnie swobodny przepływu osób i kapitału. W ślad za tym oraz przy rosnącej imigracji z krajów europejskich zwiększa się potrzeba świadczenia usług prawniczych na rzecz tych osób i przedsiębiorstw (*Morawski, 2019; Stawarska, 2001, s. 103–121; Szukalski i in., 2018, s. 128–153*). Przedstawiciele polskich samorządów prawniczych sytuację tę zauważają w taki sposób:

Obserwujemy coraz więcej klientów z takich krajów jak Słowacja, czy Czechy ze względu na kwestie podatkowe. Tu się pojawiają takie transakcje, gdzie

potrzebna jest pomoc, bo np. zastrzeżone jest prawo właściwe danego państwa. Miałam takie przypadki: Słowacja, Czechy, Niemcy. Również niektóre umowy transgraniczne są trochę nierozsądnie zawierane, jeżeli chodzi o właściwość prawa wyłącznego – zastrzeżone prawo obce. **OIRP Lublin**

Liczba klientów zagranicznych w *dossier* polskich prawników rośnie. Polscy adwokaci i radcowie prawni również są coraz bardziej aktywni w poszukiwaniu klientów pochodzących z zagranicy. Zaangażowanie prawników w sprawy klientów zagranicznych rozszerza się też i pogłębia. **Ponad 75% spraw cudzoziemskich obsługuje 30–50 wyspecjalizowanych kancelarii prawniczych, zrzeszających w różnych formach ok. 100 jurystów. Pozostałe 25% to głównie sprawy wypadkowe, przypadkowe, „urzędówki”, które trafiają do pozostałych polskich prawników.** Zazwyczaj podchodzą od klientów indywidualnych lub małych firm i kolokwialnie nazywane są przez prawników „zagranicznym planktonem”. Są to bowiem drobne kwestie karne czy cywilne o niskiej wartości, małym zaangażowaniu wymiaru sprawiedliwości i niewielkich skutkach.

Aż 9 na 10 dużych spraw klientów zagranicznych i firm zagranicznych trafia do korporacyjnych kancelarii warszawskich, które zajmują się nimi z dużym

Mapa 4. Stopień zaangażowania polskich prawników w sprawy klientów pochodzących z innych krajów (0 – brak, 2 – okazjonalne, 4 - stała obsługa)

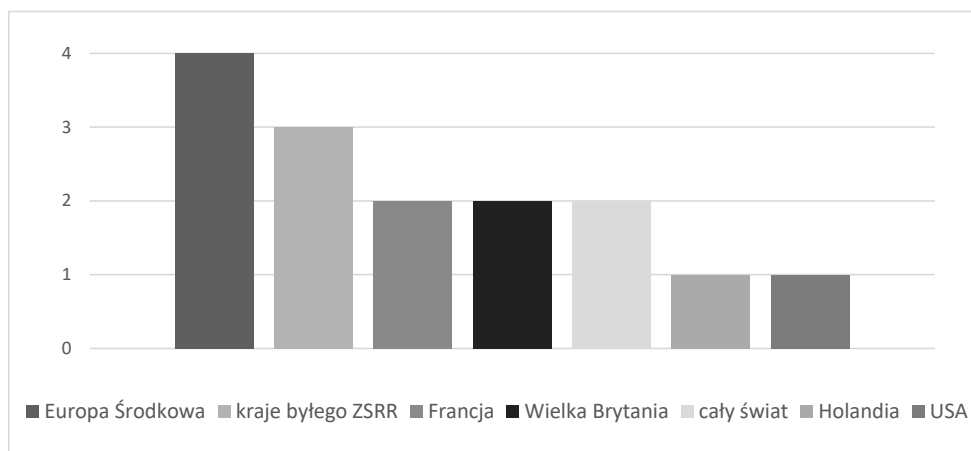
zaangażowaniem, wykorzystaniem wielu środków i prawników. **Jak się szacuje, sprawy biznesowych klientów europejskich pochłaniają ok. 75% zasobów ludzkich i merytorycznych kancelarii prawniczych zajmujących się sprawami ponadkrajowymi** (*Czy popyt na usługi prawne rośnie?*, 2018; *Walencik, 2015*).

Poza klientami z krajów europejskich, głównie niemieckimi, polscy specjaliści od spraw międzynarodowych angażują się w sprawy klientów z byłego ZSRR oraz Stanów Zjednoczonych. Wśród klientów z Rosji i Stanów Zjednoczonych dominują klienci indywidualni. Ich sprawami zajmują się znacznie częściej prawnicy spoza Warszawy, np. lubelscy, rzeszowscy, białostoccy. Sprawy klientów z krajów byłego Związku Sowieckiego najczęściej podejmują indywidualni radcowie prawni i adwokaci z jednoosobowych kancelarii. W ostatnim czasie znacząco wzrósł stopień zaangażowania się prawników w sprawy obywateli Ukrainy. Są oni najbardziej widocznymi klientami zagranicznymi w Krakowie, Wrocławiu i niektórych regionach województw wschodnich (*Kursa, 2020*). Zaangażowanie w sprawy amerykańskie spada, podobnie jak liczba klientów pochodzących z USA:

Poszukuję adwokata jednego do sprawy patentowej. Będę musiał zrobić jakiś research w Stanach, kto by mi mógł pomóc i na jakich zasadach. Tam nie ma tematów tabu, jeśli chodzi o pieniądze. Tam nie ma problemu, żeby, porozmawiać na temat przesunięcia terminów płatności, np. z naszej strony czy z ich strony. Jeżeli się dogadamy co do sposobu procedowania, co do umowy zlecenia, nie ma żadnego problemu. Widzę jednak, że w Polsce jest coraz mniej klientów ze Stanów. Niestety ich liczba wciąż spada. **ORA Kraków**

Po przeprowadzeniu badania zauważamy, że polscy prawnicy rzadko świadczą usługi na rzecz klientów z obszarów pozaeuropejskich. Niewielu turystów przyjeżdża z tych krajów, jak również liczba biznesmenów, którzy chcą prowadzić tutaj interesy nie jest znaczna. (*Inwestycje zagraniczne, 2020*). Wiele czynników uniemożliwia krajowym jurystom reprezentowanie klientów z innych rejonów świata np. wysokość stawek za usługi prawnicze. Do tego prawnicy z uprzemysłowionych krajów Europy jak Niemcy, Francja czy Wielka Brytania, tradycyjnie stanowią opcję pierwszego wyboru dla klientów z Australii, Afryki czy Ameryki Południowej. W konsekwencji prawnicy z Europy zachodniej dominują polskich i środkowoeuropejskich specjalistów prawniczych w zakresie obsługi pozaeuropejskich klientów (*Clark, 2019; Legal Services in Europe, 2020*). Do tego brak relacji gospodarczych, historycznych i kulturowych Polski z krajami pozaeuropejskimi sprawia, że powiązania klientów z odległych krain z polskimi mecenasami są rzadkie, ograniczone i okazjonalne.

Polscy radcowie prawni i adwokaci zajmują się różnymi typami spraw zagranicznych klientów indywidualnych i firmowych. Dominują sprawy klientów biznesowych. Prawnicy, którzy wzięli udział w badaniu ankietowym, wyraźnie wskazują na mniej lub bardziej wąskie dziedziny prawa gospodarczego, którymi zajmują się w imieniu firm zagranicznych. Inni starają się organizować współpracę z klientami zagranicznymi, trzymając się całej dziedziny. Na ten podział nakładają się specjalizacje ze względu na region lub kraj zaangażowania lub pochodzenia klientów. W przypadku

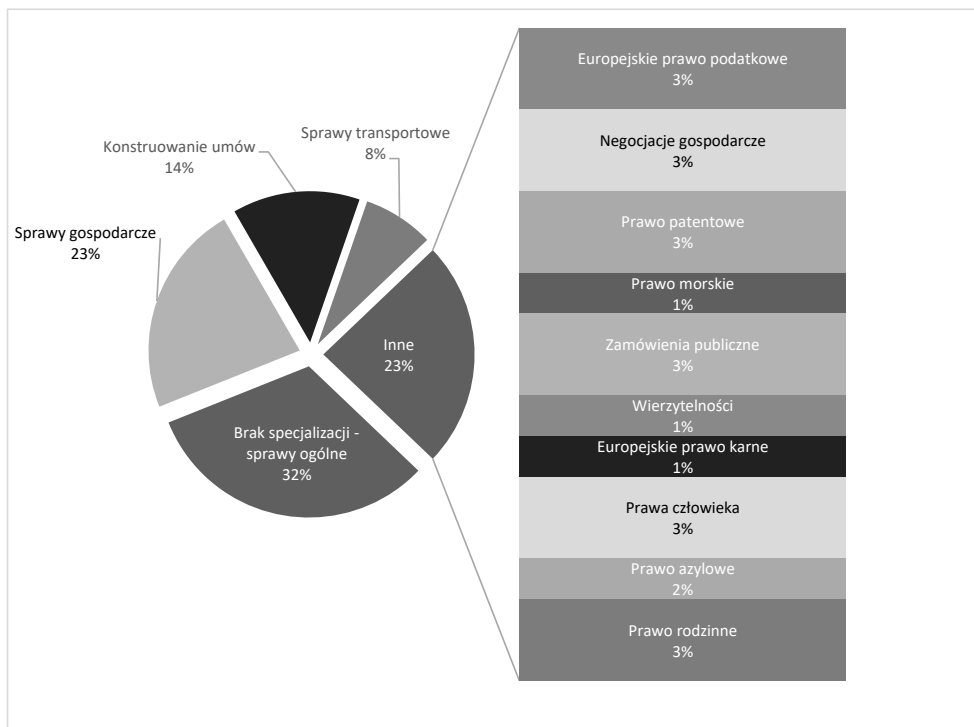
8 Zaangażowanie polskich prawników w obsługę klientów zagranicznych (0 – brak, 2 – okazjonalne, 4 – stała obsługa)

największych firm prawniczych o strukturze korporacyjnej dodatkowo liczą się kryteria wielkości danego klienta lub wartości spraw. Bardzo różnie opisują polscy prawnicy swoją praktykę z zagranicznymi biznesmenami. Typów spraw, rodzajów klientów i innych sytuacji jest nieskończenie wiele (*Kryszkiewicz, 2009; Sołtys, 2015; We Wrocławiu dyskutowano o specjalizacji zawodowej; Wiórek, 2015*). Przykładowo możemy się spotkać z takimi charakterystykami spraw zagranicznych klientów biznesowych:

Najczęściej klienci, którzy przyjeżdżają, chcą sporządzić umowę i ją oddać pod opiekę prawną prawnika z danego państwa. Czasami zdarzają się klienci w kontekście problemów z wiarygodnościami w stronę podmiotów gospodarczych w Polsce. To jest jeszcze inna kwestia, ale przede wszystkim na zasadzie doradztwa i właśnie tych kwestii związanych z kwestiami umownymi, wymiany osób i wymiany handlowej. **ORA Olsztyn**

W czasie pracy w Petrobalticu [...] doszło do utworzenia przedsiębiorstwa, które zajmowało się poszukiwaniem, eksploatacją i eksploracją zasobów szelfu kontynentalnego. Wtedy powstawały takie ustawy fundamentalne dla tego rodzaju działalności, jak polska ustawa o szelfie kontynentalnym, jak całe mnóstwo przepisów z prawa górniczego, prawa geologicznego, prawa morskiego. Dlatego trzeba się było zajmować i delimitacją i sposobem wykorzystywania, i ochroną. Przecież to jest bardzo międzynarodowe, jeżeli chodzi o prawo morza, ochrona środowiska morskiego, konwencje morskie. **OIRP Gdańsk**

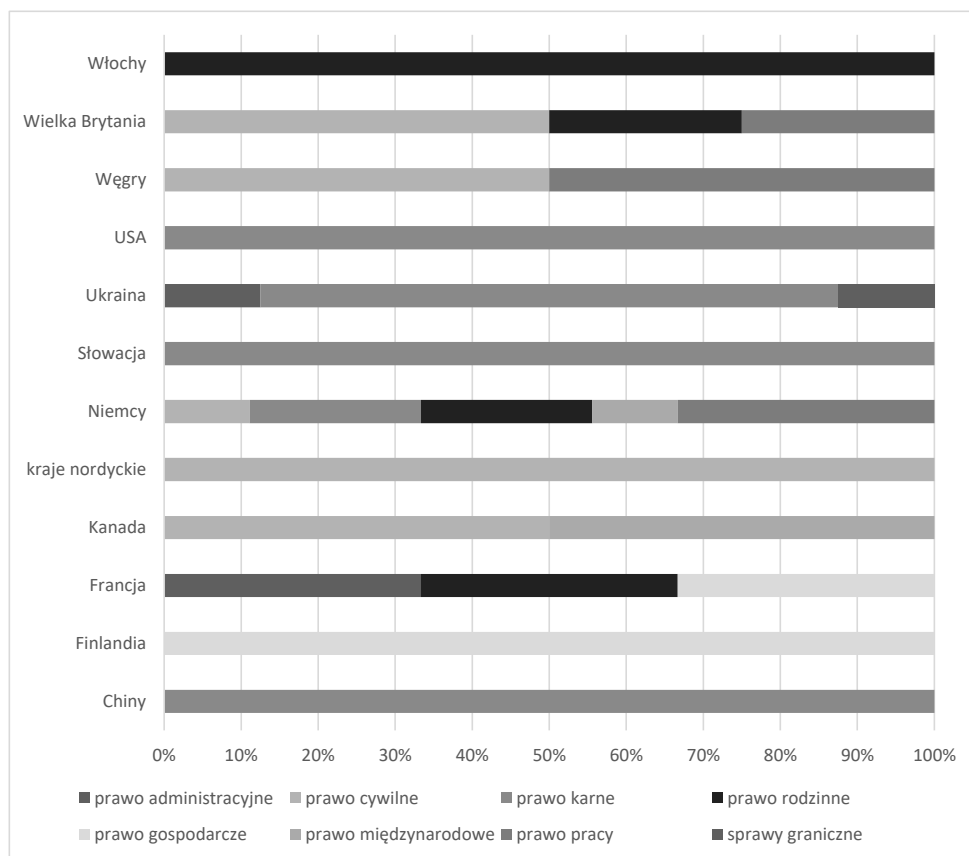
Przyglądając się profilowi fachowców prawniczych zajmujących się zagranicznymi firmami i klientami indywidualnymi, zauważamy, że jedynie w kilku dziedzinach prowadzą sprawy klientów, którzy nie prowadzą interesów gospodarczych. Są nimi prawa człowieka, związane z prawem pobytu, azylem, pozwoleniami o pracę oraz

9. Typy spraw zagranicznych prowadzonych przez polskich prawników deklarujących specjalizację w obsłudze klientów zagranicznych

sprawy rodzinne. Konsumenci zagraniczni praktycznie nie zgłaszają się do polskich jurystów w sprawach cywilnych. Dominują sprawy będące przedłużeniem tych o charakterze karnym, z zakresu międzynarodowej ochrony praw człowieka oraz związane z łączeniem się osób z różnych krajów, głównie europejskich.

Proporcje są następujące: wielkość stosunkowa spraw zagranicznych klientów indywidualnych w stosunku do wielkości spraw zagranicznych klientów biznesowych wynosi 25% do 75%. Oznacza to, że większość prawników międzynarodowych koncentruje się na sprawach biznesowych, pracy w korporacjach prawniczych i zaangażowaniu w stolicy kraju. Klienci indywidualni muszą sobie radzić sami bądź korzystać z pomocy radców prawnych lub adwokatów, którzy nie zajmują się na co dzień tą tematyką. Jednak sprawy zagranicznych klientów indywidualnych wydają się szczególnie istotne dla polskich jurystów ze względu na ich wagę. Często spotykamy się z poważnymi naruszeniami prawa człowieka lub międzynarodowymi procedurami w sprawach karnych, którymi niekiedy zajmują się polscy prawnicy:

10. Sprawy klientów zagranicznych wg kraju pochodzenia z podziałem na dyscypliny prawa

Interesuje mnie: prawo imigracyjne europejskie, sprawy karne międzynarodowe, czyli z tym łącznikiem międzynarodowym – deportacje, pranie pieniędzy, przestępczość międzynarodowa – plus trochę prawa autorskiego.

ORA Kraków

Był sobie tam taki opozycjonista w Kazachstanie, który oczywiście uciekł na Zachód i gdzieś tam mieszkał w Wielkiej Brytanii. To służby mu powiedziały: „Uciekaj, bo cię chcą załatwić”. Koniec końców jego małżonka razem z córeczką zamieszkały pod Rzymem. Kazachowie nie mogli sobie z nim poradzić. Któregoś pięknego dnia przyjeżdża do niej, do tego domu, przyjeżdżają carabinieri i mówią: „Pani jest zatrzymana. Jedźcie pani do Kazachstanu”. Ona mówi: „Nie, ja tutaj nie będę jechała. Mam dziecko i dzieci nie zostawię”. „Tutaj samochód jest, dziecko weźmie”. „Nie”. No w każdym razie okazało się, że Kazachowie wynajęli sobie samolot w Szwajcarii, przylecieli do Rzymu tym samolotem. Ci carabinieri nie wiadomo jak na wariackich papierach, tę kobietę razem z tym dzieckiem na to lotnisko przetransportowali. Potem, jak już była na pokładzie

samolotu, to już był obszar obcego państwa. Ale w międzyczasie zgłasza się adwokat. Zapraszają go na policję. Mówią: „Proszę oddać telefon” itd. Zamykają go w pokoju. W momencie, kiedy go wypuścili po trzech godzinach, to mówią: „Sorry, ale pana klientka już odleciała do Kazachstanu”. Za co ją ścigano? Za to, że miała podrobiony paszport. Jakiemuś urzędnikowi zrobiono też sprawę, a ona już tam w Rzymie pokazuje: „Ludzie, ale ja mam, po co mi ten podrobiony paszport”. Nie, że go u niej znaleziono. Tylko stawiają zarzut, że wtedy i wtedy ona, jakiś tam urzędnik jej podrobił ten paszport. A ona mówi: „Proszę bardzo, ale ja tutaj mam paszport z inną datą, wcześniejszą, legalny, po cholere mi było dostawać nowy paszport i takie zabiegi czynić?”. No w każdym razie pojechała, zabrano ją do Ałmaty. Straszono ją, że jej odbiorą dziecko. Koniec końców tego dziecka jej nie odebrano. Była w takim areszcie domowym. No i co teraz? Umowy między Kazachstanem, tej deportacyjnej, a Włochami nie ma. Czyli po prostu tę kobietę porwano. **ORA Bydgoszcz**

Polscy specjaliści w zakresie pracy z określonymi grupami cudzoziemców zajmują się różnymi typami spraw. Dominują klienci europejscy i sprawy gospodarcze, administracyjne, z zakresu prawa pracy i cywilne ściśle związane z prowadzeniem działalności gospodarczej. Szybko rośnie zaangażowanie prawników w sprawy rodzinne w kontekście postępowań transgranicznych (*Kożuch, 2009, s. 236–238*). Są też angażowani do spraw karnych cudzoziemców w Polsce, głównie z urzędu. Rośnie liczba spraw granicznych i administracyjnych z zakresu praw pobytu i pracy w Polsce, szczególnie w kontekście ukraińskim. Daje się zauważyć prawidłowość, że im więcej cudzoziemców przybywa do Polski, tym większa jest różnorodność związanych z nimi spraw.

Deklaracje ustne polskich prawników w dużej mierze pokrywają się z informacjami zamieszczanymi na ich stronach internetowych, gdzie informują, że zajmują się głównie sprawami zagranicznych klientów firmowych, przede wszystkim szeroko pojętym prawem gospodarczym. Na podstawie treści witryn internetowych można wysnuć wniosek, że w przypadku większości polskich prawników współpraca z klientami zagranicznymi ma jedynie charakter subsydiarny względem praktyki krajowej. Można odnieść wrażenie, iż publiczne deklaracje są mocno propagandowe i mają służyć podnoszeniu prestiżu danego prawnika lub oddziaływać marketingowo na potencjalnych klientów. Bardzo często oznaczają jedynie pozostawanie członkiem różnego typu międzynarodowych organizacji prawniczych typu FBE (*Fédération Des Barreaux d'Europe*). Najczęściej jednak poczucie bycia prawnikiem międzynarodowym jest nabywane w toku zapoznawania się z międzynarodową literaturą prawniczą, orzeczeniami sądów międzynarodowych, jak i prawem UE. Czasami obejmuje też współpracę z zagranicznymi partnerami prawniczymi, pomagającymi w realizacji pewnych aspektów zagranicznej sprawy.

Zauważyć można, że własne poczucie bycia prawnikiem zajmującym się sprawami cudzoziemców nie zawsze jest budowane na gruncie rzeczywistego procesowego i doradczego zaangażowania w pracę z cudzoziemcami, pracę poza granicami kraju lub zajmowanie się sprawami ściśle międzynarodowymi. Niekiedy za marką prawnika

ponadkrajowego kryją się tylko drobne czynności o charakterze quasi-międzynarodowym lub wyłącznie sztuczne budowanie marki. Niekiedy prawnicze deklaracje są rozbieżne z faktyczną praktyką danego jurysty (*Lantz, 2009, s. 13–33, 61–75; Mikołajczyk, 2013, s. 202–206*).

Polscy prawnicy w przytłaczającej większości nie zajmują się świadczeniem usług prawniczych na rzecz cudzoziemców i zagranicznych firm. Podkreśla to ponad 80% wszystkich badanych. Zaledwie minimalna ilość specjalistów zajmuje się w jakiegokolwiek mierze sprawami ponadkrajowymi. Praca z cudzoziemcami jest zawsze wyjątkiem. Polscy prawnicy nie chcą, nie mogą lub nie mają zasobów do podejmowania się spraw ponadkrajowych. Nie oznacza to, że w krajowej praktyce brakuje elementów ponadlokalnych. Niemniej są one rzadkie. W konsekwencji mniej niż 1% polskich prawników specjalizuje się w sprawach niekrajowych. Sytuację najlepiej charakteryzują dziekani rad izb adwokacko-radcowskich z Bydgoszczy i Olsztyna:

Generalnie nie mówi się o tym, bo wszyscy uważają się za specjalistów ze wszystkich dziedzin, także z tego, co wiem, to tutaj nikt się nie deklaruje, że się specjalizuje akurat w dziedzinach międzynarodowych. **OIRP Olsztyn**

Specyfika rynku bydgoskiego... To jest małe miasto, tak naprawdę. Tutaj gospodarka jakoś tak nie może się odbić i ruszyć, w związku z tym tu nie ma dużych spraw. Tutaj nie możemy się specjalizować w niczym. Musimy przyjmować wszystkie sprawy, z którymi klient do nas przyjdzie. Więc nie można sobie pozwolić na taki komfort. Rynek bydgoski na to nie pozwala. W dużych miastach jest po prostu zapotrzebowanie na sprawy cudzoziemskie. Tutaj nie ma. Tam jest na miejscu kancelaria i ona się w tym specjalizuje, owszem. Widocznie ta kancelaria, która się tym specjalizuje, ma tych spraw na tyle, że nie musi się zajmować innymi sprawami. A tutaj po prostu takich spraw nie ma. Chyba że ktoś obsługuje jakąś dużą firmę i jest tym zaabsorbowany, to tam może jakieś elementy zagraniczne się pojawiają. U nas raczej tym się zajmują radcowie prawni, bo jak gdyby w naturalny sposób z tych swoich firm przeszli. **ORA Bydgoszcz**

Wraz z integracją Polski z Unią Europejską będzie rosła liczba klientów zagranicznych. Wraz z tym pojawi się różnorodność spraw. Zagraniczni klienci firmowi jako pierwsi będą potrzebowali, aby polscy juryści zajmowali się szerszym wachlarzem spraw. Na potrzebę zagranicznego biznesu odpowiedzą najaktywniejsi specjaliści. W konsekwencji zwiększy się w Polsce spektrum typów spraw gospodarczych, dopiero w następstwie zagraniczni konsumenci będą oddziaływać na polskich prawników, aby zajmowali się szerszym spektrum spraw. Wraz ze wzrostem potrzeb klientów rozszerzą się możliwości i specjalizacje polskich jurystów. Dochodzi już do tego, chociaż głównie w stolicy i dużych miastach. W przeciągu najbliższych pięciu lat prawnicy praktykujący w mniejszych miejscowościach będą częściej odpowiadać na potrzeby cudzoziemców. Niewykluczone, że będą dostosowywać zakres swoich usług do spraw obcokrajowców. Rynek usług prawniczych świadczonych na rzecz cudzoziemców pogłębi się nie tylko ze względu na ilość cudzoziemców w kraju, lecz także ze względu na wielość nowych problemów.

Specjalizacja – czynniki wyboru

Zasadniczo w Polsce istnieją dwie główne sytuacje świadczenia usług prawnych na rzecz cudzoziemców. Pierwsza z nich to świadczenie usług przez lokalnych prawników pracujących w ramach indywidualnych kancelarii prawniczych lub niewielkich prawniczych spółek osobowych. Sprawy cudzoziemskie trafiają tam przypadkowo. Są to zazwyczaj sprawy zwane „zagranicznym planktonem”. Cudzoziemcy są traktowani przez lokalnych prawników analogicznie jak klienci polscy. Sprawy cudzoziemskie są realizowane równolegle do polskich. Niekiedy zdarza się, że wraz z napływem spraw zagranicznych prawnik uznaje sprawy cudzoziemskie za istotniejsze od krajowych i zaczyna specjalizację w tym kierunku. Trudno jest z zewnątrz rozpoznać, kto zaczyna specjalizowanie się w sprawach cudzoziemców, ponieważ nie rozgłasza nowej specjalizacji. Czasami tacy adwokaci lub radcowie prawni przestają się zajmować klientami krajowymi i przenoszą swoją aktywność wyłącznie na sprawy obcokrajowców i zagranicznych firm. Ewentualnie po pewnym czasie współpracy z obcokrajowcami uznają, że takie sprawy ich nie interesują i pozostają przy polskiej praktyce. Sytuacja taka dotyczy wyłącznie niewielkich firm prawniczych zrzeszających od jednego do kilku prawników. W ten sposób mamy do czynienia z wtórną specjalizacją w sprawach klientów zagranicznych (*Gradowska-Kania, 2019; Kryszkiewicz, 2009, s. 1–2; Moorhead, 2010, s. 225–259; Rojek-Socha, 2020; Soltys, 2015, s. 581–597*).

Druga sytuacja dotyczy większych przedsiębiorstw prawniczych, często wielkich korporacji prawniczych. Coraz częściej powstają firmy prawnicze, które od samego początku chcą specjalizować się w sprawach określonych grup cudzoziemców np. pochodzących z danego kraju lub regionu, branży lub wielkości zagranicznego przedsiębiorstwa. W konsekwencji rodzą się firmy wyspecjalizowane w sprawach cudzoziemskich. Wchodząc na rynek usługowy od początku wiedzą jakim typem spraw cudzoziemskich chcą się zajmować. Posiadają odpowiednie środki osobowe, materialne i kompetencyjne. Stąd też w przypadku dużych kancelarii prawnych nie występuje etap dochodzenia do świadczenia usług prawnych na rzecz obcokrajowców i zagranicznych firm. Po prostu duże kancelarie od razu przystępują do z góry założonej pracy. Zazwyczaj w takiej sytuacji znajdują się firmy prawnicze zrzeszające kilkunastu do kilkudziesięciu prawników.

W przypadku wielkich kancelarii prawniczych typu korporacyjnego specjalizacja w sprawach zagranicznych jest jeszcze bardziej sprecyzowana, zaś skierowane na jej realizację środki znacznie większe. Duże firmy prawnicze zajmują się 75% spraw cudzoziemskich w Polsce (głównie sprawy firmowe) rozumianych ze względu na wartość spraw. Małe firmy prawnicze zajmują się większą ilością cudzoziemców w Polsce (głównie klientów indywidualnych), lecz prowadzone przez nich sprawy mają niższą wartość lub wagę. Dotychczas w Polsce nie przeprowadzono szerszych badań nad firmami prawniczymi. Tego typu badania są jednak szeroko prowadzone w innych krajach. Przykładowo można się przyjrzeć sytuacji angielskiej, amerykańskiej, japońskiej i niemieckiej i poprzez analogię wyciągać wnioski wobec polskiej

sytuacji (*Garicano & Hubbard, 2009, s. 339–371; Gramke i in., 2013; Nakamura, 2014, s. 99–123; The Future of Legal Services, 2016*).

Pozostaje tajemnicą, dlaczego niektórzy prawnicy decydują się na specjalizację w sprawach obcokrajowców oraz zagranicznych firm, zaś inni nie. Dlaczego wielu prawników po rozpoczęciu współpracy z cudzoziemcami porzuca ją i powraca do swoich spraw. Dlaczego, powstają duże kancelarie prawne, które specjalizują się w sprawach cudzoziemców z danych branż lub krajów. Podczas badań okazało się, że istnieją liczne bariery prawne, społeczne, kulturowe ograniczające prawników w zajmowania się sprawami cudzoziemców w Polsce. Dopiero ich przezwyciężenie prowadzi do nowej specjalizacji.

Przedstawiciele regionalnych samorządów adwokackich i radcowskich wyraźnie wskazują, że głównymi czynnikami determinującymi świadczenie usług prawniczych na rzecz obcokrajowców nie jest potencjalny zarobek lub prestiż zawodowy. Oczywiście te dwa elementy odgrywają istotne miejsce w kwestii specjalizacji cudzoziemskiej. Jednak nie są dominujące. Najistotniejsze jest czy adwokat lub radca prawny posiada odpowiednie kompetencje. Szczególne miejsce wśród nich zajmuje znajomość języków obcych, którymi posługują się określone grupy cudzoziemców (*Borowska; Kloc, 2020; Sierocka i in., 2019, s. 57–88; The Benefits of Foreign Languages for Aspiring Lawyers, 2016*). Dziekani rad wyraźnie podkreślają, że żaden prawnik, nawet skuszony największym zarobkiem lub najwyższym prestiżem, nie podejmie się świadczenia usług prawniczych na rzecz cudzoziemców, jeżeli nie posiada odpowiednie kompetencje do reprezentowania zagranicznego partnera (*Furlong, 2008; Hamilton, 2013, s. 6–38; Masior, 2017, s. 48–70*).

Dlatego też to poziom edukacji prawników jest głównym czynnikiem determinującym możliwe specjalizowanie się w sprawach cudzoziemskich. Bez odpowiednich kompetencji, głównie językowych, prawnicy nie będą zajmować się usługami na rzecz obcokrajowców. Nawet w przypadku podjęcia się sprawy na rzecz klienta niekrajowego, po stwierdzeniu przez prawnika, że nie posiada odpowiednich kompetencji do pracy z cudzoziemcem, porzuca on ewentualną praktykę. Sytuacja nie dotyczy lub rzadko dotyczy firm prawniczych i prawników, którzy już od samego początku specjalizują się w praktyce cudzoziemskiej. Rozpoczynając swoją praktykę niejako liczą się z koniecznością posiadania odpowiednich kompetencji. Warto zwrócić uwagę na różne czynniki determinujące podejmowanie się przez prawników świadczenia usług na rzecz cudzoziemców. Poczesne miejsce pośród nich zajmują kwestie edukacyjne, lecz pojawiają się także i inne.

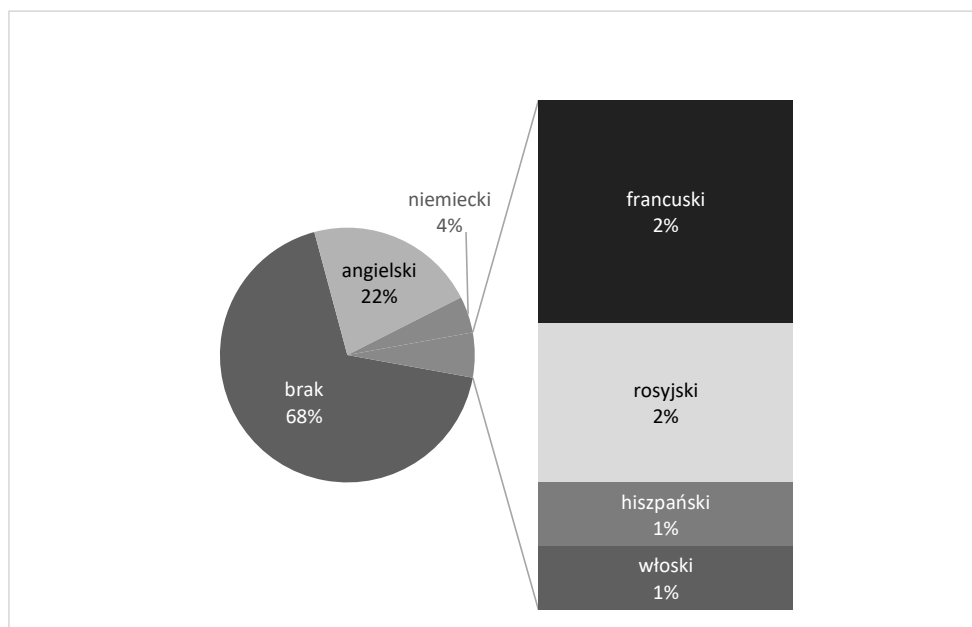
Języki obce

Podczas rozmów z prawnikami większość podkreśla, że głównym warunkiem aktywności zawodowej adwokatów i radców prawnych w zakresie obsługi klientów zagranicznych jest znajomość języka obcego. To oczywiste, że klient zagraniczny chcący prowadzić swoje interesy za granicą musi komunikować się ze swoim me-

cenasem w sposób zrozumiały. Większość prawników podkreśla, że to oni muszą się dostosować do języka klienta, nigdy odwrotnie. Aczkolwiek istnieją przypadki, w których adwokat i klient sprawnie komunikują się w języku trzecim, głównie w języku angielskim.

Nie ulega wątpliwości, że język angielski jest pierwszym językiem wehikularnym XXI wieku. Jego znajomość przez cały zespół prawny i klientów warunkuje komunikację językową. W większości przypadków wystarcza do utrzymywania normalnych relacji prawnik–klient zagraniczny. Najprawdopodobniej wynika to z faktu, że większość klientów to biznesmeni znający angielski. W wielkich firmach prawniczych język ten jest nawet codziennym językiem roboczym, zwłaszcza w tych, które zajmują się prawem brytyjskim, amerykańskim i międzynarodowym. Z drugiej strony, nawet przy sprawnym posługiwaniu się tym językiem w sytuacjach codziennych, prawniczy język specjalistyczny może być źródłem wielu nieporozumień (*Northcott, 2012, s. 1–25; Tiersma, 1999, s. 51–245*).

Widać wyraźnie, że stopień biegłości językowej prawnika warunkuje jego możliwości współpracy z klientami zagranicznymi. Lepsza komunikacja językowa niesie za sobą przyrost klientów obcojęzycznych, głównie biznesowych klientów angielskojęzycznych. Podstawowym problemem polskich prawników jest nieznanostwo jakiegokolwiek języka obcego – niemalże 70% nie posługuje się językami obcymi, w tym angielskim. Tacy mecenasi są praktycznie wykluczeni z możliwości świadczenia usług na rzecz klientów cudzoziemskich, chociaż pojawiają się wyjątki nawiązywania owocnej współpracy bez znajomości jakichkolwiek języków obcych.

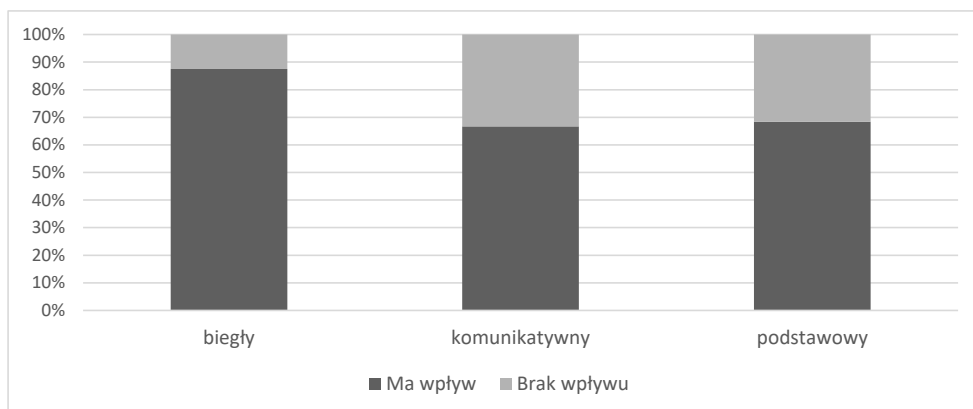

11. Znajomość języków obcych wśród polskich prawników

Jedynie 7% polskich adwokatów i radców prawnych wskazuje, że posługuje się innymi językami niż język angielski. Wcale nie musi to oznaczać znalezienia klienta zagranicznego władającego danym językiem, gdyż hegemonia języka angielskiego na świecie przytłacza nawet znajomość języków etnicznych. W relacjach prawniczych po prostu angielski jest istotniejszy niż jakikolwiek inny język (*Rozkwitalska, 2011, s. 84–87, 250–255*).

Znajomość innych narzeczy przez prawników ułatwia utrzymywanie i nawiązywanie kontaktów z klientami zagranicznymi słabiej posługującymi się angielskim. Do wyjątków należą języki francuski, rosyjski i hiszpański, gdyż dla tych nacji znajomość ich języków ma istotne znaczenie. Rzadziej posługują się językiem angielskim niż pozostali obcokrajowcy. Atut, jakim jest znajomość innych języków obcych, ma znaczenie w przypadku zajmowania się sprawami klientów indywidualnych, którzy nie posługują się innymi językami.

Z pewnością znajomość języków obcych ułatwia nawiązywanie i utrzymywanie relacji zawodowych pomiędzy prawnikami a klientami obcojęzycznymi. Klienci obcy nawiązują relacje z polskimi prawnikami głównie kierując się kwestią znajomości właściwego języka obcego. Znajomość języka i kultury obcej jest warunkiem wstępnym dla zawiązania współpracy pomiędzy polskim prawnikiem a firmą zagraniczną (*Dudziak, 2012, s. 93–106*). Bez biegłej znajomości prawniczego języka specjalistycznego polski prawnik nie jest w stanie utrzymać odpowiednich relacji z klientem. Generalnie, im lepsza znajomość języka obcego tym większa aktywność polskich prawników w sprawach ponadkrajowych. Znajomość języka angielskiego jest wystarczającym narzędziem dla utrzymywania kontaktów pomiędzy polskimi pełnomocnikami a firmami zagranicznymi. Jednak znajomość innych języków rozszerza pulę klientów i pogłębia relacje z nimi. Pośród klientów indywidualnych, szczególnie z Francji i krajów byłego ZSRR, najistotniejsze są znajomość języka francuskiego i rosyjskiego. Prawnik, który nie posługuje się tymi językami nie może współpracować

12. Wielkość wpływu znajomości języka angielskiego na pracę z klientami zagranicznymi wg stopnia znajomości języka

z indywidualnymi klientami francuskimi lub rosyjskimi oraz większością klientów biznesowych. Jeżeli prawnik nie posługuje się językiem angielskim to praktycznie nie jest w stanie pracować z jakimkolwiek klientem zagranicznym. Na dłuższą metę próby współpracy przez tłumacza okazują się zawodne.

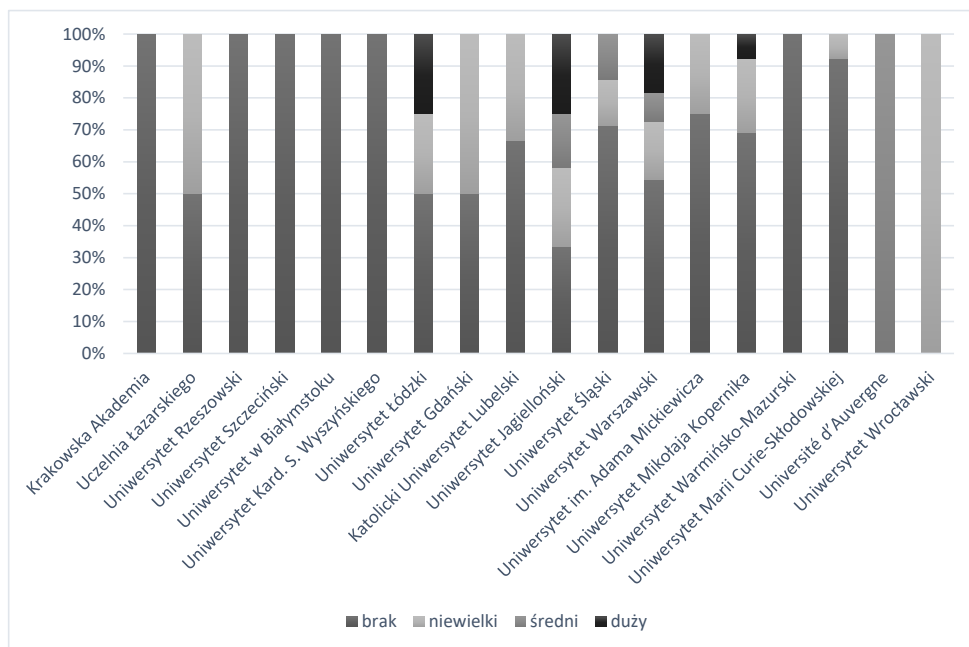
Kompetencje akademickie

Duże znaczenie przy wyborze specjalizacji międzynarodowej odgrywają kompetencje wyniesione ze studiów akademickich. Największe znaczenie mają umiejętności i wiedza, które absolwent prawniczych studiów wyższych wyniósł z form edukacyjnych prezentujących takie zagadnienia jak: prawo międzynarodowe publiczne, międzynarodowe prawo prywatne i gospodarcze, prawo Unii Europejskiej, prawa człowieka. Duże znaczenie ma także edukacja językowa odbyta podczas studiów, edukacja w zakresie kształtowania umiejętności miękkich oraz praktyka zawodowa. Dodatkowym atutem jest udział w zagranicznych stażach i praktykach (*Gutowski & Kardas.,; Henderson, 2013, s. 61–66; MacCrate, 1993, s. 223–305; Munneke, 2001, s. 135–154; Trąbski, 2019*).

Dobrze wykształceni w tych zakresach prawnicy znacznie częściej podejmują się współpracy z cudzoziemcami, a nawet pracy za granicą niż ci, którzy takich kompetencji nie nabyli. Należy uhonorować uniwersytety, które stwarzały możliwości odbycia praktyki zagranicznej, staży zagranicznych oraz praktyki w międzynarodowych kancelariach prawniczych. Prawnicy uważają, że w dużej mierze im zawdzięczają swoje sukcesy w pracy z obcokrajowcami, za granicą lub w środowisku międzynarodowym. W przeciwieństwie do Polski w większości krajów świata bardzo wysoko ceni się szkolenie i trening umiejętności międzynarodowych podczas edukacji prawniczej (*Brew & Shemanski, 2010; International Law Careers, 2014*).

Nie wszystkie jednak polskie uczelnie, na których wykłada się prawo, służą kształceniu kompetencji międzynarodowych, gotowości do pracy za granicą lub współpracy z cudzoziemcami. Prawnicy biorący udział w badaniu rzadko stwierdzają, że ich *alma mater* istotnie przyczyniła się do prowadzenia przez nich praktyki w zakresie spraw cudzoziemskich. W pojedynczych przypadkach pozytywnie oceniają wpływ kształcenia uniwersyteckiego. W Polsce brakuje obecnie wiarygodnych badań na temat jakości kształcenia prawniczego na uczelniach. Stąd trudno jest dokładnie zdefiniować poziom kształcenia w tym zakresie (*Program studiów dla studentów rozpoczynających studia od roku 2019/20, 2019; Stępień & Gaca, 2018*).

Zdaniem prawników Uniwersytet Jagielloński daje największe podstawy do specjalizowania się w sprawach niekrajowych i podejmowania się praktyki cudzoziemskiej. Właśnie w toku edukacji prawniczej na krakowskiej uczelni studenci mają możliwość rzetelnej nauki w ramach szkół prawa obcego. Również prawo międzynarodowe jest ważnym przedmiotem podczas studiów. Nadto szkolenie językowe stoi na wysokim poziomie. Edukacja prawnicza odebrana na UJ pozwala nie tylko skutecznie pracować prawnikom w środowisku międzynarodowym, ale też odnajdywać klientów zagranicznych i utrzymywać z nimi relacje prawniczo-biznesowe.

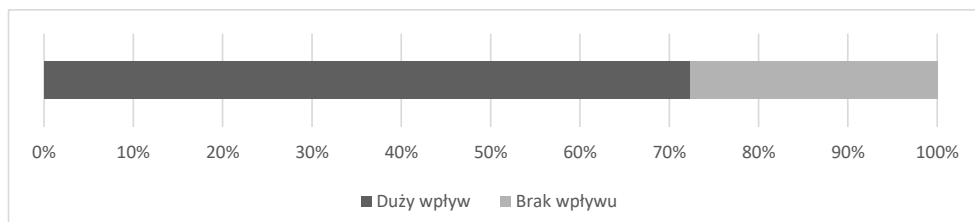

13. Wpływ ukończonej uczelni prawniczej na skłonność prawników do podejmowania specjalizacji międzynarodowych

Inne polskie uczelnie wyższe w ograniczonym stopniu mają wpływ na międzynarodową praktykę ich absolwentów. W toku kształcenia przyszli prawnicy nie nabywają kompetencji tak pożądanych w pracy ponadkrajowej. Większość uczelni wyższych nie koncentruje się na kwestiach międzynarodowych, językowych, kompetencjach miękkich oraz nie przywiązuje wagi do staży i praktyk zagranicznych. Obojętność na te aspekty kształcenia dotyka ponad połowę polskich uniwersytetów kształcących prawników. Badani nie wskazali jednogłośnie uczelni, która kompleksowo przygotowuje do pracy zagranicznej czy współpracy z cudzoziemcami. Zdecydowana większość uczestników badania krytykuje polskie uczelnie prawnicze. Podkreślają, że nie przygotowują do podejmowania się spraw zagranicznych lub pracy z obcokrajowcami (*T. Braun, 2018, s. 165–175; Gutowski & Kardas*).

Polscy specjaliści prawniczy podkreślają, że kompetencje, które zdobyli na uczelni, walnie przyczyniają się do zakresu, liczby i kierunku podejmowanej aktywności międzynarodowej i współpracy z obcokrajowcami. Daje się zauważyć korelację pomiędzy jakością edukacji międzynarodowej odbieranej podczas studiów wyższych a wielkością i jakością współpracy z cudzoziemcami i specjalnością międzynarodową. W opinii polskich jurystów wyższa jakość szerokiej edukacji akademickiej w głównej mierze przyczynia się do prowadzenia i rozszerzania specjalizacji międzynarodowej i współpracy z cudzoziemcami. Prawnicy, którzy nigdy nie słyszeli o prawie między-

14. Wpływ szkół prawa obcego na wybór przez prawników specjalizacji międzynarodowej lub współpracy z cudzoziemcami

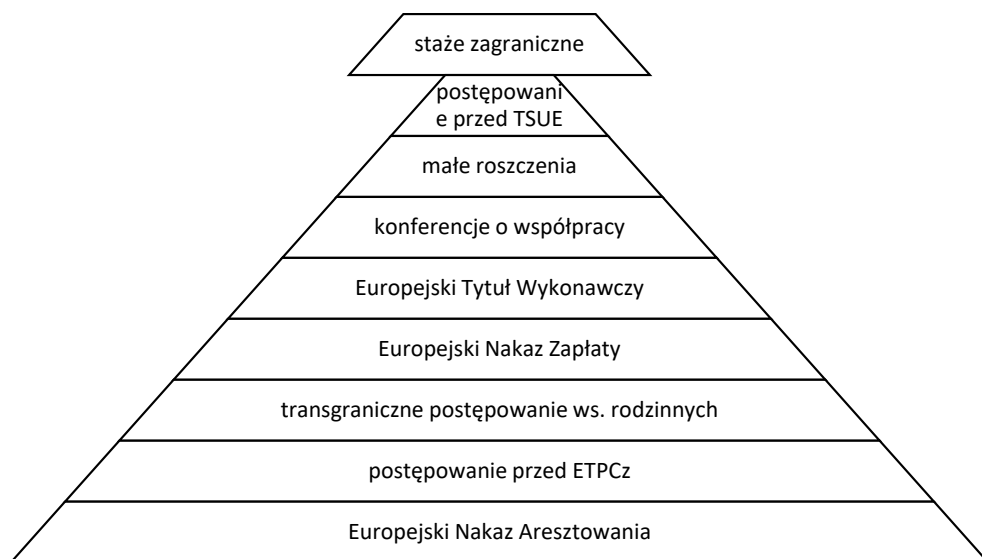
narodowym, prawie innych krajów czy możliwości pracy z nie-Polakami, praktycznie nie podejmują się spraw choćby z elementami międzynarodowymi.

Polscy adwokaci i radcowie prawni podkreślają, że największy wpływ na podjęcie decyzji lub przynajmniej gotowość decyzyjną do współpracy międzynarodowej czy współpracy z cudzoziemcami mają: akademickie szkoły prawa obcego, zajęcia z prawa międzynarodowego oraz praktyki i staże zagraniczne, często zbiorczo nazywane Erasmusem. Jeśli szkoły prawa obcego były realizowane w szerokim zakresie i odpowiedzialnie (obok różnego typu zajęć z prawa międzynarodowego), to absolwenci znacznie częściej podejmują się aktywności międzynarodowej lub współpracy z obcokrajowcami – są śmielsi, lepiej znają obyczaje i zasady takiej pracy oraz posiadają odpowiednią wiedzę (*Ośrodek Koordynacyjny Szkół Praw Obcych; Szkoły Prawa Obcego; Szkoły Prawa Obcego – film, 2017; Rychte*). Wysoka jakość szkół prawa obcego i zajęć z prawa międzynarodowego to istotna determinanta podejmowania specjalizacji międzynarodowej przez prawników.

Kompetencje profesjonalne

Sama znajomość języka obcego oraz ogólne kompetencje prawnicze zdobyte podczas edukacji akademickiej nie są wystarczającymi warunkami wyboru specjalizacji zagranicznej i prawidłowej współpracy z klientami zagranicznymi. Większość prawników podkreśla, że innym istotnym warunkiem są znajomość: prawa międzynarodowego, głównie prywatnego, prawa Unii Europejskiej, prawa krajów obcych, z których pochodzą klienci oraz prawa krajów, w których klienci planują prowadzić swoją działalność. Znajomość obcych procedur ma tutaj najistotniejsze praktyczne znaczenie, lecz znajomość prawa materialnego jest również istotna. Zasadniczo te dziedziny są rozwijane już po zakończeniu kształcenia akademickiego, głównie podczas aplikacji i dalszego kształcenia ustawicznego. Większość prawników nie podjęłaby się pracy z klientem zagranicznym bez choćby podstawowej znajomości tych zagadnień.

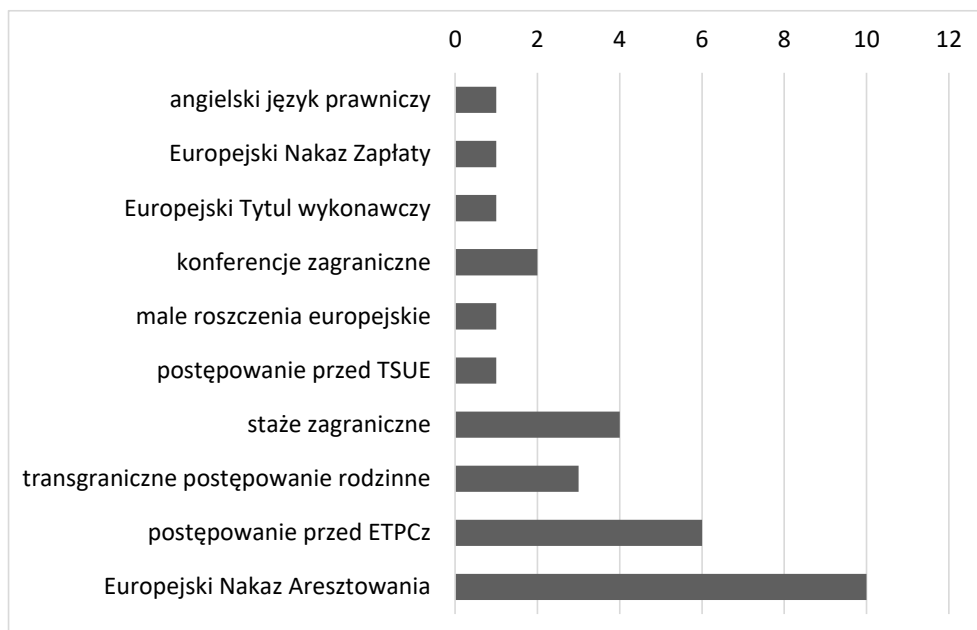
Niektórzy prawnicy dążą do powiększania kompetencji, poprzez udział w szkoleniach, spotkaniach, konferencjach i seminariach dotyczących spraw ponadkrajowych

15. Główne tematy podnoszone przez polskich prawników w toku uzupełniania kompetencji międzynarodowych

lub międzynarodowych aspektów w prawie krajowym. Nabyte kompetencje ułatwiają im wybór specjalizacji i podejmowanie pracy z klientami zagranicznymi i w środowisku międzynarodowym. Rozmówcy wskazują, że bez kompetencji wyniesionych ze szkoleń nie podjęłyby się pracy w sprawach niekrajowych lub czyniłyby to w sposób niewłaściwy. Takie deklaracje nie odpowiadają czynom – jedynie jedna czwarta prawników, określających siebie jako specjalizujących się w sprawach niekrajowych lub świadczących usługi na rzecz cudzoziemców, bierze udział w formach kształceniowych w celu zwiększenia własnych kompetencji. Polska sytuacja znacząco różni się od tej zauważanej w krajach azjatyckich, Stanach Zjednoczonych, czy większości krajów Europy zachodniej (*Davies & Ng, 2010, s. 707–720; MacCrate, 1993, s. 305–339*).

Należy zauważyć, że prawnicy, którzy chcą się zajmować współpracą z obcokrajowcami lub sprawami międzynarodowymi inwestują we własne kompetencje głównie z zakresu: Europejskiego Nakazu Aresztowania, postępowań przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka (ETPCz), Europejskiego Nakazu Zapłaty i Europejskiego Tytułu Wykonawczego oraz transgranicznych spraw rodzinnych. Obecnie w Polsce właśnie te zagadnienia pozostają najczęstszymi obszarami specjalizacji prawniczych w sprawach cudzoziemskich. Co znamienne, wszyscy juryści szkolący się w tych dziedzinach władają co najmniej językiem angielskim (*Doskonalenie zawodowe, Olkiewicz, 2014, s. 85–94, 2017, s. 101–110*).

16. Wpływ sposobów doskonalenia ustawicznego o tematyce międzynarodowej na skłonność prawników do podejmowania specjalizacji zagranicznej (wzrost współczynnika – wpływ większy)

Niektórzy prawnicy interesujący się obsługą cudzoziemców lub specjalizujący się w sprawach międzynarodowych, doskonalą się w ramach większych form edukacyjnych. Zazwyczaj podejmują się edukacji podyplomowej lub drugiego kierunku studiów. Istnieją także pojedyncze przypadki studentów prawa, którzy zamiast na polskiej uczelni studiują za granicą. Wybierane kierunki studiów o profilu międzynarodowym mają różne profile, miejsca i formy oraz czas trwania. **Taką aktywność edukacyjną podejmuje mniej niż 10% wszystkich prawników określających się jurystami międzynarodowymi.** Jednak ta szczególna grupa prawników międzynarodowych lub współpracujących z cudzoziemcami szczególnie świadomie wybiera różnego typu dodatkowe formy edukacji ustawicznej. Dzięki takiemu kształceniu zdobywają nowe kompetencje a także kontakty międzynarodowe. W konsekwencji stają się nie tylko lepszymi specjalistami, lecz także zyskują przewagę konkurencyjną nad innymi specjalistami.

Istnieje silna korelacja pomiędzy studiami za granicą oraz specjalizacją w kierunku spraw ponadkrajowych. Dla większości prawników wybory form edukacyjnych są w pełni świadome – studiowanie poza granicami Polski jest automatyczną przepustką i swoistym zobowiązaniem do praktykowania w sprawach niekrajowych. Wygląda na to, że im bardziej świadomy wybór studiów zagranicznych lub krajowych studiów specjalizacyjnych tym większa skłonność do podjęcia przez prawnika specjalizacji międzynarodowej. Im większy koszt i wysiłek włożony w przekwalifikowanie się,

tym większa presja na podjęcie się specjalizacji zagranicznej. W powiązaniu z kompetencjami językowymi, podstawowym wykształceniem prawniczym i stażem pracy, prawnicza edukacja zagraniczna stanowi istotny stymulant wyboru praktyki niekrajowej lub specjalizowania się we współpracy z cudzoziemcami.

W poniższej tabeli przykładowo wskazano w jakim stopniu edukacja zagraniczna wpłynęła na decyzję prawników odnośnie podjęcia się specjalizacji międzynarodowej:

Forma edukacji	Wpływ
Uniwersytet Johanna Gutenberga w Moguncji – podyplomowe studia z zakresu prawa niemieckiego	Duży
Addleshaw Son's & Latdam Solicitors w Manchester w Wielkiej Brytanii – staż	Średni
Stellenbosch University w RPA – magisterium z prawa podatkowego	Niewielki
Montesquieu University Bordeaux IV – magisterium z prawa	Niewielki
Uniwersytet w Cambridge – studia podyplomowe z zakresu prawa Wielkiej Brytanii	Niewielki
Uniwersytet Jagielloński oraz Catholic University of America – studia z zakresu prawa i handlu międzynarodowego	Niewielki
Ludwig–Maximilians Universität w Monachium – studia podyplomowe z zakresu prawa Unii Europejskiej	Niewielki
University of Illinois Urbana Champaign – master of business administration	Niewielki
Uniwersytet w Ragensburgu – studia podyplomowe z zakresu prawa Unii Europejskiej	Niewielki
Georg-August-Universität Göttingen – studia doktoranckie	Niewielki
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – studia podyplomowe z zakresu prawa i administracji UE	Niewielki
University of Cambridge – studia podyplomowe z zakresu prawa Wielkiej Brytanii	Niewielki
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – studia podyplomowe z zakresu europejskiego prawa handlowego	Brak
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II – studia podyplomowe z zakresu prawa amerykańskiego	Brak
International Protection of Human Rights – studia podyplomowe	Brak
University of Cambridge – studia podyplomowe z zakresu prawa angielskiego i europejskiego	Brak
University of Bremen – magisterium z prawa	Brak
Uniwersytet La Sapienza w Rzymie – magisterium z prawa	Brak

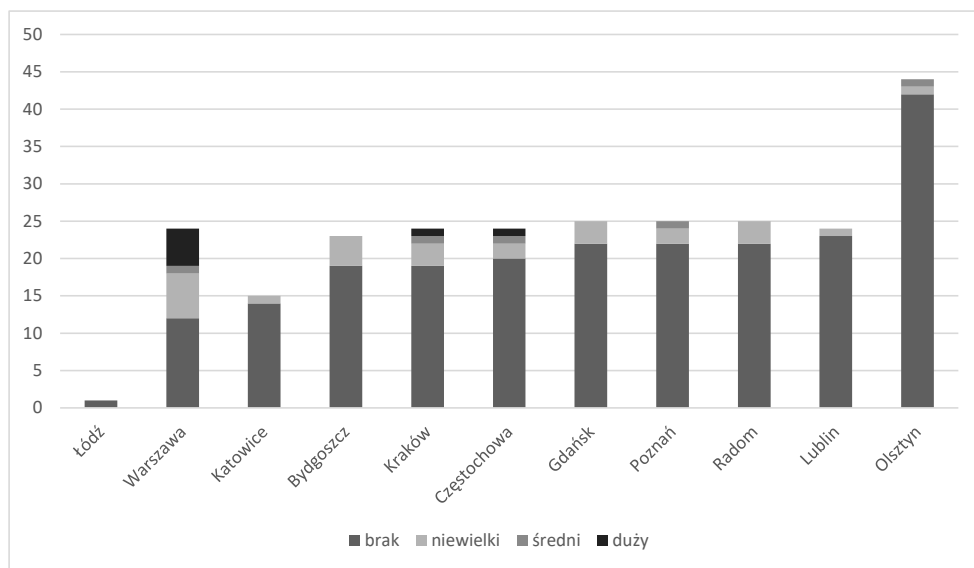
17. Stopień korelacji pomiędzy studiami o charakterze międzynarodowym a specjalizacją w zakresie obsługi cudzoziemców

Polscy radcowie i adwokaci rzadko podejmują się udziału w szkoleniach dotyczących ściśle prawa krajów obcych, umiejętności miękkich przydatnych w kontaktach z klientami zagranicznymi oraz nie doskonałą znajomość języków obcych. Świadczy o tym, że praktyka polskich prawników deklarujących świadczenie usług międzynarodowych jest skoncentrowana na sprawach polskich jedynie zawierających elementy międzynarodowe lub na problemach cudzoziemców przebywających w Polsce. Sprawy wyłącznie międzynarodowe lub wykonywane w ramach praktyki za granicą wciąż są obce Polakom.

Działalność samorządów zawodowych

Regionalne i centralne samorzady zawodowe adwokatów i radców prawnych prowadzą działania na wielu polach. Nie ulega wątpliwości, że ich aktywności wpływają na skłonność ich korporantów do wyboru specjalizacji międzynarodowej lub podejmowaniu się obsługi prawnej klientów zagranicznych. Zdecydowana większość prawników uczestniczących w badaniu podkreśla, że największy wpływ samorządów zawodowych na skłonność prawników do podejmowania się specjalizacji zagranicznych ma edukacja ustawiczna prowadzona przez samorzady. Obok niej dużą rolę odgrywają także: ogólna orientacja władz izb na zajmowanie się sprawami zagranicznymi i opiekę nad cudzoziemcami (polityka prozagraniczna), przekazywanie członkom samorządów materiałów dotyczących pracy z cudzoziemcami lub spraw międzynarodowych, istnienie i aktywność komisji zagranicznych oraz aktywne uczestniczenie izb w ponadkrajowych związkach prawników np. *Council of Bars and Law Societies of Europe* (CCBE). Wszystkie te czynniki mają wpływ na członków izb w zakresie ewentualnego podejmowania się przez nich obsługi cudzoziemców lub prawniczej pracy międzynarodowej. Wpływ ten ma jednak charakter znacznie mniej istotny niż pozostałe czynniki. Wynika to głównie z faktu, że polscy adwokaci i radcowie prawni są niezależni od samorządów. To praktycznie w całości od nich zależy czy będą lub nie będą się specjalizowali w obsłudze cudzoziemców. Działalność samorządów jedynie skłania swoich członków do specjalizacji w danym kierunku.

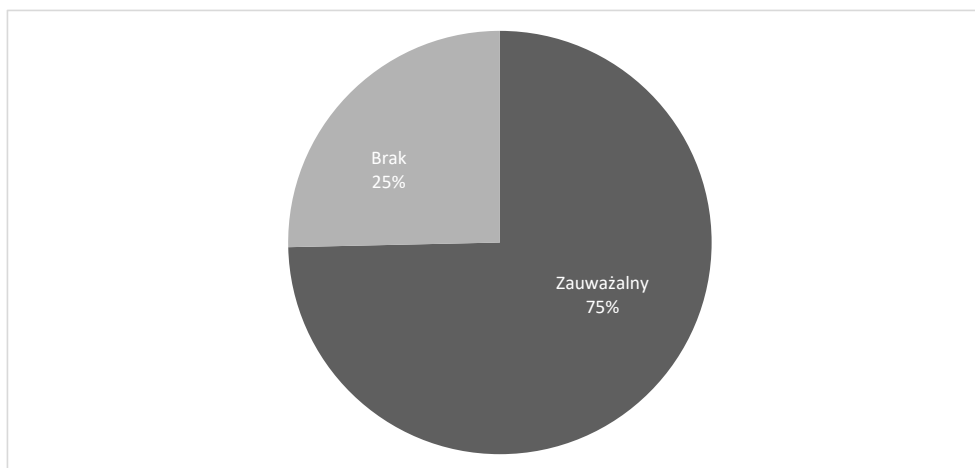
Prawnicy wyraźnie wskazują, że to ogólna polityka prozagraniczna izb najbardziej wpływa na potencjalny wybór przez jurystów specjalizacji międzynarodowej lub na większą skłonność do obsługi cudzoziemców. Najprawdopodobniej to ogólna atmosfera danej izby, mnogość spotkań dotyczących kwestii międzynarodowych, szkolenia i konferencje dotyczące spraw ponadkrajowych, wizyty zagraniczne oraz ogólne poczucie członków izby, że są członkami „izby międzynarodowej” są decydującymi czynnikami w zakresie aktywności zagranicznej ich członków. Poza czynnikami w zakresie międzynarodowej edukacji ustawicznej członków izb pozostałe elementy wpływu nie mogą być dokładnie zdiagnozowane z racji ich niematerialności i płynności.

18. Wpływ izb adwokacko-radcowskich na specjalizację cudzoziemską ich członków

Juryści wskazują, że warszawskie izby radcowsko- adwokackie mają największy wpływ na swoich członków w zakresie kształtowania u nich potencjału do pracy z cudzoziemcami lub pracy zagranicznej. Prawnicy warszawscy to potentaci w obsłudze klientów zagranicznych lub pracy w warunkach międzynarodowych. W żadnej innej izbie prawnicy nie angażują się tak w sprawy niekrajowe jak w Warszawie. Żadna inna izba prawnicza w kraju nie odciska tak dużego piętna na swoich członkach w zakresie kształtowania postaw promiędzynarodowych jak izby warszawskie. Oczywiście, nawet w Warszawie sprawy międzynarodowe są drugorzędne, lecz są na tyle widoczne, że prawnicy wskazują na nie jako istotne przy wybieraniu przez nich specjalizacji cudzoziemskiej (*Okręgowa Rada Adwokacka w Warszawie; Współpraca Zagraniczna*). Pozostałe regionalne izby adwokacko-radcowskie, pomimo ich ewentualnej aktywności międzynarodowej, nie wpływają zdecydowanie na decyzje prawników odnośnie obsługi cudzoziemców.

Polskie izby prawnicze, Ministerstwo Sprawiedliwości, Komisja Europejska, firmy prawnicze i inne podmioty niekiedy przekazują polskich radcom prawnym i adwokatom przeróżne materiały dotyczące praktyki w sprawach międzynarodowych lub współpracy z cudzoziemcami. Nie jest ich wiele, aczkolwiek w najbardziej międzynarodowych izbach pojawiają się częściej niż gdziekolwiek indziej. Zdecydowana większość polskich specjalistów prawniczych podkreśla, że otrzymywanie tego typu materiałów jest jednym z czynników wpływających na podejmowanie się lub prowadzenie specjalizacji międzynarodowej lub współpracę z cudzoziemskimi klientami. Materiały takie mają dla prawników pewne znaczenie, lecz ich wpływ na podejmowanie decyzji w zakresie specjalizacji jest niewielki. Zazwyczaj ogranicza się do nadania

19. Wpływ otrzymywanych materiałów o tematyce międzynarodowej na specjalizację międzynarodową prawników

impulsu do przyjrzenia się takim możliwościom specjalizacji. Otrzymywane materiały są przydatne dla adwokatów lub radców prawnych, którzy już w swoim *dossier* miewają sprawy obcokrajowców. Wówczas te materiały są istotniejszym czynnikiem podtrzymującym gotowość do kontynuowania specjalizacji cudzoziemskiej. Prawnicy widzą, że ich samorządy prawnicze a także struktury publiczne są zainteresowane, aby prawnicy zajmowali się sprawami międzynarodowymi.

Wygląda na to, że nieliczne izby adwokacko-radcowskie są naprawdę promiędzynarodowe. Wydaje się jednak, że dochodzi do sprzężenia zwrotnego. Wraz z potrzebami rynku usług prawniczych wzrasta zaangażowanie międzynarodowe izb – i na odwrót. Dlatego Warszawa przoduje w zaangażowaniu międzynarodowym. Międzynarodowa aktywność samorządów zawodowych nie jest jednak zbiorem czynników zdecydowanie determinujących podejmowanie przez prawników specjalizacji międzynarodowej lub obsługi klientów cudzoziemskich. Z pewnością jednak umiejętne kształtowanie polityki prozagranicznej przez izby przyczynia się do większego umiędzynarodowienia polskiego rynku usług prawniczych i samych polskich adwokatów i radców prawnych. Widzimy to wyraźnie na przykładzie warszawskich izb adwokacko-radcowskich.

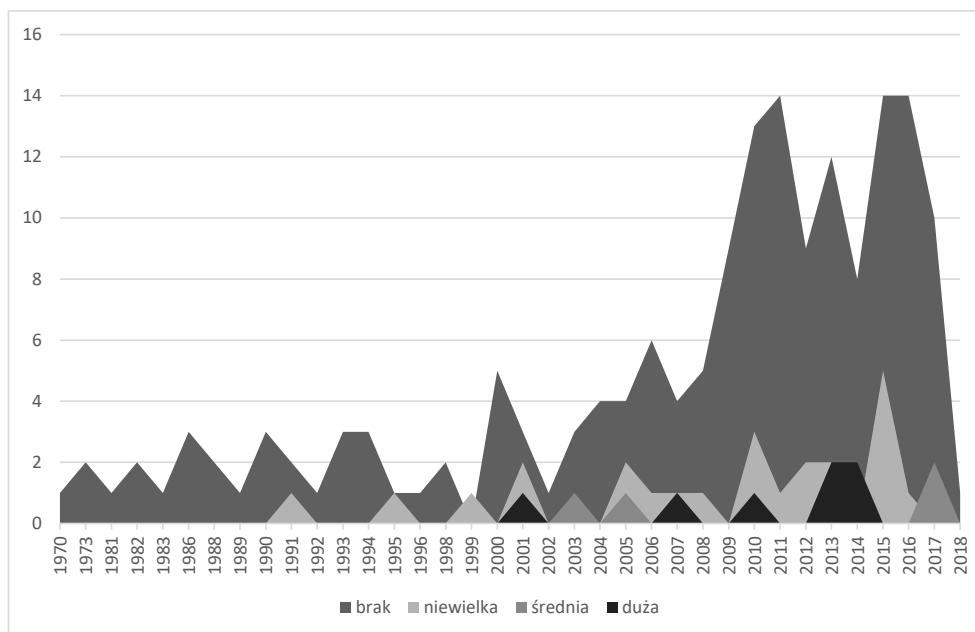
Inne czynniki

Prawnicy bardziej doświadczeni w obiegowej opinii zazwyczaj nie decydują się na specjalizowanie się w sprawach cudzoziemskich i międzynarodowych. Kiedy analizujemy związek prawniczego stażu pracy ze specjalizacją, zauważamy, że adwokaci i radcowie prawni, którzy uzyskali wpis na listy prawników niedawno, są bardziej skłonni do podejmowania się praktyki w sprawach międzynarodowych. Wychowanie

w „świecie otwartych granic”, lepsza edukacja językowa i międzynarodowa, globalizacja i konsumpcjonizm znacznie bardziej zachęcają młodych ludzi do zajmowania się sprawami obcokrajowców i pracy w sprawach zagranicznych. Prawnicy starsi i o większym stażu w mniejszym stopniu decydują się na to. Dotychczas nie były prowadzone żadne badania w tym zakresie, lecz warto spojrzeć na głosy środowiska oraz na badania nie-prawników i zastosować analogię (*Jeruszka, 2017, s. 107–128; Kukulak-Dolata, 2012; Perek-Bialas & Turek, 2011, s. 131–151; Rothman, 2019*).

Z drugiej strony grupa młodych specjalistów zajmujących się współpracą z cudzoziemcami jest sześciokrotnie mniejsza w porównaniu do pozostałych młodych prawników, którzy nie decydują się na taką praktykę. Wraz z wiekiem proporcje te ulegają wyrównaniu i stosunkowo więcej doświadczonych prawników chce zajmować się sprawami ponadkrajowymi. Równocześnie brakuje na polskim rynku prawniczym fachowców, którzy jednoznacznie deklarowaliby się jako specjaliści od spraw międzynarodowych. Najwyraźniej nawet młodszy prawnicy łączą sprawy lokalne ze sprawami cudzoziemców.

Przyczyn takiego stanu rzeczy można poszukiwać w wielu źródłach. Z pewnością jest to słaba edukacja uniwersytecka w zakresie umiejętności miękkich, prawa międzynarodowego, mechanizmów pracy prawników na globalnym rynku oraz języków obcych, przytłoczenie młodych ludzi codzienną walką o pozycję zawodową, wysokie koszty wejścia na rynek specjalistycznych usług prawniczych oraz wciąż utrzymująca

20. Współczynnik skłonności specjalizowania się w sprawach cudzoziemskich ze względu na wiek prawnika wg roku uzyskania wpisu na listę

się dominacja rynkowa starszych prawników. Przede wszystkim jednak młodzi obawiają się wielkiej konkurencji ze strony ich kolegów. Dlatego też kurczowo trzymają się choćby najmniejszych spraw krajowych, zamiast rozwijać skrzydła na arenie międzynarodowej lub zajmować się cudzoziemcami. Obawa przed wypadnięciem z rynku jest na tyle silna, że wolą nie ryzykować. Prawnicy starsi z racji swojego doświadczenia, wiedzy, kontaktów i ugruntowanej pozycji nie obawiają się już tak o swoją praktykę.

Na pewno pośród tych problemów młodych prawników znajduje się nieodparte oczekiwanie na stabilizację, „małą stabilizację”. Młodzi wolą pracować po 8 godzin dziennie i nie chcą ryzykować czasem i zdrowiem, nie znając przyszłości. Staż pracy nie jest tym czynnikiem, który wpływa na wzrost liczby specjalistów, chociaż tych (w liczbach bezwzględnych) na rynku pojawia się więcej, niż wcześniej. W porównaniu jednak do bardziej doświadczonych kolegów młodzi w mniejszym stopniu wypełniają rynek prawniczych usług międzynarodowych i pracy z cudzoziemcami (*Gutowski; Kocemba, 2018, s. 243–262; Kośka, 2018; Lojko, 2005b; Podgórski*).

Czynniki te dotyczą głównie młodych prawników. Z drugiej jednak strony to właśnie młodzi mają największą możliwość zdobywania kompetencji i przełamywania barier. Starszym jest trudniej zdobywać nowe kompetencje międzynarodowe, uczyć się języków obcych lub odbywać specjalizacyjne kursy i staże zagraniczne. Starszym jednak znacznie łatwiej jest zmniejszyć wpływ pozostałych czynników na wybór specjalizacji międzynarodowej. W konsekwencji jednak to bardziej doświadczeni juryści są bardziej podatni na stagnację zawodową. Po prostu nie potrzebują się specjalizować w pracy z cudzoziemcami, kiedy znakomicie radzą sobie na lokalnym rynku usług prawniczych. Nie zmienia to faktu, że zarówno młodszy jak i starsi bardzo cierpią z powodu niedostatecznej edukacji umożliwiającej podjęcie decyzji o specjalizacji cudzoziemskiej. Bez względu na wiek i staż pracy prawnika to wciąż czynniki edukacyjne przesądają o podejmowaniu się przez jurystów praktyki w sprawach międzynarodowych lub świadczenia usług prawniczych na rzecz cudzoziemców.

Oprócz czynników wewnętrznych, dotyczących specyficznych grup prawników oraz konkretnych jednostek istnieją również czynniki zewnętrzne wpływające na możliwości świadczenia usług prawniczych na rzecz obcokrajowców, czy zagranicznych firm w Polsce. Zasadniczym problemem jest stosunkowo niewielka liczba cudzoziemców i zagranicznych firm w Polsce. W konsekwencji pula klientów prawniczych jest ograniczona (*Inwestorzy zagraniczni w Polsce*). Dość liczni potencjalni klienci pochodzących z Ukrainy nie są zainteresowani korzystaniem z kosztownych usług prawniczych (*Lesińska i in., 2012; Lubicz-Miszewski, 2018*). Zagraniczne firmy mające swoje interesy w Polsce także w ograniczonym stopniu potrzebują polskich specjalistów od kwestii międzynarodowych. Zazwyczaj zagraniczne przedsiębiorstwa są niewielkie, dlatego też do obsługi prawnej wystarcza im jeden, dwóch specjalistów. Ewentualnie przywożą ze sobą zza granicy swoich prawników lub korzystają z usług wielkich korporacyjnych i sieciowych firm prawniczych np. Wielkiej Czwórki (*Big Four Accounting Firms, 2020*). W konsekwencji polskie firmy prawnicze nie znajdują tam wielu swoich klientów. Dlatego nie muszą się specjalizować w sprawach

cudzoziemców i przedsiębiorstw zagranicznych, ponieważ nie ma na to odpowiednio dużego rynku.

Pewna grupa polskich radców prawnych i adwokatów wskazuje także na uwarunkowania terytorialne. Zauważa się, że liczba prawników specjalizujących się w sprawach nie tylko krajowych zależy od miejscowości, w której praktykują lub zamierzają praktykować. Większość uczestników badania podkreśla, że jedynie w dużych miastach wojewódzkich jest przestrzeń dla rozwoju praktyki międzynarodowej. Nie jest to opinia w pełni słuszna, lecz w większości przypadków należy się z nią zgodzić. Z całą pewnością Warszawa jest mekką prawników specjalizujących się w obsłudze cudzoziemców. Podkreśla się, że właśnie tam mogą oni praktykować w kancelariach międzynarodowych, pracować z najlepszymi „międzynarodowcami”, odbywać praktyki i staże w firmach, które wysyłają prawników za granicę. Nadto w stolicy jest silna presja na zajmowanie się tym typem spraw i funkcjonuje największy rynek międzynarodowych usług prawnych. Imigrują tu wszyscy, którzy chcieliby zajmować się sprawami ponadkrajowymi (*Prognozy na mapach – prawnicy, 2019; Walencik, 2018a*).

Polscy prawnicy wskazują na szereg dodatkowych czynników wpływających na wybór specjalizacji cudzoziemskiej jak rosnące koszty takiej specjalizacji, mechanizmy rynkowe czy potrzeby rynku i branży. Wskazuje się na powody natury mentalnej i społecznej np. lęk, sprawy rodzinne, zdrowie. Wpływ tych czynników jest zależna od człowieka, sytuacji i czasu. Nie wszystkie dotyczą każdego radcy lub adwokata. Dlatego trudno jest uogólniać ich wpływ na całą branżę prawniczą.

Trudno też zbadać wszystkie elementy, które wpływają na podejmowanie i realizowanie decyzji przez prawników odnośnie specjalizowania się w zakresie świadczenia usług prawnych na rzecz cudzoziemców i zagranicznych firm. Wydaje się, że zauważone czynniki zdecydowanie wpływają na wybór specjalizacji dotyczącej spraw międzynarodowych. Główną rolę wciąż odgrywa edukacja. Wydaje się, że zatrzymanie tej tendencji ułatwiłoby prawnikom wybór specjalizacji. Zmiana trendów edukacyjnych przyczyniłaby się do zwiększenia wyborów specjalizacji międzynarodowej. Szczególnie podniesienie poziomu znajomości języków obcych przyniosłoby największe rezultaty w zakresie rozszerzenia się bieżącej obsługi cudzoziemców. Zmiany w zakresie makroczynnikiem wpłynęłyby na wybory polskich prawników w mniejszym stopniu, chociaż bez zachodzenia zmian na tym poziomie liczba specjalistów od spraw cudzoziemskich nie rosłaby wykładniczo. Wpływ ograniczeń, jakie nakładają izby samorządowe, ma najmniejsze znaczenie, ponieważ niezależność prawników od własnej korporacji zawodowej powoduje swobodę działania w realiach rynkowych. Bez względu na to przygotowanie kompetencyjne polskich prawników jest tą grupą czynników, która najbardziej wpływa na wybór specjalizacji i na bieżącą obsługę cudzoziemców. Bez zmian w obszarze edukacji prawnicy nie będą się specjalizowali w sprawach cudzoziemskich, zaś klienci obcokrajowcy nie uzyskają profesjonalnej pomocy.

Współpraca prawnika z klientem

Naturalnie, wraz ze wzrostem liczby cudzoziemców i zagranicznych przedsiębiorstw w Polsce rośnie także zaangażowanie polskich specjalistów prawnych w obsługę prawną. Nie jest to wzrost znaczący, lecz zgodny z trendami rozwojowymi polskiej gospodarki (Dominiak, 2020, s. 82–95; Skórska, 2016, s. 8–19). Zanim dojdzie do świadczenia usługi przez prawników na rzecz obcokrajowców, musi być nawiązana między nimi współpraca. W tym zakresie istnieje szereg strategii – od form bardzo aktywnych po wręcz pasywne. Dlatego specjalista do spraw cudzoziemskich stara się wyróżnić w oczach obcokrajowców i firm, które potrzebują pomocy prawnej. Inna jest sytuacja, w której prawnik pozostaje bierny i oczekuje, że potencjalny klient sam trafi do jego kancelarii.

Wyniki badania dowodzą, że najczęściej dochodzi do łączenia obu strategii (aktywnej i pasywnej). Dobór konkretnych metod i ich rozkład pomiędzy obie strony relacji usługowej zależy od danej sytuacji. Jednak relacja klient – prawnik jest relacją specyficzną, ponieważ łączy w sobie zwyczajne rynkowe stosunki usługodawcy i usługobiorcy z wzajemnym stosunkiem zaufania cechującym stosunki mentor – podopieczny (Chrostowska, 2018, s. 26–33; Z. Klatka, 2004, s. 1001–1007; Rosenthal, 1974, s. 7–29; Saniewska-Żabińska; Zielińska, 2017).

Stosunki pomiędzy klientami zagranicznymi i ich polskimi opiekunami prawnymi są trudne do jednoznacznego scharakteryzowania, gdyż mają charakter szczególnie skomplikowany. Wymagające dużego zaufania, ponieważ obie strony są sobie kulturowo obce. Relacje takie muszą być realizowane w sposób bardzo profesjonalny, zarówno od strony praktyki prawniczej, jak też zasad świadczenia usług. Istotnym jest zatem przyjrzenie się, w jaki sposób rozpoczynają się one zarówno z perspektywy rynkowej, jak też powstawania związków zaufania pomiędzy polskim prawnikiem a jego klientem zagranicznym.

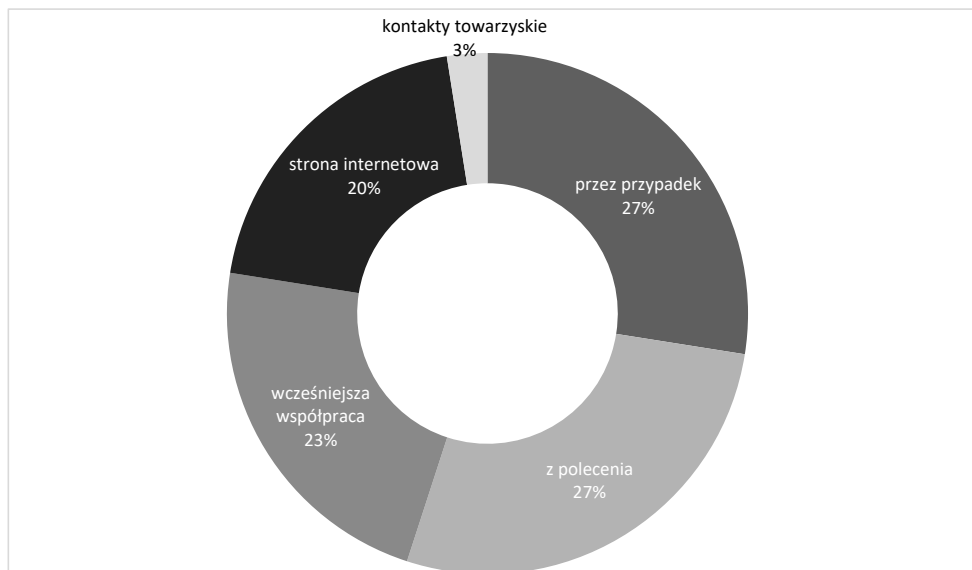
Współpraca prawnika i klienta cudzoziemskiego zaczyna się bardzo różnie. Wbrew pozorom reklama i szeroko pojęty marketing usług prawnych mają niewielkie znaczenie. Potrzeba poufności oraz profesjonalizmu sprawiają, że wzajemne stosunki budują się na gruncie porozumienia, sprawdzenia kompetencji, zaufania. Dodatkowo ustawowe ograniczenia w prowadzeniu działań marketingowych, wynikające z zasad etyki radcowsko-adwokackiej, znacząco utrudniają szukanie klientów drogami typowo marketingowymi (Bobrowicz, 2001; Hołubiec, 2006; Kłosowski, 2017; Marketing Prawniczy; Roszak, 2017; Sobczak).

W opinii rozmówców większość klientów poszukuje swojego opiekuna prawnego na zasadzie polecenia: rekomendacje rodziny, partnerów biznesowych, współpraca z dawnymi czasów są głównymi drogami dotarcia. Oznacza to, że klient jest stroną aktywniejszą w nawiązywaniu współpracy, odwrotnie niż w normalnych warunkach (Adrian, 2018; Głębocka, 2018; Jasiński, 2018a; Rosenthal, 1974, s. 117–143). Takie nawiązywanie relacji prawnika z klientem jest oparte o wysoką jakość usług prawnych przez niego oferowanych. Z roku na rok rośnie jednak aktywność prawników w zakresie poszukiwania klientów, także zagranicznych. Zapowiadane rozluźnienie dyscypliny marketingowej licencjonowanych prawników będzie sprzyjało aktywności

polskich jurystów w szukaniu klientów cudzoziemskich. Stąd też sytuacja zapoczątkowywania relacji prawnika z klientem może się wkrótce odwrócić (*Krzyżanowska*).

Generalnie istnieją dwa typy polecenia sobie prawników: polecenie prawnika przez jednego klienta innemu klientowi lub osobom znającym się wzajemnie lub polecenie przez prawnika opiekującego się klientem innego prawnika. W pierwszym przypadku nie jest istotne czy dany specjalista zajmuje się konkretnym typem spraw. Najważniejsze, aby skuteczność jego usług była wysoka i odpowiadała wizji klienta (*Masior, 2017*). Ów marketing szeptany nie jest ukierunkowany na daną usługę prawniczą, lecz na opinię dotyczącą samego jurysty. Opinia o konkretnym prawniku dotyczy tego, czy jest godny zaufania i jest skuteczny. Nie ma znaczenia jakim naprawdę fachowcem jest dana osoba. Stąd też klienci zazwyczaj uważają, że prawnik zajmujący się skutecznie np. sprawą o charakterze cywilnoprawnym z pewnością zajmie się równie dobrze sprawą karną (*Chrostowska, 2018; Gnusowski, 2017, s. 97–105*).

Drugą formą nawiązywania relacji klienta z prawnikiem są polecenia innego prawnika. Jeżeli specjalista z polecenia nie potrafi zająć się daną sprawą, to wówczas poleca klientowi swojego partnera prawniczego, przyjaciela, zaufanego specjalistę. Dzięki temu tworzy się swoisty „łańcuszek” powiązań pomiędzy klientami i prawnikami. W przypadku rozległych interesów klienta zdarza się, że pierwotny zaufany prawnik, którego polecił inny partner biznesowy, niknie w miejscu i czasie. Rodzi się zaś wyspecjalizowany w danej dziedzinie prawnik, pośrednio korzystający z renomy tego pierwszego. W ten sposób zostaje ustanowiona nowa relacja docelowego klienta z potencjalnym docelowym opiekunem prawniczym. Tego typu proces może się powtarzać wielokrotnie (*J. Klatka, 2005, s. 75–82; Z. Klatka, 2004, s. 1001–1007*).

21. Sposoby nawiązywania współpracy pomiędzy klientami zagranicznymi i prawnikami

Za przykład takiej relacji niech posłuży opowieść jednego z adwokatów. Mały przedsiębiorca hiszpański zajmujący się produkcją pomidorów chce sprzedawać owoce na polskim rynku. Potrzebuje specjalistycznej pomocy prawno-podatkowej w celu wejścia na polską część wewnętrznego rynku UE. Udaje się do prawnika hiszpańskiego, z którym już współpracował lub pyta swojego kolegę, członka rodziny, innego biznesmana, czy nie zna hiszpańskiego prawnika, który mógłby mu pomóc. Zazwyczaj zna on takiego specjalistę lub jest on mu polecany przez znajomego. Hiszpan rozmawia z lokalnym zaufanym jurystą, który stwierdza, że nie jest mu w stanie pomóc, ponieważ nie zna prawa polskiego i polskich zwyczajów. Jednak taki hiszpański prawnik zna innego, np. w Madrycie, który zajmuje się sprawami zagranicznymi (polskimi, międzynarodowymi, lub ma znajomych, którzy się nimi zajmują). Hiszpański przedsiębiorca udaje się do tego madryckiego prawnika. Historia ponawia się, czasami wielokrotnie. Ostatecznie zaś zostaje nawiązany kontakt z prawnikiem w Polsce, specjalizującym się w tego typu sprawach lub z prawnikiem w Hiszpanii (lub innym kraju), który zajmuje się relacjami z Polską. Zazwyczaj dalsza współpraca przebiega już bezpośrednio pomiędzy prawnikiem specjalistą oraz klientem. Rzadko spotykamy się z tym, aby współpraca przebiegała bez pominięcia pośredników, lecz jest to także możliwe. Tego typu sytuacje należą do dość częstych pośród jurystów zajmujących się współpracą z klientami zagranicznymi. Dlatego też pojawia się coraz więcej spostrzeżeń dotyczących nawiązywania współpracy z prawnikiem z polecenia innego prawnika:

Ktoś z adwokatów napisze, że szuka np. jakiegoś zaufanego adwokata, czy to z Austrii, czy to z Niemiec, czy z Wielkiej Brytanii, czy z Chorwacji. I wtedy ktoś, kto ma znajomego, poleca. I w ten sposób ta osoba jest sprawdzona, bo inny adwokat z tym prawnikiem współpracował. To się rzeczywiście teraz zdarza bardzo często, że ktoś poszukuje prawnika z jakiegoś innego kraju. Naprawdę takich ogłoszeń jest bardzo dużo. Tutaj na rynku polskim z reguły, jeżeli zdarza się klient, to jest to klient z polecenia. **ORA Katowice**

Zawsze, jeżeli klientów poznawałem, to poznawałem je poprzez przedsiębiorców polskich, z którymi mieliśmy kontakty, także to nigdy nie było tak, że oni mnie gdzieś znaleźli. Nigdy nie było takiej sytuacji. **OIRP Opole**

Dzięki temu, że ja miałem już kontakty międzynarodowe, byłem już wtedy w ECBA, czyli European Criminal Bar Association, to zaczęły w naturalny sposób do mnie spływać sprawy. [...] Do nas w ogóle rzadko trafiają klienci z ulicy. Do „karników” trafiają klienci z polecenia znajomego prawnika. Prędzej czy później to trafia do znajomego prawnika i znajomy prawnik zazwyczaj mówi: „Słuchaj, zorientuję się, kto w środowisku się takimi sprawami zajmuje”. No i w środowisku zacząłem mieć reputację człowieka, który: a) biegle włada językiem angielskim, b) zajmuje się sprawami karnymi z tym elementem. No i taka kula śnieżna się uruchomiła. Na początku bardzo powoli.

Pierwsza taka głośna sprawa transgraniczna to była sprawa Adama G., czyli tzw. nożownika z Brukseli. To był młody chłopak, Cygan, który razem ze swoim bratem ciotecznym (Polak, obywatel polski) był w Brukseli i tam chciał z róż-

nych powodów zabrać MP3 młodemu Belgowi, który odmówił. I na peronie ten Polak go ugodził nożem. No i była wielka sprawa ekstradycji, ponieważ ten Polak najpierw tu został przekazany, potem z powrotem. I do mnie ta sprawa trafiła z urzędu. Przypadkowo. A potem włączył się do niej pan mecenas Tadeusz de Virion, poprosił mnie, żebym został już z wyboru. Zostałem. [...] Wtedy były dwie sprawy: sprawa Michała T., czyli tego, który miał zarzut zgwałcenia kobiety w Anglii. To były takie pierwsze głośne sprawy związane z ekstradycją z Europejskim Nakazem Aresztowania. Z nazwą zresztą, z którą się nigdy nie zgadzałem. To jest po prostu wewnętrzny nakaz ekstradycji, uproszczony. I ja wtedy w jakiś sposób zaistniałem w mediach wokół tej sprawy i ta sprawa wygenerowała kolejne sprawy z elementem transgranicznym. [...] Bardzo dużo robiłem dla Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka. Zawsze miałem taką potrzebę robienia spraw pro bono, ale też byłem przez dwa lata koordynatorem programu „Prawa człowieka a rozliczenia z przeszłością”. Na kanwie tej sprawy pojawiły się sprawy przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka, który rozpoczęliśmy, związany z lustracją. I to też był element, no już międzynarodowy ze względu na ETPCz. Trafiła do mnie też przez Fundację Helsińską, trafiła do mnie sprawa al-Nashiriego, czyli więzienia CIA. **ORA Warszawa**

Opisywana sytuacja jest typowa w przypadku nawiązywania kontaktów na linii biznes zagraniczny – polski prawnik lub też cudzoziemiec w Polsce i polski prawnik. Oczywiście, niektóre duże przedsiębiorstwa zatrudniają wielu prawników lub są stale obsługiwane przez międzynarodowe firmy prawnicze. Wówczas opisywane procedury są już autonomicznie realizowane w ramach wewnętrznej aktywności firmy prawniczej, lecz wyglądają podobnie. Niekiedy taki proces nawiązywania kontaktów z prawnikiem docelowym jest długotrwały i kosztowny.

Znaczącym ułatwieniem przy nawiązywaniu współpracy pomiędzy prawnikami przez polecenie jest uczestniczenie ich w różnych stowarzyszeniach prawników, forach i sieciach oraz wiązanie się różnymi umowami o współpracy, sporadycznie budowania własnej wspólnej podmiotowości kilku prawników (spółki) (*Kilpatrick, 1997, s. 538–545; Lejman & Słodczyk; McKoski, 2017, s. 1–41*). Jakości i szybkości takich relacji sprzyja płynny obrót gospodarczy, w tym na rynku usług prawniczych, między krajem klienta i prawnika. Jednak polska wymiana handlowa z innymi krajami UE wciąż jest ograniczona. Stąd też nawiązanie takiej szybkiej relacji bywa długotrwałe i kosztowne. Zagraniczni klienci indywidualni w Polsce rzadko korzystają z tej formy nawiązywania współpracy z prawnikiem – specjalistą od spraw zagranicznych lub prawnikiem za granicą. Obserwujemy to raczej w społeczeństwach o najwyższej świadomości prawnej w Europie, jak np. Holandia, Anglia, Szwecja (*Borucka-Arczowa, 1974, 1981; Podgórecki & Kojder, 1972*).

W tej sytuacji sprawami małych firm i konsumentów indywidualnych zajmują się w Polsce prawnicy nie-specjaliści. Niewielu jest w stanie polecić swojemu, często przypadkowemu klientowi zagranicznemu innego prawnika, specjalistę od spraw zagranicznych. Wielu nawet nie chce polecać, ponieważ sami liczą na dobry zarobek. Z tego względu osoby indywidualne często nie otrzymują profesjonalnego wsparcia, a jakość usług prawniczych o charakterze ponadkrajowym bywa wątpliwa.

Dużą rolę w nawiązywaniu kontaktów pomiędzy klientem zagranicznym a prawnikiem zajmującym się takimi sprawami odgrywa przypadek. Klient niekrajowy mający pewien problem w Polsce odwiedza różne kancelarie prawne szukając odpowiedniego specjalisty. W konsekwencji za którymiś odwiedzinami strony porozumieją się w kwestii współpracy. W ten sposób obcokrajowiec rzadko znajduje fachowca odpowiedzialnego za dany typ sprawy lub kraj pochodzenia klienta. Stąd też usługa prawnicza może być dotknięta brakiem profesjonalizmu prawniczego. Jednak czasami poznany w ten sposób jurysta staje na wysokości zadania i rozpoczyna specjalizowanie się w danym typie spraw lub klientów – obcokrajowców. Jest to jednak rzadkie, co nie zmienia faktu, że konsumenci w Polsce aż w ¼ przypadków znajdują swoich mecenasów „z ulicy”. Sytuacja taka udziela się także zagranicznym klientom indywidualnym, głównie w mniejszych miejscowościach.

Inną formą dotarcia klienta do prawnika zajmującego się sprawami obcokrajowców są sprawy udzielane z urzędu (*Rynkun-Werner, 2012, 2016*). W tego typu przypadku klient i prawnik są ze sobą wiązani w przypadkowy sposób. Dlatego takie nawiązywanie relacji również należy zaliczyć do kategorii „przez przypadek”. Świadomy wybór prawnika przez klienta zagranicznego jest tutaj zastępowany przez decyzję sądu i wskazania rady adwokackiej lub radcowskiej. Z tego powodu jakość usług prawniczych, poziom obycia zagranicznego i znajomości języka przez prawnika często bywa nieodpowiedni w stosunku do danego klienta i sprawy. Dlatego należy krytycznie spoglądać na sam proces wyznaczania prawników do wykonywania cudzoziemskich „urzędówek”. Na szczęście taka forma nawiązywania relacji prawnika z klientem zagranicznym dotyczy głównie spraw o charakterze karnym i związanym z prawem pobytu i pracy w Polsce, więc kwestii pilnych i bardzo życiowych. Niestety rzadko zdarza się, że wyznaczony „z urzędu” jurysta staje na wysokości zadania, a nawet zaczyna się specjalizować w sprawach cudzoziemskich.

Coraz większą rolę w nawiązywaniu stosunków prawniczo-klienckich odgrywają media elektroniczne. Szczególnie prawnicy specjalizujący się w sprawach obcokrajowców, międzynarodowych i transgranicznych posiadają własne witryny internetowe (*Lantz, 2009; Mikołajczyk, 2013, s. 197–208*). Jak pokazuje badanie, 94% prawników deklarujących się jako fachowcy od spraw ponadkrajowych ma własną witrynę internetową. Okazuje się, że coraz większa liczba klientów z zagranicy i cudzoziemców w ten sposób odnajduje specjalistę prawniczego. Jakość strony internetowej i jej treść przekładają się na popularność danego jurysty. Rola informacji internetowych wzrasta w kontekście nawiązywania współpracy „przez polecenie”. Jak wskazują polscy prawnicy, często zdarza się, że właśnie za pośrednictwem Internetu poszukują prawników zagranicznych, za granicą lub specjalistów od spraw międzynarodowych dla swoich klientów w Polsce. Również tak znajdują swoich prawniczych partnerów za granicą.

Można zaobserwować, że istnieje pewna grupa młodych prawników „dziedziczących” daną sprawę lub klienta po swoim patronie, starszym prawniku. Zdarza się także, że inna firma prawnicza przejmuje sprawę w przypadku śmierci prawnika prowadzącego, likwidacji kancelarii itp. Zazwyczaj starszy wiekiem prawnik angażuje jako aplikanta lub młodszego prawnika inną osobę, którą przyucza do pracy. Kiedy

patron przechodzi na emeryturę, ten młodszy przejmuje po nim sprawy. Droga naturalnej sukcesji, wychowuje się młodsza generacja prawników, zajmujących się danym typem cudzoziemców lub danym regionem. Jest to najzdrowsza forma specjalizowania się w sprawach międzynarodowych.

Pojawiają się także coraz częściej przypadki, kiedy w toku danej sprawy klient zauważa, że prawnik prowadzący sprawę dla innej strony jest skuteczniejszy od jego własnego. Wtedy następuje przejście klienta do innego jurysty, odziedziczenie klienta lub nawet wrogie przejście. Pomimo tego, że jest to nieetyczne, nie brak ich w praktyce prawniczej. Również w kontekście międzynarodowym dochodzi do takich zdarzeń. Oba typy przypadków się zdarzają, aczkolwiek jedynie o tym pierwszym prawnicy chcą szerzej rozmawiać:

Czasami o specjalizowaniu się w sprawach niemieckich decyduje to, że pan mecenas miał taką sprawę czy miał osobę, która np. miała klienta. To nie jest tak, że zakładamy, że ja się będę specjalizował w prawie niemieckim, zaczynam się specjalizować i szukam klientów. Zazwyczaj jest odwrotnie – znajdzie się jakiś klient niemiecki, który działa na rynku niemieckim, i przez to ja zaczynam się w danym prawie specjalizować. **ORA Katowice**

Inne formy nawiązywania współpracy klientów ze specjalistami od spraw cudzoziemskich i zagranicznych pojawiają się marginalnie. Konferencje, zjazdy, targi i sieci biznesmanów i prawników nie spełniają swojej roli, aczkolwiek istnieją przykłady ich skuteczności. Relacje zaufania trudno jest nawiązywać podczas przypadkowych spotkań. Zauważa się, że dodatkowym czynnikiem determinującym nawiązanie i utrzymanie współpracy jest pochodzenie etniczne prawnika, z którym klient utrzymuje relacje. Szczególnie dla konsumentów istotnym jest, aby prawnik, z którym pracuje, był „jego prawnikiem”. W przypadku Włochów, Hiszpanów i Francuzów bardzo ważne jest, aby prawnik pochodził z jego kraju pochodzenia lub miał z nim bliskie relacje. W przypadku krajów południowych, lecz także i Polski, ten czynnik ma kluczowe znaczenie. Klient indywidualny nie zwiąże się z prawnikiem nie-rodakiem lub prawnikiem niezwiązanym w żaden sposób z jego krajem. Chyba, że musi. Cudzoziemcy z północy Europy patrzą na to inaczej. Sytuacja taka jest często zauważana przez polskich jurystów:

Klienci zagraniczni też ufają swoim prawnikom. Na prawnika w innym kraju patrzą: a może będzie chciał mnie wykiwać, bo on tu przyjeżdża. On by chciał zaangażowania prawnika polskiego, ale on nie wie, on musi ufać w 100%, więc oczywiście fajnie jest mieć w swoim wachlarzu firm taką firmę zagraniczną, która tak ufa prawnikowi. To musi być pełne zaufanie, bo ci ludzie z zagranicy nie wiedzą nic na temat naszego prawa. Próbują czasami zrobić działania takie, jakby zrobili u siebie. U nas już im to nie wyjdzie albo będzie ich to kosztowało za dużo. No niestety, musi być to zaufanie. Wolą mieć prawnika, który jest z ich kraju, ma renomę, jest w tej sieci kancelarii zagranicznych w Polsce. Bo on wtedy ufa, że to jest na pewno dobra obsługa. Taka jest mentalność. **OIRP Wałbrzych**

W jakiejś mierze tak, bo warszawskie kancelarie są tak skonstruowane, że to są często kancelarie sieciowe. W związku z tym, jeżeli to jest sieciowa kancelaria, powiedzmy z Niemiec, to ten potencjalny klient zostanie tam zaprowadzony. I oni się tutaj starają tak robić, też nie znają lokalnego rynku usług i często szukają tutaj kooperantów. I o tyle jest to dobrze, że tak naprawdę tą realną pracę w rzeczywistości wykonuje ktoś miejscowy, ale gros wynagrodzenia pobiera kancelaria, która mu to zleca, a ten tutaj wykonuje tą przysłowiową czarną robotę. Takie są realia tego rynku. **OIRP Szczecin**

Pomimo istnienia różnych form nawiązywania współpracy najważniejsza zasada jest jedna: liczy się profesjonalizm prawnika i jakość usług. Jeżeli prawnik okaże się fachowcem na niwie spraw międzynarodowych to klient z nim zostanie na dłużej. Nadto poleci go swoim partnerom, znajomym, rodzinie. Wówczas praktyka międzynarodowa danego prawnika będzie się rozwijała. i nie będzie musiał poszukiwać nowych klientów. Jego wyspecjalizowana praktyka będzie funkcjonować samoistnie.

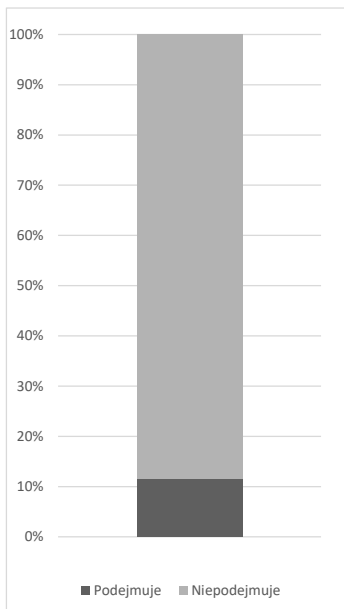
Sytuacja na polskim rynku usług prawniczych na rzecz cudzoziemców powoli ulega zmianie. Jest jednak proporcjonalna do zmian na ogólnym rynku usług w Polsce. Dlatego też następuje wolno. Nie sprzyja to profesjonalnej pomocy prawnej na rzecz cudzoziemców. Nic nie wskazuje na, aby sytuacja miała się szybko odmienić. Bez wyeliminowania negatywnych czynników edukacyjnych i zwiększenia kompetencji oraz szerszego otwarcia się polskiego rynku prawniczego na świat zewnętrzny, usługi świadczone na rzecz obcokrajowców wciąż będą pozostawały na poziomie daleko odbiegającym od średniej europejskiej. Niewielu krajowych jurystów będzie się decydowało na specjalizację zagraniczną, a sprawy obcokrajowców będą przejmowane nie tylko przez wielkie międzynarodowe firmy prawnicze, ale nawet przez niewielkie kancelarie prawne Berlina, Pragi czy Amsterdamu. Jeżeli polscy prawnicy chcą uczestniczyć w świadczeniu międzynarodowych usług prawniczych i profesjonalnie świadczyć swoje usługi na rzecz obcokrajowców, to koniecznie muszą zwiększyć kompetencje oraz prężniej działać na rzecz otwarcia na zewnętrzny świat (*Gnusowski, 2014a, s. 385–394*), znacznie szerszego, niż w przypadku pozostałych branż usługowych. Nie przewidujemy, aby obecne pokolenie polskich prawników mogło tego dokonać.

Współpraca z prawnikami z innych krajów

Bardziej skomplikowane sprawy międzynarodowe lub klienci pochodzący z różnych krajów lub prowadzący interesy w wielu krajach wymagają wielopłaszczyznowej, skomplikowanej pracy wielu specjalistów prawniczych. W takich sytuacjach prawnik musi posilkować się pomocą innych fachowców. Dlatego polscy prawnicy poszukują pomocy u innych specjalistów za granicą. Dotyczy to szczególnie spraw klientów biznesowych. W sprawach indywidualnych klientów zagranicznych miewa ona mniejsze znaczenie. Pojawiają się także sprawy krajowe, w których elementy

postępowania muszą być zrealizowane za granicą we współpracy z zagranicznymi partnerami. Wówczas rodzimy prawnik musi nawiązać współpracę ze swoim odpowiednikiem w Hiszpanii, USA, czy Chinach. W ten sposób dochodzi do powiązania polskich prawników z zagranicznymi jurystami. Dotyczy to zarówno indywidualnych specjalistów prawniczych, jak też firm prawniczych. W konsekwencji powstają sieci powiązań pomiędzy prawnikami z całego świata i nawiązuje się międzynarodowa współpraca zawodowa prawników. Jej głównym celem jest prawidłowa obsługa prawna spraw i klientów dziejących się w wielu jurysdykcjach.

Już podczas zawiązywania współpracy pomiędzy polskim prawnikiem a zagranicznym klientem polski jurysta zastanawia się nad tym, czy byłby w stanie zrealizować daną sprawę lub jej elementy także poza polskimi granicami. Często wątpliwości pojawiają się w toku współpracy, kiedy w ramach sprawy krajowej pojawia się element do przeprowadzenia za granicą (np. przeprowadzenie dowodu za granicą, realizacja spraw alimentacyjnych, czy egzekucja za granicą). Coraz częściej takie trudności dotyczą lokalnych spraw Polaków. Niewielu polskich adwokatów lub radców prawnych decyduje się na samodzielne prowadzenie sprawy lub jej elementu zarówno w Polsce, jak i poza granicami. Nawet w przypadku dużych firm prawniczych rzadkością jest prowadzenie sprawy zarówno nad Wisłą, jak i nad Padem, Rodanem czy Mozelą. Jedynie w sprawach drobnych i przygranicznych prawnik świadczący usługi transgraniczne może się zdecydować na samodzielne prowadzenie sprawy w Polsce i Niemczech lub w Polsce i Czechach (inne sytuacje w Polsce nie występują). W sytuacji wystąpienia konieczności realizacji sprawy lub ich elementów w kilku krajach, polscy mecenasi muszą skorzystać z pomocy swoich zagranicznych partnerów prawniczych w celu prawidłowego wykonania zlecenia klienta.

22. Odsetek podejmowania współpracy przez polskich prawników z zagranicznymi partnerami

Generalnie prawnicy rezydujący w jednym kraju muszą pozostawać w stałym kontakcie z jurystami za granicą, aby efektywnie i odpowiedzialnie świadczyć usługi ponadkrajowe. Bez odpowiedniego partnerstwa zagranicznego świadczenie usług niekrajowych lub z elementami ponadkrajowymi nie jest świadczeniem usług wysokiej jakości. Również może być ryzykowne ze względu na niezajomość zagranicznych realiów, kwestie organizacyjne i prawo wykonywania zawodu za granicą. Współpraca, więc z zagranicznymi odpowiednikami jest absolutnie niezbędna dla prawników, w których praktyce pojawiają się sprawy cudzoziemców i zagranicznych firm lub sprawy lokalne z elementami ponadkrajowymi (*Drolshammer & Pfeifer, 2001; August, 2012, s. 49–57; Morgan & Quack, 2006, s. 2–35; Silver, s. 67–97; Spar, 1998, s. 1–33*).

Często wyspecjalizowany międzynarodowo polski prawnik wstępuje w sieć różnego typu powiązań ze swoimi odpowiednikami za granicą. Powiązania te mogą mieć bardziej lub mniej tymczasowy charakter, być mniej lub bardziej sformalizowane, ale są niezbędne. **Jak pokazują wyniki przeprowadzonych badań, 91% ogółu wszystkich polskich prawników nie nawiązuje jakiejkolwiek formy współpracy z zagranicznymi specjalistami prawniczymi.** Okazuje się, że dla prawnika zajmującego się wyłącznie sprawami krajowymi nawiązanie takich relacji jest zbędne, może czasem zbyt kosztowne i problematyczne. Może to niepokoić o tyle, iż nawet w sprawach *stricte* krajowych coraz częściej pojawiają się elementy ponadkrajowe, np. w przeprowadzeniu dowodu z zagranicą czy realizacji za granicą polskiego tytułu wykonawczego. Dzięki podejmowaniu współpracy, zagraniczne czynności byłyby bezpieczniejsze, szybsze oraz służyły integracji różnych środowisk prawniczych.

Na podstawie uzyskanych informacji widzimy, że 9% wszystkich polskich specjalistów prawniczych nawiązuje współpracę z zagranicznymi adwokatami. To o 8% więcej niż tych, którzy deklarują, że zajmują się obsługą cudzoziemców lub pracują za granicą. Oznacza to, że istnieje zauważalna grupa polskich prawników prowadzących praktykę wyłącznie wewnątrz krajową, którzy jednak wchodzą w różnego typu więzy zawodowej przyjaźni z zagranicznymi jurystami. Zazwyczaj są to jednak luźne powiązania. Znajomości zawierane w trakcie studiów, praktyk zagranicznych, staży, konferencji międzynarodowych, spotkań w korporacjach prawniczych, w toku innej sprawy lub przez przypadek w relacji towarzyskiej. Zazwyczaj nie owocują na gruncie biznesowo-prawniczym. Niemniej polski i zagraniczny prawnik wiedzą, że w razie potrzeby, będą sobie partnerować. Niekiedy przeradza się to nawet w specjalizowanie się w obsłudze cudzoziemców pochodzących z kraju partnera.

Sytuacja wygląda inaczej w przypadku pozostałego 1% prawników, którzy deklarują się jako specjaliści od spraw międzynarodowych, obsługujących cudzoziemców lub zajmujących się elementami zagranicznymi spraw krajowych. Ta bardzo niewielka grupa jurystów w swojej praktyce często lub stosunkowo często wymaga wsparcia prawnika poza granicami Polski, lub choćby informacji, doradztwa, czasami substytucji. Dlatego ta garstka specjalistów z konieczności stara się mieć zaufanych prawniczych partnerów w innych krajach. Zazwyczaj taka relacja z partnerem jest znacznie trwalsza i pewniejsza niż w przypadku pozostałej grupy adwokatów i radców prawnych.

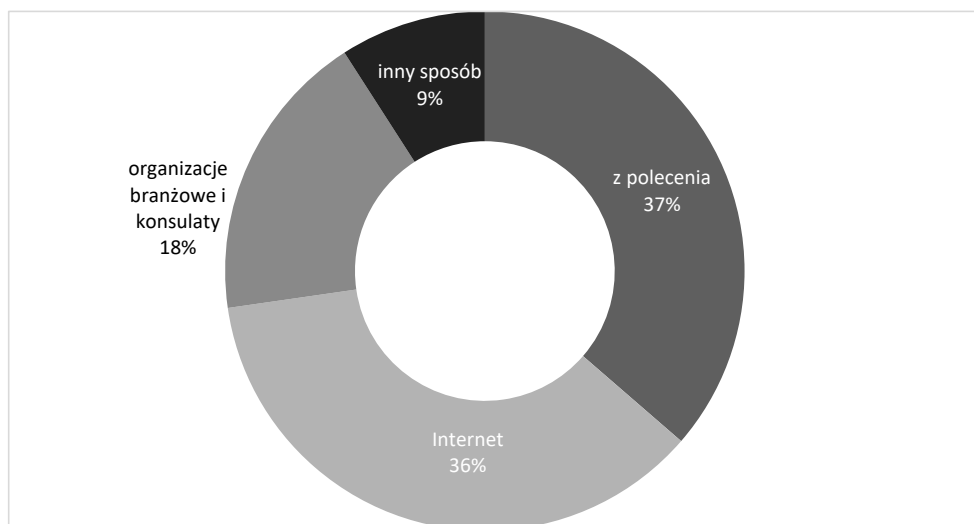
Rozpoczynanie współpracy

Współpraca pomiędzy polskim a zagranicznym partnerem prawniczym jest nawiązywana na różne sposoby. Raz rozpoczyna ją obcy prawnik, raz polski. Udana rozwiązanie jednej sprawy procentuje zazwyczaj długotrwałą współpracą. Taka współpraca może „zamierać” na pewien czas, lecz w razie potrzeby zawsze się odnawia. Oczywiście niebagatelne znaczenie przy zawieraniu i utrzymywaniu więzi partnerskich mają wspólne interesy, korzyści finansowe, wspólne zainteresowania i sympatia, znajomi i środowisko oraz inne kwestie pozazawodowe. Najistotniejszymi elementami stają się wzajemne zrozumienie, szacunek, zaufanie, w tym odnośnie własnych kompetencji. Dopiero całokształt zmiennych decyduje o jakości współpracy.

Relacje pomiędzy dwoma prawnikami z różnych krajów bazują na wzajemnym szacunku. Jeden prawnik poleca drugiemu swojego partnera zagranicznego (*Adrian, 2018; Jasiński, 2018a*). Często bywa tak, że ścieżka polecenia jest wielostopniowa. Przecież prawnik rezydujący np. w Przasnyszu, który ma reprezentować przasnyszani- na w portugalskim Porto, zazwyczaj nie ma tam osobistych kontaktów biznesowych, podobnie żaden przasnyski kolega. Stąd konieczne jest pośrednictwo innego prawnika, zazwyczaj z Warszawy. Ci znajdują odpowiednie powiązanie z portugalskimi prawnikami, którzy ostatecznie skontaktują się z odpowiednim, zaufanym partnerem w Porto. Ostatecznie prawnik z Porto nawiąże bezpośrednią współpracę z prawnikiem z Przasnysza i będą realizowali sprawę dla konkretnego klienta. W przypadku owocnej współpracy zostaną nawiązane pozytywne relacje współpracy biznesowej. Możliwe, że dany prawnik z Porto i prawnik z Przasnysza będą się dalej specjalizowali w sprawach polsko-portugalskich. Niewykluczone, że zostaną także swoistymi „punktami kontaktowymi” dla innych prawników w makro- lub mikroskali. Jednak tego typu sytuacje zdarzają się rzadko. Prawnicy chętnie o nich opowiadają:

Nawiązanie kontaktu, w najprostszy sposób, to poszukanie na stronach internetowych. Często klienci też do nas tak trafiają. Drugi sposób to jest spytać kogoś. Mamy różne kontakty w różnych krajach i dzwonię do kogoś, do kogo mam zaufanie, i mówię: „Słuchaj, potrzebuję prawnika w Urugwaju. Czy są jakieś tam strony internetowe, bo wiesz, potrzebuję prawnika, który się specjalizuje w tym i w tym”. „Akurat w Urugwaju znam jednego kolegę, więc nie miałbym problemu”. I do niego bym zadzwonił. **ORA Poznań**

Dużą rolę odgrywa marka i prestiż prawnika lub firmy prawniczej. Każdy polecający gwarantuje kolejnemu, że jego lokalny lub krajowy partner jest godnym zaufania profesjonalistą. Bywa, że sieć powiązań jest bardzo długa. Należy te relacje szczególnie pielęgnować, ponieważ na każdym etapie partnerstwa łatwo je zerwać z powodu utraty zaufania (*Goldman, 2019; Lantz, 2009*).

23. Główne drogi doboru partnera zagranicznego

Niestety partnerstwa „z polecenia” są kosztowne w nawiązaniu i trudne w utrzymaniu. W razie konieczności działania w wielu krajach i w konsekwencji nawiązywania wielu partnerstw, koszty bywają wysokie. Odległości, różnice kulturowe oraz stała potrzeba okazują się znaczącymi trudnościami. Dotyczy to szczególnie powiązań między krajowymi prawnikami lokalnymi a zagranicznymi prawnikami lokalnymi. W przypadku zadeklarowanych specjalistów międzynarodowych utrzymanie relacji jest bardziej naturalne. Dlatego liczba tego typu związków musi być ograniczona. Stałe stosunki partnerskie utrzymują wyłącznie ci lokalni adwokaci lub radcowie prawni, którzy faktycznie zajmują się sprawami cudzoziemców lub sprawami międzynarodowymi.

Dlatego pewnym rozwiązaniem jest posiłkowanie się instytucjami zaufania publicznego. W wielu krajach to organizacje prawnicze lub stowarzyszenia branżowe, pośredniczą w nawiązywaniu współpracy przez prawników. Także izby gospodarcze, gildie i federacje biznesmenów pomagają w nawiązywaniu kontaktów pomiędzy prawnikami a biznesmenami. W ten sposób organizacja firmuje swoim autorytetem zarówno przedsiębiorców, jak też prawników. Wszystkie strony porozumienia są pewne, że ich członek czy partner został sprawdzony (*Bezpłatna pomoc prawna dla Członków Północnej Izby Gospodarczej; Prawnicy i radcowie prawni z GESSEL – z kim współpracujemy*).

W Polsce istnieje niewiele organizacji zawodowych prawników lub organizacji biznesmenów. Jeżeli już istnieją, to nie pośredniczą w nawiązywaniu partnerstw pomiędzy prawnikami lub biznesmenami a prawnikami. Samorządy zawodowe są bierne w tych sprawach. Brakuje też aktywnych stowarzyszeń prawniczych. Izby gospodarcze o profilu polsko zagranicznym, np. polsko-niemiecka czy polsko-cze-

ska, nie pośredniczą w nawiązywaniu partnerstw (*Polsko-Czeska Izba Gospodarcza; Polsko-Niemiecka Izba Przemysłowo-Handlowa*). Inicjatywy w tym zakresie bywają podejmowane, ale ich liczba jest niewielka. Również organizacje nie angażują się w ułatwianie prawnikom i biznesowi nawiązywania relacji. Zawsze pozostawiają to samym zainteresowanym stronom, nawet jeżeli zaproszą je na konferencję. Przekłada się to na możliwości nawiązywania relacji klient–prawnik oraz prawnik–prawnik w ujęciu ponadkrajowym.

W polskich realiach jedyną zinstytucjonalizowaną formą wspomagającą nawiązywanie relacji pomiędzy polskimi prawnikami a prawnikami pracującymi za granicą oraz pomiędzy cudzoziemcami a prawnikami są placówki dyplomatyczne polskie za granicą i obce w Polsce. Niektóre ambasady i konsulaty prowadzą listy zaprzyjaźnionych i uznanych prawników krajowych, którzy są gotowi profesjonalnie świadczyć pomoc cudzoziemcom z danego kraju, a także pomagać biznesowi w wejściu na rynek polski. Ma to miejsce zarówno w Polsce, jak też za granicą. Zdarza się to, gdy obywatel obcego państwa wymaga ochrony prawnej. Wówczas konsulat kontaktuje się z polskim prawnikiem wpisanym do bazy danej placówki i zleca mu objęcie ochroną prawną cudzoziemca. W przypadku niedużych krajów, jak Szwajcaria, Estonia, Austria, Norwegia, taki system jest dość rozbudowany. Niekiedy jednostkowa współpraca procentuje w przyszłości.

Przedstawicielstwa dyplomatyczne organizują różne konferencje, spotkania, narady z udziałem biznesmenów lokalnych i zagranicznych, biznesmenów i specjalistów z różnych dziedzin, czasami także prawników z biznesem i prawników z prawnikami. W zależności od kraju i aktywności konsulatu inicjatywy są częstsze. Mniejsze, lecz zamożne kraje europejskie wiodą prym w tego typu działalności „networkingowo-doradczej”. Polscy prawnicy podkreślają, że w wielu przypadkach właśnie przez placówki dyplomatyczne nawiązali kontakty z klientami zagranicznymi, jak też zagranicznymi partnerami prawniczymi. Taka aktywność dyplomatyczna jest jednak prowadzona w niewielkiej skali i dotyczy niemal wyłącznie spraw związanych z biznesem. Korzystają z niej ludzie bliżej związani z danym konsulem, władający językami obcymi, mający swoje siedziby w miastach będącymi siedzibami placówek. Stąd też skutki takiej aktywności są ograniczone. Czasami stanowią zaczyn już samodzielnie prowadzonej współpracy pomiędzy prawnikami lub przedsiębiorcami. Prawnicy zaangażowani w taką działalność bardzo chętnie się tym chwala:

Obsługę klientów dzielę na dwie możliwości: albo zajmuję się nimi jako radca prawny i wówczas działam sama, albo działam jako konsul i chcę, żeby obsługę prawną wykonał inny podmiot, tam na miejscu, w Estonii, bo pomoc jest bezpośrednio tam potrzebna. Ja takiej pomocy nie jestem w stanie udzielić, czy z powodu tego, że się na czymś nie znam, czy nie mogę pojechać. Wtedy działam jako konsul i zwracam się do tej kancelarii i mówię, że jest taki konkretny podmiot i potrzebuje takiej pomocy, czy się nim zajmiecie. Ja po prostu działam jak kontraktor. Jako konsul nie mogę mieć podpisanej umowy o współpracę z kancelarią, ponieważ jestem urzędnikiem państwowym. Dlatego ja jako radca działam, kiedy jestem w stanie tej pomocy prawnej udzielić sama. Natomiast te

funkcje konsularne muszą mieć włączone *stricte*, kiedy pomocy nie udzielam sama i wtedy z założenia działam przez kancelarię partnerską w Estonii. Nie jest to współpraca sformalizowana. Nie było potrzeby jej sformalizować. Bardziej jest to na zasadzie takiego partnerstwa, ale niesformalizowanego. Ja jakby nie odsyłam takich osób jako radca prawny. Ja nie mam swojego klienta, któremu inny prawnik w moim imieniu będzie wykonywał czynności na moją rzecz, jakąś tam usługę prawniczą. Taki podmiot odsyłam jako konsul honorowy Estonii. Staram się rozgraniczać funkcję konsula od swojej radcowskiej, i wtedy, kiedy mogę pomóc, to działam jako konsul. Jeżeli działam jako radca prawny, sama wtedy pomagam i szukam dobrej obsługi prawnej dla takiej osoby w Estonii, ale wtedy robię to jako konsul. To jest takie może niewidoczne, kiedy działam jako konsul, a kiedy radca prawny, ale w mojej praktyce bardzo wyraźnie to rozróżnienie działa. Jako konsul działam *pro bono*. Taka osoba jest wówczas przekierowywana do odpowiedniego podmiotu. **OIRP Białystok**

Ja z kolei staram się utrzymywać kontakty i wymianę doświadczeń, żebym słyszał od konsulów, jakie mają problemy z nami, adwokatami miejscowymi: że nie mogą się dodzwonić, że nie mogą się dogadać, że nie mówimy językami, że nie lubimy pisać maili. Wolę to zbierać i pytać się, bo mamy wspólnych klientów. Bo ja to wiem z doświadczenia własnego... Założmy, Niemiec, który tutaj, zgubi, czy ukradną mu paszport. Ukradną mu, bo on wie, że go okradli, nie zgubił, ale ukradli mu paszport. Z jednej strony idzie do adwokata, bo trzeba go zaprowadzić na policję, bo na tym paszporcie ktoś może narobić złych rzeczy, a z drugiej strony ma obowiązek poinformowania konsulatu o zgubionym dokumencie. Ten sam klient jest jednocześnie klientem konsulatu i jakiejś kancelarii adwokackiej. I teraz my musimy jakby porozumieć się z konsulatami, żeby wymieniać uwagi. Bo to my sobie możemy wręczać nagrody, kwiatki itd., ale chodzi o to, żeby co jakiś czas spotkać się i powiedzieć, co nie działa, żeby poprawić. Bo to nie jest kwestia obrażania się. Wiadomo, jakie są nasze zarzuty wobec konsulatów: że nie ma kontaktu z nimi szybkiej obsługi. **ORA Kraków**

Rzadko zdarza się, że podczas negocjacji, mediacji, w trakcie świadczenia usług doradczych lub w sądzie polski prawnik spotyka zagranicznego pełnomocnika. W sytuacji jednak, kiedy do takiego spotkania dojdzie zagraniczni juryści pilnie obserwują swoje działania. Zdarza się, że profesjonalizm i zaangażowanie przeciwnika procesowego wywierają duże wrażenie na drugiej stronie. Czasami obaj mecenas dochodzą do porozumienia co do dalszej współpracy już poza salą sądową. Istnieją przypadki wypowiedzenia pełnomocnictw swoim klientom przez prawników lub „podbierania” pełnomocnika strony przeciwnej, w celu nawiązania wspólnej pracy. Przypadki tego typu są rzadkie z powodu zasad etyki. Wynikają z niedoboru prawników o profilu międzynarodowym, jak i z tego, że trudno jest zdobyć kontakt do prawnika z innego kraju i obdarzyć go zaufaniem. Kiedy widzimy specjalistę to łatwiej nawiązać z nim relacje. Jest to rzadki sposób nawiązywania partnerstwa, lecz praktykowany.

Od pewnego czasu zauważamy, że coraz więcej relacji zawodowych pomiędzy prawnikiem krajowym a jego ewentualnym partnerem zagranicznym jest nawiązywane przez Internet. Jest to tańsza i szybsza forma, niż w przypadku „polecenia”,

nawiązywania osobistych relacji w organizacjach branżowych czy poprzez konsulaty. Zasadniczym jednak problemem nawiązywania znajomości przez sieć jest niepewność, wysokie ryzyko i brak bezpośredniego lub pośredniego zaufania do „internetowego” partnera za granicą. Kiedy polski prawnik wyszukuje potencjalnego partnera poprzez Internet, nie ma pewności, że jest to profesjonalista w swojej dziedzinie, wzajemne stosunki interpersonalne dobrze się ułożą lub czy będzie chciał współpracować z konkretnym klientem. Samo sprawdzenie czy jurysta posiada stosowną licencję do bycia adwokatem czy doradcą prawnym, nie jest wystarczające (*CCBE Guide on Lawyers' use of online legal platforms; The Impact of Online Social Networking on the Legal Profession and Practice, 2012, s. 13–35; Lakhani, 2013, s. 164–174; Zent, 2015*). Nawet licencjonowani prawnicy świadczą usługi różnej jakości, nie władają językami obcymi i nie specjalizują się w danej dziedzinie:

Drugie kryterium to to, że wysłałam maile do kilku [prawników]... Poszukuję kancelarii z danego miasta, wyszukuję kilka kancelarii, które tam są, piszę do nich: „Mam taką i taką sprawę, ile to będzie kosztowało i ile to będzie trwało?” Wybieram najtańszego z reguły, bo klient też nie chce zapłacić. Stawki są takie i takie, trzeba to przeliczyć na złotówki potem, a oni sobie żądają w euro. I wybieram taką i taką sprawę żeby mnie i mojemu klientowi się opłacało.

ORA Katowice

Szczególnie młodzi prawnicy chętnie wybierają swojego partnera zagranicznego na podstawie informacji internetowych. Coraz częściej korzystają z wyspecjalizowanych prawniczych platform networkingowych (*HUGO.legal; NEXL – Global Legal Platform; Nextlaw Referral Network; Matthews, 2018*). Ponoszą ryzyko (podobnie ich krajowy klient), że relacje będą układały się nieprawidłowo, Pomimo rozbudowywania się internetowych mechanizmów nawiązywania współpracy pomiędzy prawnikami z różnych stron świata i różnych specjalizacji, wciąż istnieje niewiele profesjonalnych inicjatyw. Brakuje także opiniotwórczych portali internetowych, prasy, systemu poleceń i rekomendacji, na których można się oprzeć podczas dokonywania wyboru zagranicznego partnera. Z pewnością system rekomendacji, poleceń, certyfikatów mogłyby znacząco ułatwić dokonywanie wyboru zarówno partnera zagranicznego przez prawników, jak też swojego prawnika przez klienta. Być może jest to kwestia czasu, kiedy publiczne lub prywatne organizacje prawnicze wprowadzą takie systemy potwierdzania jakości. Niemniej nie zastąpią relacji osobistych, ponieważ wyłącznie podczas osobistego kontaktu można stwierdzić, czy współpraca z prawnikiem będzie przebiegała odpowiednio. Takie zagrożenia są zauważane przez polskich prawników:

Zawsze uważam, że takie platformy są na plus. Nigdy nie wywołują szkody, bo to, co daje możliwości pokazania, co się robi, jest zawsze czymś na plus. Myślę, że w dzisiejszym świecie, jeszcze elektronicznym świecie, to na pewno takie platformy kontaktu, w pierwszym rzędzie elektronicznym, potem dopiero osobistym, są wskazane. **OIRP Białystok**

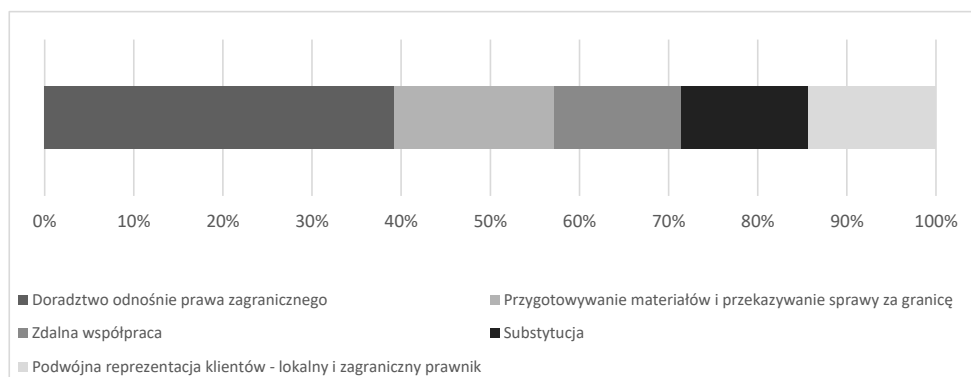

Szczęśliwie, nie spotyka się jakichś wielkich „wpadek” z powodu internetowego doboru swoich zagranicznych partnerów. Wynika to ze znikomej ilości *en bloc* relacji transgranicznych oraz faktu, że polscy prawnicy rzadko potrzebują zagranicznej pomocy.

Jednak ze wzrostem integracji europejskiej Polski oraz rozwojem handlu międzynarodowego liczba błędnych wyborów będzie się powiększała. Wówczas te systemy zaufania i rekomendacji, aktywne także w realach internetowych zaczną się rozbudowywać i naprawdę sprawdzać. Obecnie wszelkie formy nawiązywania współpracy pomiędzy polskimi a granicznymi partnerami prawniczymi dotyczą niewielkiej ilości prawników i ich klientów. Jedynie największe kancelarie zajmujące się cudzoziemcami lub stale prowadzące praktykę międzynarodową uczestniczą w tego typu relacjach partnerskich. Nic nie wskazuje, aby sytuacja miała się zmieniać w stosunku do prawników lokalnych, chociaż w przypadku dużych firm prawniczych zmiany już są widoczne.

Przebieg współpracy

Zazwyczaj kontakt pomiędzy prawnikiem zagranicznym a jego polskim kolegą przebiega przez prawnika bazowego, krajowego. Stosunek umowy wiąże klienta polskiego z polskim prawnikiem, zaś ten ostatni nawiązuje już relacje ze swoim prawniczym partnerem zagranicznym. W większości przypadków lokalny klient nie ma żadnego kontaktu z prawnikiem za granicą. Również odpowiedzialność za działania wobec klienta ponosi prawnik wiodący, czyli ten, który jest rzeczywistym mecenasem polskiego klienta. Zdarza się, że klient, który prowadzi swoje sprawy za zagranicą, może nawiązywać dalsze relacje. Jednak wszystkie sprawy (także kwestie finansowe) omawia ze swoim bezpośrednim pełnomocnikiem. Zasadniczo to klienci biznesowi wymagają opieki ze strony polskiego i zagranicznego prawnika. Sprawy klientów indywidualnych prowadzone przez polskiego i pozakrajowego prawnika zdarzają się rzadko.

24. Wielkość różnych form współpracy polskich prawników z partnerami zagranicznymi

Zakres współpracy pomiędzy prawnikiem krajowym a zajmującym się sprawą za granicą, jest bardzo różny i zależy od potrzeb klienta. Zazwyczaj chodzi jedynie o uzyskanie od zagranicznego prawnika informacji o realiach prawnych innego kraju. Zdarza się jednak, że prawnik za granicą musi reprezentować klienta polskiego jurysty w zagranicznych instytucjach czy sądach. Jednak gros prawniczej pracy przebiega na miejscu, u polskiego prawnika. Na prawniku krajowym jednak ciąży odpowiedzialność ułożenia współpracy ze swoim partnerem, aby sprawy klienta były prowadzone prawidłowo i efektywnie. Trzeba pamiętać o tym, że w przypadku dużych firm do sprawy może być zaangażowanych kilka krajowych i zagranicznych firm prawniczych, działających w kilku krajach. Nadto sami prawnicy nie chcą dopuścić, aby klient sam zajmował się sprawami za granicą, przechwytywał ich kontakty partnerskie i „podbierał” prawnikom ich partnerów.

Zdecydowanie najbardziej popularnym typem relacji partnerskich prawnik – prawnik jest współpraca niesformalizowana nad konkretną sprawą. Zazwyczaj do prawnika krajowego, np. polskiego, zgłasza się klient, który chciałby rozwijać swój biznes, np. w Szwecji. Polski prawnik, który specjalizuje się w sprawach zagranicznych, ma szwedzkiego partnera lub go odnajduje. Współpraca pomiędzy oboma prawnikami dotyczy udzielania porad, doradztwa czy wdrażania polskiego prawnika w szwedzki system prawny. Polski prawnik samodzielnie analizuje sprawę i daje klientowi odpowiednie porady. W zdecydowanej większości rzecz się na tym kończy – klient nie chce iść dalej, zaś prawnik nie naciska. Polski prawnik następnie płaci Szwedowi niewielkie wynagrodzenie, którym obciąża klienta. Często ten nawet nie wie, że jego prawnik korzystał z porad cudzoziemskiego jurysty.

Jedynie ważne sprawy są dalej prowadzone. Zdarza się, że Szwed przyjeżdża do Polski i towarzyszy Polakowi, rozszerzając zakres porad i asysty prawnej. Kończy się sprawa, klient uzyskuje odpowiednią wiedzę, prawnicy się rozliczają i rozstają aż do kolejnej sprawy. Jest to najpopularniejsza forma współpracy trójstronnej: pomiędzy prawnikiem polskim, prawnikiem za granicą oraz klientem. Ma ona zatem charakter tymczasowy, „wpadkowy”, okazjonalny, wręcz *ad hoc*. Polscy prawnicy zazwyczaj mają do czynienia wyłącznie z tego typu formą współpracy z zagranicznymi partnerami prawniczymi i klientami:

Wszyscy prowadzimy te sprawy, na podstawie Konwencji Haskiej. Niecałe 10 lat temu uczestniczyłem w takiej sprawie międzynarodowej. Matka porwała dziecko do Stanów Zjednoczonych, ojciec je chciał odzyskać, więc tutaj brałam udział w takim przesłuchaniu. Wszyscy tam nie mogli pojechać, więc tutaj to się odbywało w mojej kancelarii. I już za pomocą takich środków, które wtedy były... dla nas trochę nie do przyjęcia, bo przecież był tylko telefon, nawet żeśmy się przez Skype ‘a nie widzieli, i w ten sposób odbywała się rozmowa z prawnikami z drugiej strony. Potem jakiś tam Skype... Ale nie jest tego tutaj wiele. Tym bardziej że też jest [to] kwestia kontaktów czy innych rzeczy. Już bazując na tych sprawach rodzinnych, ktoś np. zabrał dziecko do tych przysłowiowych Niemiec, to można prowadzić sprawę tutaj. **ORA Toruń**

Poszukiwanie po prostu prawnika za granicą. Czyli szukam, wpisuję adwokat tu i tu, w danym mieście. I [wykonuję] telefon, czy się zajmuje taką sprawą i wtedy współpracuję. [...]. Nigdy nie spotkałam się z tym, żeby z jakąś kancelarią zagraniczną tworzyli jakąś konkretną formę prawną, bo po prostu to było niepotrzebne. **ORA Katowice**

Ja bym to określił z mojego doświadczenia i z mojej wiedzy jako *ad casum*, jako do sprawy. Kontakty są, jak jest sprawa. Jak nie ma relacji przyjacielskich, koleżeńskich, to one nie są stałe. One są do sprawy i sprawa się kończy, to trochę tam kontakt jest, bo wiemy, że ktoś taki jest, można... Ale jakiegoś sformalizowania w tej mierze nie ma. **OIRP Katowice**

Kiedyś [się latało], teraz nie. Dlatego że w tej chwili nie ma takiej potrzeby, bo w tej chwili mam np. parę klientów, których ja nigdy na oczy nie widziałem. Ja po prostu dzwonię do niego na komórkę, uzgadniam z nim, co trzeba, a jak jest potrzeba, to się organizuje telekonferencję internetową, wszyscy dzwonią, trwa rozmowa, powiedzmy, pół godziny, godzinę. Uzgadniamy wszystko, każdy notuje, potem się wysyła notatkę ze spotkania i to jest wszystko, co trzeba zrobić. Także w tej chwili już znacznie mniej się lata. Był taki moment, że praktycznie raz na miesiąc byłem w Paryżu, potem długo może nie byłem i tak sprawa się skończyła. Coś, co wymagało jeżdżenia i spotykania się na miejscu, no to jest najczęściej problem ekonomiczny. Jak klient uważa, że musi przyjechać do Polski, to po to, żeby ze mną porozmawiać przez 5 godzin, to uważa, że lepiej przyjechać i dopilnować firmy tu na miejscu, niż tam gdzieś potem we Francji robić. Jak jest kwestia taka, że trzeba coś uzgodnić, to się wysyła mailem lub robi się telekonferencję. **ORA Poznań**

Zdecydowanie rzadszą formą jest współpraca pomiędzy prawnikami i klientami w prowadzeniu pełnej sprawy. Zazwyczaj pełna współpraca dotyczy spraw gospodarczych, ewentualnie kwestii rodzinnych i karnych. Kiedy firma wchodzi na obcy rynek lub klient indywidualny ma sprawę w sądzie innego kraju, wówczas prawnik polski, jego zagraniczny kolega oraz klient muszą się nad sprawą poważnie pochylić. Zazwyczaj do spraw długotrwałych lub stałej obsługi, są dobierani prawnicy, którzy regularnie ze sobą pracują, nie tylko do konkretnej sprawy. Tutaj waga i zaufanie najbardziej się dla klienta liczą. Poza zwykłymi czynnościami doradztwa świadczonego przez obu (lub większą liczbę) prawników współpraca partnerska także z klientem ma charakter znacznie szerszy. Zazwyczaj prawnik krajowy jedynie przygotowuje część sprawy od strony prawa kraju pochodzenia, zaś prawnik zagraniczny prowadzi ją w obcym państwie. Bardzo często ten ostatni działa na zasadzie substytucji dla prawnika krajowego, a czasami niezależnie obok niego.

W przypadku spraw gospodarczych prawnik krajowy, będący zazwyczaj prawnikiem wiodącym, pracuje z prawnikami zagranicznymi w ramach jednego zespołu. Dzielą się pracą ze względu na kraj lub szczegółowy temat, lecz całość prowadzą wspólnie. Zarówno w przypadku klientów indywidualnych, jak też instytucjonalnych, ta współpraca jest ścisła. Zdarza się, że prawnik krajowy asystuje w sądach, organach, urzędach prawnikowi zagranicznemu, i na odwrót.

25. Wielkość form współpracy polskich prawników z zagranicznymi partnerami

W opiece nad klientami gospodarczymi mają też udział „juryści inspektorzy”. Sytuacja taka zachodzi w przypadku największych firm operujących na kilku rynkach. Wówczas w relacjach pomiędzy dwoma krajami, np. Polską i Niemcami, zostają ustanowione specjalne zasady współpracy pomiędzy prawnikami, zaś nad całokształtem czuwają juryści z zarządu głównego, np. z USA. Dotyczy to wyłącznie najpoważniejszych „graczy” rynkowych oraz prawniczych firm o charakterze korporacyjnym i najważniejszych spraw. Tego typu podejście jest zauważane jedynie przez jurystów pracujących w Warszawie i największych polskich miastach wojewódzkich:

Szukamy takich prawników, którzy: a) chcą, b) potrafią. Bardzo często natrafiamy. Dlatego ważne są networki i znajomości, żeby wiedzieć, z kim pracować w każdej jurysdykcji. Bo to musi być osoba, która: a) włada językiem, którym się z tą osobą porozumiemy, b) czuje się komfortowo w roli partnera bądź na swój sposób podwładnego w tej organizacji projektowej, która ma standing i wiedzę lokalną na wysokim poziomie. I te osoby często mają doświadczenie. Często jest to grupa, garstka niewielka. A bardzo często jest tak, że i to nie tylko my, ale często angielscy adwokaci poszukują kogoś w Polsce i natrafiają na mur. Bo adwokatów, którzy prowadzą sprawy karne, jest wielu, a takich, którzy potrafią komunikować się, odpowiadają na maile całkiem sprawnie, odpowiadają czasowo na maile, odbierają telefon, okazuje się, że jest garstka. I to jest przykre bardzo. I ci adwokaci nie czują się komfortowo, mając tego adwokata, np. angielskiego, holenderskiego,

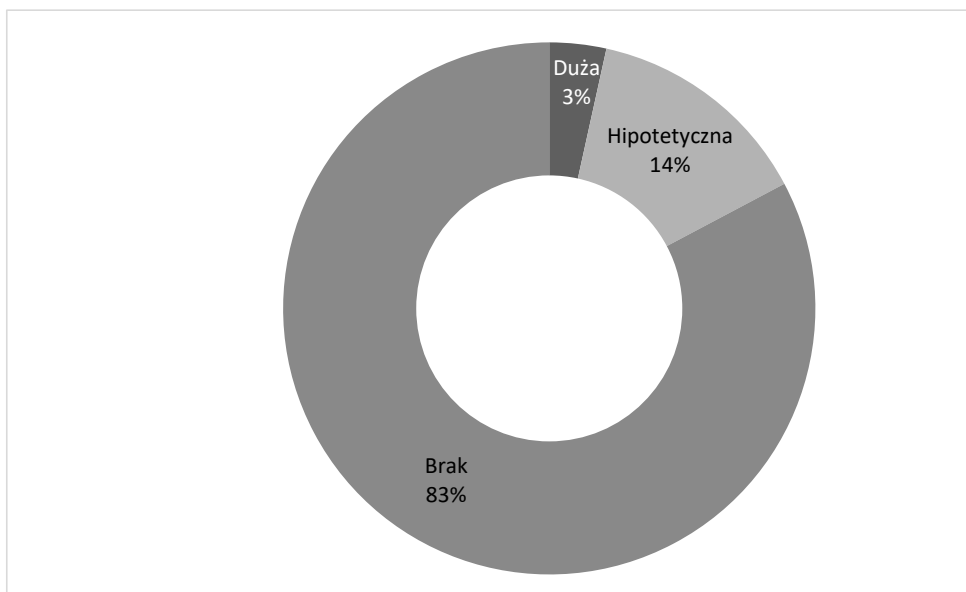
francuskiego. Nie potrafią z nim nawiązać komunikacji, zrozumieć, że to jest partnerski układ, komunikować się efektywnie i zrozumieć, czego potrzebuje tamten adwokat od nich dla dobra ich klienta. I często to wymaga poprowadzenia kilku spraw z udziałem transgranicznym, by zrozumieć rolę, zrozumieć, jak ta współpraca powinna i może wyglądać. Bardzo zachęcam koleżanki i kolegów do udziału w organizacjach międzynarodowych europejskich, ponadeuropejskich. Udział w kilku takich konferencjach sprawia, że człowiek słyszy historie tej współpracy, [widzi], jak te mechanizmy działają, dlaczego jest potrzebna podwójna reprezentacja, na czym może polegać korzyść dla klienta z tego, że ma tu jednego adwokata, a w drugim kraju, w sprawie np. ekstradycyjnej, innego adwokata, i co może wynikać z ich komunikacji w ciągu tego postępowania. **ORA Warszawa**

Za granicą, gdzie jest dwóch pełnomocników, przy czym jeden jest tamtejszy, a jeden nasz, polski. To jest kwestia wyboru klienta. Jeśli go stać na to i chce mieć pewność, że nie będzie wpadek językowych, że będzie pełna znajomość tamtejszych przepisów, a jednocześnie być może ma większe zaufanie albo chce po prostu mieć pełną kontrolę, to sobie bierze dwóch pełnomocników. W sytuacjach, w których jest to dopuszczalne. **OIRP Kraków**

Trzeba współpracować. Jeżeli będę miał sąd w Pardubicach i prawo polskie, to wtedy bez czeskiego kolegi i jemu bez polskiego będzie ciężko. Jeżeli będę miał sąd w Pardubicach i prawo czeskie, to nie mam absolutnie kompetencji i bym nie udawał, że cokolwiek mogę zrobić. Tak samo mi nie będzie specjalnie ktoś potrzebny, jeżeli będę miało prawo polskie i sąd w Kłodzku. To wtedy tam sobie poradzimy. Będę potrzebować czeskiego kolegi, żeby znaleźć komornika w Czechach. **OIRP Wrocław**

Zdecydowana większość prawników krajowych i zagranicznych nie zastanawia się nad sformalizowaniem współpracy, nawet w skomplikowanych sprawach gospodarczych. Zazwyczaj wynika to z niewielkiej ilości spraw. W takich sytuacjach formalizowanie współpracy jest po prostu niepotrzebne. Prawicy zaś pracujący w wielkich firmach prawniczych domyślnie uczestniczą w sformalizowanej strukturze prawników krajowych, międzynarodowych i tych rezydujących w innych krajach.

Świadomość polskich prawników dotycząca możliwości prawnego sformalizowania współpracy z prawnikami z innych krajów jest niewielka. Jeśli rozważają lub rozważali sformalizowanie kontaktów z prawnikami zagranicznymi, to ich motywacją są wyłącznie korzyści finansowe i organizacyjne. Nie chodzi o powiększanie działalności, budowanie sieci prawników międzynarodowych lub międzynarodowej firmy prawniczej. Ewentualna formalizacja stosunków może służyć pewności współpracy i ułatwieniu rozliczeń czasowych i finansowych. Innych celów prawnicy nie widzą. Również z tego względu niewielu z ich rozważa ewentualne tworzenie jakiegoś stowarzyszenia (sieci kancelarii prawniczych) w zakresie spraw ponadkrajowych czy po prostu umownego sformalizowania wzajemnych relacji. W konsekwencji praktycznie nie istnieją formalne organizacje prawników lub sieci firm prawniczych z udziałem polskich jurystów (*International Cooperation HKLW*, 2016; *Internatio-*

26. Gotowość polskich prawników do założenia spółki z prawnikami zagranicznymi

nal Cooperation – Wiewiórski; Lawyers Cooperation – International association of independent business law firms). Co do zasady polscy adwokaci i radcowie prawni są także przeciwni zawiązywania formalnych spółek prawniczych pomiędzy polskimi a zagranicznymi prawnikami. Nie zmienia to faktu, że istnieją w Polsce pojedyncze inicjatywy sformalizowanej współpracy polskich i zagranicznych prawników prowadzone w formie spółek lub formalnej przynależności do większych sieci (*Bakertilly Woroszyńska Legal; Kancelaria Prawna – Meissner Koziol Kaczmarek & Partner*). Rezerwa w stosunku do stowarzyszeń polskich i zagranicznych prawników jest mniejsza, lecz również zauważalna w opiniach wielu polskich jurystów:

Przystąpienie do takiej sieci to jak najbardziej. Tylko trzeba by się zastanowić nad warunkami, bo są bardzo różne sieci. I mamy różne propozycje, tylko też bardzo często koszty funkcjonowania są olbrzymie w stosunku do spodziewanych korzyści. Powiedzmy sobie szczerze, prowadzę przedsiębiorstwo, więc muszę mieć pewność, że coś zarobię. **ORA Poznań**

Taką stałą współpracę rzeczywiście byłbym skłonny [mieć]. Jeżeli idzie o spółkę, to już trochę może za głęboko, ale być może w jakiejś przyszłości, również i spółkę. Myślałem też zresztą nad tym, czy ewentualnie nie próbować tutaj być w jakiejś sieci odrębnych kancelarii w różnych krajach. Z taką siecią spotkałem się w Budapeszcie, też będąc w jednej z kancelarii, która właśnie głównie jest nastawiona na to i współpracuje w ramach takiej sieci europejskich kancelarii. I to jest, wydaje mi się, znakomity pomysł. Bo to rzeczywiście daje te możliwości szybkiego nawiązywania kontaktu z prawnikami nieprzypadkowymi, tylko

już tymi, którzy deklarują pewne minimum jakości, które jest wymagane przez tę sieć. Taka sieć w jakiś sposób standaryzuje też usługi i to jest dobra rzecz. [...] w Internecie jak coś wyszukam, to niekoniecznie musi być trafione. A już jak jest stała współpraca, to też te podmioty działające w sieci inaczej siebie traktują nawzajem. Więc to jest generalnie dobra rzecz i na pewno, gdyby mi się przytrafiła taka możliwość, to poważnie bym ją rozważył. I pewnie, gdyby wyglądała poważnie, to może coś więcej bym myślał o współpracy. Chciałbym współpracować z takimi kancelariami. **OIRP Opole**

Jeżeli chodzi o założenie spółki prawniczej z prawnikiem zagranicznym ... to spółka, spółce nierówna. Czy chodzi panu o taką spółkę tak jak w Polsce tak jak w polskim systemie na gruncie kodeksu cywilnego, jeżeli chodzi o spółkę partnerską czy o jakąś spółkę typu z o. o.. Trudności byłyby, jeżeli chodzi o ograniczenia w polskim porządku prawnym. Moim zdaniem mam zbyt małe doświadczenie w tym zakresie, żeby się wypowiadać. Nie zastanawiałem się nad tym, ale tutaj rodziłyby się pewne problemy. Jak na razie, ten temat jest nieporuszony. Jeśli mówimy o sprawach europejskich w innych krajach, to różnie z możliwością wykonywania zawodu. **OIRP Kielce**

Na świecie są tworzone organizacje prawnicze, najczęściej pod postacią sieci firm prawniczych o różnym stopniu sformalizowania i powiązań. Co do zasady nie organizują zasad formalnej współpracy pomiędzy konkretnymi jurystami. Działa raczej jako forum wymiany myśli i kontaktów oraz ogólna standaryzacja świadczenia usług prawniczych w ramach sieci (*Morgan & Quack, 2006, s. 213–238; Lex Mundi; Multi-law Home; Law Firm Network, 2020*). Jednak zakres przynależności do nich polskich firm prawniczych i indywidualnych prawników jest minimalny. Wydaje się, że nie istnieje obecnie potrzeba, aby polscy prawnicy wiązali się umowami o współpracy, czy tworzyli wspólne firmy. Zakres i liczba spraw o charakterze ponadkrajowym jest w Polsce na tyle mała, że tak zaawansowane formy współpracy są zbędne.

Marginalnym zjawiskiem we współpracy prawników krajowych z prawnikami zagranicznymi oraz klientami jest porzucanie wspólnej pracy przez któregokolwiek z uczestników. Zdarza się, że prawnik krajowy zdradzi klientowi, z kim współpracuje za granicą, wówczas ten przejmuje kontakty z zagranicznym prawnikiem. W konsekwencji rezygnuje ze swojego polskiego mecenasa i staje się bezpośrednim klientem prawnika za granicą. Zauważamy także zjawisko, że klientom indywidualnym zależy na tym, aby mieć rodaka jako doradcę. Zdarza się, że prawnik krajowy przygotowuje sprawę jedynie na wczesnym etapie, zaś dalej sprawy toczą się już niezależnie. Możliwym jest także, że klient narzuca polskiemu prawnikowi konkretnych specjalistów za granicą. Tego typu sytuacje należą jednak do rzadkości, bo są niepożądane przez prawników. Dotyczą wyłącznie spraw przedsiębiorców.

Coraz większą popularnością cieszy się współpraca zdalna pomiędzy polskim i zagranicznym prawnikiem. Ta forma wspólnej pracy jest preferowana przez młodych prawników, zajmujących się sprawami drobnymi. Kiedy w ich krajowej praktyce pojawia się element transgraniczny, muszą się poradzić prawnika pracującego za granicą lub wykonać jakąś czynność poza granicami kraju np. przesłuchanie świadka.

Wówczas młodzi prawnicy odnajdują przez Internet zagranicznego specjalistę, z którym komunikują się internetowo. Najczęściej dotyczy to udzielenia porady prawnej. W sprawach bardziej skomplikowanych zagraniczny prawnik dostaje od Polaka pełnomocnictwo substytucyjne. Szybki kontakt przez Internet jest podstawą takich relacji. Najczęściej polski młody adwokat lub radca prawny ceduje większość zagranicznej pracy na partnera. Następnie chwali się przed polskim klientem swoimi osiągnięciami.

Istnieje wiele form współpracy polskich prawników z zagranicznymi. Oprócz tych najbardziej typowych istnieją także i inne. Uzupełnieniem współpracy polskich prawników z zagranicznymi bywa typowa współpraca biznesowa. Kiedy radca prawny pracuje w firmie, jego rola bywa dwójaka – reprezentacja firmy oraz bycie doradcą prawnym. Stąd też wspólna praca prawników przebiega także na niwie biznesowej. Zdarza się również, że prawnik zagraniczny bywa zapraszany do polskich sądów jako ekspert od prawa zagranicznego. Pewną formą współpracy międzynarodowej prawników jest także współpraca z organizacjami międzynarodowymi czy reprezentowanie stron w trybunałach międzynarodowych. W ramach takiej pracy również udaje się nawiązywać partnerstwa i je realizować. Są to jednak odosobnione formy pracy międzynarodowej. Chętnie jednak polscy adwokaci i radcowie prawni o nich opowiadają:

Sędzia przesłuchała mnie po angielsku, świetnie zresztą mówiła, więc jak tłumaczyłem tzw. background, czyli to, że ja nie występuję dlatego, że mi się podoba jeżdżenie, tylko, że akurat jestem potrzebny w tej sprawie, i chciałem wspomóc kolegów obrońców, którzy prowadzą całą sprawę. I nie jako świadek, i nie jako biegły. Byłem parę razy pytany o to, czy nie występuję jako ekspert, bo w Stanach nie ma biegłych, tylko są eksperci. Każdy na ulicy jest od czegoś ekspertem. Byłem przesłuchany jako obrońca polski tej podsądnej, byłem przesłuchany co do prawa polskiego, czyli taki quasi-ekspert. Ona pytała, jak długo trwa sprawa, jakie zagrożenie karą, a czy można zrobić plea, Ja powiedziałem, że oczywiście i to zrobię. I zrobiłem. Potem odroczenie było rozprawy, pojechałem do Polski, zrobiłem to, co mi kazał sąd belgijski tu w Polsce i wróciłem z dokumentami przetłumaczonymi już na francuski. **ORA Kraków**

Generalnie współpraca prawników krajowych z prawnikami zagranicznymi znacząco się różni w zależności od tego, czy podopieczny jest klientem biznesowym, czy indywidualnym, czy jest klientem polskim, czy cudzoziemcem. Biznesowi zależy na sukcesach, koszty odgrywają mniejszą rolę. Dlatego reprezentowanie przedsiębiorców oznacza stałą współpracę z wieloma prawnikami, instytucjami w kraju i za granicą. Nie należy do rzadkości sytuacja, gdy do jednej sprawy angażuje się wielu prawników z wielu jurysdykcji i wielu specjalności. Nadto sprawie przyglądają się prawnicy inwestora czy zarządu.

Klienci indywidualni wymagają częstego indywidualnego, wręcz „ojcowskiego” podejścia prawnika. Nie potrzebują znać zagranicznych partnerów, zawłości prawa zagranicznego. Na prawniku krajowym ciąży odpowiedzialność. Co oczywiste, konsumenci bardziej liczą się z kosztami finansowymi. Stąd tak rzadko w ich sprawach zaprasza się do współpracy partnerów za granicą. Zazwyczaj zajmuje się nią prawnik

krajowy, co najwyżej prosząc o doradztwo w newralgicznych momentach (*Daniłowicz & Pacek-Łopalewska, 2017; Differing Global Law Firm Client Expectations; Great Expectations, 2002, s. 9–13; Lappi, 2015, s. 40–90*).

Sprawy gospodarcze stanowią dominujący obszar praktyki prawa, w ramach którego prawnicy nawiązują współpracę ze swoimi zagranicznymi odpowiednikami. Inne obszary pojawiają się rzadko. Sprawy z zakresu prawa pracy, prawa administracyjnego czy prawa cywilnego niemal zawsze dotyczą prowadzenia działalności gospodarczej jedynie za granicą. Tylko kwestie rodzinne i kwestie spadkowe wymagają bliższej współpracy pomiędzy prawnikiem polskim a zagranicznym. Zdarza się, że uczestnik postępowania w zakresie prawa rodzinnego znajduje się poza granicami kraju (*Rojek-Socha, 2019*). Wówczas należy go przesłuchać. Podobnie w sprawach spadkowych – majątek testatora lub miejsce pracy zobowiązanego do płacenia alimentów mogą znajdować się poza granicami Polski. Zdarza się, że polski prawnik prosi o pomoc w rozpoznaniu sprawy prawnika będącego na miejscu. Dlatego też współpraca na tych polach się rozwija. Sprawy karne wymagające wsparcia prawnika za granicą należą do rzadkości. Jeżeli już występują to dotyczą głównie Europejskiego Nakazu Aresztowania i klasycznej ekstradycji. Polscy prawnicy chętnie opowiadają o swojej współpracy w tych obszarach z zagranicznymi partnerami:

Mieliśmy taką propozycję jako kancelaria, żeby zostać współnikiem, żeby Szwedzi i Duńczycy byli współnikami mojej kancelarii. Żebyśmy byli u nich, czyli wymiana udziałów w spółkach wtedy, kiedy można było świadczyć pomoc prawną w formie spółki kapitałowej. To było do 1999 roku. Ale teraz nie można, więc ta idea upadła. Zresztą nie wydawała mi się szczególnie pociągająca. Choć byłem w takich kancelariach dużych duńskich, szwedzkich, niemieckich, gdzie nawet mi zaimponowało, że pokazywali siedzibę kancelarii [zajmującą] 500–700 metrów kwadratowych. No to wtedy, kiedy myśmy mieli dwa pokoje. Dziś ja też mam 700 metrów i patrząc z perspektywy czasu, dobrze, że nie poszliśmy na taką wymianę. Ale współpracujemy z tymi kancelariami, jeżeli trzeba, żeby coś załatwić dla naszego klienta poza obszarem naszego kraju. I często przecież tam jest i przymus adwokacki itd., więc polski prawnik co do zasady nie może występować. **OIRP Gdańsk**

Miałem teraz spadek w Szwecji. Musiałem poznać prawo szwedzkie i jednocześnie musiałem wytłumaczyć adwokatowi i sądowi szwedzkiemu prawo polskie, jakie jest, bo tam są różnice w spadkobranii, w kolejności. Zawsze z elementem obcym, czyli z jakimś łącznikiem międzynarodowym, czy to obywatelstwo klienta, czy jego kultura prawna, czy, zdarzenie, które miało miejsce poza Polską i zawsze dotyka różnych reżimów prawnych. **ORA Kraków**

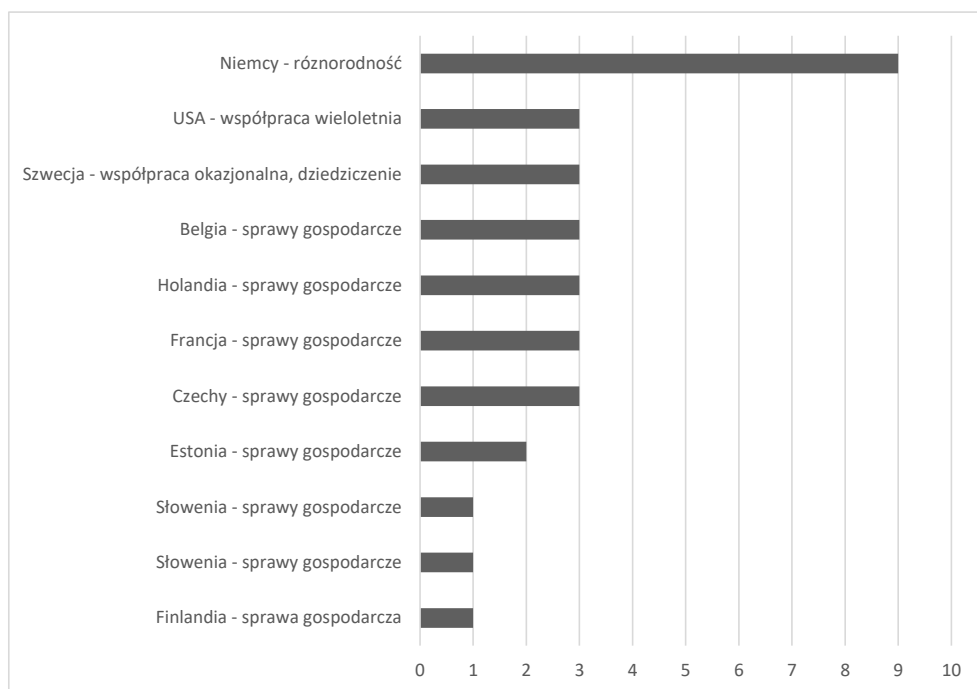
Szczególne miejsce we współpracy polskich prawników z prawnikami rezydującymi za granicą zajmują Niemcy. Wynika to z racji bliskich relacji gospodarczych, społecznych i historycznych pomiędzy krajami. Współpraca przebiega na wielu polach pomiędzy prawnikami rezydującymi we Wrocławiu, Poznaniu i Szczecinie oraz Berlinie i Dreźnie, a także w Warszawie (*ATM Legal; Dr. Marcin Zieliński*

Rechtsanwaltskanzlei; RWP Warszawa). Pula spraw wspólnie podejmowanych jest bardzo duża i zależna od typu praktyki branżowej danego polskiego jurysty. Wydaje się, że dominują sprawy gospodarcze, rodzinne i cywilne, czasami pojawiają się także sprawy karne. Liczba wszystkich spraw polsko-niemieckich jest na tyle spora, że coraz więcej polskich prawników specjalizujących się w sprawach polsko-niemieckich ma swoich stałych partnerów w Republice Federalnej. Współpraca zaś z niemieckimi Rechtsanwältami staje się coraz bardziej ściśła. Istnieje w Polsce kilka spółek prawników polskich i niemieckich. Istniejące także krajowe i międzynarodowe sieci firm prawniczych są w dużej mierze zorientowane na sprawy polsko-niemieckie (*EUROJURIS International; Polish Legal Network*). Współpraca w tym kierunku wydaje się przyszłościowa i intratna dla obu stron. W przeciągu najbliższych pięciu lat współpraca prawników polskich i niemieckich mocno się zacieśni. Będą powstawały polsko-niemieckie spółki zagraniczne. Dzięki temu świadczenie usług prawniczych będzie efektywne i korzystne dla klientów. Polscy adwokaci i radcowie prawni chętnie chwalać się swoją współpracą z niemieckimi prawnikami:

Najczęściej jeździmy do Wielkiej Brytanii, do Niemiec. Ja mam zresztą stałą współpracę z kancelarią niemiecką, gdzie, jeżeli są na obszarze Republiki Federalnej Niemiec jakieś sprawy, to jej zlecamy prowadzenie sprawy. Przygotowywane są tu, a tam zlecone do prowadzenia. I odwrotnie. Trochę jest takich spraw. Nie za dużo, ale trochę jest. **OIRP Gdańsk**

W większości to jest tak: ze Stanów jest największa grupa klientów u mnie, jest ze Słowacji paru klientów, z Węgier jest paru klientów, z Niemiec jest duży mój główny klient, który, zlecił mi dużą sprawę. Z Francji nie mam, z Włoch nie mam, z Hiszpanii jednego klienta mam z Holandii. Bo tam mam z kolei taką współpracę międzynarodową z tamtejszymi adwokatami. No tak, tak, Węgrzy, Słowacy, no i ci Niemcy. **ORA Kraków**

Polscy adwokaci i radcowie prawni miewają zagranicznych partnerów w innych krajach. Dominują kraje Unii Europejskiej, lecz pojawiają się także Stany Zjednoczone. Wygląda jednak na to, że współpraca z prawnikami z innych krajów niż Niemcy jest rzadka. Wyłącznie pojedynczy polscy juryści utrzymują stałe kontakty ze swoimi odpowiednikami w innych państwach. Taki stan rzeczy jest wypadkową ograniczonego zaangażowania polskich specjalistów w sprawy klientów pochodzących spoza Polski, Niemiec, Francji i krajów ościennych. Nawet w tych ostatnich przypadkach jedynie nieliczni utrzymują stałe, czasami sformalizowane, relacje z zagranicznymi partnerami. W większości przypadków prawnik lokalny po prostu nie podejmuje się spraw związanych z obcymi krajami, co najwyżej korzysta z pomocy zagranicznej na zasadzie *ad hoc*. Pewna grupa polskich jurystów utrzymuje także stałe powiązania z prawnikami – Polakami mającymi swoje siedziby w innych krajach. Są to jednak przypadki nieliczne (*Adwokaci Szymański Wyjatek; Kancelaria Ceranek; Kancelaria WS LEX Stryjewska – Cagnetta; Anna Matelska; IMD Solicitors LLP; Polski adwokat we Francji; Quaerens; Varés & Asociados; Kancelaria Openhowski*).

27. Obszary i natężenie współpracy polskich prawników z prawnikami partnerskimi za granicą (wartość wyższa – większe natężenie)

Skłonność polskich prawników do nawiązywania relacji partnerskich z prawnikami zagranicznymi zależy od prowadzonych przez nich spraw. Oczywiście jest najwyższa w przypadku prawników zajmujących się sprawami gospodarczymi, sprawami wielkich firm, upadłościami i restrukturyzacją oraz sprawami pokrewnymi, jak np. prawo pracy czy prawo administracyjne. Praktycznie prawnik specjalizujący się w sprawach gospodarczych nie jest w stanie efektywnie i odpowiedzialnie prowadzić swojej praktyki w ujęciu międzynarodowym bez ścisłej współpracy z innym prawnikiem zagranicą.

Wygląda jednak na to, że prawnicy krajowi, którzy zajmują się prawem karnym oraz prawem cywilnym, bywają skłonni do zawiązywania relacji z zagranicznymi partnerami. Dotyczy to jednak tych karnistów i cywilistów, którzy specjalizują się w sprawach międzynarodowych. Oczywiście jest, że Polak aresztowany np. w Madrycie lub mający roszczenie do szwedzkiej spółki, musi korzystać z pomocy hiszpańskiego czy szwedzkiego prawnika. Niemniej koordynowanie sprawy chętnie powierza swojemu rodakowi, który monitoruje sprawę w ojczyźnie. Dlatego też kompleksowe zajmowanie się sprawą karną lub cywilną za granicą jest niezbędne dla zapewnienia klientowi dobrej ochrony prawnej. Jeżeli zaś sam prawnik polski czuje się niekompetentny na tym polu, musi mieć swojego partnerskiego prawnika

w innym kraju. Jedynie w ten sposób może odpowiednio pomóc swojemu klientowi. Stąd też skłonność do nawiązywania odpowiednich partnerstw.

Coraz ważniejsza staje się także współpraca z zagranicznymi kancelariami partnerskimi w ramach spraw rodzinnych. Coraz istotniejszym jest profesjonalne prowadzenie spraw rodzinnych w dwóch krajach, kiedy uczestnicy postępowań mieszkają w różnych państwach. Co ważne, prawnicy zajmujący się wszystkimi sprawami (tzw. praktyka ogólna) zazwyczaj nie potrzebują pomocy zagranicznych partnerów. Wynika to z faktu, że w tej grupie znajdują się juryści z mniejszych polskich miejscowości, którzy samodzielnie zajmują się każdą sprawą i klientem. Jeżeli widzą, że nie są w stanie profesjonalnie zaopiekować się klientem, to odsyłają go do innego prawnika lub po prostu nie podejmują sprawy. Okazuje się po raz kolejny, że kwestia specjalizacji odgrywa kluczowe znaczenie także w zakresie utrzymywania partnerstw z zagranicznymi jurystami.

Współpraca prawników polskich z zagranicznymi rozwija się bardzo powoli. Polska gospodarka jak też sami prawnicy nie widzą jeszcze potrzeby do nawiązywania i utrzymywania ścisłej współpracy z prawnikami w innych krajach. Jednak zaczynają się pojawiać w Polsce pojedyncze inicjatywy ściślejszego związania się naszych specjalistów prawniczych z zagranicznymi. Istnieją w kraju pojedyncze spółki i stowarzyszenia prawników polskich i niemieckich. Niektóre polskie firmy prawnicze wchodzą do międzynarodowych sieci firm prawniczych w celu rozszerzania współpracy zagranicznej oraz podniesienia prestiżu. Współpraca wielu polskich prawników z ich zagranicznymi odpowiednikami ma charakter pozorny. Pojedyncze firmy prawne utrzymują współpracę z zagranicznymi partnerami, która jest oparta na potrzebie świadczenia usług. Z pewnością w najbliższych latach współpraca polsko-niemiecka będzie się rozbudowywała. Pojawią się też inicjatywy związane z innymi krajami.

Niestety aktywność samorządów zawodowych lub organizacji publicznych nie ułatwia polskich specjalistom prawniczymi nawiązywania współpracy partnerskiej z zagranicznymi odpowiednikami. Niewątpliwie wraz z emigracją polskich prawników do krajów Europy zachodniej powrócą nad Wisłę nowe formy wspólnej pracy. Zdobywszy doświadczenie w Holandii, Belgii czy Anglii młodzi prawnicy będą chcieli utrzymywać relacje partnerskie ze swoimi kolegami z innych krajów. W konsekwencji przyniesie to zwiększenie inicjatyw polsko-angielskich, polsko-norweskich czy polsko-holenderskich. Polska reemigracja będzie głównym czynnikiem kształtującym zwiększanie się współpracy polskich i zagranicznych specjalistów. Skorzystają na tym klienci indywidualni i małe firmy, którzy obecnie nie mogą liczyć na profesjonalną asystę prawną zarówno w Polsce, jak i za granicą. Ewolucja współpracy prawników polskich i zagranicznych już się zaczęła w ramach stosunków polsko-niemieckich. W przeciągu kilku lat nawet w średniej wielkości miastach będziemy mieli przykłady różnych form współpracy prawników polskich i zagranicznych.

Podsumowanie

Pomimo wzrostu liczby obcokrajowców w Polsce, szczególnie w Warszawie, Wrocławiu i Krakowie, liczba spraw z udziałem cudzoziemców jest ciągle niewielka. Polska jest wciąż mało powiązana z innymi krajami europejskimi. Zarówno biznesmeni, jak i osoby indywidualne przybyłe do Polski czasami potrzebują pomocy prawnej. W zdecydowanej większości przypadków dotyczy ona obsługi podmiotu gospodarczego, zazwyczaj w kwestii wejścia na rynek polski. Sprawy karne lub administracyjne są rzadkie, ponieważ cudzoziemcy unikają ich jak mogą. Coraz częściej obcokrajowcy w Polsce są angażowani w sprawy rodzinne.

W Polsce pojawiają się biznesmeni oraz turyści z krajów ościennych, głównie Niemiec. Coraz liczniej spotykamy w kraju pracujących Ukraińców. Ich obecność zwiększa odsetek spraw wymagających pomocy polskich adwokatów i radców prawnych. Zaangażowanie cudzoziemców w polskie sprawy jest tymczasowe tak, że ilość prawników, którzy mogą się tym zająć jest niewielka. Poniżej 1% wszystkich polskich jurystów prowadzi takie sprawy. Tak mała liczba pokazuje, jak niewielu jest w Polsce obcokrajowców, jak niewielu specjalistów prawniczych od spraw cudzoziemskich oraz jak niewielka jest potrzeba zaangażowania się obcokrajowców w polskie sprawy prawne. Wielkość ta nie rośnie, co oznacza, że Polska wciąż słabo integruje się z europejską gospodarką.

Zarówno cudzoziemcy, jak też prawnicy specjalizujący się w sprawach ponadkrajowych, koncentrują się w największych polskich miastach: Wrocławiu, Krakowie, Gdańsku, Gdyni i Sopocie oraz w Warszawie. Jedynie tam jest na tyle duża grupa zagranicznych przybyszów, że wytwarza się rynek międzynarodowych usług prawniczych. Poza tymi centrami praktycznie nie pracują polscy prawnicy, zajmujący się sprawami cudzoziemców.

Niemcy, Francuzi, Ukraińcy oraz mieszkańcy krajów Grupy Wyszehradzkiej stanowią największą liczbę obcokrajowców goszczących w Polsce i zarazem są największą grupą zagranicznych klientów polskich specjalistów prawniczych. Są to głównie przedsiębiorcy szukający w Polsce miejsca na prowadzenia interesów.

Grupa polskich prawników międzynarodowych jest wąska. Około 25 firm prawniczych specjalizuje się wyłącznie lub niemal wyłącznie w sprawach obcokrajowców, głównie zagranicznych firm. Niewielu pozostałych polskich prawników prowadzi sprawy obcokrajowców jako swoje dodatkowe, uzupełniając praktykę krajową. Nie przywiązują dużej wagi do tego, czy cudzoziemiec jest ich podopiecznym, czy ich rodak. A gdy dobrze włada językiem polskim, jest traktowany jako Polak. Pomimo tych ogólnych tendencji, w Polsce pracuje kilkunastu wybitnych specjalistów od spraw międzynarodowych. Ta grupa jest powszechnie znana w środowisku. Należy szacować, że w skali całego kraju nie więcej niż 100 adwokatów lub radców prawnych w miarę regularnie współpracuje z cudzoziemcami i zagranicznymi przedsiębiorstwami.

Niewielu polskich prawników planowało specjalizować się w sprawach międzynarodowych. W większości pomysł przyszedł przypadkowo, ponieważ inny prawnik polecił prawnika lub dany jurysta miał odpowiednie kontakty towarzyskie lub znalazł

partnera przez Internet. Podstawowymi kryteriami dostępu do pracy z obcokrajowcami są: znajomość języków obcych, ukierunkowanie na sprawy międzynarodowe oraz zasób edukacyjny prawnika. Jeżeli więc absolwent prawa miał na studiach styczność ze sprawami zagranicznymi czy prawem międzynarodowym, to znacznie chętniej podejmie taką praktykę.

Polscy prawnicy niechętnie podejmują się współpracy z zagranicznymi adwokatami. Liczba klientów zagranicznych jest na tyle mała, że przenoszenie spraw do innego kraju lub na forum międzynarodowe staje się czynnością sporadyczną. Również polskie firmy rzadko planują otworzyć filie za granicą, więc nie szukają prawnika rezydującego, np. we Włoszech czy Niemczech. Jedynie w sprawach największych firm i kwestiach najbardziej skomplikowanych polscy specjaliści od spraw międzynarodowych poszukują partnera prawniczego za granicą. Zazwyczaj jednak ta pomoc jest potrzebna jedynie *ad hoc*, w celu zasięgnięcia porady prawnej odnośnie prawa zagranicznego. Nierzadko takie relacje są nawiązywane przez Internet, gdzie kwestia zaufania pomiędzy prawnikiem i jego zagranicznym partnerem schodzi na dalszy plan. Okoliczności nie wymagają od krajowego mecenasa, aby ten stale utrzymywał współpracę ze swoim zagranicznym kolegą. Jedynie w przypadku największych korporacji prawnicy z różnych krajów działają wspólnie w ramach zespołów. Pomimo takiej sytuacji mają miejsce pojedyncze alianse prawników krajowych z zagranicznymi. Najczęściej przybierają formy przynależności do prawniczych sieci i towarzystw, rzadziej formy spółek.

Jak można przypuszczać, ilość powiązań prywatnych i biznesowych pomiędzy Polakami a mieszkańcami innych krajów Europy będzie wzrastała. Pojawi się coraz więcej polskich prawników świadczących usługi na rzecz cudzoziemców lub pracujących w warunkach międzynarodowych. Wielkość powiązań polskich prawników i obywateli z innymi zagranicznymi prawnikami i mieszkańcami innych krajów bezpośrednio zależy od siły gospodarczej, politycznej i społecznej całego kraju. Dlatego też liczba zaangażowanych w sprawy ponadkrajowe i liczba międzynarodowych jurystów zależy wprost proporcjonalnie od związków Polski z krajami Unii Europejskiej.

Prawnicy specjalizujący się w sprawach szerszych niż lokalne są niezbędni dla sprawnego i profesjonalnego rozwoju polskiego potencjału za granicą. Polskie uczelnie muszą wypracowywać wraz ze swoimi studentami kompetencje językowe, miękkie do pracy z zagranicą oraz kształtować umiejętności i wiedzę o krajach europejskich. Klienci zagraniczni muszą w Polsce uzyskiwać profesjonalną pomoc prawną świadczoną przez specjalistów do spraw zagranicznych. Wielkość polskich specjalistycznych firm prawniczych musi się zwiększyć, aby polscy adwokaci i radcowie prawni mogli dorównywać potencjałem swoim kolegom z innych krajów europejskich. Najważniejszym dla rozwoju polskich prawników świadczących usługi dla cudzoziemców w Polsce jest stymulowanie potrzeb otwierania się na nowe rynki europejskie i świadczenie usług prawniczych za granicą, a także nawiązywanie relacji z zagranicznymi partnerami.

Widzimy już dzisiaj, że ta potrzeba budzi się na odcinku niemieckim. Powstaje coraz więcej wyspecjalizowanych polsko-niemieckich firm prawniczych. Liczba

Niemców w Polsce również wzrasta. Sytuacja podobna zaistnieje także w przypadku innych krajów, może Ukrainy. Wówczas liczba spraw z udziałem obcokrajowców i odpowiednich specjalistów wzrośnie.

Prawnicy są „papierkiem lakmusowym” stanu rozwoju kraju. Ich międzynarodowe usługi oraz opieka nad cudzoziemcami zależy od siły kraju. Jedynie wtedy, kiedy Polska będzie bardziej zauważalna w Europie i lepiej zintegrowana z Unią, sektor świadczenia międzynarodowych usług prawniczych wzmocni się. Nastąpi to w przeciągu kilku najbliższych lat.

Polscy prawnicy za granicą

Rzadko zdarza się, aby prawnicy na stałe świadczyli swoje usługi w kraju innym niż kraj pochodzenia. Zwykle są oni ściśle związani z krajem swojego wykształcenia, siedziby kancelarii, prawem, które dobrze znają. Zdarza się jednak, że podejmują studia, staże lub pierwszą pracę poza granicami ojczyzny. Wówczas droga do świadczenia usług prawniczych poza własnym krajem staje otworem. Niekiedy młodzi prawnicy zdobywają też lokalne kwalifikacje adwokackie i bywa, że zostają już na stałe w nowym miejscu pobytu. Zostają prawnikami francuskimi, niemieckimi czy amerykańskimi polskiego pochodzenia.

Czasami wracają do Polski, jednakże najczęściej po to, aby sfinalizować swoją ścieżkę kariery, np. podczas aplikacji, a następnie uzyskać kwalifikacje adwokackie lub radcowskie. Potem zaś wracają za granicę, gdzie kontynuują pracę posługując się polskim tytułem zawodowym. Zdarza się także, iż Polacy od pokoleń mieszkający za granicą podejmują pracę w zawodach prawniczych. Jeśli nawet czują się obywatelami innych państw, to podtrzymują związki rodzinne lub gospodarcze z krajem rodziców.

Obie te podgrupy prawników stanowią specyficzną formę związku zagranicznych jurystów z Polską. Dlatego też takich specjalistów prawniczych można traktować wspólnie jako **polских prawników za granicą**. Obszary poza granicami Polski stanowią ich główne miejsce pracy. Jeżeli podejmują się praktyki transgranicznej w powiązaniu z Polską, to jest to jedynie poboczny element ich aktywności. Zazwyczaj bowiem zajmują się sprawami lokalnymi w swoim nowym kraju, często sprawami Polaków.

Takich prawników, którzy przyznają się do polskiego pochodzenia, lecz na stałe mieszkają i świadczą swoje usługi za granicą, jest ok. 500 na świecie. Trudno dokładnie oszacować tę liczbę, ponieważ wielu z nich nie prowadzi swojej praktyki w powiązaniu z Polską i nie afiszuje się polskim pochodzeniem. W ramach tej grupy funkcjonują również prawnicy lokalni, którzy mają polskie korzenie, chociaż bardzo odległe. Niektórzy polscy prawnicy za granicą tworzą kluby, stowarzyszenia czy też polskie fora internetowe zrzeszające polskich prawników na obczyźnie. Największe skupia ok. 70 jurystów z całej Europy (*International Polish Lawyers – polscy prawnicy za granicą*, 2020).

Poza typowymi polskimi prawnikami za granicą istnieje także wąska grupa osób określających siebie jako prawnicy międzynarodowi. Są to specjaliści głównie z zakresu międzynarodowego prawa gospodarczego (spółki, podatki, fuzje i przejęcia), którzy świadczą usługi dla dużych korporacji prawniczych lub instytucji rządowych. Osoby te pozostają najczęściej z dala od środowiska prawniczego w swoim kraju, jak i na obczyźnie, pracując w zespołach i nie uczestnicząc na co dzień w życiu kraju przyjazdu. Nierzadko nie posiadają nawet lokalnych kwalifikacji zawodowych (*Boon*, 2017, s. 1–27, 241–271; *Spar*, 1998, s. 9–36).

Sporadycznie spotyka się też polskich prawników poszukujących swojej zawodowej niszy w różnych dziedzinach transgranicznych. Zazwyczaj zajmują się sprawami gospodarczymi o charakterze transgranicznym, wybierając dwa lub trzy kraje swojej praktyki. Ta garstka prawników nie mieszka w Polsce, lecz operują z innych krajów. Obie grupy nie są typowymi prawnikami polskimi za granicą. Ich liczba jest niewielka, a informacje o ich aktywności są bardzo skąpe. Dlatego nie stanowią głównego nurtu obecnych rozważań.

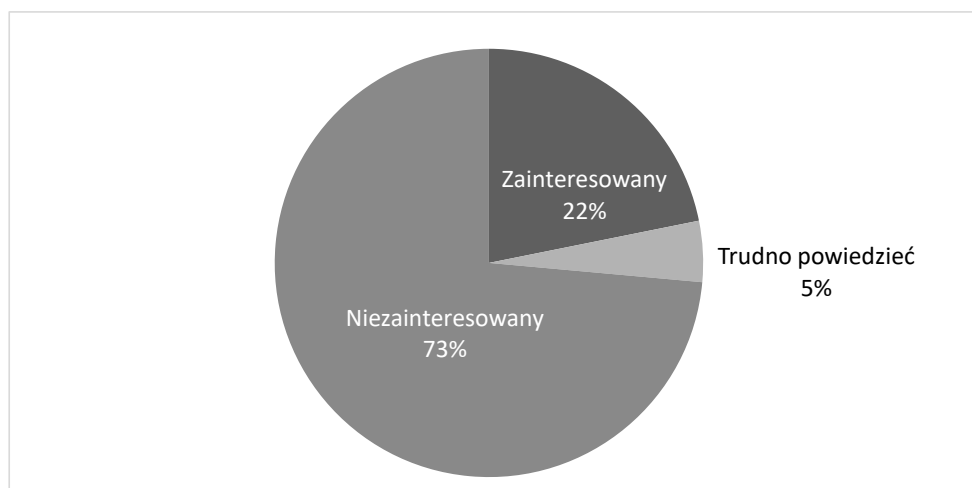
Polscy prawnicy świadczący swoje usługi poza granicami kraju zajmują się wszelkimi typami spraw na rzecz grup klientów, podmiotów gospodarczych, a nawet instytucji międzynarodowych i krajów. Dominują jednak sprawy gospodarcze, podejmowane przez duże korporacje prawnicze, w których pracują Polacy. Mniejsze firmy prawnicze prowadzone przez Polaków lub zatrudniające ich za granicą przyjmują wszystkie sprawy. Funkcjonują na identycznych zasadach jak ich koledzy z danego kraju.

Istotną część praktyki prawników polskiego pochodzenia **często stanowi szerokie spektrum spraw Polonii**. Prawnicy tacy **zwyczajowo zajmują się kwestiami rodzinnymi, często sprawami spadkowymi** (*Amicus Poloniae od 25 lat w służbie Polonii, 2015; Polish National Alliance; Polonia, 2020*). Niektórzy wyspecjalizowali się w **świadczeniu usług na rzecz podmiotów polskich operujących za granicą**. Jeszcze inni sprawami **z zakresu prawa publicznego międzynarodowego oraz działaniami organizacji międzynarodowych**. Te kwestie, będące poza domeną rynku usług prawniczych, to specyficzny obszar wykonywania profesji przez polskich prawników za granicą.

Obraz polskich jurystów na stałe pracujących za granicą jest jednak szczególny. **Związali się z innym krajem niż kraj pochodzenia, przez co ich centrum interesów życiowych i zawodowych znajduje się poza nim. Często nie posiadają też polskich tytułów zawodowych**. Są to w wielu przypadkach emigranci, którzy osiedli tam na stałe, niekiedy też, powracają do Polski. Są to osoby o innej perspektywie zawodowej niż prawnicy pracujący i mieszkający w Polsce. Są mocniej związani zawodowo i życiowo z innymi krajami świata niż z Polską, która jest jedynie krajem pierwotnego pochodzenia. Niejednokrotnie czują się bardziej Niemcami, Francuzami czy Hiszpanami niż Polakami, chociaż nie zapominają o polskich korzeniach.

Emigracja prawnicza

Każda emigracja lub wyjazd do pracy za granicą wiąże się z wieloma oczekiwaniami i poświęceniami, wymaga odwagi i wytrwałości, oraz wysokich kompetencji. Dlatego większość polskich prawników, w tym kandydatów na jurystów, rzadko decyduje się na ten krok. Jeśli mają dobre perspektywy pracy w kraju, to motywacja do wyjazdu zagranicznego jest znacznie słabsza. Większość osiąga zadowalający poziom doskonałości zawodowej, wyższe zarobki i pozycję społeczną na miejscu. Dlatego też nie czują potrzeby podnoszenia kompetencji tylko po to, by pracować za granicą. Wyjazd w celu podjęcia stałej pracy to wyzwanie znacznie trudniejsze niż jedynie transgraniczne świadczenie usług.

28. Odsetek polskich prawników zainteresowanych emigracją

Istnieje jednak nieliczna, lecz zauważalna grupa prawników, którzy wiążą swoją przyszłość ze stałym świadczeniem usług prawniczych poza granicami Polski. Badania przeprowadzone na reprezentatywnej grupie czynnych zawodowo polskich adwokatów i radców prawnych ukazują, że jedynie 22% z nich pracuje, pracowało lub chciałoby wyjechać na stałe za granicę, by świadczyć tam usługi wynikające z wykonywanego zawodu. Pozostałe $\frac{3}{4}$ badanych wskazuje, że nie interesuje się stałą aktywnością poza granicami Polski. Wpływ na to mają: korzystna pozycja zawodowa w kraju, niewystarczające kompetencje do pracy zagranicznej oraz prywatne sprawy w kraju. W ogóle nie widzą potrzeby pracy poza krajem („Drenaż mózgów” czyli migracje potencjału intelektualnego, 2019, s. 6–17; Kaczmarczyk & Okólski, 2005, s. 120–147; J. K. Kowalski; Suchodolska).

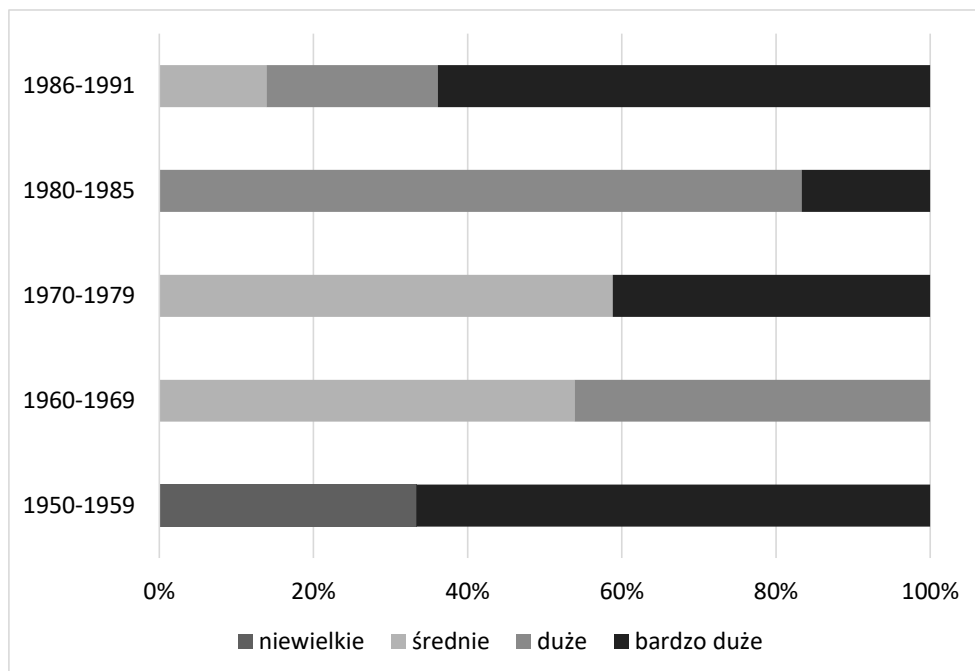
Szczegółowa analiza grupy prawników rozpoczynających karierę zawodową wskazuje, że osoby, które w ogóle rozważają taki krok, to najmłodszy juryści, korzystający z premii, jaką niosą za sobą otwarcie Polski na świat, członkostwo w UE i sprawna komunikacja międzynarodowa. Starsi prawnicy rzadko wykazują zainteresowanie świadczeniem stałych usług za granicą, a także emigracją. Wynika to z mniejszych kompetencji międzynarodowych i przywiązania do spraw rodzinnych i osiągniętej już w kraju pozycji zawodowej. Wydaje się sprawą naturalną, że to właśnie młodzi mężczyźni są najbardziej pozytywnie nastawieni do wyjazdu za granicę, nie mając jeszcze ugruntowanej pozycji zawodowej i rodziny założonej w kraju (Kocemba, 2018, s. 246–258; Kośka, 2018; Łojko, 2005b, s. 185–198; Masior, 2017, s. 54–68; Pacocha, 2019).

Pomimo różnego poziomu zainteresowania emigracją zawodową zdecydowana większość polskich prawników sądzi, że taki epizod stanowiłby znakomity etap w karierze prawnika. Szczególnie najmłodszy adwokaci i radcowie prawni nieraz

podkreślają, że chcieliby na stałe wyjechać do Europy Zachodniej lub Stanów Zjednoczonych. Dopiero tam pracować zawodowo, gdyż uważają, że znajdą tam lepsze perspektywy dla rozwoju, warunki życia i zarobki. Większość chciałaby powrócić do kraju po odbyciu stażu, praktyk lub też po kilku latach pracy. Jednak tylko niewielka grupa zdecydowałaby się na stałą emigrację. Na taki stan rzeczy wpływają obawa przed nieznanym, zauważane przez siebie ograniczenia kompetencyjne i sprawy rodzinne.

Co ciekawe, najstarsi wiekiem i stażem zawodowym prawnicy także uważają, że wyjazd za granicę to dobre rozwiązanie. Jednak mają oni na myśli nie siebie, lecz innych. Najbardziej doświadczeni prawnicy chcieliby bowiem, aby to osoby młode wyjeżdżały, nie zaś oni sami. Młode prawniczki są znacznie bardziej powściągliwe w opiniach co do wyjazdu za granicę. Większość z nich uważa taki wyjazd za dobry etap w karierze zawodowej, lecz ich optymizm jest tonowany z uwagi na sprawy rodzinne i znacznie większą niż u mężczyzn chęcią ustabilizowania życia osobistego. Jednakże nastawienie do kariery zagranicznej jest u nich niemal tak samo wysokie jak u panów. Spada ono ok. 30. roku życia, kiedy większość z nich zaczyna realizować swoje plany rodzinne.

Jedynie ok. 1/5 z spośród polskich prawników kiedykolwiek rozważało perspektywę wyjazdu za granicę i podjęcia tam studiów lub stałej pracy zawodowej, jednak mniej niż 1% zrealizowało ten pomysł. Wśród nich znakomita większość to młodzi lub bardzo młodzi ludzie. Uzasadnionym jest wniosek, że dopiero otwarcie się Polski

29. Poziom zainteresowania polskich prawników emigracją zawodową wg płci i daty urodzin

w ostatnich latach na zagraniczne rynki gospodarcze umożliwiła rzeczywistą emigrację zawodową. To najmłodszy decydują się na wyjazd w celu podjęcia regularnej pracy prawniczej w zagranicznych kancelariach prawnych bądź zatrudnienia w organizacjach międzynarodowych. Pewien odsetek emigrantów, chociażby czasowych, spotykamy pośród osób urodzonych w latach 70., z uwagi na względne otwarcie się Polski na świat w latach 90. XX wieku.

Starsi prawnicy, pracujący i studiujący w dobie PRL-u, nie mieli odpowiednich możliwości paszportowych, finansowych i mentalnych, aby emigrować. Decydowały o tym nie tylko względy formalne, ale też silniejsze w tamtych latach przywiązanie do kraju, więzy rodzinne i ugruntowana pozycja zawodowa i finansowa. Można odnieść wrażenie, że dużo łatwiej było rozpocząć i ustabilizować karierę zawodową. Trzeba mieć także na uwadze, że w tamtych latach, uzyskanie możliwości osiedlenia się poza Polską i rozpoczęcie pracy prawniczej za granicą było bardzo trudne. Czynili to ci, którzy byli z różnych względów zdeterminowani, inni unikali takich wyzwań np.

Moja koleżanka jest w Szwecji. Jako cudzoziemka nie miała takich szans na zrobienie kariery w zawodzie. Pracowała w urzędzie skarbowym przez całe swoje życie zawodowe. Szybko nauczyła się języka i była bardzo dobra w swoim zawodzie. Ale na to, żeby być sędzią czy mieć taki zawód stricte prawniczy, to nie. Po prostu wiedziała, że nie ma szans na to, żeby zrobić tam karierę. Taki szklany sufit. Ona skończyła ponownie tam studia, od początku prawo. Ona wyjechała pod koniec lat 70. **OIRP Koszalin**

Obecnie zauważamy wzrostową tendencję pozytywnych opinii o podejmowaniu kariery zawodowej za granicą. Zapewne będzie to skutkowało zwiększeniem się liczby polskich prawników wyjeżdżających lub podejmujących czynności prawnicze poza granicami kraju.

Zamieszkiwanie za granicą

W ostatnich kilkudziesięciu latach mieliśmy do czynienia z kilkoma falami wyjazdów z Polski ludzi w sile wieku. Były wśród nich także osoby z wykształceniem prawniczym. Warto zdać sobie sprawę, że ok. 500 aktywnych zawodowo prawników mieszkających w krajach Europy oraz na innych kontynentach ma polskie pochodzenie. Niejednokrotnie utrzymuje stałą więź ze „starym krajem” i kulturą polską. Są wśród nich potomkowie dawnych emigrantów, ale najwięcej w tej grupie jest tych, którzy w ostatnich trzydziestu latach zamieszkali w innych państwach z przyczyn politycznych i ekonomicznych (*International Polish Lawyers – polscy prawnicy za granicą*, 2020; *Polscy prawnicy i adwokaci za granicą*). Wielu z nich udało się ukończyć studia prawnicze za granicą w ramach stypendiów uczelnianych. Pobyt był na tyle korzystny, że osiedli na stałe w „nowym kraju”. Utrzymują stałe kontakty z Polską i można ich bez żadnych przeszkód nazywać prawnikami polonijnymi („*Emigracja pomarcowa*”; *Krywult-Albańska*, 2011; *Wnuk*, 2019). To miano można

też rozciągnąć na młodych prawników, którzy emigrują głównie do innych krajów Unii Europejskiej i tam zaczynają, lub kontynuują karierę prawniczą. Zazwyczaj tam uznają swoje polskie kwalifikacje zawodowe lub przechodzą cały cykl kształcenia prawniczego od początku.

W tej sytuacji trudno jest określić, ilu prawników hiszpańskich, francuskich czy angielskich rzeczywiście jest pochodzenia polskiego i utrzymuje stałe kontakty z rodzinnymi stronami. W ramach przeróżnych inicjatyw, które mają na celu łączenie i zrzeszanie europejskich prawników pochodzących z Polski, stale działa od 50 do 80 osób wykonujących zawody prawnicze. Dodatkowo kilkudziesięciu zawodowych jurystów polskiego pochodzenia, związanych bezpośrednio z Polską, pracuje w Stanach Zjednoczonych (duża trudność w ustaleniu polskich i polonijnych prawników) (*Lista adwokatów i notariuszy w USA*). Polskie placówki dyplomatyczne od niedawna prowadzą listy prawników polskojęzycznych działających na ich terenie. Odnajdujemy na nich nazwiska prawników w każdym kraju, którzy są poleceni polskim obywatelom przez ambasady i konsulaty. Szczególne miejsce zajmują Niemcy. Na terytorium RFN praktykuje ok. 160 takich osób. Jednak często są to listy nieaktualne i zafałszowane. Zdarza się również, iż trudno rozeznaczyć, czy osoby wpisane na nie rzeczywiście są Polakami, czy też posługują się w jakimś stopniu językiem polskim. Na ich podstawie nie można też stwierdzić, czy są to prawnicy lokalni z danego kraju, czy też operujący bezpośrednio z innego kraju, w tym z Polski. Informacje te są mało wiarygodne, niemniej jednak pozwalają na pewien ogólny ogląd sytuacji (*Lista adwokatów, notariuszy i tłumaczy – Polska w Hiszpanii; Lista adwokatów, notariuszy i tłumaczy – Polska w Rosji; Lista adwokatów, notariuszy i tłumaczy – Polska we Francji*). Dokładna

Brak Polaków za granicą

Niewielu prawników
za granicą

Kilku polskich
prawników w USA

Za granicą
tylko
absolwenci
tamtych
uczeln

Pojedynczy
polscy
prawnicy
w
Niemczech

Wyjeżdżają
wyłącznie
z przyczyn
osobistych

30. Opinie na temat polskich prawników zamieszkałych za granicą

liczba prawników mieszkających i pracujących w innych krajach i mających polskie korzenie, lecz niedeklarujących bliższych więzi z Polską, nie jest znana. Nie można jednak wykluczyć, że przekracza wymiar czynnych zawodowo prawników zagranicznych, którzy przyznają się do pochodzenia polskiego.

Również trudno jest dokładnie określić liczbę tych, którzy mieszkali i pracowali za granicą przez co najmniej rok i powrócili do Polski. Opierając się na odsetku takich jurystów ujawnionych w toku obecnego badania, można by przyjąć, że wynosi on poniżej 1%. Stąd też statystyczne zauważenie tej grupy prawników jest niemożliwe.

Osobami najlepiej zorientowanymi w sprawach prawniczych są dziekani i inni przedstawiciele ORA i rad OIRP. Dlatego zapytano ich o losy tych grup polskich prawników. Większość przedstawicieli okręgowych samorządów stwierdza, że poza granicami Polski nie praktykują prawnicy polskiego pochodzenia (86% rozmówców). Opinia taka wynika z ograniczonej wiedzy na ten temat. Przyczynia się do tego niechęć prawników zagranicznych pochodzenia polskiego, do upowszechniania faktu, że z powodzeniem praktykują za granicą.

Nieliczni przedstawiciele polskich samorządów prawniczych mają pewną wiedzę o prawnikach mieszkających za granicą. Uważają, że tylko garstka wykonuje zawód prawnika, niemniej na tyle często kontaktują się z Polską, że są przez polskie struktury prawnicze zauważane. Szczególnie zauważa się osoby, które obrały Niemcy za swoją drugą ojczyznę. Właśnie ci prawnicy, wyuczeni i osiedleni w RFN, prowadzą większość spraw transgranicznych polsko-niemieckich. Oczywiście sprzyja temu lokalna mniejszość Polaków, pograniczność i rosnący wolumen wymiany gospodarczej pomiędzy krajami. Wielu niemieckich prawników z polskim pochodzeniem pracuje po obu stronach granicy, chociaż posiada niemieckie kwalifikacje zawodowe (*Adwokaci i Radcy – Firmy w Niemczech; Lista adwokatów, notariuszy i tłumaczy – Polska w Niemczech*). Również w Stanach Zjednoczonych mieszka i pracuje spora liczba Polaków, którzy tam znaleźli miejsce dla swego życia i pracy. Są to zazwyczaj potomkowie dawnych emigrantów w sposób dość swobodny utrzymują kontakty z Polską. Interesują ich głównie sprawy amerykańskie, a tylko rzadko kwestie mające wymiar polonijny. Bardzo trudno jest określić ich liczbę oraz oddzielić prawników rzeczywiście polonijnych od tych, którzy noszą jedynie polskobrzmiące nazwiska (*Lista adwokatów i notariuszy w USA; Polscy prawnicy i adwokaci za granicą*).

To jest duża kancelaria. Chyba K&L Gates, to jest przy Małachowskiego, o ile dobrze pamiętam. Nie pamiętam już nazwy. Oczywiście on po prostu jest adwokatem od kilkunastu lat w stanie Nowy Jork. On skończył u nas studia, skończył też w Stanach Zjednoczonych, chyba w Nowym Jorku też studia skończył. **OIRP Lublin**

Znaczy, ja mieszkalem w Los Angeles, w Kalifornii. Natomiast moja jurysdykcja, tam, gdzie ja występowałem, to było 17 stanów. To była połowa Stanów dokładnie – od Alaski, poprzez Washington State, poprzez Teksas, tak dosłownie pół i wszystko na zachód, łącznie z Hawajami. Także tam wykonywałem ten zawód prawnika w Stanach. Plus jeszcze jakieś opinie w Washington D.C.,

czyli w stolicy i Nowy Jork. Znam Polaków, którzy pracują tam cały czas jako adwokaci. Tylko że oni nie mają tu nic wspólnego z Polską. **ORA Kraków**

Przedstawiciele polskich korporacji prawniczych bywają nieźle poinformowani w sprawach polskich prawników mieszkających za granicą. Podają, że głównym powodem ich wyjazdów były sprawy prywatne, mające związek z istniejącą już rodziną, lub perspektywa jej założenia w innym kraju. Rzadziej mówi się o ucieczce z Polski spowodowanej szykanami politycznymi. Istotną motywacją osiedlenia się za granicą było podjęcie nauki i pierwszej pracy. Ten ostatni przypadek dotyczy szczególnie polskich studentów prawa, którzy wybrali studia prawnicze w Niemczech. Po zapoznaniu się z niemieckim systemem prawnym podjęli tam pracę i zostali na stałe. Generalnie nikt nie wspomina o motywacjach czysto biznesowych, za jakimi kryją się chęć zwiększenia zarobków lub zrobienia większej kariery.

Polscy prawnicy niechętnie wyjeżdżają osiedlić się i pracować za granicą. Emigracja wśród prawników jest na znacznie niższym poziomie, niż w innych grupach zawodowych. Wynika to z faktu, że większość prawników odnajduje się życiowo i zawodowo w Polsce. Jest to główna przyczyna niewielkiej ilości wyjazdów za pracę, mimo pojawiających się ostatnio wielu narzędzi prawnych, które ułatwiają stałą lub tymczasowe świadczenie usług za granicą. Polski obrót gospodarczy jest na tyle niewielki, że usługi otoczenia biznesu, w tym prawnicze, mają skromne rozmiary. Dodatkowo polscy studenci prawa nie odnajdują oparcia w polskich uczelniach wyższych w związku z planami wyjazdów zagranicznych. Uniwersytety nie rozbudzają zagranicznych zainteresowań pośród swoich studentów i nie wyposażają ich we właściwe kompetencje. Pomimo bardzo pozytywnej opinii na temat kariery zagranicznej niewielu prawników decyduje się na podejmowanie stałej pracy za granicą i osiedlanie się poza Polską.

Przedstawiciele okręgowych izb adwokacko-radcowskich podkreślają, że istnieje pewna grupa prawników pracujących i mieszkających za granicą, którzy zupełnie wrosli w struktury prawnicze i społeczne innych krajów. Nie mają potrzeby utrzymywania łączności z krajem rodzinnym. Wykonują zawody prawnicze na takich warunkach i w takim samym otoczeniu jak ich lokalni koledzy. Nie mają ochoty na zajmowanie się sprawami, które mogłyby łączyć ich z krajem pochodzenia. Ich liczba jest trudna do oszacowania. Jednak w przypadku krajów, gdzie z różnych powodów mieszka trochę więcej Polaków, prawników o polskich korzeniach może być również znacznie więcej. Ich liczba może przekraczać dziesięciokrotność wykazywanej na listach polskich placówek dyplomatycznych w takich państwach jak Czechy, Litwa, Ukraina i Białoruś.

Uczestnicy badania zauważają, że coraz więcej młodych prawników osiedla się w innych krajach Unii Europejskiej, głównie w Niemczech. Jednak wciąż trudno jest Polakom odnaleźć się w rzeczywistości innych krajów, ukończyć zagraniczne uczelnie i zdobyć uprawnienia zawodowe.

Pomimo zauważalnej stałej emigracji polskich prawników do innych krajów wciąż tego typu migracje są w Polsce ewenementem. Zapewne pozostanie tak do czasu, gdy

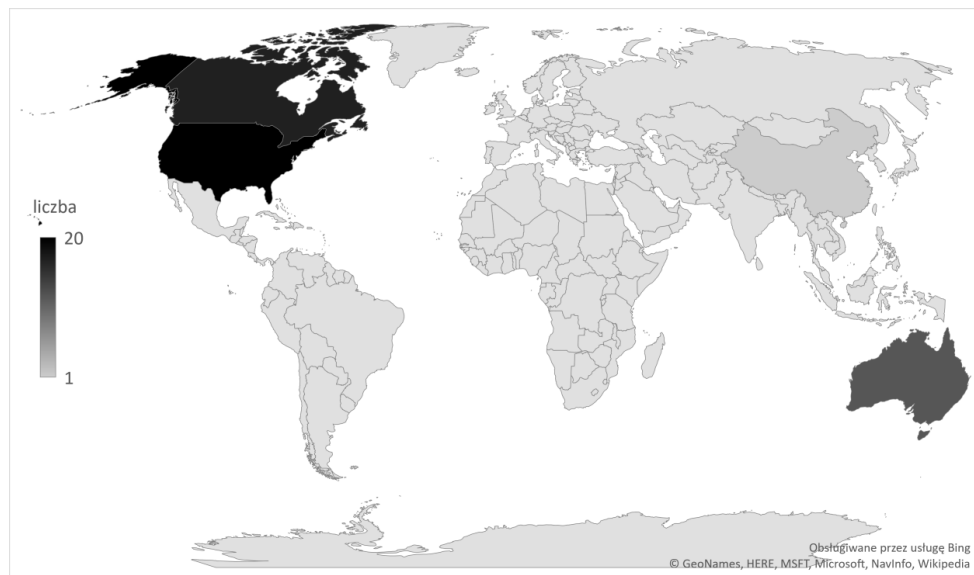

polska gospodarka i społeczeństwo nie otworzą się bardziej na świat, zaś polskie szkoły wyższe podniosą standardy edukacyjne, które ułatwią absolwentom podejmowanie pracy zawodowej poza Polską.

Kierunki emigracji

Prawnicy polskiego pochodzenia pracują na całym świecie, ale szczególnie licznie w krajach Unii Europejskiej i Stanach Zjednoczonych. Jedynie niewielka grupa utrzymuje bezpośrednią łączność z Polską. Zajmują się lokalnymi sprawami prawnymi na takich samych zasadach jak ich krajowi koledzy (*Kaczmarczyk & Okólski, 2005, s. 7–39*).

Prawnicy polonijni mieszkający w Stanach Zjednoczonych ściśle zasymilowali się ze społeczeństwem amerykańskim. Stąd ich prawnicza praktyka dotyczy spraw amerykańskich i nie różni się od świadczenia usług prawniczych przez lokalnych prawników. Jednak kilku z nich, pamiętając o swych polskich korzeniach, włącza do swojej praktyki kwestie polsko-amerykańskie oraz sprawy miejscowej Polonii. Większość z nich mieszka na wschodnim wybrzeżu USA i w Chicago. Trudno jest wskazać dokładną liczbę osób, które zajmują się sprawami dotyczącymi Polski i Polaków zarówno bezpośrednio, jak też pośrednio. Analizując witryny internetowe amerykańskich prawników polskiego pochodzenia zauważamy, że ok. 20 z nich w swoich reklamach przedstawia się jako prawnicy polskiego pochodzenia, którzy posługują

Mapa 5. Prawnicy polskiego pochodzenia na świecie wg danych polskich placówek dyplomatycznych (bez Europy)

się językiem polskim. Nie tylko zwracają uwagę na tę umiejętność, ale podkreślają swoje preferencje, którymi są sprawy polskie i amerykańskiej Polonii. Pozostali amerykańscy prawnicy o polskim pochodzeniu nie afiszują się ze swoją polskością, a także nie podnoszą istotności tej problematyki w codziennej praktyce zawodowej. Należy ocenić, że zasymilowali się ze Stanami Zjednoczonymi i funkcjonują w sposób analogiczny jak ich amerykańscy koledzy (*Aga Piasecka, Esq; Polski adwokat w 10 stanach USA – mecenas D. Marzec, 2018; Kancelaria Ilasz & Associates; Amicus Poloniae od 25 lat w służbie Polonii, 2015; Lista adwokatów i notariuszy w USA; Polscy prawnicy i adwokaci za granicą; USA polski prawnik, adwokat*).

Interlokutorzy z polskich izb adwokacko-radcowskich wspominają, że w USA praktykuje kilku Polaków, którzy osiedli na stałe za oceanem, niemniej jednak od czasu do czasu utrzymują zawodowe kontakty z macierzą. Dlatego zdarza się, że polscy adwokaci i radcowie prawni, prowadząc sprawy powiązane z amerykańskim obszarem prawnym, współpracują z jurystami polskiego pochodzenia, którzy w USA realizują swoje kariery zawodowe. Dziekani rad OIRP i ORA podkreślają jednak, że ich relacje zawodowe z krajem są rzadkie. Główną przyczyną jest mała liczebność, skupienie na bieżących sprawach lokalnych oraz znikoma ilość problemów prawnych na linii Polska–USA. W ocenie przedstawicieli samorządów obecnie działa ok. 10 aktywnych prawników polonijnych, którzy wciąż w jakiś sposób są związani z Polską.

Polscy prawnicy mieszkają i pracują także w innych krajach oraz na innych kontynentach. Można nawet natrafić na ślad jednej osoby od dawna pracującej w Chinach (*Garrigues*). Znamienne, że osoby, które wyemigrowały tak daleko, zdają się stopniowo tracić łączność ze swoją ojczyzną. Co za tym idzie, nie planują powrotu.

Sytuacja kształtuje się nieco inaczej w odniesieniu do krajów Unii Europejskiej. Istnieją grupy aktywnych prawników polskiego pochodzenia, stale zamieszkujących i praktykujących w innych krajach Unii, którzy nie utracili kontaktu z krajem. Nie są to osoby, które przez znaczącą część roku mieszkają nad Wisłą i świadczą usługi transgraniczne. Ich centra życiowe i zawodowe znajdują się poza Polską, zaś sami, co do zasady zajmują się lokalnymi sprawami klientów francuskich, hiszpańskich czy norweskich. Niemniej w swoim zawodowym *dossier* poświęcają miejsce na sprawy Polaków za granicą lub na sprawy polskich podmiotów. Deklarują także stałą łączność z Polską i przynależność do polskiej kultury i obszaru językowego. Oceniamy, że w krajach Unii Europejskiej i całego Europejskiego Obszaru Gospodarczego stale pracuje ok. 500 prawników polskiego pochodzenia, którzy nie utracili łączności z krajem. Z tej grupy ok. 50-80 osób jest aktywnych w ramach nieformalnych porozumień i forów europejskich prawników polskiego pochodzenia (*Polscy prawnicy i adwokaci za granicą*).

Nie ulega wątpliwości, że krajami, w których mieszka i pracuje największa liczba naszych prawników, są Niemcy i Anglia. Złożyło się na to kilka czynników: bliskość geograficzna, dogodność komunikacyjna, stosunkowa łatwość emigrowania, łączenie rodzin czy też kwestie uprawiania zawodu, np. podobieństwo prawa właściwego dla Polski i Niemiec. Nie bez znaczenia jest również wysoka jakość edukacji nad Łabą i Tamizą, co skutkuje zwiększoną migracją studentów (*Co studiują Polacy za gra-*

na miejscu do kancelarii, nie szukają kancelarii w Polsce. Tutaj znajomy miał kancelarię, jednoosobową działalność gospodarczą, miał znajomego, Polaka, który po prostu prowadził działalność w Anglii i na tej zasadzie współpracowali. Ale ludzie, którzy potrzebowali załatwić sprawę w Anglii, to szli do polskich kancelarii [...]. Wiem, że kupa jest tego w Anglii, w innych krajach nie wiem, ale na pewno w Anglii tak. **ORA Katowice**

Ich liczba, choć trudna do dokładnego wykazania, jest znacząca. Dotyczy to zarówno jurystów w pełni zasymilowanych, jak i tych, którzy wciąż utrzymują stałe więzi, rodzinne z Polską. Podawane zaś przez przedstawicieli samorządów zawodowych wielkości (Niemcy – 2 osoby, Anglia – 4 osoby) pokazują jedynie skalę ich udziału za granicą, nie zaś rzeczywistą liczbę. Z pewnością jednak wszyscy zgodnie potwierdzają, że to właśnie w Zjednoczonym Królestwie i Republice Federalnej na stałe pracuje najwięcej prawników polskiego pochodzenia (*Lista adwokatów, notariuszy i tłumaczy – Polska w Wielkiej Brytanii; Polscy prawnicy i adwokaci za granicą*). Zauważamy to nie tylko w województwach zachodniej Polski, gdzie jest widoczna grupa prawników niemieckich polskiego pochodzenia. Polscy imigranci w Niemczech mogą liczyć na pomoc ok. 160 aktywnych zawodowo prawników. **Oznacza to, że ok. 65% wszystkich polskich emigrantów prawniczych osiadło i pracuje nad Sprewą i Renem** (*Lista adwokatów, notariuszy i tłumaczy – Polska w Niemczech; Polscy prawnicy i adwokaci za granicą*).

Dodatkowo, relacje przedstawicieli samorządów zawodowych oraz informacje uzyskiwane od pozostałych polskich radców prawnych i adwokatów zostają potwierdzone po przeprowadzeniu analiz witryn internetowych niemieckich i angielskich zrzeszeń prawników polskiego pochodzenia. Wyraźnie zauważamy, że zarówno na Wyspach, jak i w Niemczech istnieje na tyle duża grupa lokalnych prawników polskiego pochodzenia, że powstają polsko-niemieckie oraz polsko-angielskie stowarzyszenia prawnicze zrzeszające od kilkunastu do kilkudziesięciu polonijnych jurystów (*British Polish Law Association; Forum der Begegnung deutscher und polnischer Juristen*). Bez wątpienia ten fakt potwierdza opinie krajowych jurystów odnośnie liczebności prawników polskiego pochodzenia na stałe praktykujących w Anglii i Niemczech. Również w ramach nieformalnych forów i porozumień europejskich prawników polonijnych najaktywniejsi i najliczniejsi bywają właśnie polscy prawnicy mieszkający w Niemczech i w Anglii. Liczebność prawników polskiego pochodzenia mieszkających na zachód od Odry jest na tyle duża, że są oni zauważani przez członków rad izb adwokacko-radcowskich oddalonych od zachodniej granicy Polski:

Ona pojechała do tych Niemiec. I tam, zderzając się z rzeczywistością, zapłakała rzewnymi łzami, bo okazało się, że jej niemiecki to jest po prostu jedna dziesiąta tego, co by pewnie potrzebowała. Ale tak się jakoś zawzięła, że szybko się w to wdrożyła i z tym językiem sobie poradziła. Po tych trzech miesiącach Niemcy powiedzieli: „Słuchaj, ty jesteś świetnym pracownikiem. Ty zostań z nami w tej kancelarii. Zostań naszym partnerem”. Tak się stało. Dzisiaj ona ma kancelarię, bo ma taką polsko-niemiecką kancelarię – jedną ma w Warszawie,

przez jakiś czas prowadziła jeszcze kancelarię w Katowicach, ale to już było po prostu ponad jej siły i zrezygnowała – i jest nadal partnerem w tej kancelarii w Dusseldorfie. Także prowadzi sprawy i tam, i tutaj. Przede wszystkim ona nie specjalizuje się w takich drobniejszych sprawach, czyli jakieś takie rodzinne itd. Bardziej obsługiwała firmy niemieckie, które tutaj funkcjonowały w Polsce, albo odwrotnie. **ORA Bydgoszcz**

Przedstawiciele ORA i rad OIRP zauważają pewną niewielką grupę prawników polskiego pochodzenia pracujących i mieszkających w Hiszpanii i Francji. Migracja prawników do Francji zazwyczaj ma swoje korzenie w czasach przedwojennych, zaś kierunek hiszpański pojawił się współcześnie. We Francji mała ilość prawników polskiego pochodzenia wynika z trudności, jakie mają obcokrajowcy w uzyskaniu prawa wykonywania zawodu. Stąd też wielu emigrantów prawniczych, nie mogąc znaleźć pracy w zawodzie, powraca do Polski.

Również w Hiszpanii polscy imigranci napotykać na pewne trudności. Do niedawna nie wymagano od nich kończenia aplikacji i zdawania egzaminów zawodowych. Wystarczyło ukończyć hiszpańskie studia prawnicze. Dlatego wielu polskich prawników wiązało swoją zawodową przyszłość z tym krajem. Jednak rosnąca konkurencja ze strony głównie prawników, którzy wykonują zawód bez posiadania aplikacji, spowodowała, że kraj nad rzeką Ebro stał się bardzo trudnym rynkiem, co szczególnie odczuwają obcokrajowcy (*Bereza, 2012, s. 107–145; Leith & Ayuda, 2001, s. 169–186; Practice of the profession of lawyer in Spain by foreigners, 2018, s. 1–21*).

Duża konkurencja w gronie prawników jest odnotowywana również w dużych miastach Francji (*Delaigue, 2019, s. 90–93; The four challenges of the 21st century French lawyer, 2017, s. 13–58*). Z tego powodu sporo polskich prawników emigrowało na stałe do Hiszpanii i Francji, lecz po osiągnięciu pierwszych sukcesów musieli pogodzić się ze swoją gorszą pozycją jako obcokrajowcy. W konsekwencji nawet gremialnie powracali do Polski:

Dostałem skargę jako Izba na jakiegoś adwokata, który w Hiszpanii miał sprawę. Ale okazało się, że on pochodził stąd. Jego miasto rodzinne Gdańsk. Na stronie internetowej: polskojęzyczny, praktykuje w Maladze. Przegrał jakiś proces o wypadek lotniczy, gdzie się rozbił samolot mały, awionetka, o koszty naprawy samolotu i piszą tu, do Izby. Okazuje się, że on nie jest w naszej Izbie, lecz w tamtej, tak więc niech tamta mu daje ochronę. **ORA Gdańsk**

Na podstawie rozmów z przedstawicielami ORA i rad OIRP w przybliżeniu można ustalić, że kilka osób praktykuje we Francji. W Hiszpanii zaś stale działa pięć kancelarii, które w swoim portfolio mają głównie sprawy polskie. Kiedy przyglądamy się informacjom polskiej ambasady w Madrycie oraz ambasady RP w Paryżu, to zauważamy, że w Hiszpanii praktykuje ponad 12 polskojęzycznych adwokatów, zaś we Francji liczba ta przekracza 35 polskojęzycznych kancelarii prawnych (*Lista adwokatów, notariuszy i tłumaczy – Polska w Hiszpanii; Lista adwokatów, notariuszy i tłumaczy – Polska we Francji; Polscy prawnicy i adwokaci za granicą*). Według nowej wyszu-

kiwarki prawników polskiego pochodzenia liczby kształtują się inaczej: Francja – 14 prawników polonijnych, zaś Hiszpania – 15. Jednakże część osób tam pracujących nie jest pochodzenia polskiego, lecz jedynie posługuje się językiem polskim. Wielu z nich także operuje zza granicy Francji lub Hiszpanii, często bezpośrednio z Polski.

We Francji i Hiszpanii przez długi czas nie istniały formalne lub nieformalne stowarzyszenia polskich prawników. Pierwsze inicjatywy pojawiły się w Hiszpanii (*International Polish Lawyers – polscy prawnicy za granicą*, 2020). Zasadniczo jednak francuscy i hiszpańscy prawnicy polskiego pochodzenia nie reklamują się jako osoby zajmujące się sprawami Polaków. Szczególnie w przypadku Francji większość imigrantów zasymilowała się i pracuje jako lokalni prawnicy. Potrzeba zajmowania się sprawami Polski i Polonii w Hiszpanii jest znacznie niższa niż w Anglii czy Niemczech. Stąd też prawnicy polscy, którzy wyemigrowali na Półwysep Iberyjski, nie muszą specjalizować się w sprawach Polaków. Mogą zająć się zwyczajną praktyką prawnika hiszpańskiego. Liczebność i zaangażowanie w sprawy Polski i Polaków francuskich prawników polskiego pochodzenia pozostaje jednak zagadką.

Pewna liczba prawników mieszka i praktykuje we Włoszech. Jednak rynek usług w tym zawodzie nie należy do łatwych. Duża ilość kancelarii prawniczych i wynikająca stąd konkurencja, wyśrubowane regulacje zawodowe, oraz wynikająca z regionalnej specyfiki konieczność wielopokoleniowego osadzenia się na danym terenie, wraz z niezbędną znajomością lokalnych realiów skutecznie odstrasza imigrantów. Dlatego też niewielu jest w stanie sprostać tak mocnym ograniczeniom prawnym i kulturowym. Jest to pewnie główna przyczyna, dla której polscy imigranci w Italii nie są zauważani przez przedstawicieli izb adwokacko-radcowskich.

We Włoszech bardzo mało Polaków praktykuje, dostęp jest jednak bardzo hermetyczny, jeżeli chodzi o dostęp do zawodu adwokata. Bo tam jest ujednoczony. Nie ma radców, tylko jest adwokatura. **OIRP Lublin**

Polskie placówki dyplomatyczne w Mediolanie i Rzymie informują, że praktykuje tam ok. 120 adwokatów, którzy deklarują zainteresowanie pomocą prawną na rzecz Polaków. Równocześnie służby konsularne wskazują, że zdecydowana większość nie jest Polakami i nie włada językiem polskim. Na podstawie najnowszych baz danych zauważamy, że jedynie 15 prawników nosi polskobrzmiące imiona i nazwiska, oraz deklaruje biegłą znajomość języka polskiego. Należy przyjąć, że liczba aktywnych polskich prawników imigrantów we Włoszech wynosi ok. kilkunastu osób.

Zaskakująca jest za to niewielka liczebność polskich prawników na stałe zamieszkałych i pracujących w Czechach, w Słowacji i w Litwie. Nie jest wytłumaczalnym, dlaczego przedstawiciele polskich korporacji zawodowych oraz ogół polskich radców prawnych i adwokatów praktycznie nie zauważają polskich prawników mieszkających w tych krajach. Owszem, w krajach ościennych pracują lokalni prawnicy władający językiem polskim, lecz są to prawnicy litewscy, czescy lub słowaccy. Polscy imigranci są rzadkością. Również informacje polskich przedstawicielstw dyplomatycznych w Wilnie i Bratysławie oraz krajowych samorządów adwokackich w tych miastach

wskazują, że liczba polskich imigrantów prawników jest bardzo mała i nie przekracza pięciu osób dla każdego kraju. Inne nowe bazy danych potwierdzają tę regułę (*International Polish Lawyers – polscy prawnicy za granicą*, 2020; *Lista adwokatów, notariuszy i tłumaczy – Polska na Litwie; Polscy prawnicy i adwokaci za granicą; Praktikuojančių advokatų sąrašas; Slovenská advokátska komora*).

Dostęp do usług prawniczych w krajach sąsiedzkich jest otwarty, koszty wejścia na rynek, zamieszkania i podjęcia pracy relatywnie niskie, a komunikacja łatwa i tania. Także zaszczości historyczne powinny sprzyjać podejmowaniu takich decyzji przez Polaków, choćby tym, którzy od pokoleń osiedli w Wilnie, na Morawach czy na Spiszu. Jednak nie obserwujemy wzmożonej aktywności w podejmowaniu zawodów prawniczych o charakterze transgranicznym przez młodych jurystów z Polski. Można tę sytuację tłumaczyć, iż są to na tyle niewielkie rynki usług prawniczych, aby mogły wchłonąć znaczącą ilość imigrantów wykonujących zawody prawnicze. Najprawdopodobniej zaś ci polscy prawnicy, którzy mieszkają i pracują w tych krajach, są tam w pełni zasymilowani. Także stosunkowo niewielkie różnice kulturowe i rozwojowe między tymi krajami a Polską nie sprzyjają emigracji. Bez wątplenia także prawnicy polskojęzyczni w Czechach, w Słowacji i w Litwie są codziennością. Stąd też nie są szczególnie wyróżniani z ogółu lokalnych jurystów.

Najlepszym przykładem są Czechy, gdzie pracuje ok. 25 prawników polskiego pochodzenia (imigrantów) oraz 250 prawników czeskich władającym językiem polskim (*Vyhledávání advokátů a koncipientů*). Nie traktuje się tam Polaków w sposób szczególny. Świadczą swoje usługi na równi z kolegami czeskimi, często pomagając sobie, zwłaszcza na terenach pogranicznych. Podobnie jest na Litwie. Z ustaleń badawczych wynika, że polskich prawników imigrantów w Wilnie jest nie więcej niż pięciu. Ambasada RP w Wilnie podaje, że ok. 30 adwokatów litewskich włada językiem polskim i chce prowadzić sprawy z udziałem Polaków. Szacuje się jednak, że adwokatów – obywateli Litwy władających językiem polskim jest dziesięciokrotnie więcej, niż podają oficjalne statystyki (*Związek Prawników Polaków na Litwie*).

Trudno zauważyć polskich prawników na stałe mieszkających i pracujących na Ukrainie, dotychczas żaden nie powrócił do Polski. Krajowe korporacje prawnicze także nie notują polskich prawników praktykujących nad Dnieprem. Kiedy poddajemy analizie dane statystyczne dotyczące polskich adwokatów w tym kraju, zauważamy, że tylko jeden polski adwokat wyemigrował do Kijowa i tam wykonuje zawód (*Kancelaria Adwokacka Magdalena Leszczyńska-Wiącek*). Z list adwokatów rekomendowanych przez polską ambasadę w Kijowie oraz nowych baz danych wynika, że liczba prawników deklarujących się jako polskojęzyczni wynosi ok. 40 osób na terenie całej Ukrainy. Spośród nich tylko pięciu nosi polskie imiona i nazwiska (*List of attorneys, notaries and translators – Poland in Ukraine*, 2021; *Polscy prawnicy i adwokaci za granicą*). Pozwala to na uznanie, że pozostali są narodowości ukraińskiej lub należą do grupy Polaków zasymilowanych na Ukrainie już od wielu lat.

Jednak ogromną barierą na tym kierunku jest granica Unii Europejskiej. Wyjazdom w tą stronę nie sprzyja też zacofanie gospodarcze państwa ukraińskiego, wszechobecna korupcja, niepewne prawo oraz odczuwalne zaszczości historyczne. Ukraińska trans-

formacja wciąż przebiega zbyt wolno. Nie sposób również nie zauważyć, że wyjazd polskiego prawnika w tamtym kierunku nie wiązałby się ze wzrostem stopy życiowej i rozwojem kariery zawodowej (*Jędraszczyk i in., 2016*). Polskie korporacje zawodowe nie notują polskich prawników nawet we Lwowie. Polscy prawnicy zaś polskiego pochodzenia mieszkający na Ukrainie od pokoleń są na tyle zasymilowani, że nie odwołują się do swojej polskości i nie utrzymują bezpośredniej łączności z krajem. Do polskich samorządów prawniczych docierają jedynie pojedyncze informacje dotyczące sytuacji polskich prawników na Wschodzie. Równie trudne jest dotarcie do ukraińskich prawników, którzy wykonują swój zawód na terenie Polski.

Natomiast tutaj ja nie słyszałem o tym, żeby jakiś radca prawny występował przez sądem we Lwowie. Nie słyszałem też, aby jakiś Polak tam mieszkał. Nie spotkałem się. Wie pan, trochę może inny krąg kulturowy. **OIRP Lublin**

Ze względu na położenie geopolityczne to przede wszystkim Wschód: Litwa. Ukraina. Białoruś. Z Białorusią jest bardzo ciężko, bo Białoruś jest taka zamknięta mentalnie, Ukraina trochę też. Estonia to przede wszystkim, jakies może inne, ale już nie pamiętam. Nie pamiętam, żeby jakiś Polak mieszkał i pracował w tych krajach. **OIRP Białystok**

Ciekawe zjawiska, jakie obserwujemy w kręgu wpływów dawnego Związku Radzieckiego, zachodzą w Estonii, która szybko modernizuje się, także w dziedzinie prawa i sprawiedliwości (*Laar, 2014; Spendel, 2016, s. 70–85*). Nasi juryści coraz chętniej praktykują w tym kraju, czasami nawet przeprowadzając się do Tallinna. Z racji niewielkich rozmiarów i małego potencjału demograficznego Estonii, trudno jest uchwycić, jak duży udział wśród ogółu emigrantów z Polski stanowią prawnicy. Niemniej w okręgowych izbach prawniczych Polski północno-wschodniej zauważa się zainteresowanie Estonią jako miejscem imigracji zawodowej. Sytuacja taka ma miejsce mimo tego, że wzajemne stosunki gospodarcze między oboma krajami są niewielkie, co pozwalałoby przypuszczać, że mało będzie osób skłonnych do podjęcia tam pracy (*Popławski, 2018*). Niemniej zauważa się osoby, które wiążą swoje zawodowe życie z dawnym Rewalem:

W Estonii nie byłoby problemu, bo Estonia jest bardzo anglojęzyczna. Oni tam wszyscy mówią po angielsku. Natomiast w innym państwie myślę, że kwestia bariery językowej mogłaby być ważna i oczywiście znajomość prawa. Nie oszukujmy się, nie skoczmy w każdy system prawny z dnia na dzień, i czasami lepiej jest po prostu skorzystać z innej pomocy prawnej. W ramach swoich doradców prawnych skorzystać także z innej pomocy prawnej za granicą, bo będzie to szybsze, pewniejsze i wbrew pozorom tańsze i skuteczniejsze dla klienta. Ja nie jestem zwolenniczką za wszelką cenę udzielania pomocy prawnej klientom za granicą tylko po to, żeby tego klienta trzymać na siłę, ale myślę, że każdy prawnik myśli zdroworozsądkowo i wie, że nie wszystkie wody można przepłynąć do końca. **OIRP Białystok**

Polscy specjaliści pracują w różnych częściach Starego Kontynentu. Ich liczba jest trudna do oszacowania, gdyż nie utrzymują stałych kontaktów z izbami radcowsko-adwokackimi w Polsce. Rzadko podkreślają swoją polskość, kierują swoją prawniczą ofertę do Polonii czy też uczestniczą w pracach stowarzyszeń i for prawniczych.

Pojedyncze osoby prowadzą kancelarie prawne lub praktykują w inny sposób w takich krajach jak: Australia (kilkunastu polonijnych prawników), Austria (kilkanaście osób), Belgia (20 prawników, część pracuje wyłącznie w organizacjach międzynarodowych), Białoruś (5 osób, sytuacja podobna do ukraińskiej), Dania (5 osób), Grecja (3 osoby, pozostałe to Grecy polskojęzyczni), Holandia (6 polskich prawników, dane wątpliwe), Irlandia (6 osób), Luksemburg (6 osób, z których kilka pracuje wyłącznie w instytucjach UE), Kanada (17 osób – liczba niepotwierdzona), Macedonia (1 prawnik), Nowa Zelandia (1 osoba), Norwegia (6 osób, faktyczna liczba może być ponad dwukrotnie większa), Szwajcaria (10 prawników deklaruje znajomość języka polskiego jako ojczystego), Szwecja (7 osób). Są to jednak rzadkie przypadki, co powoduje, że trudno jest uchwycić obraz tej działalności. Część z tych danych nie jest pewna, pochodzą „ze słyszenia”, od dziekanów i innych członków rad izb adwokackich i radcowskich. Większość polskich adwokatów i radców prawnych nie słyszała o kolegach, którzy emigrowali do tych krajów. Również informacje zamieszczane w bazach danych krajowych i zagranicznych samorządów prawniczych oraz na stronach internetowych polskich ambasad dostarczają jedynie szczątkowe informacje. Jednak dają pewien obraz aktywności polskich emigrantów wykonujących zawody prawnicze. Z pewnością Polacy wyemigrowali do jeszcze innych krajów świata. Tam też praktykują jako prawnicy. Nie posiadamy jednak bliższych informacji o nich. Należy jednak sądzić, że liczba polskich prawników w pozostałych krajach jest śladowa.

Grupy prawników wyemigrowały z Polski w różnym czasie i z różnych powodów. Zasadniczo jednak ich wyjazdy są powiązane z różnego typu politycznymi i ekonomicznymi falami emigracyjnymi. Część z nich jest po prostu osobami o polskich korzeniach, które od wieków mieszkały na danym terenie (szczególnie kraje byłego ZSRR) (*Koseski, 1998; Śladkowski, 1994*). Obecne wyjazdy mają inny nieco charakter, gdyż nie wpływa na nie sytuacja polityczna czy osobiste bezpieczeństwo emigranta. Nie idzie też o zapewnienie podstawowego bytu dla rodziny, raczej o podniesienie jakości życia. Odbywają się w dobie światowej globalizacji gospodarczej i w miarę swobodnego dostępu do rynków pracy. W tym kontekście interesujący jest dla nas fakt niedawnego wstąpienia Polski do Unii Europejskiej. Jednak emigracja może być trudnym wyzwaniem, gdyż lokalne rynki są nieraz hermetyczne, wymagają od prawników pochodzących z innych krajów doskonałych kompetencji merytorycznych i językowych. Dodatkowo zagraniczne rynki usług prawniczych pożądamy stałego doskonalenia się w warunkach ostrej konkurencji. Dlatego polscy prawnicy w Norwegii, Anglii, Belgii czy Szwecji rzadko podejmują się pracy w wyuczonym zawodzie, nawet w przypadku posiadania wszystkich niezbędnych kwalifikacji zdobytych w Polsce. Łatwiej im przekwalifikować się i wykonywać inny zawód, niż kontynuować rozpoczętą w kraju praktykę adwokacką (*Grabowska-Lusińska &*

Okólski, 2008; Kaczmarczyk, 2008, s. 185–207). Stąd zdarza się, że pewna liczba osób powraca do kraju, co w konsekwencji oznacza całkowitą reemigrację. Co ciekawe, zdarza się to nawet prawnikom, o których mówi się, że są w pełni zintegrowani z krajem swego aktualnego pobytu.

Jednak bywają pojedynczy prawnicy, którzy z powodzeniem uprawiają ten zawód za granicą. Wynika to z ogromnej determinacji i wytężonej pracy nad pogłębianiem kwalifikacji zawodowych, ale nie tylko. Ważna jest także chęć do integracji społecznej oraz umiejętności budowania powiązań rodzinnych, a także związków towarzyskich i zawodowych w ramach lokalnych społeczności. Większość prawników polskiego pochodzenia, którzy zawodowo odnaleźli w innych krajach, prowadzi sprawy lokalne. Nie są także zbyt aktywni w sprawach związków z macierzą, czego przejawem jest, że nie kierują swojej prawniczej oferty do Polaków i podmiotów w Polsce. Większość z nich w pełni zasymilowała się i wrosła w lokalne struktury poszczególnych państw („Drenaż mózgów” czyli *migracje potencjału intelektualnego*, 2019, s. 17–29).

Istnieje niewielka grupa polskich prawników, którzy na stałe mieszkają za granicą i pracują w strukturach organizacji międzynarodowych. Instytucje i organy Unii Europejskiej oraz Rady Europy wymagają, aby w ich pracach uczestniczyli prawnicy z krajów członkowskich. Nie świadczą oni usług na zasadach rynkowych, lecz wykonują pracę etatową lub na zlecenie rządu polskiego, wspomnianych wcześniej organizacji lub innych podmiotów. Jest to stała, aczkolwiek niewielka grupa polskich prawników, którzy już to wyemigrowali z Polski, już to przebywają tam czasowo. Pracują i mieszkają głównie w Brukseli, Luksemburgu lub Strasburgu i tam lokują centrum swoich życiowych i zawodowych interesów. Większość z nich jest mocno związana z Polską, lecz ich codzienność jest *stricte* zagraniczna. Stąd można ich traktować jako emigrantów z Polski, chociaż specjalnie uwarunkowanych. Niektórzy pracują w Trybunale Sprawiedliwości Unii Europejskiej w Luksemburgu oraz w Europejskim Trybunale Praw Człowieka w Strasburgu, inni w strukturach Unii. W innych organizacjach międzynarodowych też funkcjonuje kilku polskich specjalistów prawniczych:

Mieszkałam pięć lat we Francji, ale tam pracowałam w organizacji międzynarodowej, w Radzie Europy. Więc jakby nie wykonywałam zawodu, natomiast interesowałam się [tym], co zrobić, żeby tam zostać i wykonywać zawód. Wymagania, mnie trochę przerosły. **OIRP Toruń**

Liczbę Polaków pracujących w największych organizacjach międzynarodowych szacuje się na blisko 3 000 osób, w tym w strukturach UE jest ok. 2 500 osób. W tej liczbie jest sporo prawników, ale nie wiemy dokładnie, ilu. Wydaje się jednak, że właśnie prawnicy są szczególnie chętnie zatrudniani w instytucjach międzynarodowych. Na przykład w Europejskim Trybunale Praw Człowieka w Strasburgu jest zatrudnionych ponad osiemdziesięciu Polaków (Czubkowska; *European Commission HR key figures 2020, 2020; Udział i rola Rzeczypospolitej Polskiej oraz polskich obywateli w organizacjach międzynarodowych na tle składek wnoszonych przez budżet państwa*

Mapa 7. Główne miejscowości pochodzenia prawników emigrujących z Polski wraz z głównymi kierunkami emigracji

w 2010 roku, 2010). Proporcjonalnie, wszystkich Polaków – prawników zatrudnionych w organizacjach międzynarodowych powinno być ok. 112. Nasi juryści zajmują się sprawami ściśle związanymi z prawem międzynarodowym, głównie UE, a ich praca nie ma charakteru rynkowego. Także motywacja oraz kompetencje większości z nich są inne niż osób zajmujących się sprawami ludności i przedsiębiorstw. Jest to bardzo nieliczna i dość specyficzna grupa prawników stale mieszkających i pracujących poza Polską. Ich istnienie oraz charakter pracy są zauważany przez polskich radców prawnych i adwokatów, nie tylko przez przedstawicieli ORA i rad OIRP. Nie znajduje się jednak w centrum ich zainteresowania. Stąd też osoby uczestniczące w badaniu nie posiadają bliższych informacji o kolegach pracujących w organizacjach traktatowych, gdyż w chwili wyjazdu wszelkie kontakty z nimi ustają.

Ciekawe jest ustalenie, z jakich regionów Polski głównie pochodzą prawnicy, którzy w ostatnich latach wyemigrowali w poszukiwaniu pracy. Analizując informacje uzyskane od polskich jurystów oraz przedstawicieli rad okręgowych izb adwokackich i radcowskich zauważamy, że nie ma tu większych prawidłowości, a już zupełnym nieporozumieniem jest teza, że mieszkańcy zachodniej Polski, lub Śląska szybciej i chętniej migrują do Niemiec niż przedstawiciele innych regionów kraju. Podobnie jest w przypadku terenów wschodnich, gdyż prawnicy z Lubelszczyzny czy Podkarpacia nie migrują masowo na Wschód lub nie wyjeżdżają za Zachód tylko z powodu stosun-

kowo mniejszej zamożności swego regionu. Również warszawiacy, którzy potencjalnie mają większe możliwości i kompetencje, nie wyjeżdżają masowo z Polski. Nie ma takich wyróżniających się miejsc i regionów, z których chętnie emigrują prawnicy. Również nie sposób wskazać na mniej lub bardziej wyraźne przyczyny, dla których młodzi prawnicy z jakiegoś zakątka Polski preferują wyjazdy do konkretnego kraju. Wygląda na to, że czynniki mikroekonomiczne, historyczne czy komunikacyjne są obecnie drugorzędne przy podejmowaniu decyzji o migracji (*Grabowska-Lusińska & Okólski, 2008, s. 33–35, 78–86; Kaczmarczyk, 2008, s. 69–113; Migracje zagraniczne ludności. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, 2013, s. 51–53*).

Praca za granicą

Prawnicy nie opuszczają kraju bez istotnych powodów. Ci, którzy mają już dobrą pozycję zawodową, rodzinną i finansową, oraz ciekawe perspektywy rzadko decydują się na taki krok. Podobnie, jak ci studenci prawa, którzy mają poczucie, że mogą wiele osiągnąć w kraju. Istnieje jednak grupa, która nie może odnaleźć się w Polsce – oczekuje więcej i chce realizować się inaczej. Nakłada się na to szereg przyczyn.

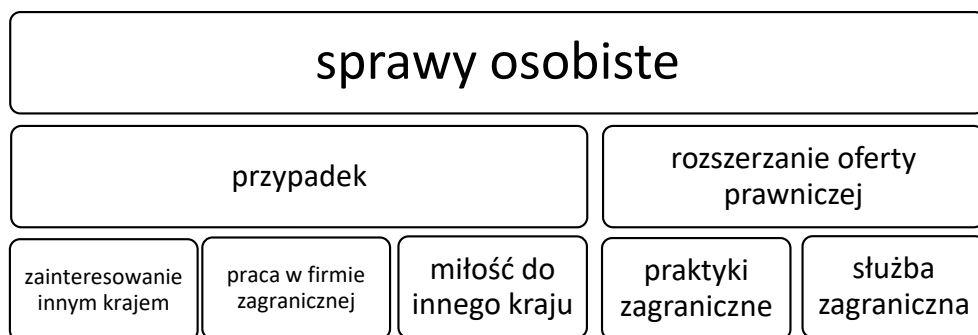
U polskiej emigracji prawniczej trudno doszukać się chęci poszukiwania nowych wyzwań zawodowych, czy też motywacji zarobkowych. Przyglądając się czynnikom, które decydują o emigracji prawników i studentów prawa, daje się zauważyć, że podstawowe znaczenie (u ponad połowy) mają kwestie emocjonalne typu: rodzina za granicą, poznana dziewczyna czy chłopak, chęć poznawania świata, a czasem trudny do określenia zbieg okoliczności.

Niewielka grupa, bo jedynie 22% wyjeżdżających z Polski czyni to z powodów merytorycznych, głównie takich jak chęć rozszerzania swojej oferty prawniczej poza granice kraju, podjęcie zatrudnienia w firmie, której siedziba mieści się za granicą, odbycie studiów, praktyk i staży. Zazwyczaj jednak na te motywy nakładają się kwestie osobiste i przypadkowe zdarzenia. Pobudki merytoryczne częściej dotyczą pochodzących z większymi miast mężczyzn w wieku 30–40 lat. Są to ludzie świadomi swoich możliwości, którzy szukają nowych wyzwań już to zawodowych, już to osobistych. Rozumieją też, iż z wyjazdem związane są trudności – muszą porzucić swój status zawodowy w Polsce i zacząć od nowa. Wielu z nich nie odnosi sukcesu i powraca do kraju. Inni nie wracają, lecz odchodzą od zawodu i przekwalifikowują się. Niewielu udaje się osiągnąć sukces rozumiany jako praca w ulubionym zawodzie. Zauważalną motywacją do emigracji prawniczej są także kwestie pozamerytoryczne, takie jak zainteresowanie kulturą wybranego kraju co dotyczy zwłaszcza Francji, Hiszpanii i Włoch. W tej grupie najwięcej osób porzuca wyuczony zawód. Zazwyczaj jednak zauroczenie walorami kulturowymi czy geograficznymi jest tylko częścią całego procesu motywacyjnego. Rzadko bywa główną przyczyną wyjazdu. Rzadko bowiem prawnik decyduje się na wyjazd wyłącznie z jednego powodu. To, iż kwestie zawodowe prawie zawsze są tu na drugim miejscu, skłania do wniosku, iż tak wybierana emigracja nie ma w pełni świadomego charakteru. Emigruje czło-

wiek mający swoje problemy, nie zaś prawnik ze względów zawodowych. Jest to zapewne jedna z przyczyn, dla których tak niewielu czynnych zawodowo polskich prawników praktykuje za granicą. Dla większości polskich emigrantów – jurystów ważniejszy jest wyjazd na stałe niż cel, jakim jest rozszerzenie swojej działalności zawodowej poza granicami Polski. W każdym razie potrafią zrezygnować z praktyki prawniczej w imię życia na emigracji („Drenaż mózgów” czyli migracje potencjału intelektualnego, 2019, s. 8–17; Kaczmarczyk, 2008, s. 133–185; Kaczmarczyk & Okólski, 2005, s. 39–91, 120–132).

Według przedstawicieli izb adwokacko-radcowskich prawniczy emigranci dzielą się na tych, którzy: 1. specjalizują się w sprawach Polaków za granicą i transgranicznych w związku z Polską; 2. pracują na rynku lokalnym, tak jak tamci prawnicy. W tym pierwszym przypadku o wyborze decydują głównie kompetencje językowe i zrozumienie specyfiki spraw polskich. W tym drugim polscy prawnicy wpisują się w lokalny rynek prawniczy i po pewnym czasie tracą łączność zawodową z Polską i Polakami. W opinii rozmówców jest to trudniejsza droga i wymagająca szerszych kompetencji merytorycznych, językowych i kulturowych. Dlatego większość polskich emigrantów prawniczych w większym lub mniejszym stopniu wybiera pierwszą ścieżkę rozwoju kariery zagranicznej. Niektórym udaje się połączyć obie strategie.

Dominującym typem spraw, którymi zajmują się polscy prawnicy na emigracji jest obsługa przedsiębiorstw i ich pracowników. Swoboda świadczenia usług, pracy i zakładania przedsiębiorstw w Unii Europejskiej sprawia, że coraz więcej polskich firm i ich pracowników stale lub czasowo migruje do innych krajów wspólnot. To powoduje określone trudności, zwłaszcza z racji odmienności systemu prawnego i wymaga pomocy ze strony prawników. Polski przedsiębiorca, szczególnie niewielki, chętniej współpracuje z polskim prawnikiem pracującym za granicą niż obcokrajowcem, z uwagi na brak bariery kulturowej i językowej. W związku z dużą emigracją Polaków do Wielkiej Brytanii oraz stosunkowo łatwym modelem prowadzenia biznesu na Wyspach, to właśnie ten krąg kulturowy skupia szczególnie polskich jurystów (Garpich, 2020, s. 13–28). Do nich w pierwszym rzędzie udają się polscy przedsiębiorcy.

31. Wielkości głównych powodów emigracji polskich prawników

Podobna sytuacja ma miejsce w Niemczech, które z racji wielowiekowej imigracji z Polski, bliskiego sąsiedztwa, wysokiego wolumenu wymiany handlowej z Polską i wielu operacji transgranicznych stały się drugim po Anglii miejscem świadczenia usług przez polskich prawników. Tutaj także dominuje obsługa polskich firm oraz ich pracowników, zarówno Niemców jak i Polaków (*Gandziarowska, 2006, s. 13–17, 21–25, 31–32, 48; Kaczmarczyk & Okólski, 2005, s. 36–38*).

Zaangażowanie polskich prawników stale praktykujących za granicą w sprawy firm polskich nie będzie malało, lecz rośnie. Co wynika ze znaczącego wzrostu wymiany handlowej i usługowej oraz rozwoju firm produkcyjnych. Młodzi ludzie, którzy wychowali się jako dzieci emigrantów, po ukończeniu studiów prawniczych będą śmiało wchodzić na rynek. Cóż, będzie to ich rynek krajowy. Co do rozwoju emigracji prawniczej z Polski do RFN można mieć pewne obawy związane z wprowadzaniem przez ten kraj zapowiadanych już rygorów prawnych, wysoce regulujących kwestie migracji zarobkowych i delegowania pracowników.

Sprawy gospodarcze i pracownicze, związane z obsługą polskich firm pojawiają się również w *dossier* polskich prawniczych emigrantów we Francji i Hiszpanii. Jednak z racji mniejszego wolumenu wymiany handlowej z Polską oraz mniejszej migracji do tych państw nie ma tam zbyt wielu jurystów związanych z naszym krajem, pracujących na stałe. Z pewnością ogranicza to możliwości wspierania polskiego biznesu na Półwyspie Iberyjskim i nad Sekwaną. W tych państwach brakuje ponadto kancelarii specjalizujących się wyłącznie sprawach polskich, gdyż zazwyczaj praktyka taka jest łączona ze sprawami lokalnymi (*Golemo, 2014, s. 47–63; Hybel, 2016, s. 57–65*).

Coraz częściej prawnicy za granicą spotykają się ze sprawami karnymi. Jednak rzadko podejmują się prowadzenia spraw karnych na rzecz klientów lokalnych. W ocenie przedstawicieli ORA i rad OIRP dla polskiego prawnika, który stale przebywa za granicą istnieje znaczne ryzyko związane z prowadzeniem takich spraw. Wynika

32. Główne typy spraw podejmowane przez polskich prawników emigrantów

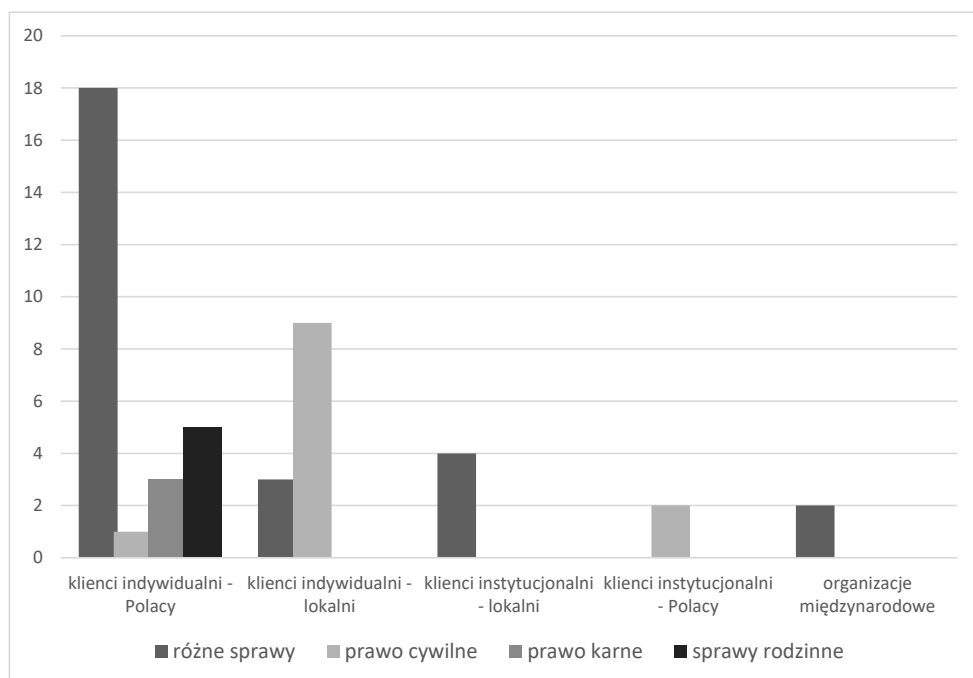
ona z małej orientacji prawnika zagranicznego w bieżącej praktyce i prawodawstwie krajowym, co powoduje, że niektóre osoby nie chcą się nimi zajmować. Może się nawet wydawać, że polscy imigranci prawniczy nie mają wystarczających kompetencji i uchylają się od ich prowadzenia.

Polscy adwokaci mają bardzo klapki [na oczach]. Trzeba się [znaleźć] w wyjątkowym miejscu, które pozwala rozwinąć skrzydła, i działać zupełnie międzynarodowo, a tego nie czynią, między innymi z powodów niby obiektywnych zewnętrznych, ale wewnętrznych, własnych kompleksów, własnego poczucia niższości. A lata współpracy z zagranicznymi adwokatami przekonały mnie co do jednego: mają [oni] lepsze rozeznanie w innych systemach, [znają] języki, ale pod względem taktyki, myślenia strategicznego, koncepcji prowadzenia spraw, stopnia znajomości własnego systemu prawnego nie mamy sobie nic do zarzucenia. Ja bym chciał, żeby polscy adwokaci zrzucili z siebie ten ciężar kompleksów. **ORA Warszawa**

Struktura wymiaru sprawiedliwości w wielu krajach sprawia, że niechętnie angażuje się prawników obcego pochodzenia do spraw karnych przydzielanych z urzędu. Przecież oskarżony lub pokrzywdzony oczekuje najbardziej profesjonalnej reprezentacji na co składa się także swoboda komunikacji, bez względu na rodowód prawnika. Może z tego względu pojedynczy polscy prawnicy-karniści nie są wystarczająco przekonujący przy zajęciu się taką sprawą.

Z polskiego punktu widzenia najbardziej widocznym elementem transgranicznych postępowań karnych jest wykorzystywanie Europejskiego Nakazu Aresztowania. Te specyficzne typy postępowań rzadko angażują obrońców poszukiwanego i oskarżonego, za to prawnik będący na miejscu zatrzymania osoby poszukiwanej ENA może podjąć pewne kroki (wydanie, zasada specjalności).

Można zauważyć, że w Europie jest pewna grupa polskich prawników, którzy zajmują się takimi sprawami, zazwyczaj dotyczącymi właśnie Polaków. Podczas badania okazało się, że obecnie wszyscy mieszkają i pracują w Zjednoczonym Królestwie. To w tej specjalności polscy prawnicy – emigranci mogą i powinni szukać swojego miejsca, szczególnie z uwagi na sporą ilość wydawanych ENA za Polakami (głównie mieszkającymi na Wyspach). Jeżeli osoba poszukiwana ENA posiada obrońcę na miejscu, który zna polskie realia i język polski to służy zwiększeniu poziomu ochrony praw osób podejrzanych, oskarżonych i poszukiwanych (*Gardocka, 2011; Hofmański, 2008; Praktyka stosowania europejskiego nakazu aresztowania w Polsce jako państwie wydającym, 2018, s. 31–36, 43–46*).

33. Typy spraw obsługiwanych przez prawników polskiego pochodzenia wg typów klientów

Ze specjalizacją w zakresie prawa karnego polskich prawników mieszkających na stałe za granicą wiążą się kwestie ochrony praw człowieka. Wymagają one konieczności zaangażowania doświadczonych prawników z racji wystąpień przed międzynarodowymi trybunałami. Udzielają się tam tylko nieliczni polscy juryści, którzy stale lub często przebywają w Luksemburgu, Strasburgu, Hadze i Brukseli. Potrzeby na tym polu są dość ograniczone. Stąd niewielka grupa jurystów zgłasza swą gotowość do podejmowania takich wyzwań.

Z racji otwartości granic krajów europejskich i wysokiego salda migracji z Polski znacznie częściej dochodzi do sporów rodzinnych, które wymagają udziału prawników. Uznanie ojcostwa, ustalenie władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem to typowe problemy rodzinne występujące w wielu krajach. Zauważa się wzrost takich spraw i zaangażowania polskich prawników mieszkających za granicą. Niekiedy korzysta się z pomocy prawników lokalnych lub jurystów na stałe związanych z Polską. Jak można przypuszczać, wraz z wzrostem migracji i samoświadomości polskich emigrantów będzie rosło zaangażowanie polskich prawników rodzinnych, którzy wyemigrowali do innych krajów europejskich (*Beaumont i in., 2017, s. 79–499, 711–819; Rojek-Socha, 2019*).

Udało się nakreślić główne typy spraw, przyjmując kryterium przedmiotowe. Warto zapytać, jacy klienci nawiązują relacje z polskimi emigrantami prawniczymi.

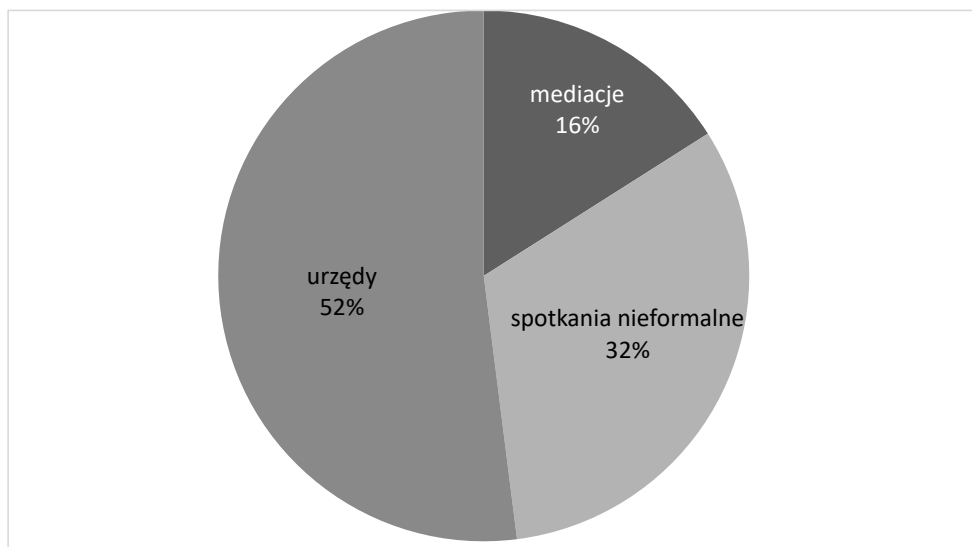

Zdecydowaną większość stanowili Polacy (nawet 60%), którzy mieszkają na stałe za granicą. Polacy za granicą znacznie chętniej nawiązują relacje z rodzimym opiekunem prawnym niż z jego zagranicznym odpowiednikiem. Dlatego też polscy specjaliści uzyskują swoisty *handicap* pośród swoich rodaków. Jednakże w świetle dużej liczby Polaków, którzy mieszkają za granicą dziwi, że niewielu prawników pracuje na obczyźnie. Zdawać by się mogło, że ogromna liczba polskich emigrantów stanowi wystarczająco duży rynek dla świadczenia usług adwokackich.

Jednak spraw zleczanych przez emigrantów nie jest tyle, aby mogły stanowić podstawę utrzymania dla kancelarii adwokackiej. Dlatego prawnicy w Londynie, Paryżu czy Madrycie sięgają po sprawy klientów lokalnych. Nadto Polak, który pracuje w kancelarii z „lokalnym” kolegą musi dzielić swoje obowiązki pomiędzy Polskę a kraj pobytu. Duża grupa emigrantów już na etapie asymilacji orientuje się tylko na sprawy lokalne, a zwłaszcza cywilistyczne. Główna przyczyna to specjalizowanie się w tego typu zagadnieniach oraz chłonny rynek.

Bez względu na pochodzenie etniczne, klientami są zazwyczaj osoby fizyczne nieprowadzące działalności gospodarczej. Jeżeli chodzi o firmy, to zazwyczaj zgłaszają się pracownicy, których muszą reprezentować wobec dużych przedsiębiorstw.

Jak widać, prowadzenie spraw firmowych oraz praca w organizacjach międzynarodowych stanowi tylko część aktywności polskich prawników. W większości krajów Europy Zachodniej istnieją wyspecjalizowane, korporacyjne kancelarie zajmujące się danymi segmentami rynku. Również poszczególne firmy, organizacje czy nawet całe rodziny oddają się pod opiekę danego prawnika czy prawniczej korporacji, często z pokolenia na pokolenie. Wejście do zamkniętego grona lokalnych, ustosunkowanych prawników i złamanie monopolu dużych prawniczych firm jest trudne dla nowego

34. Miejsca świadczenia usług prawniczych za granicą przez prawników emigrantów

prawnika z Polski. Dlatego obsługa firm za granicą nie jest domeną prawników – emigrantów. Polscy prawnicy mają wciąż zbyt niski potencjał organizacyjny, finansowy, towarzyski oraz kompetencyjny, aby zajmować się najbardziej skomplikowanymi sprawami w innym kraju. Dlatego też niezwykle rzadko podejmują się i są zaangażowani do spraw o charakterze gospodarczym. Popyt na obsługę prawną z kolei polskich przedsiębiorstw zagranicznych jest wprost proporcjonalny do potencjału gospodarczego Polski (*Burtan, 2016; Granice networkingu, 2015; Suchodolska*).

Zdecydowana większość polskich prawniczych emigrantów nie jest prawnikami sądowymi. Nie czują się kompetentni do występowania na sali sądowej, gdzie decyduje obycie z praktyką sądową, procedurami, kulturą sądu zagranicznego. Odpowiednie umiejętności to atuty trudno osiągalne nawet dla najlepszych. Nie zawsze może je zapewnić nawet długoletnia praktyka zawodowa za granicą, ukończone kursy i studia.

Z pewnością prawnik z zagranicy nie podejmuje się spraw o wysokim stopniu ryzyka i potencjalnej zwiększonej szkodliwości dla klienta. Jak widzimy po relacjach prawników, którzy powrócili z emigracji, większość polskich prawników pracujących za granicą reprezentuje swoich klientów w urzędach administracji różnego szczebla (52% osób). Jest to mniej sformalizowane i dopuszcza się nawet pewne niedociągnięcia. Również znacznie łatwiej jest się przygotować prawnikowi do procedur administracyjnych niż na rzeczywistość sali sądowej.

Polscy juryści towarzyszą również klientom w ramach formalnych i mniej formalnych rozmów. Zazwyczaj są to negocjacje handlowe lub rozmowy pomiędzy małżonkami w sprawach rodzinnych. Niekiedy te rozmowy przybierają kształt formalnej mediacji. **Stąd też należy wywnioskować, że większość polskich jurystów za granicą to doradcy prawni, nie zaś prawnicy sądowi – „litigatorzy”.**

Niemniej jednak zdarza się, iż różne rozmowy i negocjacje przybierają formę arbitrażu. Coraz częściej polscy prawnicy mieszkający poza granicami kraju reprezentują strony właśnie w ramach arbitrażu międzynarodowego. Siłą rzeczy te sprawy oraz negocjacje i reprezentacja w urzędach zagranicznych dotyczą spraw gospodarczych (*Moses, 2012, s. 87–126; Wiśniewski, 2011*).

Niewielu polskich prawników, którzy wyemigrowali za granicę, pracuje jako aktywni pełnomocnicy. Jeszcze mniej z nich zajmuje się sprawami karnymi i występuje w sądach. Nie każdy z nich ma wysoką pozycję zawodową, finansową, jest zadowolony z emigracji i swojej pracy. Większość musi się mierzyć z trudnościami, nawet wówczas, kiedy mieszkają za granicą przez wiele lat, ukończyli tam szkoły i są mocno związani z krajem swojej imigracji, również w sprawach zawodowych.

Ograniczenia w pracy za granicą

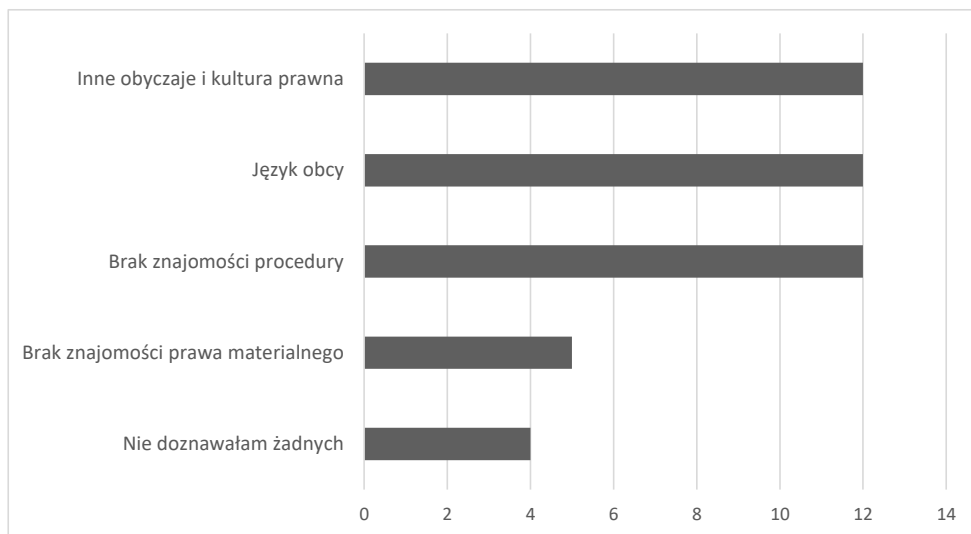
Większość prawników, którzy powrócili z emigracji, zauważa trzy fundamentalne trudności, z jakimi mierzyli się podczas pracy w krajach pobytu: **1. ograniczone kompetencje, głównie w zakresie procedur; 2. trudności w posługiwaniu się językiem obcym, szczególnie specjalistycznym językiem prawniczym; 3. trud-**

ności w odnalezieniu się w kulturze i obyczajowości innego kraju, szczególnie tej środowiskowej.

Wskazania te pokrywają się z wnioskami z diagnozy barier dla podejmowania stałej, tymczasowej lub transgranicznej pracy przez prawników poza krajem pochodzenia. Dlatego można uznać je za wiarygodne i typowe dla wczesnego okresu pobytu na emigracji. Wraz z upływem czasu i zdobywaniem doświadczenia są często przewyżczone. Przytaczane ograniczenia i bariery wpisują się także w szeroką problematykę integracji imigrantów. Problemy prawników nie różnią się od ograniczeń, jakie stoją przed innymi imigrantami (*Archer i in., 2005, Rozdział 8; Belot & Ederveen, s. 1–46; Dzięglewski, 2011, s. 131–148; Facilitators and barriers. Refugee Integration in Austria, 2013, s. 50–104; Kaczmarczyk, 2008, s. 185–239*).

Nawet ci, którzy przez wiele lat mieszkają, pracują, żyją i uczą się w innym kraju, nie są w stanie w pełni zinternalizować obcych obyczajów i elementów kultury. Budowanie przynależności do danego kręgu kulturowego oraz specyficznej subkultury prawnej to praca dla pokoleń. Niekiedy zdarza się, że nawet w drugim lub trzecim pokoleniu nie dochodzi do pełnej integracji kulturowej. Wszelkie kursy, staże, warsztaty, nawet codzienna praca w wyłącznie obcym środowisku jedynie w ograniczonym stopniu przyspieszają ten proces. Zrozumienie i bycie częścią subkultury prawniczej danego kraju, nastęrcza jeszcze więcej problemów. Można tylko ułatwić sobie to zanurzając się w lokalne środowisko, ucząc się i obserwując.

Trudności językowe, w tym opanowanie specjalistycznego języka prawniczego, okazują się łatwiejsze do przewyżczenia niż bariery obyczajowe i kulturowe. Rozwiązaniem jest tu uczenie się języka, uczestniczenie w stażach, warsztatach i możliwie najczęstsze posługiwanie się nim. Wymaga to także internalizacji wartości obcej kultury, gdyż poprzez język imigranci zaczynają łączyć się z lokalną kulturą.

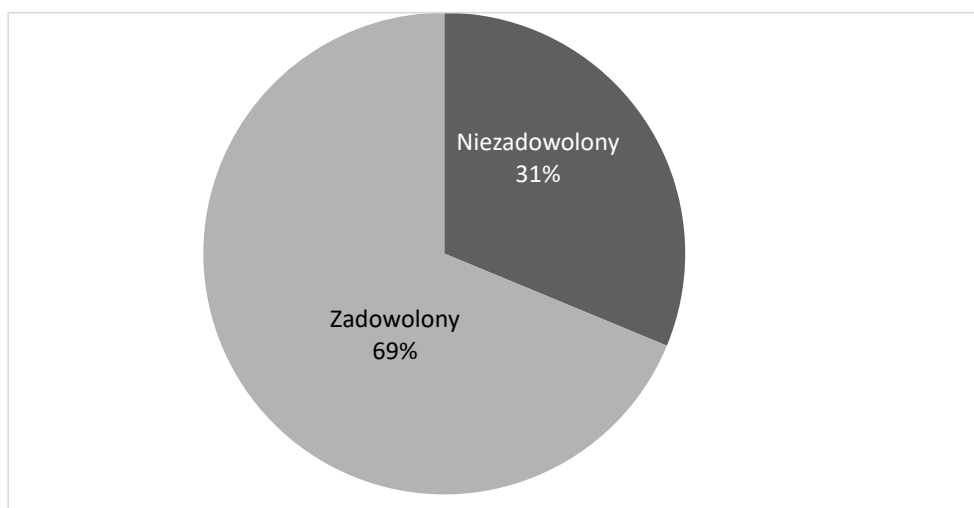
35. Główne bariery dla prawników polskiego pochodzenia mieszkających w innych krajach

Po niedługim czasie prawnik zagraniczny jest w stanie sprawnie posługiwać się językiem. Przy wyteżonej nauce i ciągłym mówieniu już po roku można posługiwać się nim nawet na sali sądowej.

Niedomagania kompetencyjne wyrażające się nieznajomością procedur prawnych i samego prawa materialnego są zrozumiałe, lecz łatwe do przewyciężenia. Kto chce pracować w zawodzie prawniczym, musi przejść staże, warsztaty, kursy i studia, które zazwyczaj znakomicie pomagają w poznaniu prawa danego kraju. Takie przygotowanie niewiele różni się od nauki w ojczyźnie i wymaga tyle samo czasu i wysiłku. Dotyczy to szczególnie krajów o odmiennej kulturze prawnej i procedurze, np. z kręgu *common law*. Niemniej znajomość polskiego prawa znacznie ułatwia poznanie i stosowanie prawa innego kraju. Oczywiście prawo proceduralne ze swoimi zawiłościami oraz w ścisłym powiązaniu z kulturą prawną i obyczajowością przysparza więcej trudności i wymaga więcej nauki warsztatowej.

Tylko niewielka grupa Polaków mieszkających za granicą podnosi, że nie doznaje lub nie doznawała większych trudności w trakcie swojej pracy zawodowej. Może wynikać to z kilku powodów. Przede wszystkim są to wypowiedzi osób, które zamieszkiwały i pracowały za granicą ponad 10 lat, niektórzy od pokoleń. Może więc zapomniały już o swoich trudności asymilacyjnych. Są to osoby pracujące głównie jako doradcy prawni i uczestniczący wyłącznie w rozmowach nieformalnych i negocjacjach. Ich kontakt z wymiarem sprawiedliwości obcego państwa jest ograniczony, a wraz z tym poziom odczuwalnych trudności związanych z pracą stosunkowo niższy.

Analizując sytuację polskich emigrantów wyłania się jeszcze jeden problem. Jest nim dyskryminacja ze względu na pochodzenie, przynależność etniczną, religię, niedomagania kompetencyjne i językowe. Może ona występować także w środowiskach prawniczych. Szczególnie wówczas, kiedy prawnik – obcokrajowiec różni się

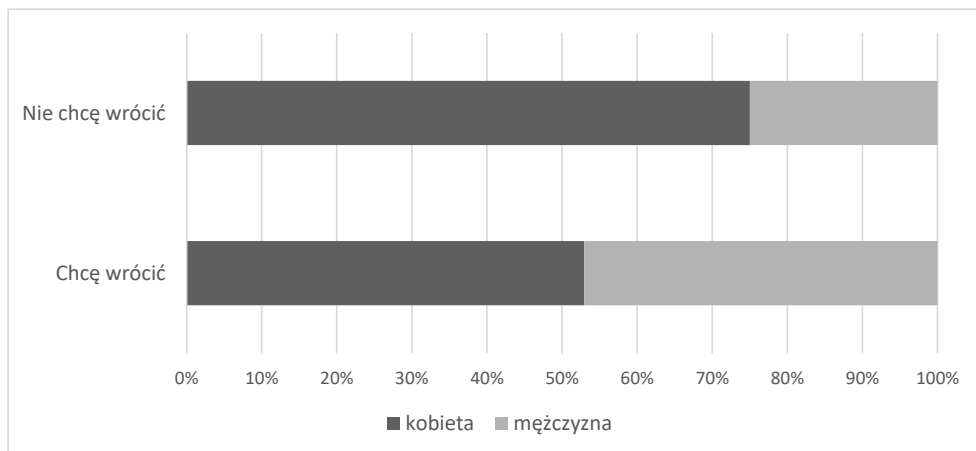
36. Wielkość zadowolenia polskich prawników z pobytu za granicą

od przedstawicieli miejscowej palestry. W krajach o dużej różnorodności etnicznej problem ten jest mniejszy, zaś w krajach bardziej zamkniętych jego znaczenie wzrasta (Grzymała-Kazłowska & Łodziński, 2008; Łotocki, 2009, s. 83–141).

Z odczuć polskich prawników mieszkających i pracujących za granicą wynika, że nie czuli się dyskryminowani podczas pracy zawodowej. Są traktowani na równi, a odmiennosc kulturowa nie jest przeszkodą w wykonywaniu obowiązków prawniczych. Zdecydowana większość badanych zaprzecza, jakoby była dyskryminowana ze względu na jakąkolwiek okoliczność. Dotyczy to wszystkich europejskich krajów oraz ich praktyki, urzędów, sądów, kolegów prawników i innych zawodowych sytuacji. Wygląda na to, że w tym środowisku dyskryminacja jest rzadkością. Jest to dobra sytuacja, świadcząca o dojrzałości i profesjonalizmie kolegów prawników, klientów, jak też przedstawicieli władz innych krajów.

Osoby, które wyemigrowały za granicę i tam pracowały następnie zaś powrócili do Polski i praktykują jako adwokaci lub radcowie prawni, są zazwyczaj bardzo zadowolone ze swojego pobytu za granicą. Niemal $\frac{3}{4}$ uczestników badania podkreśla, że zdobyło tam nowe doświadczenia, wiedzę, umiejętności, znajomości, a także pozycję zawodową i finansową. Niewielu z nich powraca z uczuciem niedosytu, przegranej. Zauważamy jednak ciekawe zjawisko: częściej to mężczyźni są zadowoleni z pracy za granicą. Panie są bardziej zachowawcze w swoich opiniach. Taki dysonans jest zapewne odbiciem celów życiowych mężczyzn i kobiet. Prawdopodobnie pobyt za granicą dla kobiet jest dużym wyzwaniem i poświęceniem z powodów rodzinnych. Postrzegają to w kategorii zwycięstwa lub porażki, np. z racji niestworzenia miejsca do życia i spokojnej, bezpiecznej pracy poza granicami. Mężczyźni traktują wyjazdy emigracyjne jako etap wieloletniej kariery.

Kończąc rozważania na temat praktyki polskich prawniczych emigrantów, warto przedstawić ich przyszłe zamiary i plany. Pytaniem zasadniczym jest, czy osoby mieszkające i pracujące za granicą lub te, które stamtąd powróciły i praktykują już w Polsce,

37. Gotowość polskich prawników do powrotu za granicę

chciałyby nadal mieszkać i pracować w innym kraju lub tam powrócić. Żaden prawnik nie stwierdza, że mu źle, i nie planuje powrotu do Anglii, Francji czy Niemiec, ale jedynie 16% wskazuje, że chciałoby tam zostać lub powrócić. Pozostali uzależniają dalszy pobyt lub powrót od wielu czynników: rodziny, sytuacji finansowej, lepszej asymilacji, koniunktury, zdrowia itd. Co ciekawe, to głównie kobiety chcą zostać na miejscu, zaś mężczyźni wolą powrócić do Polski. Mogą rozważyć ponowny wyjazd już po powrocie, zaś niewiele kobiet zdecydowałoby się na taki krok. Wynika to oczywiście z sytuacji życiowej i rodzinnej kobiet oraz celów życiowych typowych dla obu płci.

Z pewnością odsetek 16% osób skłonnych nadal mieszkać i pracować poza granicami kraju to wielkość zaniżona. Badanie było prowadzone wśród tych, którzy powrócili. Im trudniej byłoby podjąć ponowną decyzję o wyjeździe z Polski. Osoby już zasymilowane z krajem imigracji z pewnością nie będą tak chętne do powrotu nad Wisłę, chyba że zmuszą ich zdarzenia rodzinne lub zawodowe.

Podsumowanie

Od wielu lat Polacy masowo emigrują do innych krajów. Odkąd Polska stała się częścią Unii Europejskiej, to właśnie kraje wspólnoty są głównym kierunkiem migracji. Pośród wyjeżdżających są także prawnicy. Większość z nich wyjeżdża z pobudek rodzinnych, finansowych, czasem zupełnie przypadkowo. Zgadają się w tym, że nie otrzymali w Polsce odpowiednich kompetencji i motywacji do wyjazdu za granicę i podjęcia tam pracy. Polskie uczelnie wyższe nie rozbudziły dostatecznie tej potrzeby. Wyjeżdżają za granicę, bo szukają dla siebie szans życiowych, w tym zawodowych. Prawniczki poświęcają znacznie więcej, niż mężczyźni, dla których jest to etapem dalszej kariery; wyjeżdżają nie tylko doskonalić się zawodowo, lecz także po to, aby na stałe zamieszkać i założyć rodzinę.

Większość prawniczych emigrantów nie podejmuje jednak pracy w zawodzie. Wynika to z bariery kompetencyjnej, formalnej i językowej. Czasem idzie o jeszcze inne oczekiwania. Istnieje jednak grupa prawników, którzy podejmują pracę w swoim zawodzie. Sprzyja temu prawo Unii Europejskiej, które ułatwia prawnikom europejskim uznawanie kwalifikacji w innych krajach Unii. Pomimo to liczbę aktywnych zawodowo polskich jurystów w innych krajach świata, głównie europejskich, należy szacować na 50 do 80 osób w Europie oraz 10 osób w Stanach Zjednoczonych i po kilku w innych częściach globu. Zauważa się pewien wzrost liczby polskich prawników emigrantów. Niektóre źródła podają, że ich liczba może przekraczać już 500 osób.

Większość prawników polskiego pochodzenia pracuje i mieszka w krajach ściśle związanych z polską historią i falami emigracyjnymi – w Anglii, Niemczech, Stanach Zjednoczonych, mniej we Francji i w Hiszpanii. Są to prawnicy – emigranci, którzy nie utracili łączności z Polską i polską kulturą, lecz ośrodkiem spełniania ich potrzeb życiowych jest inny kraj.

Oprócz nich poza granicami kraju mieszka i pracuje wielu prawników, którzy utracili już bezpośrednią łączność z Polską i w pełni zasymilowali się ze swoim nowym

krajem. Z powodu braku powiązania z Macierzą należy ich uznawać za prawników państw obcych. Polscy prawnicy za granicą są grupą rozproszoną – słabo się znają, rzadko współpracują. Starają się zasymilować z nowym krajem i prawniczym środowiskiem. Niektórym się to udaje. Inni, wcześniej bądź później, przekwalifikowują się lub wracają do Polski. Często tym sektorem okazują się sprawy transgraniczne w związku z krajem, z którego powrócili.

Polscy prawnicy, którzy mieszkają za granicą, są dość nieliczni w stosunku do wielkości polskiej emigracji. Zajmują się głównie sprawami pozasądowymi – negocjacjami, mediacjami i arbitrażem, reprezentowaniem klientów w urzędach. Na ogół unikają występowania w sądach, obawiając się, że w sprawach ważnych i ryzykownych nie poradzą sobie kompetencyjnie. Są jednak skuteczni jako doradcy prawni. Pomagają zarówno osobom fizycznym, jak też przedsiębiorcom. Raczej nie dzielą swoich klientów na Polaków i nie-Polaków. Współpracują z klientami lokalnymi i polskimi, aczkolwiek częściej z Polakami. Zajmują się szczególnie sprawami polskich pracowników, rzadziej małych i średnich przedsiębiorców, jak sprawami rodzinnymi. Rzadkością są transgraniczne postępowania karne.

W swojej zagranicznej pracy emigranci prawniczy napotykać na wiele trudności. Są to jednak problemy, które przezwyciężają. Należą do nich sprawy kompetencyjne, językowe, obycie z zagraniczną kulturą i obyczajowością. Zazwyczaj czują się bezpiecznie i docenieni zawodowo. Jeżeli polski jurysta przebiję się na zagranicznym rynku lokalnym jest w stanie zdobyć wysoką pozycję zawodową. Polacy nie czują się dyskryminowani czy też marginalizowani przez zagranicznych kolegów i instytucje publiczne.

W krajach wielokulturowych, jak np. Wielka Brytania, są jednymi z wielu prawników obcego pochodzenia. Zajmują się zwykle tym, co najlepiej umieją – sprawami Polaków na obczyźnie. Ci zaś znacznie chętniej współpracują z rodakami niż z obcymi prawnikami. Zdecydowana większość polskich prawników chce zostać w kraju swojej imigracji. Jedynie kobiety prawniczki częściej deklarują potrzebę powrotu do ojczyzny, aby założyć dom i zajmować się rodziną. Mężczyźni są gotowi do dłuższego pobytu w celu osiągnięcia lepszej pozycji zawodowej. Powracając są dumni z czasu spędzonego poza krajem. Cieszą się, że mieszkali i pracowali w innym środowisku. Nie żałują i nie skarżą się na dłuższą bądź krótszą zawodową emigrację.

Pomimo zjednoczenia Europy i wielu fal emigracji Polaków do innych krajów europejskich, wciąż niewielu polskich prawników znajduje stałą pracę zawodową w tych krajach. Wynika to głównie z ograniczonego potencjału gospodarczego Polski. Obserwuje się, że coraz więcej młodych prawników wyjeżdża na studia, staże i praktyki do innych krajów świata. Dzięki edukacji międzynarodowej, wycieczkom i praktykom będą też pozostawać w krajach Europy Zachodniej. Liczba polskich prawników mieszkających i pracujących za granicą będzie stopniowo wzrastać na przestrzeni najbliższych dziesięciu lat. Bazę polskich jurystów za granicą będą tworzyć ci, którzy zawczasu wyjechali i podjęli studia prawnicze poza Polską. Ludzie, którzy już tam mają swoje rodziny, mieszkania, znajomych, przedstawiciele drugiego, trzeciego pokolenia emigrantów z początku lat dwutysięcznych. Bezpośrednia emigracja z Polski będzie mieć wciąż niszowy charakter.

Niestety z Polski jest trudno wyjechać na stałe. Polska edukacja i lokalne stosunki nie wspomagają polskich specjalistów w próbach powiązania praktyki zagranicznej z krajową. Młodzi prawnicy nie są wyposażeni w stosowne umiejętności. Dlatego przyszłość należy do tych, którzy są już za granicą zadomowieni.

Prawnicy cudzoziemcy w Polsce

W nowych warunkach gospodarczych i społecznych Unii Europejskiej muszą odnaleźć swoje miejsce prawnicy. Dotychczas pracowali oni głównie w swoich rodzimych krajach. Nie zajmowali się sprawami cudzoziemców, nie świadczyli swoich usług za granicą. Byli po prostu prawnikami lokalnymi zajmującymi się powszechnymi krajowymi sprawami. Obecnie jednak sytuacja się zmienia. Coraz więcej jurystów posługuje się mechanizmami prawa międzynarodowego w swojej lokalnej praktyce, współpracuje z cudzoziemcami, wykonuje czynności za granicą. Pewna grupa wyjeżdża świadczyć swoje usługi prawnicze za granicą. Coraz więcej specjalistów prawniczych emigruje do pracy w innych krajach europejskich. Odnalezienie się w nowych warunkach stało się koniecznością dla prawników w czasach szybkiej europeizacji sektora usług prawniczych. Dzieje się tak z Polakami podejmującymi pracę poza granicami Polski, jak też cudzoziemcami przyjeżdżającymi nad Wisłę.

Juryści – cudzoziemcy zajmujący się sprawami ponadkrajowymi pracują także w Polsce. Wielu z nich przyjechało z Niemiec, Wielkiej Brytanii, Włoch lub z innych krajów pozaunijnych. Praktykują nad Wisłą na stałe lub tymczasowo, regularnie lub sporadycznie, przyjmując szeroki wachlarz spraw o charakterze transgranicznym i ponadkrajowym. Ich status przedstawia się następująco: część posiada oficjalny status zarejestrowanego prawnika zagranicznego wprowadzony na podstawie prawa UE lub prawa polskiego (*Dyrektywa 98/5/WE Parlamentu Europejskiego i Rady*), a inni są pełnoprawnymi adwokatami i radcami prawnymi wpisanymi na listy adwokackie i radcowskie. Niektórzy pracują w firmach prawniczych, zazwyczaj tych największych i nie mają żadnych formalnych kwalifikacji do podejmowania praktyki prawniczej; pracują w danej firmie jako prawnicy wewnętrzni (*in-house lawyers*) (*Balcerzak; Mika, 2015*), zaś w sprawach zewnętrznych są zastępowani przez polskich partnerów. Pewna grupa jedynie tymczasowo świadczy swoje usługi w Polsce w oparciu o odpowiednie normy prawa Unii (*Dyrektywa Rady z dnia 22 marca 1977 r.*).

Dwie pierwsze grupy prawników zagranicznych są najłatwiejsze do uchwycenia, ponieważ podlegają prawnym procedurom rejestracyjnym w Polsce. Osoby, które świadczą oficjalnie swoje usługi poza granicami własnego kraju, muszą pozyskać zgodę na stałą pracę w kraju pobytu. W Polsce ma ona charakter wpisu na listę prawników zagranicznych prowadzonej przez poszczególne rady OIRP i ORA. Prawnicy zagraniczni świadczący swoje usługi tymczasowo w Polsce także są zobligowani do zgłaszania do rad okręgowych samorządów prawniczych zamiaru podjęcia czynności (*Kozuch, s. 219–289; Rymar, 2002, s. 7–11*). Dlatego prześledzenie ich aktywności jest znacznie łatwiejsze niż pozostałych.

W pewnym stopniu są obecni także prawnicy zagraniczni operujący bezpośrednio z zagranicy. Nie posiadają oficjalnego statusu w Polsce a ich aktywność w Polsce sprowadza się do udziału w rozmowach, negocjacjach, doradztwie w sprawach biznesowych. Często przyjeżdżają wraz ze swoim zagranicznym klientem lub w jego

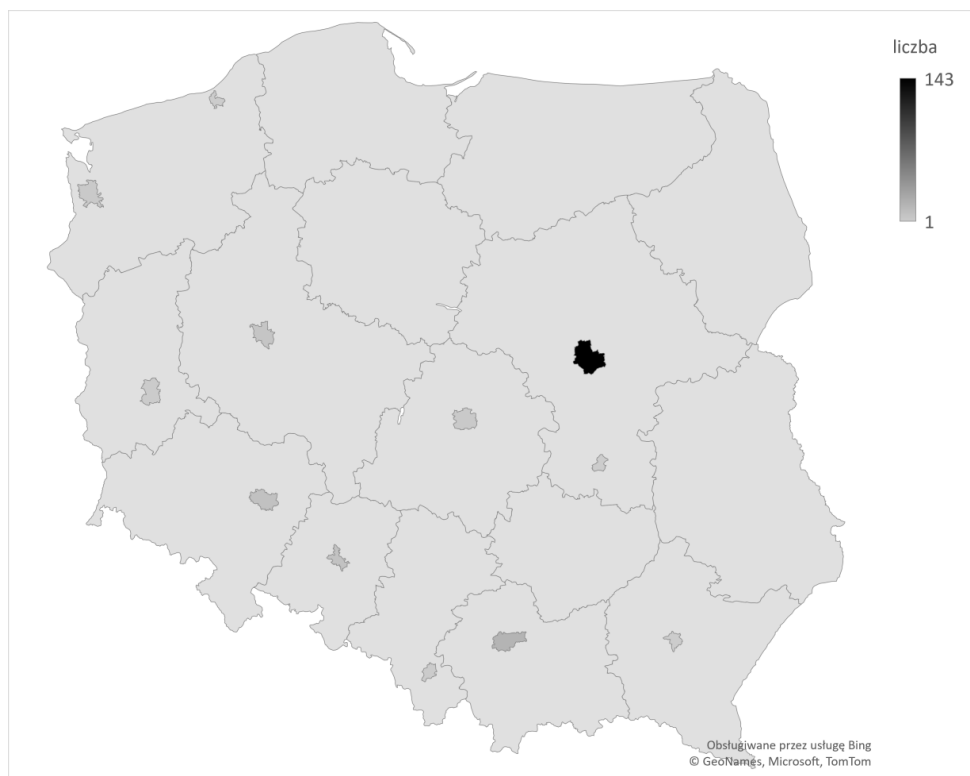
zastępstwie, bardzo rzadko podejmując oficjalne czynności w sądach i innych instytucjach. Wówczas zazwyczaj proszą bezpośrednio polski sąd o dopuszczenie do podjęcia konkretnej czynności, co jest także możliwe. Część z nich jedynie koresponduje z klientem: elektronicznie lub telefonicznie.

Są też zagraniczni prawnicy, którzy wykonują czynności zawodowe bez jakiegokolwiek rejestracji w Polsce; czasami nie mają także odpowiedniego wykształcenia i uprawnień zawodowych. Wówczas wchodzi w porozumienie z polskimi adwokatami i radcami prawnymi i razem świadczą usługi. Jest też pewna grupa, która podaje się za zagranicznych prawników, nie posiadając ani jakichkolwiek kwalifikacji, uprawnień, ani nawet polskich wspólników. **Wszystkich tych specjalistów, którzy przyjeżdżają do Polski świadczyć różnego typu usługi prawnicze, będziemy nazywali prawnikami zagranicznymi bez względu na ich oficjalny status w Polsce.**

Liczba i pochodzenie

W Rzeczypospolitej Polskiej pracuje 195 prawników zagranicznych, którzy są wpisani na listy prawników zagranicznych prowadzone przez poszczególne ORA i rady OIRP. Liczba niewpisanych osób nie jest znana (*Krajowy Rejestr Adwokatów i Aplikantów Adwokackich*, 2021; *Rejestr radców prawnych*, 2021). Specjaliści wpisani jednak na oficjalne listy nie zawsze są stale aktywni nad Wisłą. Liczne przykłady dowodzą, że pokaźna ich grupa wpisała się na polskie listy prawników zagranicznych *proforma* lub pracowała wiele lat temu w Polsce, a obecnie jest nieaktywna. Wygląda na to, że istnieje w Europie pewna grupa prawników międzynarodowych, którzy dla wygody i zachowania wymogów prawnych wpisują się na listy prawników zagranicznych w kilku krajach. Aktywność zaś podejmują tam, gdzie jest to biznesowo uzasadnione.

Należy szacować, że spośród tych 195 zagranicznych prawników jedna czwarta faktycznie praktykuje w Polsce na stałe lub świadczy usługi transgranicznie. Liczba wszystkich zagranicznych jurystów: wpisanych na polskie listy prawników zagranicznych; wpisanych na listy adwokacko-radcowskie, świadczących regularnie pomoc tymczasową; niewpisanych na listy, lecz korzystających z podmiotowości polskiego prawnika (*in-house lawyers*), świadczących prawną pomoc przygraniczną; lub nieoficjalnie świadczących usługi w Polsce, którzy są w kraju aktywni co najmniej raz w roku, może być szacowana na 100–150 osób. Oznaczałoby, że szeroko pojęci **aktywni prawnicy zagraniczni w Polsce stanowią ok. 0,25% łącznej liczby wszystkich polskich adwokatów i radców prawnych.** Niektórzy przedstawiciele ORA i rad OIRP zauważają, że w całej historii obecności prawników zagranicznych w Polsce ich łączna liczba mogła osiągnąć 500 osób. Jest to jednak wyłącznie przypuszczalna liczba prawników zagranicznych, którzy kiedykolwiek praktykowali w Polsce.

Mapa 8. Liczba prawników zagranicznych w Polsce w podziale na regionalne samorządy zawodowe prawników

Okręgowe rady radców prawnych i okręgowe rady adwokackie są zobowiązane do wpisywania na swoje listy prawników zagranicznych, którzy posiadają odpowiednie kwalifikacje zawodowe uzyskane za granicą i przejdą procedurę uznawania kwalifikacji w Polsce. Na listy prawników zagranicznych prowadzone przez poszczególne ORA wpisano 138 prawników, zaś w OIRP jedynie 67. Przyczyn tej dysproporcji należy szukać w rozpoznawalności tytułów zawodowych poza granicami kraju. W większości krajów na świecie znany jest tylko zawód adwokata. Termin *radca prawny* zazwyczaj obejmuje doradców prawnych (*legal adviser*; *legal counsellor*), czyli osoby nieposiadające pełnych kwalifikacji i uznania państwowego do reprezentowania klientów i występowania przed sądami. Tytuł adwokacki jest więc postrzegany bardziej prestiżowo jako dający pełne możliwości zawodowe (*Lawyer*, 2020). Dlatego też większość obcokrajowców zwraca się z prośbą o wpis na listę prawników zagranicznych do okręgowych rad adwokackich, nie zaś do rad radcowskich.

Publiczne rejestry prawników zagranicznych zarejestrowanych w poszczególnych ORA i radach OIRP pokazują, że większość praktykuje w Warszawie. Wydaje się to zrozumiałe, gdyż właśnie w stolicy kumulują się sprawy o charakterze ponadkra-

jowym. Przeprowadzane są tam duże transakcje międzynarodowe, toczą się spory polityczne. Również warszawskie sądy są właściwe do rozpoznawania spraw osób przebywających za granicą lub w sytuacji braku właściwości innych krajowych sądów. W stolicy mieści się trzy czwarte największych, międzynarodowych korporacji prawniczych, w które zatrudniają prawników zagranicznych. W efekcie Warszawa jest ostoją dla zagranicznych prawników, zarówno tych oficjalnie pracujących, jak też pozostałych. Prawnicy zagraniczni są obecni także w innych miastach wojewódzkich. Dotyczy to szczególnie województw Polski zachodniej i południowej (*Balcerzak; Chmielewski & Toruń, 2011; Hołubiec; Inwestycje zagraniczne, 2020; Legal Sector in Warsaw, 2017; Prawnicy przedsiębiorstw – dziś i jutro. 2016; P. W. Kowalski & Wystrychowski; Ozga, 2009; Puchalska, 2016; Rosa, 2020*). Prym wiodą specjaliści pochodzący z Niemiec, szczególnie obecni na tzw. ziemiach odzyskanych, gdzie również spotykamy ponadprzeciętną liczbę prawników nierejestrowanych.

W miejscowościach przygranicznych działają kancelarie polsko-niemieckie, a także indywidualni prawnicy niemieccy mający swoje filie w Zgorzelcu, Słubicach czy Bolesławcu. Najprawdopodobniej właśnie w tamtych rejonach nieoficjalnych zagranicznych prawników jest więcej niż w samej Warszawie. Sytuacja nad zachodnią granicą jest najlepiej znana przez przedstawicieli izb adwokacko-radcowskich z zachodniej Polski:

Są to raczej jakieś spółki, które są spółkami niemieckimi. Jest to jakaś niemiecka firma, kancelaria, ale my nawet nie wiemy formalnie o ich istnieniu. Prowadzimy rejestr prawników zagranicznych i adwokatów. Natomiast jeżeli jakaś firma nazywa się kancelarią prawną i ona zatrudnia – w cudzysłowie zatrudnia, bo umowy o pracę nie może mieć adwokat – ale wiemy, że [...] one są praktycznie jak umowy o pracę – to takich firm jest kilka. One nie figurują u nas w żadnych rejestrach. My nie mamy [z nimi] nic wspólnego. W naszym systemie informatycznym są tylko prawnicy zagraniczni. **ORA Wrocław**

Niegdyś istniało wiele powodów nadaktywności prawników zagranicznych w tej części Polski: zadawnione sprawy majątkowe, reparacje wojenne, odzyskiwanie utraconego mienia przedwojennego, dochodzenie odszkodowania za repatriację. Pewną rolę odgrywały także migracje Polaków do Niemiec za pracą i „powroty” Niemców. Dzisiaj te sprawy nie zajmują już ani polskich, ani zagranicznych prawników. Obecnie największy wpływ na zwiększoną aktywność prawników zagranicznych w tej części kraju mają dobre skomunikowanie z Europą Zachodnią oraz istnienie prężnych centrów gospodarczych, jak Wrocław, Śląsk, Poznań i Trójmiasto.

Dziekani i członkowie regionalnych zarządów adwokacko-radcowskich również podkreślają, że Warszawa jest swoistą mekką dla polskich prawników zagranicznych, także tych nierejestrowanych. Przyczyny tego stanu rzeczy są według nich podobne, jak te, które wynikają z danych statystycznych. Tam z powodu łączenia się interesów wielu krajów i międzynarodowych korporacji, siedzib wielkich zagranicznych firm odsetek prawników zagranicznych jest największy. Dotyczy to także prawników niewpisanych na polskie listy zagranicznych jurystów. W polskiej stolicy można spotkać

prawnika praktycznie z każdego europejskiego kraju i wielu jurystów z odleglejszych stron. Ich absolutna liczba nie jest jednak zbyt wielka. Niemniej 95 zarejestrowanych prawników zagranicznych to wielkość znacznie wyższa niż w przypadku innych regionów. Uzupełniając tę liczbę prawnikami niezarejestrowanymi lub zarejestrowanymi w innych regionach, lecz praktykujących w stolicy oraz prawnikami *de facto* niepolskimi wpisanymi na zwykłe listy adwokacko-radcowskie powinniśmy uzyskać liczbę pomiędzy 200 a 300 zagranicznych jurystów praktykujących w Warszawie. Jest to liczba znacząca, lecz zupełnie niezauważalna w skali wielkości miasta i rodzimych specjalistów prawniczych.

Odsetek prawników niekrajowych przypadających na polskich adwokatów i radców prawnych nawet w przypadku Warszawy jest niższy niż 0,25%. Większość specjalistów warszawskich pracuje na zapleczu wielkich korporacji, także prawniczych jako *in-house lawyers* lub w instytucjach rządowych i międzynarodowych. Dlatego też większość z tych osób nie świadczy swoich usług prawniczych na otwartym rynku poprzez prowadzenie kancelarii. Warszawę można uznać za centrum aktywności prawników zagranicznych. Jednak te działania wciąż mają charakter marginalny w stosunku do ogółu wszystkich polskich specjalistów prawniczych.

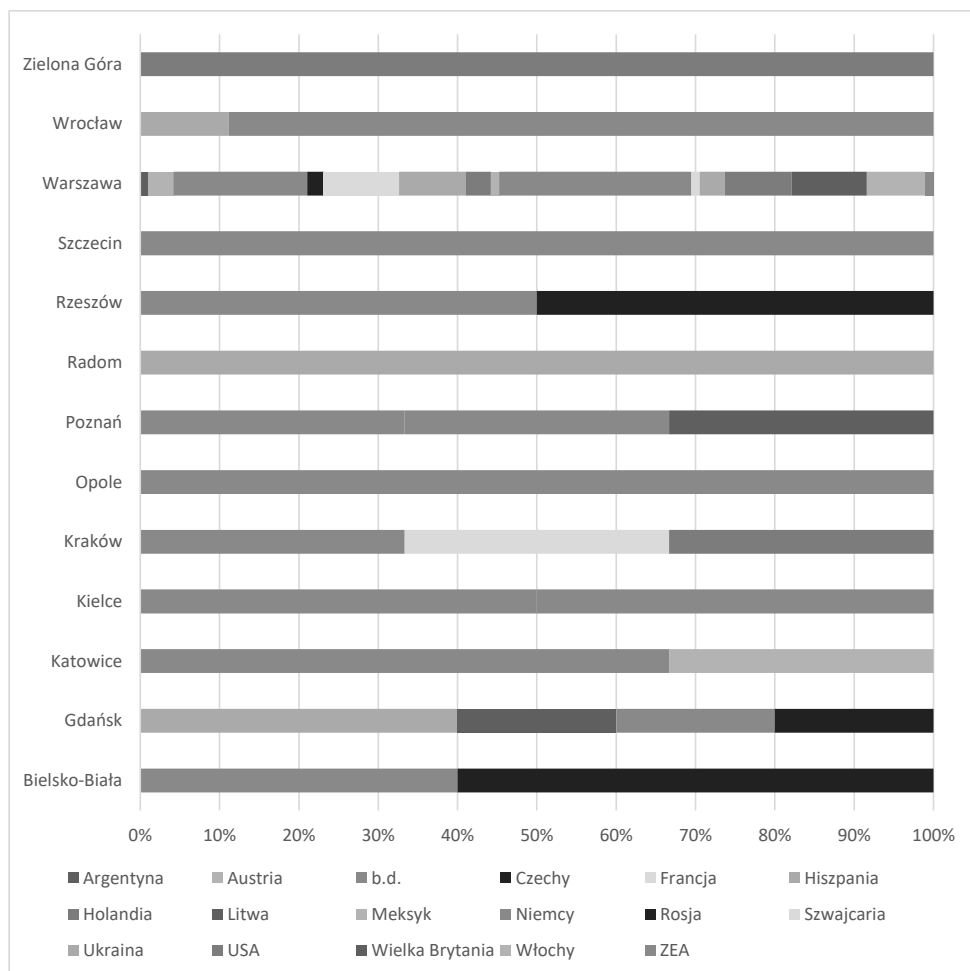
Aktywność prawników zagranicznych w pozostałych miejscowościach jest bardzo słabo zauważalna przez okręgowe rady adwokackie i radcowskie, miewa charakter tymczasowy. Podkreśla się jednak, że zaangażowanie obcokrajowców w Polsce powoli i wyraźnie zwiększa się, szczególnie w ramach większych kancelarii polsko-niemieckich i bezpośrednio niemieckich. Najszybciej wzrasta liczba prawników „nieoficjalnych” we Wrocławiu i Poznaniu. Zagranicznych jurystów wpisanych na listy prawników zagranicznych przybywa znacznie wolniej. Reprezentanci regionalnych samorządów nie posiadają dokładnych danych ilościowych. Często nie wiedzą, ilu prawników zagranicznych funkcjonuje w ich rejonie. Wspominają jedynie, że większość od dawna nie pojawia się w siedzibie izby i nie jest widoczna w sądach, instytucjach, życiu samorządowym. Funkcjonują na regionalnych rynkach okresowo, po czym zmieniają kraj czy region swojej działalności, przez co w niewielkim stopniu integrują się z lokalną palestrą. Są to zatem prawnicy mało obecni w życiu miejscowości i regionie swojej praktyki.

Wielu członków rad izb adwokackich i radcowskich zauważa jednak najbardziej aktywnych prawników zagranicznych, bez względu na ich oficjalny status w Polsce. Pokrywa się to z danymi ilościowymi odnośnie zarejestrowanych zagranicznych jurystów. Niewątpliwie głównymi ośrodkami aktywności zagranicznych fachowców prawniczych są, oprócz Warszawy, Wrocław, Opole i Śląsk, zwłaszcza z racji współpracy polsko-niemieckiej. Niemieccy prawnicy są bardzo widoczni w tych miejscowościach. Jak jednak zauważamy to Warszawa stanowi centrum wszelkich aktywności prawników zagranicznych. Również w stolicy obserwujemy największą różnorodność zagranicznych jurystów.

Żadna inna grupa prawników zagranicznych nie jest tak aktywna w Polsce, jak Niemcy. Oficjalnie funkcjonujący w Polsce zagraniczni pojedynczy juryści pracują głównie w największych miastach kraju, zazwyczaj na zachodzie i południu. W więk-

szości przypadków są okresowo aktywni, często niewidziani w swoim okręgu od lat. Niemal wszyscy niepolscy prawnicy zarejestrowani nad Wisłą pochodzą z krajów Unii Europejskiej oraz krajów EFTA. Wyraźnie widać, że europeizacja usług prawniczych i integracja europejska przyniosły znaczne ożywienie usług prawniczych świadczonych pomiędzy krajami Starego Kontynentu. Również unijne regulacje ułatwiające pracę prawnikom zagranicznym w innych krajach Wspólnoty mają tu ogromne znaczenie.

Prawnicy z krajów pozaunijnych są w Polsce mniej liczni, a przy tym nieaktywni. Przedstawiciele argentyńskiej, meksykańskiej, amerykańskiej czy arabskiej palestry stanowią ewenement na rynku usług prawniczych. Najpewniej zarejestrowali się na listach polskich w związku z zajmowaniem się jakimiś transakcjami w Polsce.

38 Odsetek prawników zagranicznych, wpisanych na listy prowadzone przez ORA i rady OIRP, w podziale na samorzędy zawodowe i kraje pochodzenia

Po zakończeniu powrócili do swoich ojczyzn lub świadczą usługi na rzecz swoich mocodawców w innych krajach świata. Zapomnieli jednak wyrejestrować się z list polskich prawników zagranicznych.

Oczywiście, w izbach przygranicznych da się zauważyć zwiększoną liczbę jurystów pochodzących zza granicy wschodniej i południowej. W Gdańsku pojawiają się pojedynczy specjaliści z Litwy, w Bielsku-Białej z Czech, zaś w Rzeszowie z Ukrainy i Rosji. Są to jednak pojedyncze osoby, których nie zauważają lokalne samorządy. Z pewnością w tych częściach Polski pracują także inni specjaliści, którzy nie są oficjalnie zarejestrowani jako prawnicy zagraniczni, trudni do uchwycenia z powodu nieujawnienia ich w statystyce NRA i KIRP.

Dziekani i członkowie rad podkreślają, że rola prawników zagranicznych w ich okręgach ma charakter marginalny. Jeżeli zauważa się taką aktywność, to głównie chodzi o prawników niemieckich (*Rechtsanwalten*) zazwyczaj polskiego pochodzenia. Nierzadko są to Polacy, którzy odbywali studia wyższe, staże, praktyki, podejmowali pierwszą pracę za Odrą, następnie zaś zostali poza granicami Polski. Znając zaś polskie obyczaje, język i kulturę, starają się wyrobić zawodową pozycję w sprawach polsko-niemieckich. Są jedyną grupą zagranicznych prawników, zauważaną przez działaczy izb regionalnych. Bywają także widoczni w przestrzeni publicznej, w sądach, podczas towarzyskich i zawodowych spotkań, konferencji i rautów.

We wschodnich izbach prawniczych coraz bardziej daje o sobie znać grupa prawników pochodzenia ukraińskiego. Jak dotąd, w statystykach nie uwzględnia się Ukraińców zarejestrowanych w Polsce jako prawnicy zagraniczni. Nie zauważa się ich także w instytucjach wymiaru sprawiedliwości, na spotkaniach i rautach lub na ulicznych szyldach. Niemniej przedstawiciele izb posiadają informacje o praktykujących w kraju Ukraińcach. Tłumaczą to zwiększeniem skali imigracji ukraińskiej i chęcią korzystania przez nich z opieki rodzimych specjalistów. Również powoli zwiększa się wymiana handlowa polsko-ukraińska, co owocuje znaczącym wzrostem usług otoczenia biznesu, w tym w zakresie prawa. Jednak najważniejszym czynnikiem determinującym ten stan rzeczy jest duża ilość ukraińskiej młodzieży studiującej w Polsce, także prawo, którzy zostają tu i pracują zawodowo. W ten sposób powstaje grupa prawników pochodzenia ukraińskiego, którzy praktykują jako polscy adwokaci i radcowie prawni. Jest to sytuacja bardzo dla nich korzystna z uwagi na skomplikowany proces uznawania nie-wspólnotowych kwalifikacji zawodowych (*Lesińska i in., 2012; Lubicz-Miszewski, 2018; „Ukraińiec też klient”*). Dzięki studiowaniu prawa w Polsce młodzi Ukraińcy bezpośrednio zyskują polskie kwalifikacje adwokackie i radcowskie. Są przy tym w pełni zasymilowani i traktowani przez „system” jako specjaliści polscy.

Jest kilku ukraińskich adwokatów czy prawników już działających w Polsce, nie wiem, na jaką skalę, ale spotkałem się. Przemysł, Rzeszów, tam są. Po pierwsze są anonse, że mówimy po ukraińsku, i to są Ukraińcy. I to jest OK dla mnie [...] To też jest ta synergia. **ORA Kraków**

W niemal każdej polskiej izbie adwokackiej lub radcowskiej pojawiają się informacje o jakimś prawniku zagranicznym. Zazwyczaj są to osoby niewpisane na listy prawników zagranicznych. Najczęściej podkreśla się, że ci prawnicy działają tymczasowo, często od wielu lat nie pojawiają się w Polsce. Rzadziej bywa tak, iż pod oficjalnym statusem prawnika zagranicznego kryje się właściwie Polak, który uzyskał kwalifikacje i uprawnienia zawodowe poza granicami Polski.

Rozmowy z dziekanami pokazują, że oprócz tych ujętych w oficjalnych statystykach, w codziennej praktyce spotyka się prawników takich narodowości jak Duńczycy, Irlandczycy, Estończycy czy Holendrzy. Rzadko są rejestrowani na listach prawników obcych, niemniej przedstawiciele rad OIRP i ORA wiedzą o ich bytności na swoim terenie. Działają tymczasowo, zazwyczaj podejmując pojedyncze czynności. Spektrum działań prawników zagranicznych w Polsce jest bowiem znacznie szersze niż wynikałoby z obowiązkowych rejestracji. Jedynie obserwacja codziennej praktyki daje informacje co do aktywności zagranicznych jurystów na danym obszarze. Często przedstawiciele samorządów tak wspominają o zagranicznych prawnikach w Polsce:

Spotkałem takiego człowieka, który wyjechał do Irlandii z Wrocławia. W Irlandii skończył studia i teraz tu ma kancelarię, taką „na przyczepkę”, pomaga Irlandczykom. Ale to też się rozchodzi pocztą pantoflową, że ten facet pomaga Irlandczykom, którzy mają tu problem. Zna się na prawie irlandzkim, albo z kolei, jak tam są jacyś Polacy, którzy mieszkają w Irlandii i mają problemy, to on kojarzy tych adwokatów. **ORA Wrocław**

Podczas rozmów z przedstawicielami adwokatów i radców prawnych często pojawia się stwierdzenie, że w Polsce najwięcej zagranicznych prawników pochodzi z Niemiec. Inną powszechną opinią jest to, że *de facto* większość zarejestrowanych prawników zagranicznych to właściwie Polacy, którzy za granicą uzyskali prawnicze kwalifikacje zawodowe, zaś obecnie jedynie je realizują w swojej ojczyźnie. Po trzecie, przybywa prawników pochodzenia ukraińskiego.

Polskie pochodzenie

Bardzo ciekawym zagadnieniem jest rzeczywista przynależność kulturowa prawników zagranicznych pracujących w Polsce. Na listach prowadzonych przez ORA i rady OIRP figuruje jedynie kraj pochodzenia (kraj nadania uprawnień zawodowych). Również osoby uczestniczące w badaniu zazwyczaj nie wiedzą, jaką tożsamość kulturową posiadają aktywni prawnicy zagraniczni. Bardzo często jednak odczuwają, że są to prawnicy zagraniczni polskiego pochodzenia. Przynależność kulturowa każdego prawnika zagranicznego nabiera nowego i szczególnego znaczenia w obecnych czasach integracji europejskiej, mieszania się kultur, języków i światopoglądów. Dlatego też rośnie istotność tego elementu w ramach prowadzonych poszukiwań (*Kornacka-Skwara, s. 113–120; Świątkiewicz-Mośny, 2015, s. 89–145, 161–181*).

Określenie przynależności etnicznej czy kulturowej prawników zagranicznych w Polsce nie miało być przedmiotem badań. W toku badawczych poszukiwań okazało się jednak, że problem polskiego pochodzenia części prawników zagranicznych w Polsce jest istotny dla wielu przedstawicieli rad OIRP i ORA. Wydaje się, że zdecydowana większość prawników zagranicznych w Polsce to osoby polskiego pochodzenia. Dlatego też dokonano analizy metodą antroponimistyczną pochodzenia prawników zagranicznych funkcjonujących w Polsce (Cieślakowa, 1996, s. 5–19; Szymański, 2012, s. 81–88).

Założono, że zagraniczni prawnicy noszący polskobrzmiące nazwiska są związani z polską kulturą i prawdopodobnie oni sami, lub ich przodkowie pochodzą z Polski. Pisownia ich nazwisk jest charakterystyczna na tle nazwisk obcych, więc margines błędu wskutek zastosowania tego kryterium wydaje się niewielki. Niemniej uzyskane wyniki są dalekie od pełnego obrazu rzeczywistego pochodzenia i przynależności kulturowej pracujących w Polsce prawników zagranicznych, jako że analizy onomastyczne mogły objąć wyłącznie osoby wpisane na oficjalne listy.

Na 195 prawników zagranicznych wpisanych na listy prowadzone przez rady OIRP i ORA w stosunku do 138 można podejrzewać, że są to prawnicy zagraniczni polskiego pochodzenia. Właśnie w tylu przypadkach ich nazwiska brzmią typowo polsko. Trudno jest określić, którzy z nich są rzeczywiście aktywni w Polsce, którzy zaś są „martwymi duszami”. **Widać jednak wyraźnie, że przeszło 70% praktykujących w Polsce prawników zagranicznych to osoby polskiego pochodzenia.** Najprawdopodobniej skala zjawiska dotyczy wszystkich prawników zagranicznych w Polsce, niejedynie tych wpisanych na oficjalne listy.

Odczucia przedstawicieli izb okręgowych są zbieżne z wynikami analizy. Rozmówcy podkreślają, że zdecydowana większość znanych im i aktywnych prawników zagranicznych to właściwie są Polacy, którzy uzyskali kwalifikacje zawodowe poza granicami kraju. Obecnie zaś wrócili do Polski i tutaj praktykują jako prawnicy zagraniczni. Sytuacja taka jest najbardziej widoczna pośród jurystów pochodzących z krajów europejskich. Oczywiście dominują tutaj Niemcy i Brytyjczycy, z racji dużych fal polskiej emigracji przez ostatnie dziesięciolecia. Ważnym czynnikiem jest również studiowanie prawa przez Polaków na cenionych brytyjskich i niemieckich uniwersytetach. Szczególnie zaś duży wpływ na zwiększenie się liczby zagranicznych prawników niemieckich pochodzących z Polski jest działalność polsko-niemieckiego uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą. Na tej uczelni polscy prawnicy uzyskują niemieckie kwalifikacje zawodowe, które czasami realizują w Polsce, działając jako niemieccy prawnicy zagraniczni („*Coś dla przyszłych polsko-niemieckich prawników*”; *Okiem studenta polsko-niemieckich studiów prawniczych*, 2017; *Uniwersytet Europejski Viadrina we Frankfurcie nad Odrą*; Kapusta, 2014).

Prawnicy pochodzący z krajów pozaeuropejskich zazwyczaj mają obce pochodzenie. Niewielu Polaków zamieszkało i zajmuje się zawodowo prawem w krajach arabskich, Meksyku czy Argentynie. Również z racji dużych odległości trudno jest świadczyć takie usługi. Z tych krajów pochodzą zazwyczaj obcokrajowcy, którzy przybyli do Polski na potrzeby obsługi prawnej jakiejś inwestycji czy kontraktu.

Zauważalna liczba prawników polskiego pochodzenia ze Stanów Zjednoczonych to także jedno z następstw polskiej emigracji do tego kraju. Należy pamiętać, że polska tożsamość kulturowa prawników z USA ma inne oblicze, niż polskich prawników europejskich. W Stanach Zjednoczonych łączność z Polską jest niewielka i ma charakter specyficzny, stąd lepiej mówić o prawnikach polonijnych, niż polskich prawnikach. Należy również zauważyć, że w przypadku prawników zagranicznych pochodzących z Ukrainy, Rosji i Litwy trudno jest określić ich tożsamość kulturową i pochodzenie. Z racji istnienia dużej polskiej diaspory w tych krajach oraz przenikania się kultur Polski i tamtych krajów (szczególnie w okręgu wileńskim i sołecznickim, na zachodniej Ukrainie i w niektórych okręgach syberyjskich), ich pochodzenie ma bardziej skomplikowany charakter, niż w przypadku prawników zagranicznych pochodzących z innych krajów Europy.

Wygląda na to, że rzeczywistość prawników zagranicznych w Polsce jest inna niż mogłoby się wydawać. Prawnicy zagraniczni nie okazują się przeciętnymi niemieckimi *Rechtsanwaltern*, brytyjskimi *solicitorami*, czy hiszpańskimi *abogados*. W zdecydowanej większości są to Polacy, którzy z różnych powodów wyjechali za granicę. Tam uzyskali zagraniczne kwalifikacje zawodowe. Obecnie wracają do Polski jako swoiści zawodowi repatrianci. Rzeczywista skala prawdziwych prawników zagranicznych w Polsce jest minimalna.

Prawnicy niemieccy

Liczba zagranicznych prawników niemieckich w Polsce jest znaczna. Dotyczy to zarówno prawników wpisanych na listy zagranicznych jurystów, jak i tych wpisanych na listy polskich adwokatów i radców prawnych oraz pracujących w Polsce mniej oficjalnie. **Wystarczy jedynie zauważyć, że na 195 prawników zagranicznych zarejestrowanych w Polsce 46 jest oznaczonych jako prawnicy niemieccy. W przypadku zaś kolejnych 43 istnieje taka możliwość** (brak odpowiedniego oznaczenia w danych statystycznych oraz niemiecko brzmiące nazwiska).

Niemcy są zauważani zarówno na salach sądowych, jak też w życiu codziennym izb i otoczeniu biznesu. Jest to jedyna grupa prawników zagranicznych, która w pełni i na stałe jest aktywna w Polsce. Sprzyja temu oczywiście pograniczność Polski i Niemiec, duży odsetek Polaków w Niemczech i coraz większa liczba Niemców w Polsce, zaszłości historyczne, szczególnie na ziemiach zachodnich, duża liczba operacji gospodarczych pomiędzy Polską i Niemcami, ułatwiony transport na linii wschód–zachód oraz ciągły napływ operacji transgranicznych, zazwyczaj w pasie przygranicznym. Co istotne, przedstawiciele izb adwokackich i radcowskich lokują sporą grupę prawników niemieckich szczególnie na zachodzie Polski i częściowo na południowym zachodzie oraz w Warszawie. W tych częściach Polski skupiają się niemieckie interesy gospodarcze, niemieccy imigranci i autochtoni, a swoje stałe lub tymczasowe siedziby zawodowe mają Rechtsanwalterzy (*Hanna Dmochowska, 2011; Kucharczyk & Łada, 2020*).

Niemcy - nie opłaca się otwierać kancelarii w dwóch krajach

Niemcy - wiele nieoficjalnych prawników

Niemcy - ważna znajomość obu języków

Niemcy - podwójne kancelarie - Berlin i Szczecin, Słubice i Frankfurt

Niemcy - jedynie pojedyncze czynności

Niemcy - sprawy przygraniczne

Niemcy - sprawy rodzinne - prawnik musi być na miejscu

39. Charakterystyczne cechy niemieckich prawników zagranicznych w Polsce

Dziekani i członkowie rad podkreślają, że dość dynamicznie przybywa Niemców wpisujących się na polskie listy adwokackie i radcowskie. Zjawisko dotyczy szczególnie intensywnie Wrocławia, Poznania, Szczecina, Katowic oraz Warszawy, gdzie coraz częściej spotyka się prawnicze firmy polsko-niemieckie. Niemiecki *Rechtsanwalt*, czasami także niemiecki prawnik bez tytułu zawodowego, wchodzi w alians z polskimi adwokatami i radcami prawnymi. Zakładają w Polsce spółkę, świadcząc usługi pomocy prawnej, zazwyczaj w sprawach gospodarczych. Niemiec niewpisany na polskie listy korzysta z zawodowej podmiotowości Polaków, pracując na zapleczu jako *in-house*. Czasami wspólnicy dzielą się obowiązkami – Polak występuje w polskich sądach i urzędach, zaś Niemiec przed niemieckimi. Taka forma działalności wyraźnie popularyzuje się w zachodniej Polsce, przy czym niewielu niemieckich prawników tak pracujących posiada wpisy na polskie adwokacko-radcowskie listy lub listy prawników zagranicznych. Spotyka się także sytuacje, kiedy prawnik niemiecki występuje w Polsce lub uczestniczy w negocjacjach bez posiadania wpisu na polskie listy i bez współpracy z polskimi jurystami. Są to sytuacje rzadsze, lecz zyskują na znaczeniu.

Przedstawiciele ORA i OIRP zauważają, że niemieccy prawnicy pracujący w Polsce niezbyt chętnie zakładają własne kancelarie w Polsce lub wchodzi w różnego typu alianse z Polakami. Oficjalne i nieoficjalne kancelarie, spółki i firmy prawnicze – mimo że ich przybywa – tworzą niszę. Indywidualnie prawnicy niemieccy wskazują, że wolumen spraw polsko-niemieckich jest wciąż niewielki, stąd nie otwiera się kancelarii w Niemczech i jej filii w Polsce. Jedynie przy znaczącej ilości spraw transgranicznych powstają porozumienia polsko-niemieckie. Niemiecki prawnik mający sprawy w Polsce zazwyczaj operuje bezpośrednio z Republiki Federalnej, podobnie rzecz odbywa się w drugą stronę. Łatwość komunikacji na odległość i transportu między-

państwowego oraz niższe koszty prowadzenia aktywności przez Niemców w Polsce tłumaczą brak własnych firm prawniczych po drugiej stronie Odry – posiadanie dwóch siedzib jest zazwyczaj zbyt kosztowne, przy małej ilości spraw.

W pojedynczych przypadkach o charakterze typowo przygranicznym prawnicy polscy i niemieccy decydują się na zakładanie firm międzynarodowych. W miejscowościach takich jak Słubice i Frankfurt, Zgorzelec i Gorlitz stosunki społeczne i kulturowe przenikają się na co dzień, co dotyczy także świadczenia usług prawniczych i pomocy prawnej. Jest przecież rzeczą normalną, że ktoś, kto mieszka np. w Słubicach, chodzi do szkoły czy pracuje we Frankfurcie (*Jańczak i in., 2010, s. 37–101; Zenderowski & Brzezińska, 2014, s. 174–181*). W takich miejscach przybywa właśnie firm prawniczych polsko-niemieckich.

Zazwyczaj w takim wypadku prawnik niemiecki na równi z prawnikiem polskim zajmują się lokalnymi sprawami po obu stronach granicy, uzupełniając się w materii bardziej skomplikowanej. Działają lokalnie, nie zaś w perspektywie międzynarodowej, chociaż z powodu usytuowania zajmują ich sprawy transgraniczne. Ilość takich ścisłych aliansów wzrasta, na co duży wpływ mają też polsko-niemieckie studia prawnicze na Uniwersytecie Viadrina we Frankfurcie nad Odrą. Dzięki tej edukacyjnej inicjatywie oba narody integrują się, poznając na równi prawo polskie i niemieckie:

Spotykamy się natomiast często z działaniem w drugą stronę, mianowicie ze zgłoszeniem prawników niemieckich informujących o tym, że zamierzają prowadzić postępowania w Polsce. To się zdarza kilka razy w ciągu roku. I to są zwykle prawnicy, którzy władają językiem polskim, no bo przecież bez władania językiem polskim to by była bariera nie do pokonania. My prowadzimy oczywiście taki rejestr [...]. Wydaje mi się, że Polska jest bardziej otwarta na działalność prawników zagranicznych, niż np. Niemcy, stąd też prowadzimy rejestr tylko takich prawników i nie mamy możliwości żadnej, żeby odmówić pracy takiemu adwokatowi niemieckiemu w Polsce. Ja nie pamiętam, ilu takich prawników jest. Ja w tym roku spotkałem się chyba z czterema takimi informacjami, że któryś z konkretnych prawników niemieckich – to są zwykle prawnicy przygraniczni – będzie prowadzić konkretne sprawy w Polsce. **ORA Jelenia Góra**

Niewątpliwie specjalny status w relacjach przygranicznych polsko-niemieckich ma Berlin i Szczecin. Te dwa nieodległe od siebie miasta są silnymi ośrodkami gospodarczymi i demograficznymi. W aspekcie gospodarczym mają także charakter przygraniczny. W aglomeracji berlińskiej mieszka wielu Polaków, działa wiele przedsiębiorstw polsko-niemieckich, co oznacza większy udział polsko-niemieckich prawników (*Gandziarowska, 2006*). O ile zauważa się dość sporą grupę prawników polskich i polskiego pochodzenia w Berlinie, o tyle w drugą stronę wygląda to inaczej, z racji znacznie mniejszej siły gospodarczej stolicy Pomorza Zachodniego (*Madejski; Transgraniczne planowanie przestrzenne, 2013, s. 75–82*). Polscy prawnicy w Berlinie posiadają nawet własne stowarzyszenie (prawników polsko-niemieckich) (*Forum der Begegnung deutscher und polnischer Juristen*), natomiast Niemców w Szczecinie prawie nie widać. Z pewnością jednak sprawy gospodarcze przygraniczne nie

wymagają bezpośredniego kontaktu z prawnikiem, jak w przypadku spraw klientów indywidualnych, a zatem istnienie polsko-niemieckich kancelarii w Berlinie i ich filii w Szczecinie jest uzasadnione. Nie zdarza się to często – zazwyczaj polscy prawnicy mają podpisane porozumienia o współpracy z Niemcami, lecz w samych Niemczech (zwłaszcza w Berlinie) widać szereg polsko-niemieckich inicjatyw z zakresu pomocy prawnej.

W Szczecinie jest akurat taka sytuacja, że my mamy kilku takich radców prawnych i adwokatów też, którzy, wskutek tego, że kończyli Uniwersytet Viadrina – w Słubicach i we Frankfurcie – mają uprawnienia Rechtsanwältów i radców prawnych bądź adwokatów, i oni prowadzą takie podwójne kancelarie, na przykład w Berlinie i w Szczecinie. I mamy takiego prawnika zagranicznego też na liście w izbie, który też ma uprawnienia niemieckiego prawnika, i też prowadzi kancelarię w Berlinie. Jako prawnik zagraniczny jest wpisany na listę u nas i prowadzi kancelarię w Szczecinie. **OIRP Szczecin**

Bez względu na absolutne liczby, ich odsetek wyraźnie wskazuje na fakt, że dawne tereny Rzeszy Niemieckiej zachowały swój proniemiecki charakter. Jak podkreślają przedstawiciele rad OIRP i ORA dodatkowo migrację prawników niemieckich do Polski powodują: dobre skomunikowanie poprzez autostradę A4, liczne sprawy przygraniczne oraz rozrzucenie członków wielu rodzin w Polsce i Niemczech. Autostrada biegnąca przez Wrocław, Opole i Katowice generuje sporo spraw związanych z ruchem samochodowym i branżą transportową na styku Polski i Niemiec. Stąd też wielu prawników polskich i niemieckich wybiera te specjalności. W związku z wyludnianiem się wschodnich landów niemieckich, pewna grupa Polaków osiada na wschodzie Brandenburgii czy Saksonii, co też przekłada się na liczebność spraw prawnych polsko-niemieckich. Dodatkowo sprzyjają temu bliskie relacje Ślązaków ze swoimi krewnymi mieszkającymi w RFN (*Hanna Dmochowska, 2011; Szymeja, 2013, s. 175–186; Nowosielski, 2012*).

Polscy prawnicy podkreślają, że ogromna liczba Niemców podejmuje tymczasowe, pojedyncze czynności w polskich instytucjach i sądach. Jeszcze większa liczba Niemców uczestniczy w rozmowach czy negocjacjach biznesowych. Przyjeżdżają oni bezpośrednio z Niemiec. Nierzadko są to prawnicy polskiego pochodzenia. Większość szczecińskich, poznańskich i wrocławskich adwokatów i radców prawnych zajmujących się sprawami gospodarczymi lub rodzinnymi miało w swojej karierze do czynienia z *Rechtsanwalt*em. Jednak bardzo rzadko takie kontakty są utrwalane i przemieniane we wspólną pracę. Większość osób i firm niemieckich obecnych w Polsce zleca pomoc prawną bezpośrednio polskiemu juryscie, który orientuje się w zawiłościach polskiego prawa lepiej niż nawet „polski” Niemiec. Niemcy oczekują od Polaków dobrej jakościowo asysty prawnej, z której są zazwyczaj bardzo zadowoleni. Prawnicy niemieccy mają często za zadanie współpracę, nadzór i kontrolę polskich podwykonawców. Sytuacja taka dotyczy głównie spraw gospodarczych.

Od momentu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej i większego otwarcia się na Niemcy zauważa się wzrost spraw rodzinnych na linii Polska–Niemcy. Część

Polaków wyjeżdżających zmuszona jest unormować stosunki małżeńskie i relacje z dziećmi w ujęciu transgranicznym. Coraz częściej zdarza się, że ojciec mieszka po zachodniej, zaś matka z dzieckiem po wschodniej stronie rzeki, lub na odwrót. To powoduje wzrost spraw rodzinnych: rozwodów, ustalania kwestii opieki czy kontaktów nad dzieckiem, jakie trafiają do prawników zarówno w Polsce, jak i w Niemczech (*Boutjangout, 2012; Metzner, 2014*).

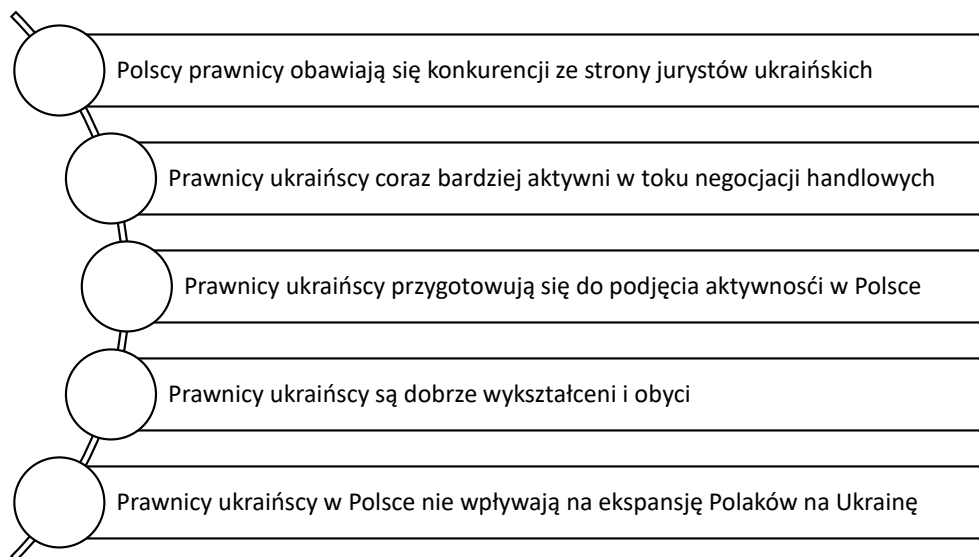
Powoli wykształca się niewielka grupa specjalistów z zakresu prawa rodzinnego polskiego i niemieckiego. Są to często absolwenci prawa na uniwersytecie we Frankfurcie. Z racji konieczności osobistego angażowania się w sprawy rodzinne, pomocy prawnej czy szerzej: życiowej, tacy prawnicy zajmują się na równi tą samą sprawą po obu stronach granicy, czasami przy pomocy partnerów z kancelarii w drugim kraju. Grupa specjalistów polsko-niemieckich z zakresu spraw rodzinnych, podobnie jak tych od spraw gospodarczych, dopiero się wykształca. Ponieważ międzynarodowe stosunki międzyludzkie i biznesowe cechuje spora dynamika i elastyczność, szybko przybywa polsko-niemieckich prawników wyspecjalizowanych w tych dwóch typach spraw.

Prawnicy ukraińscy

Otwarcie Ukrainy na Europę zmieniło polską codzienność. Ukraińscy pracownicy, studenci i rezydenci widoczni są niemal wszędzie. Przybywa też ukraińskich przedsiębiorców, pracowników, a w ślad za tym i prawników. Towarzyszy temu znaczne ożywienie wymiany gospodarczej pomiędzy naszymi państwami. Przemieszczająca się ludność i biznes nierzadko potrzebują asysty prawnej, najlepiej w osobie swojego krajana, który znakomicie zna prawne warunki polskie. W ten sposób formuje się grupa prawników ukraińskich, którzy praktykują w Polsce (*Konieczna, 2000; Lesińska i in., 2012; Lubicz-Miszewski, 2018*).

Można zauważyć, że coraz więcej polskich adwokatów i radców prawnych ma ukraińskie pochodzenie. Przybywa także magistrów prawa pochodzenia ukraińskiego i w konsekwencji praktykujących prawników bez pełnych prawniczych kwalifikacji zawodowych. Przyjmuje się, że liczba Ukraińców w Polsce będzie wzrastała. Jednak w przeciwieństwie do unijnych prawników zagranicznych, liczba uznanych w krajach UE prawników ukraińskich pozostanie ta sama. To zaś za sprawą trudnych procedur uznawania kwalifikacji zawodowych (*Baranowska, 2012b; Kosyło, 2004*).

Udział prawników ukraińskich w Polsce będzie zależał od liczebności obywateli Ukrainy w Polsce i ich aktywności gospodarczej. Jak na razie, odnotowuje się wzrostowy trend, który pociągnie za sobą ożywienie usług ukraińskich jurystów nad Wisłą. Przecież prawnicy muszą obsługiwać coraz większą ilość polsko-ukraińskich spraw rodzinnych i gospodarczych. Do tego prawnicza praktyka na Ukrainie i w Polsce wymaga specyficznych umiejętności społecznych i kulturowych, których może brakować prawnikom zachodnioeuropejskim. Właściwie jedynie Ukraińcy odnajdują się jakoś w rzeczywistości społecznej i prawnej swojego kraju. Żyjąc zaś w Polsce, są w stanie zrozumieć i ten kraj.

40. Charakterystyczne cechy ukraińskich prawników w Polsce

Przedstawiciele izb adwokackich i radcowskich zauważają, że młodzi ukraińscy prawnicy są bardzo ambitni, rzutcy i zmotywowani do pracy. Podkreśla się, że mają nad Wisłą znacznie lepsze perspektywy niż nad Dnieprem. Łączenie zaś praktyki polskiej z ukraińską jest znakomitą niszą do zagospodarowania, szczególnie w sprawach biznesowych i rodzinnych oraz w zakresie implementacji prawa Unii na Ukrainie. Z roku na rok coraz więcej wyższych uczelni zaprasza na studia prawnicze Ukraińców, co może zwiększyć ich obecność w Polsce (*Gomółka, 2016, s. 85–98; Michno, 2018, s. 318–344*).

Póki co, w Polsce praktykuje kilkunastu ukraińskich jurystów, z których tylko dwóch jest wpisanych na listy prawników zagranicznych. Właściwie jedynie czworo z nich prowadzi bieżącą, stałą praktykę. Obecnie prawnicy pochodzący bezpośrednio z Ukrainy są tylko sporadycznie w Polsce, zazwyczaj podczas wstępnych spotkań biznesowych. Szczególnie adwokaci lwowscy oraz ich koledzy z innych ośrodków zachodniej Ukrainy rozważają pomysł praktykowania w Rzeszowie, Lublinie czy Przemyślu. W tym celu kontaktują się z przedstawicielami polskich izb adwokackich i radcowskich. Polacy także czasami odwiedzają Ukraińców za granicą. Nie są to duże inicjatywy – jak na razie, pojedyncze polskie firmy prawnicze utrzymują stałe relacje partnerskie z ukraińskimi specjalistami (*Iryna Myzyna, 2021; Kancelaria Adwokacka Adwokat Galina Gajda, 2021; Oxana Piątkowska, 2021; Kosyło i Partnerzy, 2021; List of attorneys, notaries and translators – Poland in Ukraine, 2021*).

Polscy doświadczeni prawnicy, szefowie firm i kancelarii prawniczych wysoko cenią młodych Ukraińców. Uważają ich za osoby dobrze wykształcone i zmotywowane,

często bardziej elastyczne i chętne do pracy, niż młodzi prawnicy polscy. Niemniej dla polskich pracodawców rynek ukraiński nie jest perspektywiczny i nie planują oni rozwijania swojej specjalistycznej działalności w Ukrainie. Niekiedy odnoszą się z pewną rezerwą do Ukraińców jako osób trwale obecnych w polskiej prawniczej rzeczywistości. Sytuacja może ulec zmianie. W przeciągu najbliższych kilku lat, nastąpi wzrost liczby polskich adwokatów i radców prawnych pochodzenia ukraińskiego, którzy ukończyli studia w Polsce. Wówczas zagospodarują polsko-ukraińską niszę na potrzeby transgranicznych usług prawniczych.

Chwilami miałam wrażenie, że są lepiej przygotowani, wykształceni od naszych kolegów. Posługują się swobodnie językami obcymi, mają duże wyobrażenie o świecie, o prawie. To nie jest kwestia tego, jak to prawo jest stosowane. Poznawali nasze kancelarie, jak my pracujemy. Dużo rzeczy im się podobało, ale to nie są ludzie, jakby się nam wydawało, z zaścianka. **ORA Bydgoszcz**

Mam aplikantkę Ukrainkę, która ukończyła studia prawnicze na UJ. Dotychczas występuje, ona reprezentuje Ukraińców w Polsce. Ona tu [...] zaczęła od... drugiej klasy ogólniaka. Potem poszła na Jagiellonkę. Nie wyczuję w ogóle u niej akcentu, bo ona jest polskiego pochodzenia, przyjechała z rodzicami. Ma męża, który jest stomatologiem. Wiem, bo dzwonią z policji czy proszą ją, żeby przyszła tłumaczyć, jak mają problemy, czy do prokuratury. Ja jej mówię cały czas, żeby ona to wykorzystała. Bo ja mam sporą grupę klientów, którą obsługuję, i po prostu nie widzę potrzeby rzucania się na to. Natomiast dla niej to jest szansa i ona robi coś w tym kierunku, coś działa. Ale jak ją przyjmowałem, to nie wiedziałem, że ona ma przeszłość. Jak przyszła do mnie, to po prostu przyjąłem ją, bo akurat chciałem przyjąć aplikanta, a ona była po Jagiellonce, zresztą bardzo dobrze skończyła Jagiellonkę, z wyróżnieniem. **ORA Opole**

Podsumowując, z roku na rok przybywa prawników zagranicznych w Polsce, głównie z krajów Unii Europejskiej. Pośród nich zwiększa się grupa Ukraińców. Znakomita większość prawników praktykujących w Polsce robi to nieoficjalnie. Jedynie garstka z nich uzyskuje wpisy na listy prawników zagranicznych lub wpisy na listy polskich adwokatów i radców prawnych. Najwięcej z nich pochodzi z Niemiec. Wraz ze wzrostem migracji międzypaństwowych, rozwojem wzajemnych powiązań gospodarczych oraz otwartością prawa Unii Europejskiej prawników zagranicznych będzie w Polsce przybywać. Ponieważ sektor usług prawniczych działa na zasadach wolnego rynku, sytuacja tych prawników i ich pochodzenie jest odbiciem wewnętrznych relacji gospodarczych i społecznych Polski z innymi krajami. Przyszłościowy wydaje się wschodni kierunek migracji prawników, w tym nawet tak egzotyczny jak chiński. Jednak w przeciągu najbliższych kilku lat prawnicy pochodzący z Ukrainy i Niemiec będą dominować w gronie prawników zagranicznych w Polsce.

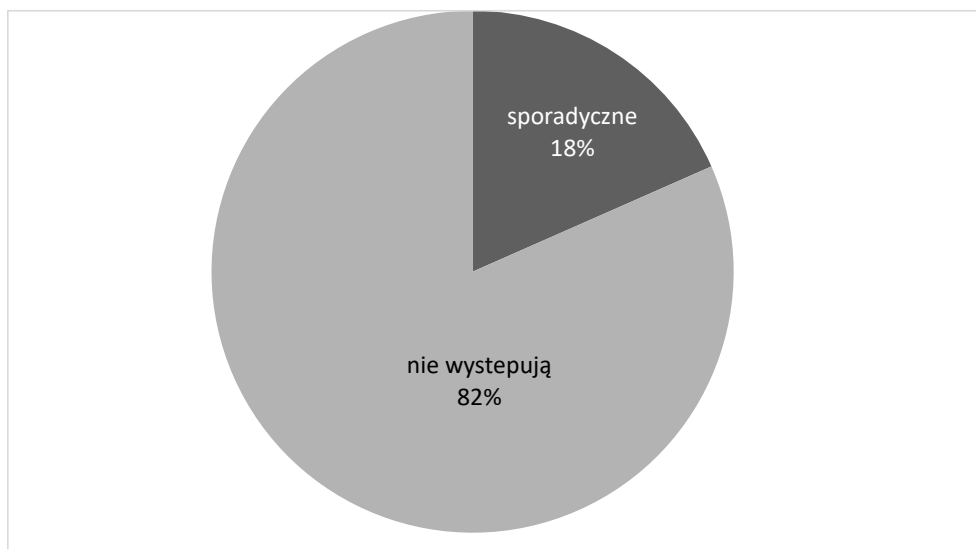
Aktywność w Polsce

W instytucjach wymiaru sprawiedliwości, urzędach, podczas rozmów i negocjacji, przygotowywania umów i spotkań towarzyskich w izbach praktycznie nie spotyka się prawników zagranicznych. Zbyt rzadko praktykują na zewnątrz swoich kancelarii, zbyt rzadko przyjeżdżają do Polski, zbyt rzadko integrują się z polskimi prawnikami i instytucjami publicznymi. Zazwyczaj wyręczają się swoimi polskimi kolegami, samemu pracując na zapleczu firm prawniczych lub podejmując aktywności w formie doradztwa, lub na odległość.

Mała liczba prawników zagranicznych w Polsce oraz ich marginalny udział w życiu prawniczym zwraca uwagę rodzimych specjalistów. Ponad 80% polskich prawników podkreśla, że nigdy nie miało kontaktów zawodowych z tymi zagranicznymi. Dotyczy to także spotkań towarzyskich, szkoleń, rautów i konferencji.

Pozostała część pytaných jurystów stwierdza, że jeżeli prawnicy zagraniczni są spotykani w Polsce, to wyłącznie w trakcie nieoficjalnych rozmów, rzadziej negocjacji. Niektórzy mieli do czynienia z pismami pisanymi przez „obcych” specjalistów. Na sali sądowej lub w urzędzie prawnika zagranicznego prawie w ogóle się nie spotyka.

Odnotowuje się pojedyncze sytuacje, w których prawnik zagraniczny reprezentuje jakiegoś klienta. W większości tych przypadków jest on drugim pełnomocnikiem klienta zagranicznego, gdyż pierwszym jest zawsze Polak. Jego zadanie polega więc na byciu kontrolerem, doradcą i łącznikiem polskiego jurysty z klientem. Tego typu sytuacje podwójnej reprezentacji należą jednak do rzadkości. W równie odosobnionych wypadkach prawnicy zagraniczni polskiego pochodzenia, na stałe pracujący w Polsce, reprezentują zagranicznego klienta w sądzie. Co do zasady, prawnicy zagraniczni nie

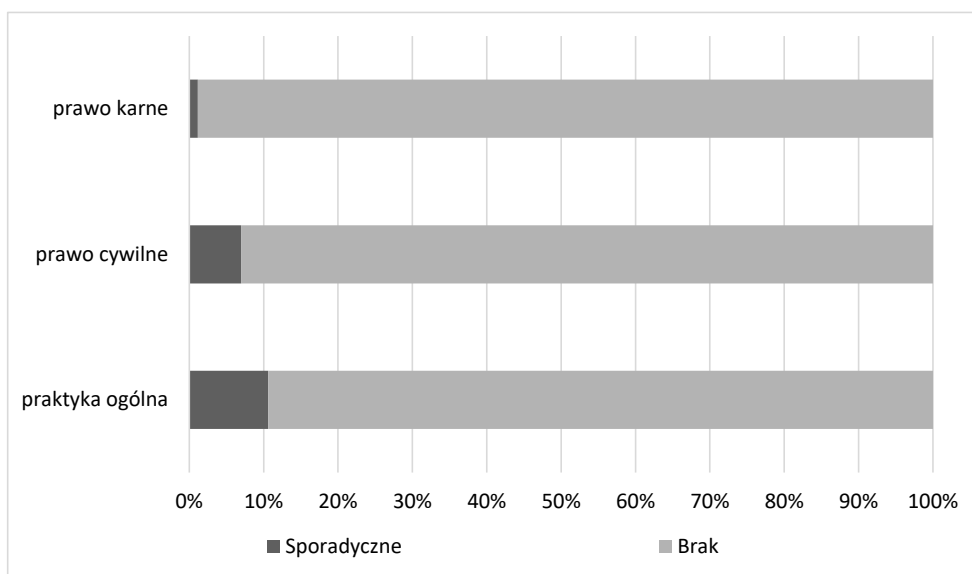
41. Kontakty polskich prawników z zagranicznymi

występują w polskich sądach i innych instytucjach, przez co umykają uwadze polskich adwokatów i radców prawnych. Nie integrują się z polską palestrą nawet wówczas, kiedy pracują tu na stałe.

Jako przeciwnika procesowego nie, ale podczas robienia takich transakcji dużych, kiedy miałem obsługiwać jakby przejmowanie polskiego przedsiębiorstwa przez koncern, który był zagraniczny, to ci – oprócz polskiej kancelarii, którą wynajęli do tego – przysłali swoich prawników, którzy jakby w całości o to badali. Jakiś tam mieliśmy kontakt i tak to wszystko wyglądało. **OIRP Wrocław**

Na sali sądowej nigdy nie spotkałam prawnika zagranicznego, bo oni nie wykonują u nas zawodu jako tako, nie uczestniczą w procesach sądowych. Są to bardzo rzadkie przypadki. Znam Francuzów, którzy pracują w Polsce, są adwokatami, natomiast nigdy nie widziałam ich w sądzie. Na przykład uczestniczą w negocjowaniu transakcji, kierują działami prawnymi, ale do sądu nie chodzą. W tym zakresie jest łatwiej niż w zakresie sądowym. **OIRP Toruń**

Można stwierdzić, że polscy adwokaci i radcowie prawni prawie nie współpracują z prawnikami zagranicznymi praktykującymi w Polsce. Sytuacja taka dotyczy każdego typu spraw. Wydawałoby się, że w sprawach rodzinnych i gospodarczych aktywność ta będzie wyższa. Są to przecież sprawy coraz częściej o charakterze transgranicznym i ponadkrajowym. Polscy juryści wskazują jednak, że współpraca z prawnikami zagranicznymi nawet w tych dziedzinach prawa ma znaczenie marginalne. Sprawy karne – jako te obarczone dużą odpowiedzialnością – nie są ich domeną, stąd zupełnie się ich nie podejmują.

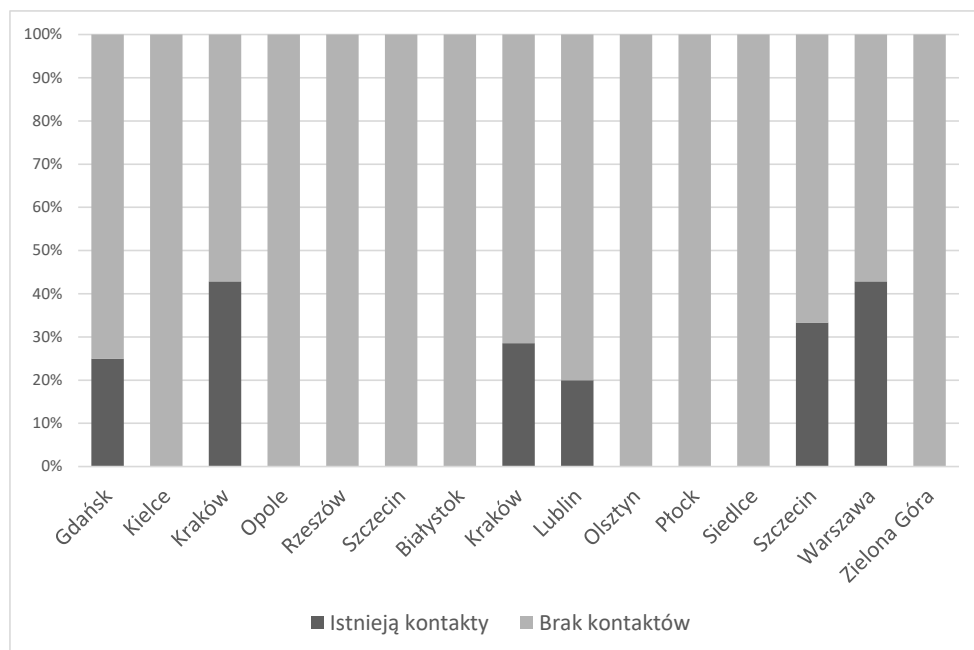

42. Kontakty zawodowe polskich prawników z zagranicznymi partnerami wg specjalizacji

Brak kontaktu polskich prawników z zagranicznymi kolegami jest znamieny, bez względu na specjalizację i dziedzinę prawa. Wiadomo jednak, że większość prawników zagranicznych swoje polskie interesy prowadzi w największych miastach, szczególnie w Warszawie. Mogłoby się więc wydawać, że tam dochodzi do częstych interakcji polskich prawników z zagranicznymi. Jak wskazują polscy radcowie prawni i adwokaci, w tych kilku największych miastach prawnicy zagraniczni faktycznie bywają obecni w publicznej przestrzeni prawniczej, w sądach i innych instytucjach. Dotyczy to szczególnie prawników zagranicznych polskiego pochodzenia, na stałe praktykujących nad Wisłą. Czasami uczestniczą oni w spotkaniach towarzyskich i nawiązują interakcje z polskimi jurystami.

Skala tych aktywności jest wciąż niewielka. Dotyczą wyłącznie spraw z elementem zagranicznym, praktycznie nigdy typowo krajowych. W większości wypadków prawnicy zagraniczni występują w roli jednego z pełnomocników strony, współpracując blisko także ze swoimi polskimi partnerami prawnikami.

Znakomita większość członków ORA i rad OIRP stwierdziła, że w ich samorządach regionalnych nie ma żadnych prawników zagranicznych. Regionalni adwokaci i radcowie prawni nie spotykają się w swojej pracy zarówno z tymi wpisanymi na listy prawników zagranicznych, jak też działającymi nieoficjalnie na terenie danej izby regionalnej. Nadto pośród lokalnych licencjonowanych prawników nie ma jurystów pochodzenia obcego, którzy są wpisani na podstawowe listy adwokacko-radcowskie.

43. Kontakty zawodowe polskich prawników z prawnikami zagranicznymi wg siedzib ORA i rad OIRP

Jak wykazały badania jedynie w sześciu miastach zauważa się jakiegokolwiek kontakty zawodowe polskich adwokatów i radców prawnych z prawnikami zagranicznymi.

Przekonanie co do nieobecności zagranicznych prawników na danym terenie jest zatem powszechne. Praktycznie każdy członek rady w większym lub mniejszym stopniu podziela tę opinię. Dzieje się tak nawet wówczas, kiedy z oficjalnych danych wynika, że na liście prawników zagranicznych prowadzonej przez daną izbę figurują prawnicy zagraniczni. Najprawdopodobniej w wielu przypadkach wpisy te – dokonane wiele lat temu – pozostają fikcją. Dawni prawnicy nie są już aktywnymi działaczami izb, a także widocznymi w terenie specjalistami. W izbach nie istnieją także kluby, grupy i komisje prawników zagranicznych lub spraw zagranicznych, które mogłyby w jakimś stopniu stymulować ich działania w regionalnym samorządzie. Wyjątek stanowi jedynie Koło Prawników Zagranicznych przy ORA w Warszawie. Brak takiej aktywnej działalności wpływa na opinię członków rad na temat reprezentacji prawników zagranicznych na ich terenie.

Pewna część przedstawicieli regionalnych prawników nie wie nic na temat prawników zagranicznych w swoim otoczeniu, zakładając jednak, że mogą oni ewentualnie działać w Warszawie. Z pewnością spora część interlokutorów wiąże znaczną reprezentację prawników zagranicznych w Warszawie z dużą liczbą transakcji gospodarczych jakie są tam zawierane. Świadomość ogólnej siły miasta stołecznego, gdzie znajdują się liczne siedziby międzynarodowych korporacji prawniczych i organy rządowe, zapewne umacnia ich w tym przekonaniu. Jednak większość prawników pracujących w międzynarodowych korporacjach prawniczych nie posiada polskiej licencji prawniczej, stąd muszą współpracować z polskimi prawnikami. Zazwyczaj jako *in-house lawyers*.

Z drugiej strony, jedynie część przedstawicieli regionalnych środowisk prawniczych posiada jakąkolwiek, najczęściej szcątkową wiedzę na temat stołecznych prawników zagranicznych. Stąd powołują się na informacje zasłyszane i niedokładne. Należy sądzić, że faktyczna skala działalności prawników pozakrajowych w Warszawie nie jest znana na prowincji. Niemniej takie domysły i opinie często pokrywają się z rzeczywistością. Przecież właśnie w Warszawie praktykuje aż trzy czwarte prawników zagranicznych działających w Polsce.

W ramach sieciówki bardzo często, bo przecież są niektóre spółki potężne, obsługiwane przez określone kancelarie sieciowe. Bo przecież wiadomo, że spółki francuskie w dużej części są obsługiwane przez prawników zagranicznych z Francji i to jest naturalne, dlatego że w zasadzie ten klient jest pozyskiwany w Paryżu. I ci, którzy tutaj prowadzą interesy, korzystają z usług tych kancelarii, które funkcjonują w tej sieci. Ale to są duże kancelarie, które mają swoje siedziby wyłącznie w Warszawie. **OIRP Lublin**

Mamy wniosek, [który] rozpatrujemy teraz, adwokata ze stanu Nowy Jork. Chce się tutaj wpisać, bo po prostu jest związany emocjonalnie, aczkolwiek wykonuje zawód w Warszawie w bardzo dużej kancelarii. **OIRP Lublin**

Częstą formą pracy prawników zagranicznych w Polsce jest towarzyszenie zagranicznym kontrahentom w sprawach handlowych. Zazwyczaj są członkami zespołu prawnego dużej firmy i stanowią łącznik pomiędzy sprawami polskimi i zagranicznymi. Jak wiadomo, obcokrajowcy bardziej ufają swoim prawnikom, którzy posługują się właściwym im kodem kulturowym, niż Polakom. Jedynie Niemcy są skłonni do rezygnacji z usług własnego specjalisty na rzecz polskiego.

Zazwyczaj zagraniczna firma planująca Polskę interesy, prosi swojego prawnika o nawiązanie kontaktu z polskimi fachowcami od prawa. Następnie wspólnie przygotowują grunt pod negocjacje, rozmowy, umowy. Rzeczywistość prawników zagranicznych w Polsce to sprawy gospodarcze i niesądowe. Dlatego nie dążą do uzyskania wpisu na listy prawników zagranicznych w innym kraju i ciągłego tam pobytu.

Głównie o gospodarcze sprawy na styku firm zagranicznych, czyli czeskich, słowackich i polskich. [...] to się potwierdza, że [...] oni tym się zajmują. **ORA Bielsko-Biała**

Coraz częściej prawnicy polscy spotykają się z korespondencyjną formą działania prawników zagranicznych w Polsce. Oprócz spraw gospodarczych są to kwestie szeroko pojętego prawa cywilnego i prawa rodzinnego. Normą staje się, że prawnik zagraniczny, będący na stałe za granicą, przesyła do polskich prawników, sądów czy instytucji stanowiska formułowane w imieniu swoich zagranicznych klientów. W niektórych sprawach fizyczna obecność pełnomocników nie jest konieczna. W kwestiach gospodarczych dotyczy to przygotowań do podpisania kontraktu a nie głównych negocjacji. Nadsyłane pisma, stanowiska, pozwody są pisane w różnych językach i z różnym zrozumieniem prawa materialnego, procedur i kontekstu sprawy. Dlatego od strony merytorycznej działania korespondencyjne prawników obcych nie zawsze cechuje wysoka jakość. Z pewnością jednak na etapie kontaktów pozasądowych, międzyprawniczych, między firmami, są one przydatne, zwłaszcza gdy językiem komunikacji pomiędzy uczestnikami działań gospodarczych i ich pełnomocnikami jest wspólny język, np. angielski. Również istotnym jest, aby uczestnicy takich rozmów i wymiany korespondencji posiadali podobne doświadczenie i wiedzę prawniczą, bez względu na jej pochodzenie i dogłębność.

Rola prawnika zagranicznego w formie korespondencyjnej nabiera znaczenia w sprawach rodzinnych, szczególnie wówczas, kiedy dzieci i rodzice mieszkają w kilku krajach, zaś sprawa sądowa toczy się w dużym oddaleniu od miejsc pobytu uczestników. Wtedy zdarza się, że działa on korespondencyjnie.

Język, kultura. Dopóki robi się *Mergler and fusions*, *MNA* albo sprawy arbitrażu międzynarodowego, to nie ma żadnego znaczenia, ale jak robimy karne, krajowe, [wtedy] język, kultura, wyczucie, niuanse to jest wszystko... To są narzędzia adwokata. Subtelność przekazu. To się staje problemem i dopiero wiele lat spędzonych w Polsce pozwala przezwyciężyć te bariery, i to nie każdemu adwokatowi. Więc adwokaci wpisani na listę prawników zagranicznych bardzo często nie są adwokatami sądowymi. **ORA Warszawa**

Trudno ustalić, czy prawnik wysyłający swoje stanowiska z zagranicy jest obcym prawnikiem lokalnym, czy już prawnikiem zagranicznym w Polsce. Prawnicy „obcy” fizycznie nie przekraczają granicy, lecz działają lokalnie, np. w Hiszpanii, Anglii czy Norwegii. Tam pozyskują klientów, tam są zarejestrowani, tam praktykują. Konieczność korespondencji z zagraniczną stroną, sądem, urzędem wpisana jest w transgraniczny charakter ich pracy. Tylko pewien element sprawy znajduje się poza terenem ich krajowej jurysdykcji, nie zaś cała sprawa lub ich centrum interesów zawodowych. **Stąd działania korespondencyjne prawników obcych należy klasyfikować jako transgraniczne, nie zaś zagraniczne.** Należy założyć, że w dobie rosnącego znaczenia komunikacji wirtualnych, także urzędowych, ten rodzaj nawiązywania kontaktów z klientami będzie coraz bardziej popularny. Dlatego w przyszłości będzie trzeba ujmować te działania prawników „obcych” jako jedną z form aktywności prawników zagranicznych. Może to zmienić współczesne myślenie o aktywności adwokatów i prawników zagranicznych w innych krajach.

Przedstawiciele rad OIRP i ORA zauważają coraz większe zaangażowanie prawników zagranicznych w sprawy transportowe, przewozowe, drogowe, sprawy kierowców. Szczególnie dziekani rad izb sytuowanych przy autostradzie A4 (wschód–zachód) zauważają, że wraz ze wzrostem liczby obcych kierowców i rozwoju branży transportowej zwiększa się liczba zdarzeń drogowych i spraw transportowych. Wraz z nimi wzrasta liczba prawników zagranicznych reprezentujących kierowców, firmy transportowe i towarzystwa ubezpieczeniowe. Szczególnie w tym ostatnim przypadku zaznacza się udział „obcych” specjalistów. Ta nisza transgranicznych usług prawniczych będzie się rozwijała wraz ze wzrostem wymiany handlowej Polski.

44. Opinie przedstawicieli ORA i rad OIRP dotyczące prawników zagranicznych

Kolejną powszechną opinią polskich prawników odnośnie ich zagranicznych kolegów jest, że zarabiają oni znacznie więcej niż Polacy. Nie można się z nią w pełni zgodzić. Istnieje swoisty mit dobrych warunków pracy i płacy w Warszawie. Jednak prawnicy zagraniczni w Polsce to grupa bardzo niejednorodna, dlatego ich wynagrodzenia również są odmienne. Co do zasady prawnicy zajmujący się sprawami gospodarczymi, spółkami, fuzjami, kontraktami międzynarodowymi zarabiają lepiej od pozostałych. Jest to normą także pośród krajowych adwokatów i radców prawnych. Wszyscy fachowcy praktykujący w Warszawie i w dalszej kolejności w największych miastach zarabiają lepiej, niż prawnicy z mniejszych miejscowości. Wiemy zaś, że prawnicy zagraniczni głównie działają w Warszawie i kilku największych miastach, i szczególnie zajmują się sprawami gospodarczymi. Dlatego też ich zarobki są wyższe od „przeciętnej”. Nie wynika to jednak z ich specjalnego statusu (*Adamski; Nowakowska; Walencik, 2019a*).

Oczywiście, szeroko rozumiani prawnicy zagraniczni posiadają specjalne umiejętności językowe, kulturowe, zdobyte wskutek wykształcenia zagranicznego czy obcym językiem. To wpływa na ich lepszą pozycję na rynku usług i rynku pracy. Dlatego mogą dyktować wyższe stawki wynagrodzeń niż prawnicy bez takich doświadczeń. Jednak są również specjaliści polscy, wyposażeni w tego typu specjalne kompetencje i kwalifikacje, którzy zarabiają lepiej od kolegów o niższych umiejętnościach, mniejszej wiedzy, doświadczeniu. Posiadanie specjalnych kompetencji prowadzi do uzyskiwania wyższych honorariów, tak samo w przypadku Polaków, jak i obcokrajowców.

Niewątpliwie *handicapem* prawników zagranicznych są bliższe osobiste i kulturowe stosunki z klientami zagranicznymi. Podmioty obce znacznie chętniej współpracują z własnymi specjalistami niż obcymi. Sytuacja taka powoduje, że prawnicy zagraniczni aktywni w Polsce są wynagradzani według stawek zagranicznych. Już prosty przelicznik kursów wymiany walut powoduje, że stawka za jego pracę będzie wyższa od polskiej. Za poradę prawną klient zagraniczny nie zapłaci 100 zł, lecz 100 euro, czyli cztery razy więcej niż w Polsce. Dodatkowo w niektórych krajach pozycja społeczna adwokata jest wyższa niż w Polsce, co skutkuje wyższą wyceną jego usług. Nawet przy zdyskontowaniu honorariów względem rynku polskiego te stawki będą wyższe niż w Polsce.

Opinia o wysokości honorariów prawników zagranicznych w Polsce jest zatem tylko częściowo prawdziwa. Wielkość wynagrodzeń nie wynika bezpośrednio ze statusu oficjalnego lub nieoficjalnego prawnika zagranicznego w Polsce, lecz jest kształtowana przez czynniki ekonomiczne. Co prawda, porównując honoraria jurysty pracującego w swojej kilkusobowej kancelarii w Warszawie w sprawach gospodarczych klienta niemieckiego, do stawek indywidualnego adwokata praktykującego w Sanoku, Chełmie czy Zamościu, można uznać, że wynagrodzenie tego pierwszego będzie nawet do 10 razy wyższe. Jednak to, czy jest się obcokrajowcem w Polsce, ma niewielki wpływ na wycenę usług prawniczych. Wycena wartości usług prawników zagranicznych w Polsce jest w głównej mierze dokonywana tak samo, jak polskich (*Chodorowska i in., 2018, s. 40–46, 95–103, 166–175, 201–202; Hardege & Waas, 2008*).

Prawnicy zagraniczni w Polsce to specjaliści w swoich dziedzinach. Polscy prawnicy bardzo wysoko ich cenią. Nie spotykamy się z negatywnymi opiniami na ich temat. Powszechnie uważa się, że prawnicy zagraniczni są najlepsi w sprawach gospodarczych transgranicznych, jak i znakomici w sprawach rodzinnych. Szczególnie wysoką jakość ich usług widać w sprawach z elementem zagranicznym, transgranicznym oraz odbywających się w instytucjach państw obcych. Nadto podczas negocjacji, mediacji, arbitrażu, przy konstruowaniu i egzekwowaniu umów są niezastąpieni – dotyczy to szczególnie prawników brytyjskich, nordyckich i niemieckich. Posiadają szeroki wachlarz miękkich kompetencji, ułatwiających wypracowanie konsensusu i mediacje. Nawet w sprawach *stricte* krajowych daje się zauważyć ich duży profesjonalizm i obycie z polskim prawem, procedurami i kulturą. Jeżeli czegoś nie umieją lub nie wiedzą, to nie angażują się w sprawy krajowe lub robią to wspólnie z polskim prawnikiem.

Wysoka jakość usług prawników niekrajowych ma swoje uzasadnienie. Przecież poza granice rodzimego kraju wyjeżdżają tylko te osoby, które posiadają bardzo dobre kompetencje z zakresu prawa co najmniej dwóch krajów, znajomość języków obcych, obycie i rzetelność. Juryści pracujący dla największych firm i w korporacjach prawniczych, a zajmujący się sprawami gospodarczymi za granicą muszą być najlepszymi z najlepszych.

Członkowie rad OIRP i ORA zauważają także, że z roku na rok nieznacznie przybywa prawników zagranicznych w Polsce. Podkreślają, że największy wzrost odnotowuje się nie tylko w Warszawie i kilku największych miastach (Kraków, Wrocław, Poznań, Śląsk, Trójmiasto), ale także w pozostałych miastach wojewódzkich, w mniejszych miejscowościach, nawet we wschodniej Polsce. Tam spotykamy się głównie z prawnikami niewpisanymi na listy prawników zagranicznych lub wpisanymi na zwykłe polskie listy adwokacko-radcowskie. Poza miastem stołecznym coraz chętniej prawnicy zagraniczni kooperują z polskimi specjalistami, tworząc spółki prawnicze polsko-zagraniczne. Jeszcze częściej powstają firmy prowadzone przez polskiego adwokata lub radcę prawnego, który zatrudnia prawnika zagranicznego niewpisanego na odpowiednie oficjalne listy.

Trzeba zaznaczyć na koniec, że polscy prawnicy nie obawiają się wzmożonej konkurencji ze strony aktywnych cudzoziemców. Nawet ich przyrost liczebny o kilkaset procent nic by nie zmienił. Jest ich zbyt niewiele, zaś liczba spraw międzynarodowych, transgranicznych wzrasta.

Samorządy prawnicze – relacje

Prawnicy zagraniczni pracujący w Polsce powinni odnajdować się w formalnych strukturach polskiej palestry. Zgodnie z prawem Unii Europejskiej i polskim prawem krajowym, każda osoba reprezentująca jakikolwiek podmiot w sądach i innych instytucjach krajowych musi posiadać do tego uprawnienie, czyli musi zostać uznana przez polskie prawo za legalnego pełnomocnika. **Oprócz polskich adwokatów i radców prawnych, pełnomocnikami w pełnym zakresie mogą być także prawnicy**

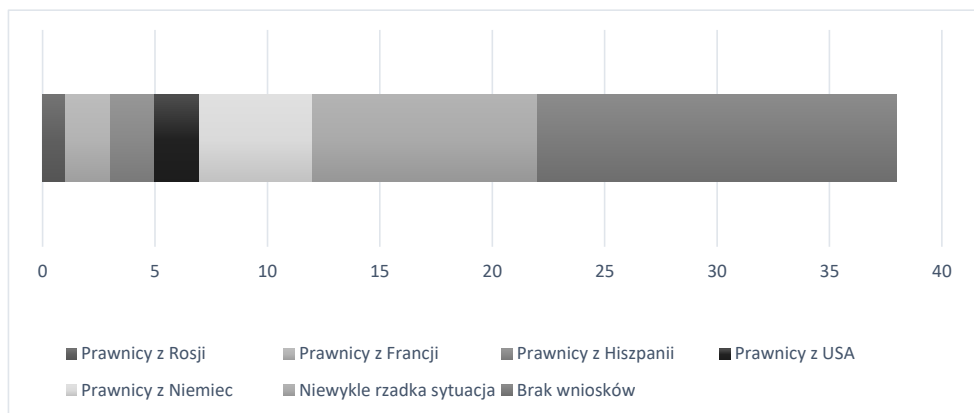

zagraniczni. Mowa tutaj tylko o tych oficjalnie wpisanych na listy prawników zagranicznych prowadzone przez rady OIRP i ORA. Nieoficjalni prawnicy zagraniczni nie mogą kogokolwiek reprezentować w sądach i urzędach. Mogą świadczyć usługi prawnicze np. podczas mediacji, negocjacji, konstruowania umów, w zakresie doradztwa prawnego, lecz nie wobec organów państwowych. Drobnym wyjątkiem jest możliwość wystąpienia w sądzie prawnika zagranicznego, posiadającego prawo wykonywania zawodu w innym kraju UE lub EFTA, okazjonalnie, jednorazowo, tymczasowo. Wówczas nie musi on posiadać wpisu na polskie listy prawników zagranicznych.

Dużą rolę w umocowywaniu prawników niekrajowych do reprezentowania klientów w Polsce odgrywają rady okręgowych izb adwokackich i radcowskich. Wpisują ich na specjalne listy prawników zagranicznych akredytowanych w Polsce, co formalnie umożliwia im wykonywanie zawodu w Polsce i sprawia, że są traktowani na równi z polskimi adwokatami i radcami prawnymi. Oczywiście kandydat, aby uzyskać wpis na taką listę, musi spełnić różne kryteria, m.in. posiadać licencję prawnika, jak i władać językiem polskim (*Tabaszewski, 2017, s. 57–61*). ORA i rady OIRP są odpowiedzialne także za dokonywanie wpisów na listy adwokatów i radców prawnych. Dlatego czasami pośród kandydatów na radców i adwokatów pojawiają się obcokrajowcy, którzy rezygnują z uzyskania wpisu na listę prawników zagranicznych na rzecz uzyskania wpisu na listy adwokacko-radcowskie (*Gawryluk, 2012, s. 164–188; Scheffler i in., 2018, s. 384–477*). Rady okręgowe są również zobowiązane do przyjmowania od prawników zagranicznych, niewpisanych na krajowe listy, zgłoszeń o zamiarze podjęcia tymczasowych czynności prawniczych na terenie odpowiedzialności danej izby.

Przedstawiciele rad izb adwokacko-radcowskich bardzo rzadko mają do czynienia ze zgłoszeniami od prawników obcokrajowców. Wydaje się, że w niektórych izbach wpisy są dokonywane raz na kilka lat. Przypadek ostatniego prawnika zagranicznego bywa czasowo tak odległy, że członkowie rady danej kadencji mogą już go nie pamiętać. Dlatego też zwykli twierdzić, że żaden prawnik niekrajowy nie wnioskuje o dokonanie wpisu na listy prawników zagranicznych lub na listy adwokacko-radcowskie. Sytuacja jest o tyle ciekawa, że w większości izb istnieją osoby wpisane na takie listy. Jak twierdzą przedstawiciele izb w większości przypadków mało aktywne, nieudzielające się towarzysko, wpisane kiedyś na listę i nie świadczące usług na terenie danej izby. Niektórzy dziekani i inni członkowie rad okręgowych twierdzą, że wniosek o wpis na listę prawników zagranicznych stanowi ewenement. Opinie takie dotyczą praktycznie całej Polski, za wyjątkiem izb zachodnich i warszawskich. Tam z takimi wnioskami działacze spotykają się częściej.

Jeżeli jednak już jakiś zagraniczny jurysta składa wniosek o dokonanie wpisu na listę prawników zagranicznych, to jest nim Niemiec, zazwyczaj polskiego pochodzenia. Szczególnie w Katowicach, Opolu, Wrocławiu, Szczecinie i Poznaniu liczba wniosków niemieckich jest zauważalna. Nie zmienia to faktu, że wciąż są to sprawy jednostkowe. Faktyczna liczba prawników niemieckich w Polsce jest zatem znacznie większa niż wnioskodawców. Większość pracuje w Polsce nieformalnie.

45. Odsetek wniosków o wpis na listę prawników zagranicznych wg przedstawicieli rad OIRP i ORA

Z uwagi na powyższe wskazania, nie sposób przewidywać jakichś trendów dotyczących oficjalnych prawników zagranicznych w kraju, np. przyrostu ich liczby. Wniosków jest bardzo mało. Procedura wpisów na te listy w praktyce rzadko jest stosowana.

Zgłaszał się jakiś adwokat, jeden czy dwóch, niemieckich, czy niemiecko-polskich, którzy mają siedzibę w Szczecinie, ale to były kurtuazyjne wizyty. Akurat to było za czasów mojej poprzedniej kadencji dziekańskiej, także ja się nie spotykałem. Ale oni mieli siedziby, byli wpisani jako prawnicy zagraniczni w Szczecinie, także oni się tylko tutaj pokazali i się przedstawili. Natomiast nie zgłaszał się do mnie ktoś, kto chciałby [...] być wpisany na listę prawników zagranicznych czy jakieś czynności wykonywać. **ORA Koszalin**

Ja nie potrafię powiedzieć, żeby u mnie tutaj były takie [przypadki]. Mam chyba tylko jednego czy dwóch prawników zagranicznych wykonujących pracę, wpisanych na tę listę prawników zagranicznych, ale jedna dziewczyna się przeniosła w ogóle do Szczecina, jak dobrze pamiętam. To tak mam, więc u mnie chyba nie ma. **OIRP Zielona Góra**

Przyglądając się rozkładowi geograficznemu wniosków obcokrajowców o wpis na listy prawników zagranicznych od razu zauważamy, że w większości izb regionalnych ich nie ma, a przynajmniej członkowie rad o nich nie wiedzą. W innych liczba wniosków o dokonanie wpisu w izbie jest marginalna. Jeżeli zaś do takiego wpisu dochodzi, to wnioskodawcą jest niemiecki *Rechtsanwalt*. Trudno jest mówić o jakichś kierunkach napływu wnioskodawców.

Zdecydowana większość przedstawicieli rad izb adwokacko-radcowskich nie odróżnia wniosków obcokrajowców o dokonanie wpisów na listy prawników zagranicznych od wniosków obcokrajowców o wpisy na listy radców prawnych lub

adwokatów. Nie wynika to jednak z braku wiedzy. Zapewne wpisywanie prawników zagranicznych na listy dokonuje się w sposób płynny i elastyczny. Część „obcych” prawników decyduje się na wpis na polskie listy zawodowych prawników, część na listy prawników zagranicznych, zaś część pozostaje nieoficjalnymi prawnikami zagranicznymi w Polsce. Sytuacja bywa niekiedy dynamiczna. Prawdopodobnie członkowie rad i pracownicy zajmują się wykonywaniem różnych procedur, przez co pierwotny wniosek może być zapomniany. Mylenie form dokonywania wpisów jest tu zjawiskiem powszechnym.

Większość członków rad podkreśla duże problemy związane z wpisywaniem prawników na listy, ze względu na ich niewłaściwe wykształcenie. Tak sformułowana wątpliwość wydaje się błędna. Wpisu na listy prawników zagranicznych nie dokonuje się po weryfikacji wykształcenia kandydata, lecz jedynie na podstawie posiadanej już przez niego licencji prawniczej z innego kraju. Zakłada się zgodnie z prawną normą, że kwestie wykształcenia zostały już zweryfikowane na etapie uprzedniego udzielania licencji zawodowej w kraju pochodzenia. Zapewne więc członkowie rad izb adwokacko-radcowskich mieli na myśli trudności w uznawaniu zagranicznego wykształcenia osób wnioskujących o wpisy na listy polskich adwokatów lub radców prawnych.

U nas jest jeden prawnik zagraniczny wpisany na liście. W Zielonej Górze chyba nie ma żadnego, mi się wydaje, może we Wrocławiu są jacyś, jeśli chodzi o izby radcowskie. Dlatego, że jeżeli spełnia warunki formalne, to w zasadzie nie ma podstaw ku temu, żeby odmówić. Odmawia się tylko, jeżeli nie spełnia warunków formalnych. A z prawnikami to już jest tak, że to akurat potrafia przeanalizować, więc jeśli nie spełniają, to nie składają tych wniosków. **OIRP Szczecin**

W wypowiedzi tej słusznie został zauważony problem odmawiania wpisów na polskie listy adwokackie i radcowskie Polakom lub obcokrajowcom, którzy uzyskali wykształcenie poza granicami kraju. Rady OIRP i ORA bardzo sceptycznie podchodzą do przedstawianych dyplomów zagranicznych lub niepolskiego potwierdzenia uzyskania odpowiedniego stażu pracy lub aplikacji za granicą. Rady również nie rozumieją, że istnieje specjalny tryb wpisywania na listy polskich adwokatów i radców prawnych – zawodowych prawników z innych krajów Unii Europejskiej. Z tych powodów np. zawodowy adwokat hiszpański, który posiada licencję z Hiszpanii i chce zostać zawodowym adwokatem polskim, może mieć problem z uzyskaniem wpisu na polską listę adwokacką. Sytuacje takie powtarzają się jednak znacznie częściej w przypadku prawników pozaeuropejskich.

Niekiedy się wpisuje na listę radców prawnych, ale w trybie ścieżek pozaaplikacyjnych i [kandydaci] muszą te przesłanki po prostu wykazywać. I nie wykluczam, że mogą być takie osoby. Być może miałem kiedyś taką osobę, która była kiedyś adwokatem w Hiszpanii, ale [...] wtedy były problemy z uznawalnością, [...] ona się wpisała normalnie jako radca prawny po spełnieniu przesłanek, tych ścieżek pozaaplikacyjnych i pozaegzaminacyjnych. **OIRP Lublin**

Mamy Egipcjanina, który się dobija. Tam jest jego wątpliwy status. Myśmy mu odmówili, Naczelna Rada mu uchyliła, i z powrotem procedujemy i też mu prawdopodobnie odmówimy. To jest kraj spoza Unii Europejskiej i tam system szkolenia [jest inny]. Mamy wątpliwości, bo według nas to, co ten pan skończył, to jest licencjat. To nie jest odpowiednikiem. Oczywiście porównujemy to prawo i dla nas to on nie spełnia wymogów magistra, czyli skończenia prawa na magisterskim poziomie, który upoważnia do tego, żeby być na liście adwokatów. Gdyby dyplom był nostryfikowany w kraju z Unii Europejskiej, w ogóle nie byłoby tematu. On nie przedstawił nam żadnych dowodów świadczących, że gdziekolwiek został wpisany na listę adwokatów w jakimkolwiek kraju Unii Europejskiej. Przede wszystkim on musi mieć dyplom uznany w Unii Europejskiej, albo w drodze nostryfikacji. **ORA Wrocław**

Kryteria stawiane przed wnioskodawcami chcącymi zostać zawodowymi prawnikami w Polsce są specyficzne, lecz znajdują swoje uzasadnienie w przepisach prawa. Nie zawsze warunki te pokrywają się z kryteriami zagranicznymi. Taką sytuację widać właśnie w kwestii uznawania zagranicznego wykształcenia. W przypadku odmowy wpisu na listę adwokatów lub radców prawnych ze względu na wykształcenie zazwyczaj podnosi się argumenty odnośnie zbyt krótkich studiów, nieuzyskania dyplomu na kierunku prawo, lecz pokrewnym (np. prawo morza albo prawo międzynarodowe), nieuzyskania tytułu zawodowego magistra lub uzyskania dyplomu nieuznanego w Unii Europejskiej. Pomimo tego, że na podstawie takich dyplomów dany prawnik wykonuje swój zawód za granicą, nie może on uzyskać wpisu na polskie listy prawników zawodowych. Sytuacja taka dotyczy na równi Polaków z obcym dyplomem lub stażem, jak i osób zagranicznych. Ci drudzy jednak zawsze mogą wpisać się na listę prawników zagranicznych w Polsce na podstawie statusu zawodowego prawnika zdobytego w kraju pochodzenia.

Jeszcze jeden był austriacki, z Krakowa, który pracował w Wiedniu. Również kwalifikacje zdobył w Austrii. I też się chciał wpisać na naszą listę adwokatów, nie prawników zagranicznych, tylko adwokatów, bo żona jego jest chyba z Kędzierzyna-Koźła. Myśmy mu odmówili. W międzyczasie on się wpisał do radców, został radcą prawnym i ponownie się zgłosił do nas i myśmy już nie mogli nic zrobić, ponieważ on już miał wpis jako radca, także przenosił się od radców do nas. On nie spełniał wymogów ustawy adwokatury. Nie miał polskiego dyplomu, ukończył studia w Wiedniu. Aplikację odbywał nie w kancelarii polskiej, tylko w wiedeńskiej. Radcowie uznali mu... Przeskoczył sobie do radców prawnych, w Krakowie go chyba wpisano wtedy. Wpisali go. Myśmy już wtedy nie mieli wyjścia. **ORA Opole**

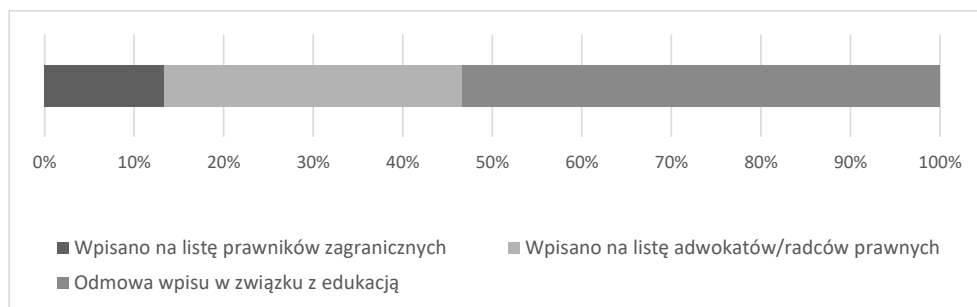
Nierzadko prawnicy pochodzący z innych krajów wnoszą o wpis na polskie listy radców prawnych i adwokatów. Zdarza się także, że Polacy nie mogący uzyskać wpisu na listy adwokacko-radcowskie uzyskują licencje zawodowe za granicą. Dla zagranicznych prawników chcących pracować na stałe w Polsce lepszym rozwiązaniem jest wpisanie się na pełną polską listę prawniczą. Wówczas nikogo nie dziwi

ich status, nie muszą obowiązkowo współpracować z polskim prawnikiem, mogą występować przed wszystkimi sądami. Dlatego też niewielka grupa obcokrajowców zostaje bezpośrednio zwykłymi radcami prawnymi lub adwokatami.

W przypadku starania się przez prawnika zagranicznego o wpis na polską listę adwokacką lub radcowską na podstawie tytułu zawodowego uzyskanego w kraju UE polskie prawo wymaga potwierdzenia, że władają oni językiem polskim oraz posiadają odpowiednie kompetencje do pracy w Polsce. W przypadku braku takich potwierdzeń stosowne komisje egzaminacyjne działające w porozumieniu z radami OIRP i ORA mają prawo zorganizować odpowiednie egzaminy (test umiejętności). Jak informują członkowie rad izb okręgowych, nie są one jednak organizowane lub od dawna nie były, ponieważ nie było nigdy takiej potrzeby. Liczba potencjalnych wniosków prawników z zagranicy, którzy chcieliby wziąć udział w takich egzaminach, jest tak mała (właściwie ich nie ma), że organizacja egzaminów jest niepotrzebna. W ich miejsce rady OIRP i ORA zwalniają zagranicznych jurystów z obowiązku zdania testu umiejętności lub proponują zastosowanie innej procedury wpisu na listę polskich adwokatów i radców prawnych opartej o polskie ustawy radcowsko-adwokackie (zwykły wpis).

My nawet tutaj egzaminów nie organizujemy, bo u nas tu się nikt nie [zgłasza]... Znaczący, mieliśmy, ale tak bardziej z sympatii. Organizuje nasza izba taki spływ kajakowy i przyjeżdżał na ten spływ Włoch. On ma mamę Polkę, więc jakoś tutaj się dowiedział, że my to organizujemy. On się chciał wpisać jako aplikant. Ale nie mogliśmy go wpisać jako aplikanta, a później już nie ponowił tej próby, więc to był jedyny taki przypadek. **ORA Bydgoszcz**

[...] teraz taki obowiązek istnieje – ale nie ma żadnego zainteresowania – że rady muszą, zdaje się raz czy dwa razy do roku, organizować egzamin dla tych, którzy chcą się wpisać na listę adwokatów. I taki przypadek mieliśmy. [...] Jak to było? Gdzieś 15 lat temu, świeżo po tej ustawie i [...] ten człowiek, który był u mnie – ale ja nie pamiętam w tej chwili, skąd on był, czy z Czech, czy ze Słowacji – wyraźnie dał do zrozumienia, że on nie bardzo wierzy w możliwość zdania egzaminu z zakresu prawa. **ORA Bielsko-Biała**

46. Wyniki postępowań prowadzonych przez rady OIRP i ORA w zakresie wpisu prawników obcych na listy prawnicze

Oprócz tych dwóch form udzielania licencji prawnikom zagranicznym, rady izb adwokackich i radcowskich są zobligowane do przyjmowania zawiadomień od prawników zagranicznych zamierzających podjąć tymczasową czynność w Polsce (świadczą usługę transgraniczną). Są to prawnicy niewpisani na jakiegokolwiek polskie listy prawnicze, posiadający wyłącznie licencje zagraniczne. Jak wskazują przedstawiciele izb, zawiadomienia tego typu są niezwykle rzadkie. Najprawdopodobniej prawnicy zagraniczni tymczasowo aktywni w Polsce lekceważą ten obowiązek. Wiedza rad izb o aktywności tymczasowej prawnika zagranicznego może mieć co najwyżej charakter towarzyski. Zrozumiałym jest, że rady okręgowe nie zwracają dużej uwagi na tę procedurę, podobnie jak zagraniczni specjaliści.

Niektórzy przedstawiciele samorządów okręgowych sygnalizują, że ich możliwości i status nie dają im wpływu na działalność prawników zagranicznych w Polsce. Zupełnie nie radzą sobie z nieoficjalnymi prawnikami zagranicznymi, nic o nich nie wiedzą i nie chcą wiedzieć. Również nie mają większej wiedzy i wpływu na wpisywanych na listy prawników zagranicznych. Niemoc rad izb adwokacko-radcowskich w zakresie tych spraw jest bardzo widoczna. Najlepszy dowód to niewypełnianie przez prawników zagranicznych tymczasowo świadczących swoje usługi w Polsce obowiązku zawiadamiania rad o podejmowanej działalności. Rady nie nadzorują, nie wspomagają, nie integrują i wiedzą, czym zajmują się „obcy” prawnicy w kraju. Wydaje się nawet, że prawnicy zagraniczni są dość problematyczną grupą dla polskich korporacji zawodowych prawników. Posiadane zaś przez izby kompetencje kontrolne i nadzorcze nie są realizowane. Bierność w tej kwestii jest zauważana przez samych członków rad OIRP i ORA, zaś brak wsparcia odczuwalny przez „obcych” jurystów, którzy w większości nie dążą do statusu oficjalnego prawnika zagranicznego w kraju. Rady powinny bardziej aktywnie nawiązywać współpracę, wspomagać i integrować tę grupę. Dzięki takim działaniom więcej prawników zarejestruje się na polskich listach prawników zagranicznych, a nadzór nad nimi, wpływ na nich i kontakty z nimi będą bardziej efektywne.

Podsumowanie

Prawnicy pracujący w innych krajach niż kraj pochodzenia to coraz częstsze zjawisko w całej Europie. Sytuacji takiej sprzyja jednolity rynek wewnętrzny Unii Europejskiej, rozwój gospodarki, migracje ludności, globalizacja i europeizacja oraz ułatwienia dla międzynarodowego świadczenia usług prawniczych. Zjawisko wykonywania zawodów prawniczych w wielu krajach jest szczególnie popularne w wysoko rozwiniętych, uprzemysłowionych krajach, które prowadzą interesy transgraniczne. W Holandii, Niemczech, Wielkiej Brytanii świadczenie usług przez prawników w innym kraju niż własny stało się praktycznie normą. Rynek międzynarodowego doradztwa prawnego wykrystalizował się, wyregulował przez szereg zasad i norm, oraz rozwija się w Europie zachodniej bardzo dynamicznie (*Boon, 2017; Vauchez & Witte, 2013*).

Zróznicowanie usług prawniczych w ujęciu ponadkrajowym oraz typów prawników zagranicznych jest bardzo duże. Zdecydowana większość nie wybiera sformalizowanej formy „prawników zagranicznych” w obcym kraju. Wolą działać w wymiarze międzynarodowym lub nieformalnie. Jednak to głównie rynek i potrzeby ludności kształtują formy i zakres świadczenia usług przez prawników niekrajowych. Prawo krajowe i unijne nie nadążają za tą dynamiką rynku. Profesjonalna międzynarodowa pomoc prawna ma przed sobą przeszłość, szczególnie na polu transakcji gospodarczych, spraw rodzinnych, transportowych, migracyjnych i międzynarodowego prawa karnego.

Niespełna 200 osób jest formalnie zarejestrowanych w Polsce jako prawnicy zagraniczni. W zdecydowanej większości obcy prawnicy świadczą swoje usługi w innych, mniej sformalizowanych formach prawnych. Najczęstszy są: obcokrajowcy bez rejestracji, obcokrajowcy wykonujący czynności tymczasowe, obcokrajowcy wpisani na polskie listy radców prawnych i adwokatów, czasami nawet obcokrajowcy bez formalnego wykształcenia prawniczego. Nawet postrzegając prawników zagranicznych jako prawnie i funkcjonalnie niejednorodną grupę, widać, że ich udział w ramach wszystkich prawników usługowych w Polsce nie przekracza 0,25 %.

Należy podkreślić, że większość zagranicznych prawników:

1. praktykuje w dużych miastach, głównie w Warszawie. Zajmują się sprawami gospodarczymi na rzecz wielkich korporacyjnych kancelarii. Niewielu angażuje się w sprawy cywilne i rodzinne. Pozostałe gałęzie prawa nie są domeną tych specjalistów;
2. jest rdzennymi Polakami lub potomkami polskich emigrantów. Zazwyczaj zajmują się sprawami polsko-zagranicznymi, korzystając ze swojego zagranicznego i krajowego wykształcenia i doświadczenia;
3. są w Polsce aktywni tymczasowo, podejmując tutaj pojedyncze czynności lub są w kraju na czas jakiś wydarzeń. Następnie wyjeżdżają i nie powracają;
4. pochodzi głównie z krajów Unii Europejskiej. Dominują prawnicy polsko-niemieccy z racji aktywnej współpracy obu krajów, dużej polskiej migracji, dobrego skomunikowania i małej odległości;
5. Pomimo coraz większych związków Polski z Ukrainą liczba ukraińskich prawników w Polsce nie rośnie, aczkolwiek zwiększa się liczba Ukraińców, którzy ukończyli studia prawnicze w Polsce;
6. Izby adwokacko-radcowskie nie sprzyjają wzrostowi liczby i aktywności prawników zagranicznych w Polsce
7. Polityka krajowa oraz Unii Europejskiej właściwie nie wpływa na liczebność i aktywność prawników zagranicznych w kraju.

W relacjach polsko-niemieckich odnotowuje się pewną liczbę prawników przygranicznych, którzy prosperują w nadgranicznych miejscowościach. Poza prawnikami unijnymi zauważa się rosnącą aktywność Ukraińców. Są to głównie osoby, które w Polsce ukończyły studia wyższe i aplikacje. Ich wzrost jest zauważalny, lecz na razie nie stanowią oni konkurencji dla rodzimych fachowców. Są postrzegani jako wybitni specjaliści prawniczy, osoby ambitne, zdeterminowane. W przeciągu najbliższych 5 lat będą oni stanowili konkurencję dla Polaków, głównie na terenach Polski wschodniej.

Zagraniczni prawnicy mają dobrą opinię w środowisku regionalnych władz samorządowych i innych prawników. Są to specjaliści, osoby zmotywowane do pracy, nie mniej kompetentne niż krajowi specjaliści. Jakość świadczonych przez nich usług jest wysoka. Uważa się, że ich wynagrodzenia są znacznie wyższe, niż pensje polskich prawników. Krytykuje się ich nieformalną aktywność w kraju bez wpisu na listy prawników zagranicznych lub krajowych, wchodzenie w spółki z Polakami, działalność stałą, „maskowaną” tymczasowością. Polscy prawnicy równocześnie uważają, że osoby zagraniczne powinny koncentrować się głównie na doradztwie prawnym, pracy jako *in-house* w korporacjach czy sprawach transgranicznych. Bezpośrednie występowanie w sądach i instytucjach powinno być domeną krajowych jurystów. Z drugiej strony, mało o nich wiadomo – zagraniczni prawnicy są praktycznie niewidoczni w sądach, instytucjach, w samorządach zawodowych. Nie integrują się ze środowiskiem. Stąd też są często pomijani i niezauważani nawet przez własne władze korporacji zawodowych.

Zasady pracy prawników zagranicznych poza swoimi krajami pochodzenia zostały uregulowane w prawie UE i w konsekwencji w systemach prawnych poszczególnych państw członkowskich. Realia obrotu gospodarczego oraz wzmożonej migracji nie odpowiadają tym założeniom prawnym. Instytucja prawników zagranicznych (w rozumieniu prawa UE) stała się właściwie martwa. Większość pracy jest wykonywana poza prawnymi ramami unijnej zasady swobody świadczenia usług przez prawnie uznanych prawników zagranicznych. Szczególnie w Polsce ta prawna instytucja jest zbędna.

Najlepszym rozwiązaniem byłoby jej zniesienie i zezwolenie wszystkim prawnikom posiadającym prawo wykonywania zawodu w krajach UE na świadczenie swoich usług w innych krajach. Z racji niewielkiej skali tych działań nie wpłynęłoby to negatywnie na jakość świadczonych usług i nie godziło w bezpieczeństwo klientów i samych jurystów. Obecna sytuacja świadczenia usług prawniczych międzynarodowo i transgranicznie ponad i poza unijnymi ramami dla prawników zagranicznych prowadzi do nieporozumień. Nadto w pewnym stopniu ogranicza zakres i możliwości pracy prawników wywodzących się z innych krajów. W rzeczywistości zaś nie ma uzasadnienia dla różnego typu warunków, które musi spełniać prawnik niekrajowy pracując w państwie pobytu.

Liczba prawników zagranicznych wzrasta powoli. Jeżeli już następuje, to w środowisku osób niewpisanych na listy prawników zagranicznych. W przeciągu najbliższych lat zakres pracy i liczba takich jurystów zwiększy się, szczególnie ze Wschodu. Zniesienie ograniczeń prawnych nakładanych na niekrajowych prawników zwiększyłoby ich liczebność, bez obniżania jakości świadczonych usług. Ich przyszłość w Polsce zapowiada się obiecująco, szczególnie w sprawach gospodarczych i rodzinnych, może także w sprawach patentowych, nowych technologii. Dlatego też istotnym jest włączanie ich w obieg krajowych mechanizmów prawniczych, umożliwienie im prowadzenia spraw spornych. W przeciągu najbliższych pięciu lat klienci nie będą już wybierali tylko pomiędzy radcami prawnymi i adwokatami, lecz także i profesjonalnymi prawnikami zagranicznymi.

Trudności w pracy prawników

Świadczenie usług prawniczych klientom zagranicznym w Polsce, stała lub tymczasowa praca polskich prawników za granicą, praca międzynarodowa oraz korzystanie przez polskich radców prawnych i adwokatów z instytucji prawa międzynarodowego są obarczone licznymi trudnościami i ograniczeniami. Podobnie wygląda praca prawników zagranicznych. Ograniczenia sprawiają, że ich usługi nie odpowiadają współczesnym potrzebom rynkowym, nie są transgraniczne i zgodne z założeniami postulowanymi przez prawodawcę krajowego oraz UE (*Dyrektywa 98/5/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 16 lutego 1998 r.*; *Dyrektywa Rady z dnia 22 marca 1977 r.*). Wszystko to sprawia, że polski rynek usług prawniczych w bardzo ograniczonym stopniu europeizuje się i umiędzynaradawia, zaś krajowe i unijne regulacje prawne nie są prawidłowo wprowadzane i stosowane. W konsekwencji klienci w ograniczonym stopniu mogą korzystać z ponadkrajowych usług prawniczych, a sami prawnicy jedynie częściowo realizują się jako prawnicy europejscy.

Bariery występują we wszystkich krajach Unii Europejskiej, zwłaszcza tam, gdzie liczba postępowań transgranicznych i udział obcego kapitału w rynku są mniejsze (np. Hiszpania, Włochy, Grecja). W tych krajach, gdzie międzynarodowy obrót gospodarczy jest bardzo aktywny, liczba i waga barier stawianych prawnikom ulegają zmniejszeniu (np. kraje Beneluxu, Niemcy, Wielka Brytania). Bariery są szczególnie widoczne podczas procesu świadczenia usług *stricto* transgranicznych oraz korzystania przez sądy z instytucji postępowań międzynarodowych, transgranicznych (np. ENA, ekstradycja, Europejski Nakaz Zapłaty). W Polsce wspomniane problemy w ogromnym stopniu utrudniają pracę. Powoduje to wykluczenie z międzynarodowego obrotu prawnego i europejskiego polskich usług prawniczych (*Gardocka, 2011*; *Praktyka stosowania europejskiego nakazu aresztowania w Polsce jako państwie wydającym, 2018*).

Bariery można rozumieć na różne sposoby. Są to wszelkie ograniczenia, utrudnienia, przeszkody i obostrzenia w osiągnięciu pożądanego stanu rzeczy. W ujęciu międzynarodowym powodują, że polscy juryści nie są w stanie świadczyć usług transgranicznych, międzynarodowych, tymczasowo lub stale za granicą, oraz współpracować z klientami zagranicznymi w kraju. Nadto barierami są wszelkie formalne i faktyczne ograniczenia i obostrzenia w korzystaniu z krajowych i międzynarodowych instytucji prawnych umiędzynaradawiających i europeizujących postępowania sądowe i administracyjne.

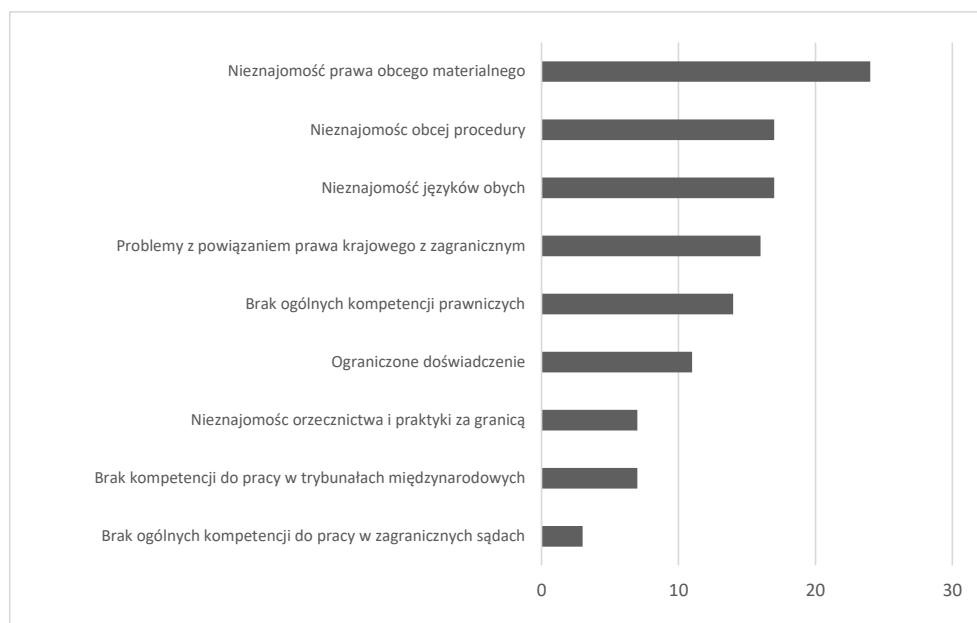
Bariery dotyczące polskich prawników w kontekście świadczenia usług międzynarodowych należy rozumieć zgodnie z obowiązującymi poglądami, lecz także jako ograniczenia faktyczne oderwane od rzeczywistości prawnej i ekonomicznej. W tym pierwszym przypadku będą głównie szeroko pojętymi barierami rynku wewnętrznego Unii Europejskiej (*internal market obstacles*) oraz ograniczeniami dla rozwoju przedsiębiorczości (*Claessens, 2008*; *Claessens i in., 2012*; *Godel, 2016*; *Persky, 2011*; *Welter, 1997*).

Przedstawienie typologii rodzajów barier w świadczeniu usług prawniczych w kontekście ponadkrajowym nie nastręcza trudności. Bariery edukacyjne, kompetencyjne, związane z posiadanymi kwalifikacjami, czyli wykształceniem, są głównymi czynnikami determinującymi możliwości polskich prawników. Również багаż doświadczeń i nieukształtowane postawy mogą hamować ich aktywność międzynarodową. Dlatego bariery edukacyjne są fundamentalne w rozwoju adwokatów i radców prawnych (*Antkowiak, 2018; Dziurnikowska, 1997; Sherr i in., 2018; Stępień & Gaca, 2018*).

Bariery o charakterze kulturowym, obyczajowym i mentalnym, chociaż mało uchwytnie i mierzalne, stanowią szczególną kategorię. Różne kody kulturowe i pojęcia w kulturach prowadzą do animozji o podłożu narodowościowym. Zła interpretacja odmiennych kulturowo zachowań, osobiste cechy charakterologiczne, utrudniają prawnikom korzystanie z rozwiązań międzynarodowych. Dlatego tę grupę barier, obok edukacji, należy traktować priorytetowo (*Rakowska, 2006, s. 408–415; Rozkwitalska, 2011, s. 57–100*).

Nie możemy zapominać, że świadczenie usług przez prawników jest aktywnością biznesową. Dlatego dotyczą ich przeróżne ograniczenia znane małym i średnim przedsiębiorstwom. W Polsce bariery rynkowe są poważnym problemem, głównie w kontekście aktywności na rynku europejskim. Z racji specyfiki charakteru prawniczej aktywności biznesowej grupa barier gospodarczych jest tak ciekawą i istotną dziedziną (*Krzyżanowska; Matejun, 2003, s. 235–245; Starczewska-Krzysztozek, 2008, s. 1–4*).

Zazwyczaj wskazuje się na szereg barier administracyjnych, formalnych i prawnych przy świadczeniu usług na szerokim rynku ponadkrajowym. Dużą trudność

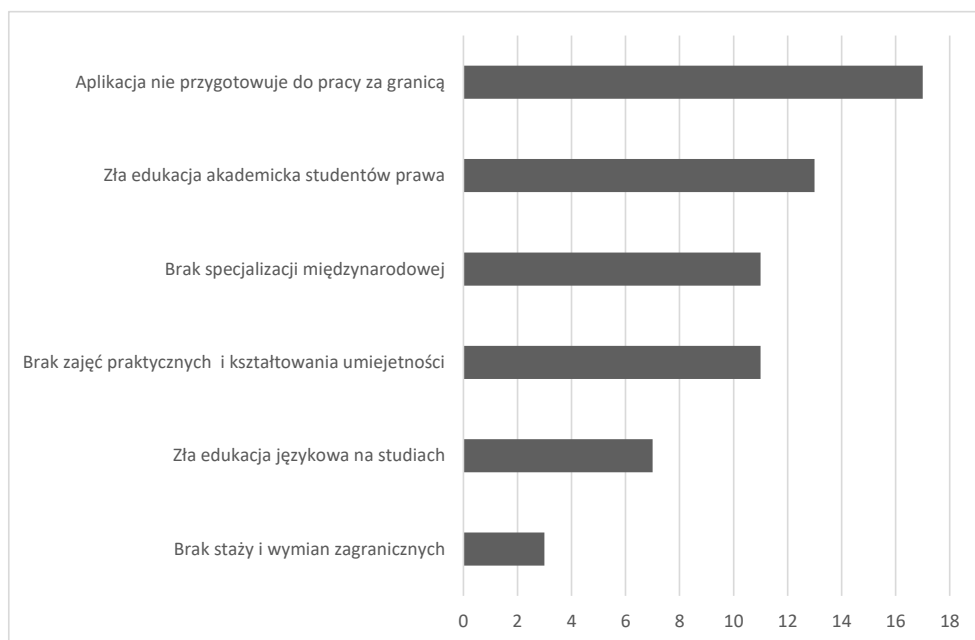
47. Główne bariery i ograniczenia pracy międzynarodowej prawników

w prowadzeniu działalności prawniczej w Europie generuje prawo krajowe, prawo Unii Europejskiej oraz inne akty prawa międzynarodowego. Należą tu: niezajomość prawa, nieprawidłowe jego stosowanie czy zła implementacja. Również szereg kwestii prawnych wprowadzanych aktami prawa międzynarodowego oraz przepisy krajowe uniemożliwiają swobodne świadczenie przez prawników usług krajowych i ponadkrajowych.

Ostatnim typem ograniczeń i trudności w prowadzeniu spraw ponadkrajowych są trudności prawników w uczestniczeniu w sądowych i administracyjnych procedurach stosowania prawnych rozwiązań międzynarodowych, w tym unijnych. Rozwiązania niekrajowe są mniej zrozumiałe dla rodzimych prawników, dlatego też prawidłowe stosowanie, interpretacja i posługiwanie się nimi przysparzają istotnych problemów. Uczestnictwo adwokatów i radców prawnych jest ograniczone, z racji braku bliskiego powiązania sądów z prawnikami. Powstające bariery należy uznawać za najbardziej trwałe i najtrudniejsze do wyeliminowania (*Mustilli & Pelkmans, 2013, s. 34–53*).

Edukacja i kompetencje

Najistotniejsze w pracy polskiego prawnika świadczącego usługi międzynarodowe są bariery związane z wykształceniem i posiadanymi kompetencjami. Należy je podzielić na wewnętrzne i zewnętrzne. Ograniczenia wewnętrzne dotyczą zakresu po-

48. Główne bariery edukacyjne prawników dla świadczenia międzynarodowych usług prawniczych

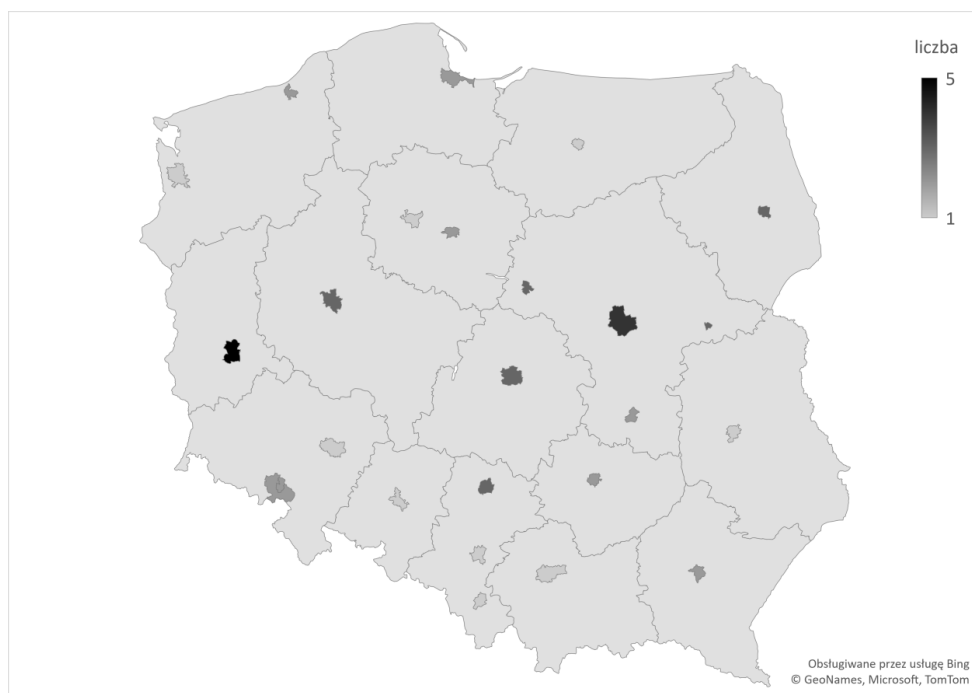
siadanych kompetencji, rozumianych jako spektrum posiadanej wiedzy, umiejętności, doświadczenia, przyjmowanych postaw wobec problemu oraz formalnych kwalifikacji zawodowych. Bariery zewnętrzne tworzą grupę ograniczeń kształtowanych przez podmioty zewnętrzne, mające za zadanie dostarczanie prawnikom kompetencji. Są to głównie wyższe uczelnie kształcące prawników oraz korporacje zawodowe prowadzące aplikacje prawne i bieżącą edukację zawodową swoich członków.

Nie ulega wątpliwości, że zawodowe kompetencje prawnicze są w przeważającej większości kształtowane w toku edukacji prawniczej na studiach wyższych oraz uzyskiwania aplikacji adwokackiej i radcowskiej. Uzupełnieniem są szkolenia, kursy, warsztaty, staże i wymiany zagraniczne, odbywane w toku kształcenia ustawicznego prawników już podczas praktyki zawodowej. Nabywanie kompetencji w toku edukacji formalnej kształtuje prawnika, dając mu możliwości podejmowania aktywności zawodowych w sposób prawidłowy. Zakres zdobytych umiejętności, ukształtowanych postaw i doświadczenia mają znaczący wpływ na przyszłą specjalizację i praktykę adwokata i radcy prawnego. Nadto umożliwiają przebranżowienie się w ramach z innych dziedzin i specjalności (T. Braun, 2018, s. 161–175; Mysiak, 2015, s. 205–213; Systemy edukacji prawniczej, 2019; Warylewski, 2006, s. 1–14).

Zakres kompetencji, które musi posiadać prawnik stale lub tymczasowo zajmujący się praktyką międzynarodową lub krajową z wykorzystaniem narzędzi międzynarodowych, jest dość szeroki. Należy oczekiwać, że edukacja formalna wyposaży go w odpowiednie kompetencje ułatwiające podejmowanie różnych aktywności zawodowych. Chodzi o niezbędne w prowadzeniu wyspecjalizowanej praktyki: dobra znajomość języków obcych, prawa państw obcych, rozeznanie w prawie międzynarodowym publicznym i prywatnym, umiejętności interpersonalne, poznanie realiów praktyki i kulturowych uwarunkowań innych krajów. Przyszły prawnik międzynarodowy powinien także zostać wyposażony w bagaż ogólnych kompetencji zawodowych, tzw. *soft skills* (retoryka, organizacja czasu, biurowość, kompetencje biznesowe). Posiadanie takiego zestawu kompetencji nie gwarantuje, że będzie on pracował za granicą z sukcesami, niemniej jednak może ułatwić odnalezienie się w dobie europeizacji jego usług (T. Braun, 2018, s. 168–172; Bryant i in., 2014; International qualifications, 2012, s. 8–20; Jamin & Caenegem, 2016; Lonbay i in., 1990; Radwan, 2004, s. 201–208; Skills, qualifications and jobs in the EU, 2015).

Szkoły wyższe

Instytucje kształcące prawników w ograniczonym stopniu reagują na potrzeby kształtowania u swych absolwentów określonych umiejętności. Prawnicy nie odbierają wykształcenia ułatwiającego świadczenie usług międzynarodowych. Często nie wiedzą, że mogą je świadczyć poza Polską. W konsekwencji są budowane zewnętrzne bariery edukacyjne (Adamski; Czarnota i in., 2017; Dingwall & Lewis, 2014; Dziur-nikowska, 1997; Kopania, 2012; Łojko, 2011; Palecka i in., 1997; Sherr i in., 2018; Stępień & Gaca, 2018).

Mapa 9. Opinie członków ORA i rad OIRP odnośnie wykształcenia prawników w zakresie międzynarodowym (1 – uczelnie źle kształcą, 3 – trudno powiedzieć, 5 – uczelnie dobrze kształcą)

Badani prawnicy zgodnie uważają, że na etapie prawniczej edukacji formalnej i następnie w izbach adwokacko-radcowskich należy kształtować kompetencje do pracy międzynarodowej. Wszyscy zgadzają się z ogólnym stwierdzeniem, że zła edukacja prawnicza w zakresie kompetencji zagranicznych jest najistotniejszą barierą dla efektywnego świadczenia usług prawniczych. Twierdzą tak zarówno juryści wykonujący praktykę ponadkrajową, jak ci, którzy niewiele o niej słyszeli. Bariera edukacyjna stanowi więc główny czynnik braku podejmowania przez polskich adwokatów i radców prawnych aktywności zawodowej z elementami międzynarodowymi.

Polscy prawnicy zgodnie podkreślają, że na studiach wyższych źle przygotowuje się do pracy zawodowej. Dotyczy to szczególnie przygotowywania do pracy za granicą i pracy w środowisku zagranicznym w kraju. Główny błąd polega na przygotowaniu zbyt teoretycznym, nie zaś poprzez praktykę i zdobywanie doświadczenia, choćby w formie stażów, praktyk, warsztatów. Najlepiej taką sytuację opisują sami prawnicy:

Przede wszystkim zmieńmy prawo w Polsce... O! Nie prawo w Polsce, tylko jak studiować w Polsce prawo. Profesorowie na studiach mówili, że fatalne jest kształcenie w Polsce prawnicze. Ale to nie dotyczy tylko studiów prawniczych,

tylko ogólnie. W Polsce uczy się zbyt teoretycznie. Teoria od samego początku, od najniższego szczebla, wszędzie jest teoria, teoria. Nie ma praktyki. **ORA Katowice**

Są to słabości polskiego szkolnictwa, widoczne zwłaszcza w procesie przygotowywania przyszłych prawników międzynarodowych. Na kierunkach prawniczych brakuje zajęć zakresu prawa państw obcych, języków obcych, zajęć z zagranicznymi prawnikami i nauczycielami. Uczelnie wyższe nie modyfikują swojej oferty edukacyjnej w sytuacji otwierania się zagranicznych rynków na usługi prawnicze czy zmian legislacyjnych umożliwiających pracę polskich prawników poza granicami kraju. Brak tego typu oferty edukacyjnej powoduje istotną barierę kompetencyjną – studenci prawa nie posiadają odpowiednich kompetencji do pracy zagranicznej. Zauważają to juryści:

Moim zdaniem studia nie przygotowują do pracy za granicą. Studia w ogóle nie są tak profilowane. Ale to jest pytanie czy ktokolwiek z naszych adeptów studiów prawa chciałby patrzeć na zagranicę, bo do momentu kiedy nie będą patrzeć na zagraniczne rynki to wtedy w żaden sposób nie będzie widziana taka potrzeba w programie nauczania. Myślę, że studia prawnicze na uczelniach niepublicznych, tych, lepszych, mogą w programie swoim [...] zawierać pewne [praktyczne] elementy czy fakultety dotyczące podejmowania się zagadnień z zakresu innych porządków prawnych, niż tylko w zakresie teoretycznym. Bo w takim zakresie teoretycznym to praktycznie na każdych uczelniach publicznych czy niepublicznych jest kilka godzin fakultetów z komparatystyki prawa. **OIRP Kielce**

Polscy prawnicy uważają za szczególną barierę edukacyjną w kontekście międzynarodowym niedostateczne nauczanie języków obcych, brak wymian, praktyk i staży zagranicznych oraz brak specyficznych przedmiotów kierunkowych, niezbędnych do efektywnego świadczenia usług europejskich. Opinie takie spotykamy w całej Polsce, bez względu na wielkość miejscowości, jej położenie geograficzne, ukończonych studiów wyższych, znajomości języków obcych czy wieku rozmówców. Generalnie te problemy edukacyjne są powszechne i zakorzenione w systemie polskiej edukacji od wielu lat. Nie ma w Polsce uczelni wyższej, która by znacząco lepiej zagospodarowała przestrzeń edukacyjną kompetencji międzynarodowych prawników (*Buchner-Jezior-ska, 2011; Michalak-Dawidziuk, 2013; Radwan, 2004*).

Wielu prawników podkreśla, że poziom edukacji prawniczej w kraju jest niewystarczający, co jest szczególnie widoczne w dziedzinach specjalistycznych. Niewątpliwie są to właśnie sprawy transgraniczne, międzynarodowe:

Uniwersytety, szkoły wyższe przygotowują fatalnie tych ludzi. Przychodzą do nas ludzie, my mamy teraz egzaminy, to płaczemy na tych kolokwium, na pierwszym roku z karnego, na drugim z cywilnego. To tak się ciśnie na usta żałość, bo ci ludzie prawie nic nie potrafią. Są „rodzynki”, ale znakomita większość jest bardzo słaba. Kwestia, czy przepuścić kogoś, czy nie, to wielki problem. Gdybyśmy chcieli poważnie podejść, to tak jak z kolegami rozma-

wiam, w trakcie kolokwium połowę powinniśmy oblać i w ogóle żebyśmy nie szli dalej. Z kolei nie możemy też tego zrobić, bo jak tak zrobimy, to będzie krzyk na całą Polskę, że my nie potrafimy uczyć. Tak naprawdę to oni przychodzą źle wyedukowani. Oni się uczą rozwiązywania testów, które krążą od lat na uczelni i można być debilem i zdać taki test. Tacy ludzie nam się zdarzają. Przepraszam, że tak mówię w sposób bardzo dosłowny, ale to ludzie, którzy nie potrafią myśleć. **ORA Wrocław**

Istnieje jednak wąska grupa prawników (13% wszystkich deklaracji), którzy uważają, że jakość polskiego szkolnictwa wyższego jest wysoka. Zazwyczaj osoby te same doświadczają barier kompetencyjnych. Pozytywne opinie na temat systemu nauczania przyszłych prawników są powiązane z osobistymi związkami ze szkołami wyższymi lub przypadkowo nabytą praktyką edukacyjną w kształtowaniu kompetencji międzynarodowych.

Przy okazji konferencji we Wrocławiu stwierdzam, że Wrocław jest na pewno takim ośrodkiem, który wymieniłbym tutaj wśród tych. Ale generalnie tam przy okazji konferencji też są prawnicy, którzy utrzymują te relacje. Myślę, że jest to też powiązane jakby z tymi kontaktami naukowymi, poprzez ten Uniwersytet Viadrina, gdzie [mamy] szereg naukowców też z Uniwersytetu Wrocławskiego. Więc to są już jakby takie naturalne więzi, które wynikają też z jakichś powiązań osobowych, kadry naukowej, która bywa i tu, i tu, w związku z czym potem to już się nawiązują jakieś bliższe relacje, bo są i pomysły jakichś wspólnych działań, i to się potem tak przekłada. Także tam na pewno tak. Natomiast jeżeli idzie, np. o Częstochowę, to zauważam w ostatnim czasie takie silne dążenia ze strony Wydziału Historyczno-Filozoficznego czy Filologicznego, gdzie oni [...] organizują międzynarodowe konferencje naukowe. Także też tutaj zauważam ożywienie. We współpracy z Uniwersytetem Opolskim z kolei, bo to jest współpraca Akademii Jana Długosza z Uniwersytetem Opolskim, i wtedy w czasie takiej konferencji międzynarodowej jest też zawsze trochę gości z zagranicy.

OIRP Opole

Specjalne miejsce wśród instytucji szkolnictwa wyższego kształcących przyszłych prawników zajmuje Europejski Uniwersytet Viadrina we Frankfurcie nad Odrą. Ten niemiecki uniwersytet od lat prowadzi program edukacji magistrów prawa polskiego i niemieckiego w porozumieniu z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Powszechne wśród polskich prawników jest przekonanie, że jest to jedyne miejsce w Polsce i Niemczech, gdzie młody adept prawa nabywa właściwy zestaw kompetencji do pracy w Polsce, Niemczech, strukturach międzynarodowych i ponadkrajowych. Uczelnia ta jest również szeroko rozpoznawalna wśród jurystów w obu krajach. Osoby, które ukończyły studia prawnicze we Frankfurcie nad Odrą, otrzymują dwa dyplomy prawnicze: polski i niemiecki, i cieszą się szacunkiem wśród polskich prawników. Jednak w codziennej praktyce trudno jest ich spotkać, gdyż większość z nich praktykuje w Republice Federalnej. Niewielu z nich praktykuje transgranicznie lub pracuje w kraju. Wynika to głównie z przyczyn finansowych i warunków życia

w Polsce („*Coś dla przyszłych polsko-niemieckich prawników. Viadrina ma kursy językowe*”; *Okiem studenta polsko-niemieckich studiów prawniczych – UAM, Viadrina, 2017; Uniwersytet Europejski Viadrina we Frankfurcie nad Odrą*).

Są absolwenci albo stażów różnego rodzaju zagranicznych, czy we Francji, w Hiszpanii, w Niemczech, albo też studiów takich łączonych, np. Uniwersytet Viadrina we Frankfurcie. Studia na tego typu uniwersytecie to są szczególne studia. One może dają pewnego rodzaju znajomości, bo się tam spotykają głównie cudzoziemcy, bo tam są ludzie z całego świata, z większości krajów Europy. I jak gdyby jest to łatwość trafienia z problemem, przedyskutowania z kimś tam [tego], czego ja nie znam. **OIRP Gdańsk**

Polsko-niemiecki uniwersytet jest przykładem na to, że da się stworzyć placówkę edukacyjną, która będzie kształtowała u swoich studentów kompetencje niezbędne do pracy w środowisku międzynarodowym. Absolwenci Viadriny nie doświadczają tak licznych barier kompetencyjnych, jak z innych polskich uczelni. Są przygotowani do pracy międzynarodowej znacznie lepiej niż ktokolwiek inny. Polskie uczelnie powinny brać przykład z tego rozwiązania. Do swoich programów nauczania winny włączać elementy od dawna już funkcjonujące po drugiej stronie Odry.

Jednak co w sytuacji, kiedy prawo międzynarodowe lub klient zagraniczny zawiatają w granice powiatu? Wówczas lokalny, nieprzygotowany do pracy międzynarodowej prawnik zapewne będzie robił wszystko, aby uniknąć zmierzenia się z tym wyzwaniem zawodowym. Postawy i doświadczenie wyniesione z czasów studenckich uniemożliwią mu pokonanie barier kompetencyjnych. Pomimo zwiększającej się potrzeby pracy w środowisku międzynarodowym i korzystania z narzędzi prawa międzynarodowego, jako że spraw o charakterze ponadkrajowym przybywa, lokalni prawnicy będą wykluczeni z tego szerokiego obrotu. Dlatego też należy pracować nad zminimalizowaniem istniejących barier edukacyjnych i kompetencyjnych. Je-

Studiowanie za granicą, szczególnie w Niemczech

Dbłość o jakość studiów prawniczych

Bardziej praktyczne szkolenie na aplikacjach

Większa liczba staży, wymian i praktyk zagranicznych

49. Metody przełamywania barier kompetencyjnych wg propozycji przedstawicieli rad OIRP i ORA.

dyna droga ku temu wiedzie przez gruntowną reformę edukacji i szkolenia młodych prawników oraz zmiany w edukacji ustawicznej. Warto w tym procesie wzorować się na uniwersytecie Viadrina, gdzie szeroko otwiera się studentom bramy do pracy w całej Europie.

Aplikacja

Prawnicy biorący udział w badaniu zauważają, że wyższe studia prawnicze dają elementarne podstawy późniejszej pracy w zawodzie adwokata i radcy prawnego. Aplikacja prawnicza i dalsze doskonalenie zawodowe mają za zadanie wypełniać luki w nabytych kompetencjach. Polscy prawnicy podkreślają, że intensywność zajęć aplikacyjnych, połączonych z pierwszymi doświadczeniami zawodowymi, sprawia, że dopiero wówczas młody prawnik jest w stanie efektywnie nabywać nowe zaawansowane kompetencje. Dotyczy to umożliwiających pracę w środowisku międzynarodowym. Równocześnie jednak wskazują, że program aplikacji prawniczej jest ściśle określony przez Ministerstwo Sprawiedliwości. Skutkiem centralnego sterowania programem aplikacji jest brak uwzględniania w programach zmieniających się potrzeb rynkowych, w tym dla kompetencji o charakterze międzynarodowym (*Uchwała nr 108/2015 Prezydium NRA z 15 grudnia 2015; Uchwała Prezydium KRRP nr 717/X/2020*):

Program aplikacji adwokackiej obejmuje 140 godzin na roku. To jest program napisany i w oparciu o ten program są kolokwia i egzaminy. Także odejście od tego programu [...] spowodowałoby, że nie będzie [on] realizowany. Także to wymagałoby takiego odgórnego rozstrzygnięcia i wprowadzenia zamiast czegoś tam właśnie takiego [zagadnienia] obrotu z zagranicą. Może by trzeba było, czy na studiach, czy aplikacji, wprowadzić też takie szkolenie w zakresie właśnie obrotu transgranicznego czy pracy za granicą. Bo czegoś takiego nie ma do tej pory. My mamy trochę te programy, szkolenia takie tradycyjne. Świat się zmienia i myślę, że takie szkolenie, wymiana przygraniczna na pewno dałaby jakąś pewność tym młodym ludziom co do podjęcia dalszych kroków na większą skalę. **ORA Opole**

W ten sposób aplikacje prawnicze stają się niejako drugimi studiami wyższymi, podczas których, podobnie jak w toku pierwszych studiów, pożądane kompetencje nie są kształtowane. W konsekwencji międzynarodowa bariera edukacyjna pogłębia się. Z racji obojętności władzy publicznej wobec spraw międzynarodowych i kompetencji niezbędnych w pracy ponadkrajowej aplikacje prawnicze prowadzą do zamknięcia polskich prawników na świat (*Charemska; Cieśla, 2016; Radwan, 2006; Stambulski & Zomerski, 2019*).

To jest system naczyń połączonych – uczelnia dostaje absolwentów liceum. Ta edukacja leci gdzieś tam od początku. [...] Jeżeli uczą ludzi rzeczy formalnych, a nie uczą myślenia, to z tego nic nie będzie. To potem my nie mamy z kim

pracować. „Na odpięrz się” już się leci, bo jest taka ilość [osób], że dokonać selekcji nie można inaczej, niż za pomocą testu. A potem ci ludzie trafiają do nas. I leci ciąg takich ludzi, taka taśma, i okazuje się, że niby ludzie mają formalne wykształcenie, a są idiotami. Staramy się, tak łopatologicznie, a i tak zdarzają się, że adwokaci, którzy nie znają np. [zagadnień] pomocy prawnej. Nie potrafią dobrze sformułować wniosku, dobrze wypełnić kwestionariusza, losowania. To jak oni chcą świadczyć pomoc zagraniczną, jak oni sami potrzebują pomocy? Widocznie tak świat jest skonstruowany, że będą idioci i będzie elita. Zawsze są bardzo mądry ludzie niezależnie od systemu, samorodki zawsze będą. To są rozsądni ludzie, czy mają dobrego patrona, czy złego. Program aplikacji formalnej w całym kraju jest taki sam, ale aplikacja w Warszawie, a u nas to jest kosmos. U nas mamy 20-osobowe grupy, mamy szkolenie bite pięć godzin zajęć praktycznych. To u nas, a w Warszawie przychodzi 70 osób i siedzą, albo podpisują listę, i ich nie interesuje, a tamci cieszą się, że zarabiają dobre pieniądze, i też mają gdzieś. To jest fikcja.

A jeszcze z patronatem bywa w Warszawie fikcja. Przychodził do nas człowiek, myśmy go nie chcieli wpisać, bo okazuje się, że nie miał opinii obligatoryjnej patrona, a okazuje się, że on nie miał patrona. Myśmy go nie wpisali i Naczelna Rada mu uchyliła, bo pierwszy rok został mu zaliczony przez warszawską radę. Skoro oni [mu] zaliczyli, to się kłóci z tym, że nie ma obligatoryjnej opinii. Praktyka poszła tak daleko, że w takiej Warszawie są ludzie, którzy praktycznie mało potrafią. Ani się nie nauczył na zajęciach, ani nie ma patrona, ale za to od rana do wieczora śmiga w jakiejś kancelarii, gdzie ma cztery czy pięć przepisów i ma być w tym dobry. **ORA Wrocław**

W ten sposób powstaje bariera edukacyjna, prawie niemożliwa do przezwyciężenia. Nie znika wraz z zakończeniem edukacji formalnej i rozpoczęciem świadczenia usług prawnych. Niedociągnięcia w zakresie międzynarodowego świadczenia usług i wykorzystywania prawa międzynarodowego w toku postępowań krajowych ujawniają się w trakcie wykonywania praktyki. Większość jurystów zauważa wtedy, że ma ograniczone kompetencje do tego, by podejmować się pracy za granicą, czy pracy z klientami zagranicznymi. Niewielu decyduje się uzupełniać je we własnym zakresie.

Nieznajomość prawa obcego

Zdecydowana większość prawników zauważa, że jedną z najistotniejszych barier o charakterze wewnętrznym w świadczeniu międzynarodowych usług prawnych jest nieznajomość prawa obcego. Większość jurystów podkreśla, że nie ma i nigdy nie miała kontaktu z prawem obcych państw. Potrzeba posługiwania się zagranicznymi kodeksami w ich codziennej praktyce jest niewielka, stąd nie podejmują wysiłku w tym kierunku. Przekonanie takie jest dość powszechne pośród polskich prawników bez względu na wiek, doświadczenie i miejsce wykonywania praktyki zawodowej.

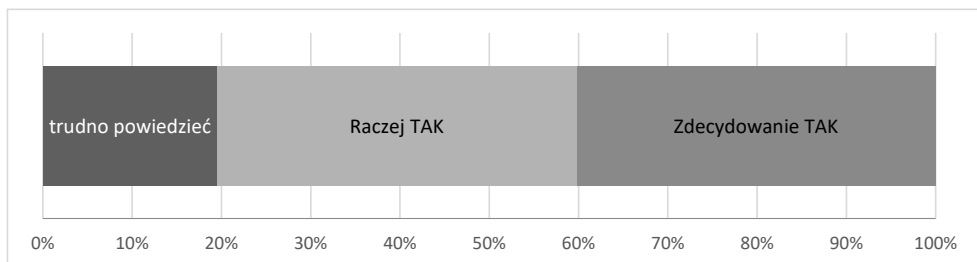
Barieri [są] na pewno, w postaci nieznamości prawa obcego i *know-how*. Jak człowiek pierwszy raz prowadzi sprawę Europejskiego Nakazu Aresztowania, to musi się tego nauczyć. Ale to jest najmniejszy problem. [Główny to] brak doświadczenia. Doświadczenie podpowiada człowiekowi rzeczy, których nie podpowiadają mu przepisy: o co się zapytać, kiedy, o co się nie zapytać, jak się zorientować, skoro nie możemy w kraju wydania np. uchylć nakazu. To, w jakim kierunku można pójść, żeby dostarczyć do kraju wykonania nakazu argumenty, np. zagrożenia dla praw człowieka w przypadku wydania. To są rzeczy, których się nie wie od razu, dopiero po kilku sprawach człowiek się zaczyna orientować. Tak jest z każdą inną sprawą. Trzeba nabrać doświadczenia. **ORA Warszawa**

Głównym problemem polskich prawników jest brak znajomości i gotowości poznawania zagranicznego prawa proceduralnego. Znakomita większość polskich adwokatów i radców prawnych uważa, że zagraniczne przepisy postępowania są bardzo odmienne od polskich i wymagają przyswojenia w trakcie edukacji w danym kraju. Ponad 80% prawników nie zna obcej procedury i nie widzi potrzeby jej poznawania bez względu na możliwe korzyści do osiągnięcia.

Dotyczy to prawników w każdym wieku, o różnym życiowym doświadczeniu, wykształceniu i miejscu praktyki. Najwyraźniej procedura państw obcych stanowi największą kompetencyjną barierę dla polskich prawników. Według nich jest to ograniczenie niemal nieprzezwyciężalne.

Generalnie chodzi o procedurę. Bo jeżeli chodzi o system prawny, powiedzmy sobie, cywilnym, ono jest w dużej części wzorowane na prawie niemieckim, czyli te instytucje są podobne, jakoś logicznie się uzupełniają. Natomiast uważam, że nasza procedura jest skomplikowana, w tej procedurze, zwłaszcza cywilnej, sami się nieraz gubimy. I co ciekawe, znaczna część orzecznictwa Sądu Najwyższego, jeżeli nie większość, dotyczy kwestii proceduralnych, a nie prawa materialnego. A więc krótko mówiąc, procedura jest skomplikowana dla nas. Przypuszczam, że dla cudzoziemców byłaby jeszcze bardziej trudna do przyswojenia. **ORA Koszalin**

Procedury się człowiek uczy nie tyle z książki, co z doświadczenia. Bo oczywiście każdy prawnik procesualista, który jest na uczelni, to rozbierze każdy

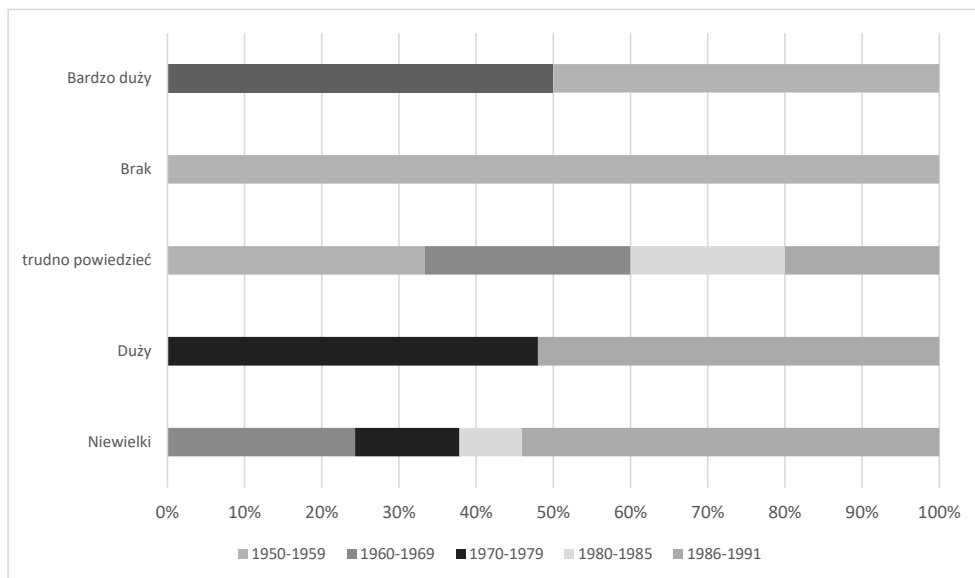
50. Znajomość zagranicznej procedury jest barierą w świadczeniu usług ponadkrajowych

przepis prawa procesowego na 3 czy 10 części i będzie dywagował nad tym, jak to stosować. To są wszystko wypowiedzi profesorów, wypowiedzi naukowców, które to wypowiedzi mają niewielki wpływ na praktykę sądową. Poza orzecznictwem Sądu Najwyższego, które jakoś tam wpływa, aczkolwiek też nie jest tylko wytyczną, a nie jest obowiązkiem stosowania. Procedury się uczy człowiek na własnej skórze. Czyli będąc tysięczny czy dziesięcioletni raz na rozprawie, człowiek zdaje sobie sprawę, że tak musi być. Nie musi znać przepisów, w których to jest ujęte, tylko tak to jest. Jeżeli się tego doświadczenia nie ma i okazuje się, że procedura w Hiszpanii jest inna, to można popełnić wiele błędów, i to bardzo kardynalnych błędów. **ORA Szczecin**

Polscy prawnicy podkreślają także, że dużą barierą jest niezajomość prawa materialnego państw obcych. Jednak zgodnie twierdzą, że na tym gruncie przygotowanie się do pracy za granicą lub praca „na prawie obcym” nie nastęrczałyby wielu trudności. Podkreślają, że prawa zagranicznego można się nauczyć w oparciu o zagraniczne podręczniki i ustawy. Dodatkowo niektórzy wskazują, że uczestnictwo w szkołach praw obcych w trakcie studiów lub szkolenia organizowane przez ORA i rady OIRP nieznacznie tylko wyposażyły ich w wiedzę na ten temat. Niezajomość materialnego prawa obcego jest co prawda istotną barierą w świadczeniu usług transgranicznych i ponadkrajowych, niemniej jednak do przewyciężenia w razie potrzeby biznesowej. Nie jest więc barierą absolutną, jak w przypadku niezajomości zagranicznej procedury. Wynika to zapewne z faktu, że procedury uczy się głównie poprzez doświadczenie, zaś prawa materialnego w dużym stopniu poprzez studiowanie literatury.

Znajomość prawa lokalnego. [...] Fakt faktem, dzisiaj z Lexem, Legalisem i wszystkimi innymi rzeczami, które umożliwiają kliknięcie w komputer, dojście do przepisu, do orzecznictwa, do wszystkiego w ciągu kilku czy kilkunastu sekund. Ale 15 czy 20 lat temu tego nie było. I wtedy to był problem. Bo wiedza się gdzieś tam odkłada w głowie, prawda? Jeżeli się nagle zmienia kraj, zmienia prawo, które jest inne... No fakt faktem, wszystkie pochodzą z prawa rzymskiego, no przynajmniej prawo cywilne, ale to nie zmienia postaci rzeczy, że każde jest inne i nauczanie się tego wymaga wielu lat, przestudiowania tego. Po to się kończy studia. Mam nadzieję, że absolwent wydziału prawa ma jakieś blade pojęcie o prawie i o tym, co się nauczył na wykładach i seminariach w zakresie różnych dziedzin prawa. Potem idzie na kilkuletnią aplikację, gdzie się go znowu szkoli, uczy i wyklada. Teraz, jeżeli się przedostaje do innego kraju, gdzie nie ma za sobą studiów w tym języku i w tym prawie, i dalszej aplikacji w tym języku i w tym prawie, to będzie ubogi. **ORA Szczecin**

Należy podkreślić, że niezajomość prawa materialnego państw obcych nie jest większym problemem dla prawniczek. Kobiety są znacznie bardziej otwarte i skłonne do studiowania zagranicznych podręczników prawnych, jeżeli miałyby to przynieść im konkretną korzyść. Mężczyźni raczej mają zachowawczy stosunek do nabywania nowej wiedzy, także w zakresie znajomości obcego prawa materialnego, nawet w sytuacji, kiedy taka wiedza przynosiłaby im wymierne korzyści (*Amedi, 2013; Bećirović, 2017*).

51. Wpływ nieznajomości zagranicznego prawa materialnego jako główna bariera w prowadzeniu praktyki zagranicznej ze względu na wiek

W zdecydowanej większości to młodszy wiekiem i stażem zawodowym mecenasi wskazują na znajomość prawa obcych państw jako istotną barierę w świadczeniu usług ponadkrajowych. Równocześnie większość najstarszych wiekiem adwokatów i radców prawnych podkreśla, że nie jest dla nich większym kłopotem zapoznawanie się z prawem państw obcych. Sprawiłoby im nawet przyjemność czytanie o zagranicznych rozwiązaniach prawnych, szczególnie wówczas, gdyby wiązałyby się to z możliwością rozszerzenia praktyki zawodowej i osiągania dodatkowych korzyści.

Młodszy prawnicy przybierają odmienną postawę. Znajomość prawa zagranicznego jest dla nich istotną barierą dla pracy zagranicznej, zazwyczaj nie są w stanie jej przełamać nawet w przypadku oferowania im konkretnych korzyści materialnych. Ta konstatacja pokazuje, że młodszy prawnicy nie są tak dynamiczni, zmotywowani i kompetentni do pracy na rynkach europejskich i światowych, jak ci bardziej doświadczeni. Z pewnością jest to pokłosie wcześniejszych problemów w ich rozwoju zawodowym. Może to być zły prognostyk, gdyby odnieść do problemu ponadkrajowego świadczenia usług prawnych w integrującym się świecie.

Zależy to od tego, do jakiej kancelarii aplikant trafi. Bo generalnie rzecz biorąc, sytuacja jest taka, że jak się chce znaleźć dobrego aplikanta, to jest to bardzo trudne, bo ci ludzie rzucają się na aplikacje. Ja ich poziom nie oceniam w większości zbyt wysoko, to nie jest zbyt wysoki poziom. Po prostu się dostają i robią aplikację. Jest tam część ludzi, którzy mają zamiar prowadzić jakąś normalną kancelarię gdzieś tam w Poznaniu czy na prowincji. Zresztą w tej chwili z tego,

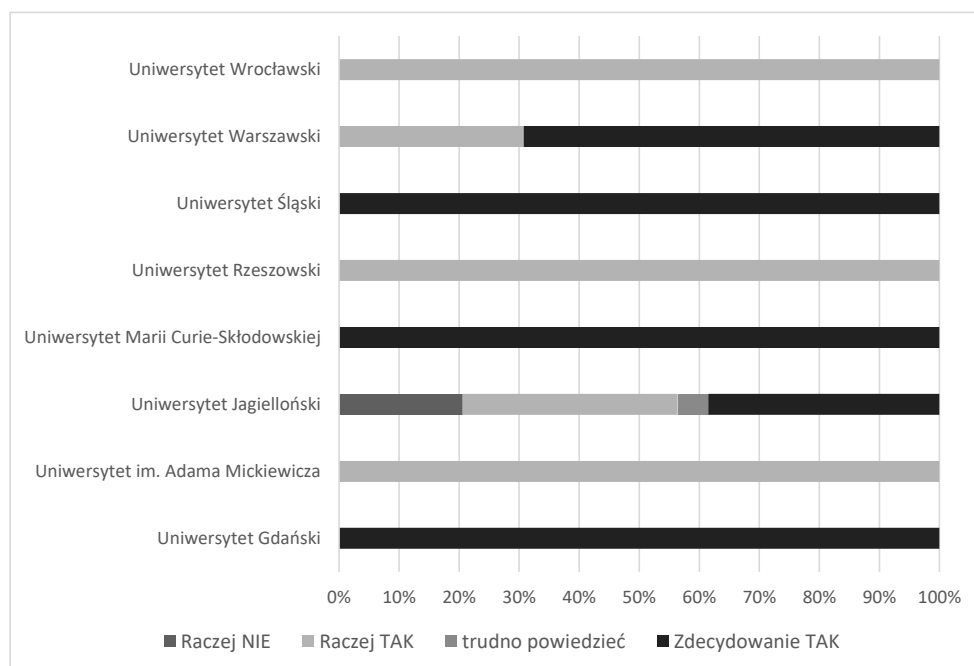
co się orientuję, ci, co pracują na prowincji, radzą sobie często dużo lepiej niż ci w Poznaniu. Bo jest mniejsza konkurencja. **ORA Poznań**

Nieznajomość języków obcych

Generalnie wszyscy polscy prawnicy wskazują, że najistotniejszą barierą dla świadczenia przez nich usług za granicą i kontaktów z klientami zagranicznymi jest nieznanomość lub ograniczona znajomość języków obcych.

Generalnie wszyscy prawnicy deklarują znajomość języka obcego. Niemniej jedynie garstka zapowiada, że byłaby w stanie prowadzić sprawę klienta poza granicami kraju. Oznacza to, że znajomość języka obcego musi być na zaawansowanym poziomie, zapewne C1 lub wyższym (*Borowska; Języki obce w pracy prawnika? Jakie?; Kloc, 2020*).

Wszyscy prawnicy wskazują, że kompetencje językowe są kluczowe w świadczeniu usług międzynarodowych, a ich brak szczególnym ograniczeniem w ich wykonywaniu. Szczególnie akcentują to najstarsi wiekiem adwokaci i radcowie prawni. Młodszy deklaruje co prawda znajomość języka angielskiego (82% osób), niemniej nie przekłada się to na śmiałość do posługiwania się nim. Możliwe, że kompetencje

52. Nieznajomość języków obcych jako główna bariera w prowadzeniu zagranicznej praktyki względem ukończonej prawniczej uczelni wyższej

językowe pozostają jedynie w sferze deklaratywnej, zaś w rzeczywistości są znacznie bardziej ograniczone. Juryści wskazują, że znajomość języka obcego wciąż stanowi dla nich poważną barierę w świadczeniu usług ponadkrajowych (blisko 75%) (*Badanie IBRiS. Polacy niechętni językom obcym, 2018; Walczak, 2015; Wysmulek & Oleksiyenko, 2015*).

Badając związek nieznajomości języków obcych z ukończonymi studiami wyższymi, zastanawiano się nad tym, czy absolwenci prawa niektórych uczelni są bardziej od innych kompetentni językowo. Wskutek tego uzyskano pewien obraz polskiego szkolnictwa wyższego w zakresie kształtowania umiejętności językowych. Absolwenci prawa z niemal wszystkich polskich uniwersytetów stwierdzili, że znajomość języka obcego jest dla nich barierą w świadczeniu usług za granicą lub w Polsce z wykorzystaniem instrumentów międzynarodowych. Jedynie 20% absolwentów Uniwersytetu Jagiellońskiego nie traktuje swoich kompetencji językowych jako ograniczeń (*Biedroń, 2019; Gabryś-Barker & Kalamarz, 2019, s. 13–139*). Może to oznaczać, że ich językowe umiejętności stoją na wysokim poziomie. Wszyscy pozostali uważają, że z ich znajomością języków obcych nie byłoby w stanie efektywnie świadczyć usług prawniczych za granicą lub współpracować z klientami w języku innym niż polski.

Brak doświadczenia

Polscy prawnicy przyznają, że jest szereg innych barier, które utrudniają im pracę w środowisku międzynarodowym. Są to pochodne problemów związanych ze znajomością prawa państw obcych i języków obcych. Szczególnie podkreśla się brak doświadczenia zawodowego oraz praktyki.

Praktyka może być rozumiana jako ogólne obycie z danym systemem prawnym, znajomość obyczajów i obowiązujących zasad (kiedy, u kogo i jak należy sprawy załatwiać). Doświadczenie i praktyka są więc kompetencjami nieuchwytnymi i niemożliwymi do wyuczenia poprzez literaturę lub trening warsztatowy. Braki na tym polu sprawiają, że prawnik – pomimo dobrej znajomości języka obcego, procedury i prawa materialnego – nie jest równie skuteczny i sprawny jak zagraniczny kolega. Oczywiście jest, że praktykę i doświadczenie nabywa się w toku pracy indywidualnej lub pod nadzorem, np. patrona. Dlatego też programy wymian, staży, podpatrywania pracy (*job shadowing*) winny regularnie gościć na uczelniach wyższych, podczas aplikacji i bieżącego doskonalenia zawodowego (*Ostoj, 2016; Grobelna, 2016*). Zdobywanie doświadczenia i praktyki w ramach spraw międzynarodowych jest trudniejsze, lecz zarazem istotniejsze niż w kwestiach krajowych. Wynika to z faktu, że odnalezienie się w obcym środowisku wymaga od prawnika sporo poświęcenia. Dodatkową trudnością jest konieczność bieżącego zaznajamiania się z opinią doktryny i orzecznictwem sądowym, co w czasach inflacji prawa stanowi ogromne wyzwanie.

Mogę powiedzieć o sobie, że się orientuję w niektórych uregulowaniach. To jest kwestia odpowiedzialności. Ja nie podjąłbym się prowadzenia jakiegos

specyficznego postępowania w Niemczech w sytuacji, kiedy nie znam dokładnie tamtejszych uregulowań prawnych, ale też orzecznictwa i innych rzeczy. To jest na takiej samej zasadzie, jak w Polsce nie biorę się za prowadzenie postępowań z dziedziny, w których się nie czuję specjalnie mocny. Tam jest jeszcze gorzej, ponieważ wchodzi bariera językowa, bo ten język prawniczy też ma swoją specyfikę, a ponadto pewne uwarunkowania praktyczne. Jeśli się tam nie bywa w sądach, to też się różnych rzeczy nie wie, które się wie tutaj w sytuacji, jak się w tym uczestniczy. Dostęp do przepisów niemieckich jest dosyć prosty, ale to tak jak u nas czyta pan przepis i niby wszystko jest jasne, a się okazuje się, że ma pan tak czy inaczej ukształtowaną linię orzecznictwa, i rozumienie jego jest zupełnie inne, i tutaj trudno mi jest się podjąć takiej analizy głębszej tych uregulowań. Bardziej chyba intuicyjnie to robię. Ale w sporze o zapłatę to nie jest skomplikowane. Natomiast każda inna sytuacja już na pewno by mnie przerastała, dlatego właśnie korzystam z pomocy kolegów, którzy tam są w praktyce zakotwiczeni. **OIRP Szczecin**

Braki w doświadczeniu i praktyce są zauważane przez polskich prawników i według nich stanowią istotną barierę dla świadczenia usług ponadkrajowych. Co ważne, na tego typu bariery wskazują zazwyczaj prawnicy mający nawet niewielkie doświadczenie w pracy za granicą lub we współpracy z klientami zagranicznymi. Dopiero ludzie, którzy doświadczyli braków na poziomie wiedzy i umiejętności, są w stanie docenić zdobyte doświadczenie i nieformalne obycie (*M. J. Nelson & Epstein, 2019, s. 1–8; Polak*).

Widać, że młodzi dopiero, jak popracują za granicą trochę i się zorientują, to pytają o pewne rzeczy. Brakuje takiego doświadczenia życiowego u nich. A u prawnika zagranicznego? Ja też, jakbym pojechała do jakiegoś innego kraju, to nie mam pojęcia o pewnych tam jakichś [zagadnieniach] pomocy socjalnej np. o pewnych kosztach. Trzeba jednak trochę poznać te realia i ten folklor, żeby wiedzieć. Więc to może być taka przeszkoda, ale to jest przeszkoda do ponowania. To jest kwestia doświadczenia. **ORA Bydgoszcz**

Bardziej doświadczeni w sprawach zagranicznych prawnicy, podkreślają, że prawo Unii Europejskiej oraz innych krajów nie należy do logicznych i prostych w odbiorze. Polacy, którzy odebrali wyłącznie polskie wykształcenie i pracujący zazwyczaj w oparciu o polskie normy prawne, mogą mieć poważne problemy w jego zrozumieniu i wykorzystaniu. Dlatego też mogą postrzegać prawo obce jako barierę w świadczeniu usług poza Polską.

Mamy prawo, które jest zupełnie w inny sposób formułowane. [Te ustawy] są zupełnie innym językiem napisane. Kiedyś te ustawy były napisane językiem znacznie prostszym. W tej chwili to jest wszystko bardzo skomplikowane. To wynika pewnie z konieczności jakiegoś ujednoczenia, żeby ustawy były napisane mniej więcej porównywalnie. Mamy całe prawo europejskie, z którym też gdzieś się tam musimy liczyć, bo gdzieś jakieś tam są rozporządzenia, konwencje. No

dobrze. I teraz mamy sytuację taką, że jeżeli ja chcę iść do innego kraju, to ja się muszę tego prawa nauczyć, czyli musiałbym tam to prawo praktykować. I to jest bez sensu. Bo w tym momencie ja nie mogę być dobry we wszystkich sprawach i prowadzę sprawy gospodarcze. Do tego się ograniczam. I tu sobie radzę. Jest np. sprawa rodzinna czy karna, to już do kolegów w kancelarii przekażę, bo ja się na tym nie znam. I to jest po prostu świadomy wybór. Lepszemu klientowi można zaoferować usługę, mówiąc: „Dobra, widzi pan, ja panu znajdę we Francji, w Hiszpanii czy gdzieś prawnika, z którym sobie będziemy rozmawiać, współpracować i sobie świetnie poradzimy. Znajdę kogoś takiego, natomiast nie będę sam reprezentować, bo ja się tam gdzieś pogubię. **ORA Poznań**

Osobnym rozdziałem pracy międzynarodowej jest współpraca z międzynarodowym wymiarem sprawiedliwości, szczególnie Europejskim Trybunałem Praw Człowieka i Trybunałem Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Angażowanie się w postępowania zawisłe przed sądami międzynarodowymi ma miejsce rzadko. Istotną barierą dla polskich prawników jest tu brak kompetencji, głównie doświadczenia w prowadzeniu spraw przed trybunałami. Niemal wszyscy prawnicy podkreślają, że odmienność procedur trybunalskich, inna konstrukcja i organizacja właściwych im norm prawnych, jest największym problemem. Dodatkowo dochodzi do tego nieregularne zapoznawanie się z orzecznictwem międzynarodowych sądów. Skąpa oferta odnośnych szkoleń i warsztatów jedynie dopełnia tego złego stanu rzeczy. Dlatego tak niewielu polskich adwokatów i radców prawnych ma możliwość uczestnictwa w postępowaniach przez ETPCz i TSUE.

To jest bardzo wąska grupa prawników. Żeby pojechać i poradzić sobie przed Międzynarodowym Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu, trzeba się na tych prawach człowieka znać. Trzeba po prostu być specjalistą od prawa konstytucyjnego. Oczywiście, jest to specjalizacja i są ludzie, którzy się na tym znają, ale teraz znowu zrobienie dobrej skargi wymaga dosyć dużo pracy, bo to trzeba mnóstwo rzeczy wykazać, trzeba przeżyć orzecznictwo, poszukać... I na to, żeby coś takiego zrobić, trzeba zainwestować w siebie i się tym zająć. Ja się po prostu zajmuję czymś innym. Prawnik, który mówi, że jest gotów zająć się wszystkim, jest po prostu niekompetentny. **ORA Poznań**

Polscy prawnicy doświadczają bardzo wielu barier edukacyjnych i kompetencyjnych, utrudniających lub uniemożliwiających im pracę w środowisku międzynarodowym. Zawdzięczamy to głównie polskiemu systemowi szkolnictwa wyższego i edukacji ustawicznej w ramach szkolenia zawodowego przyszłych adwokatów i radców prawnych. Jedynie zmiany mogą powstrzymać pogłębianie się tych problemów.

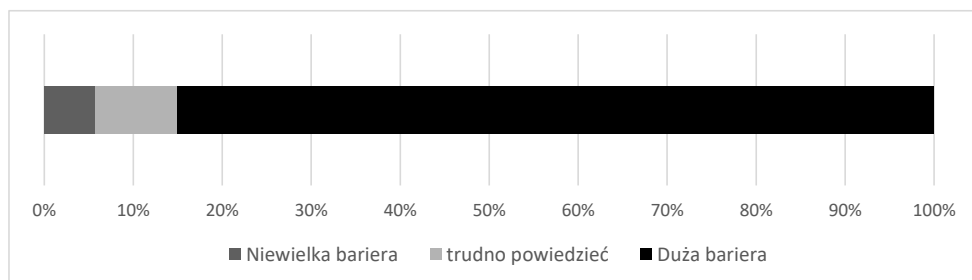
Formalności i organizacja

Obecnie w Europie szeroko bada się wszelkie bariery w prowadzeniu działalności gospodarczej i we wdrażaniu zasad jednolitego rynku wewnętrznego Unii Euro-

pejskiej. We wszystkich opracowaniach instytucji prywatnych, rządowych i Unii Europejskiej podkreśla się, że rynek wewnętrzny UE nie jest jednolity, zaś jego rozwój napotyka na liczne bariery. Komisja Europejska wskazuje, że może chodzić tu o tzw. bariery rynku wewnętrznego, których znakomitą większość stanowią właśnie czynniki o charakterze prawnym, formalnym i organizacyjnym (Arnold i in., 2009; Beaupérin, 2015; Breuss i in., 2008; Donlevy i in., 2016; Mustilli & Pelkmans, 2013; Padoa-Schioppa, 2005; Riemsdijk van, 2013; Silvia & Guimarães, 2014). Zauważa się, że właśnie ta grupa problemów najmocniej dotyka polskich i europejskich jurystów. Dlatego też wszelkie działania faktyczne i prawne mające za zadanie wprowadzenie ułatwień w pracy prawników europejskich są kierowane na zniesienie lub zmniejszenie barier o takim charakterze.

Dla ponad 85% polskich mecenasów bariery te stanowią duży problem w codziennej pracy. Najbardziej ograniczają działania najaktywniejszych i najbardziej ambitnych. Niemal wszyscy polscy prawnicy wskazują na istniejące i prognozowane bariery formalne i prawne. Według nich są to ograniczenia nie do przecięcia w najbliższym czasie bez systemowego podejścia polskich i europejskich instytucji publicznych.

Wygląda jednak na to, że najbardziej dotkniętymi barierami formalnymi i prawnymi są dwie grupy wiekowe. Najstarsi wiekiem i doświadczeniem adwokaci i radcowie prawni otwarcie przyznają, że są one ogromnym ograniczeniem w świadczeniu usług prawnych w kontekście międzynarodowym, o czym przekonywali się wiele razy w toku pracy zawodowej. Zauważają, że problem dotyka jednak głównie młodych prawników. Ich duże ambicje na drodze kariery prawniczej są studzone przez niepotrzebne, często absurdalne procedury, przepisy prawa, biurokrację. Ich oczekiwania stykają się z rzeczywistością zawodu prawnika. Jest to szczególnie dotkliwie dla tych młodych profesjonalistów, którzy chcą praktykować w niszowych i trudnych specjalnościach, np. międzynarodowej. Skomplikowanie samej materii jest potęgowane przez absurdalne bariery formalne i prawne, często mnożone w zależności od liczby krajów praktyki. Marzenia młodych prawników o idealnej pracy w środowisku międzynarodowym, często wysoce wyidealizowane, stykają się z polską i zagraniczną rzeczywistością, wywołując frustrację i zniechęcenie u początków kariery zawodowej.

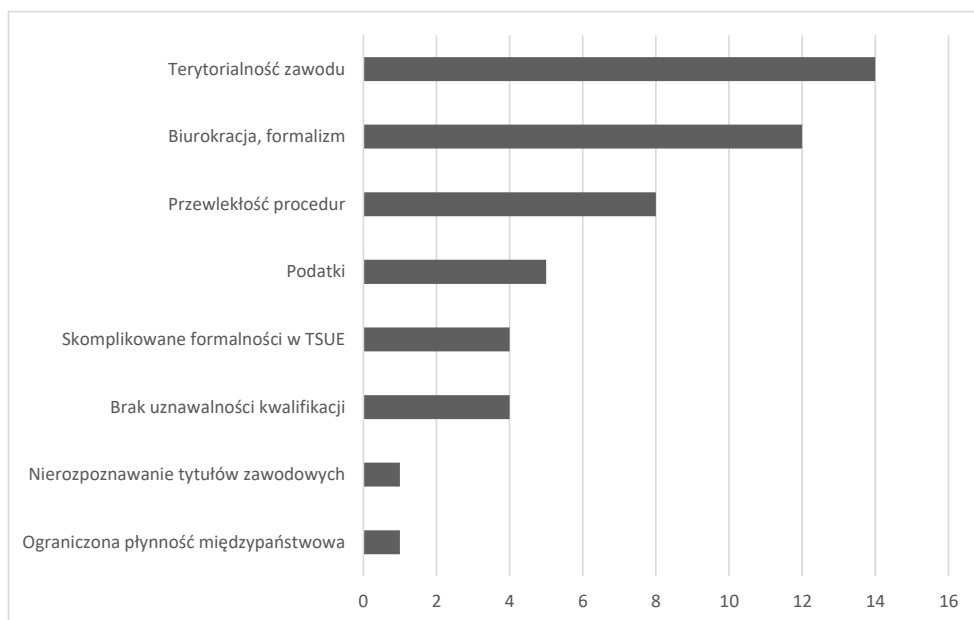

53. Bariery formalno-organizacyjne jako bariera w świadczeniu usług międzynarodowych wg polskich prawników

Kwestia dotycząca barier formalno-prawnych dla świadczenia prawniczych usług ponadkrajowych jest podejmowana przez większość polskich prawników pracujących w miastach wojewódzkich, jak i na prowincji. W rejonach przygranicznych krytyczne opinie na temat realiów prawniczych z odniesieniem do tej kwestii są równie liczne jak w Polsce centralnej i wschodniej. Jedyne wyjątkiem stanowi Warszawa, w której prawnicy zauważają bardzo liczne ograniczenia formalne i prawne, lecz są one ich zdaniem możliwe do przewyciężenia, zależnie od związanych z tym odpowiednich korzyści materialnych i otoczenia dużych firm prawniczych. Dopiero przy zaistnieniu tych dwóch warunków koszty przełamania barier świadczenia usług ponadkrajowych są mniejsze.

Generalnie bariery o charakterze prawno-organizacyjnym, rozumiane w kontekście międzynarodowego świadczenia usług prawniczych, należy podzielić na dwie grupy. Pierwsze z nich to bariery faktyczne istniejące bez względu na prawo Unii Europejskiej, zabiegi organizacji międzynarodowych i istnienie jednolitego rynku usług prawniczych UE. Dotykają one każdego prawnika na świecie, bez względu na miejsce i czas (*Adangor, 2016; Beaupérin, 2015; Canton i in., 2014; Hashi, 2001; Persky, 2011*). Druga grupa ograniczeń ma charakter systemowy, w związku z wprowadzaniem prawodawstwa UE w zakresie tworzenia jednolitego rynku usług prawniczych.

Teoretycznie akredytowani prawnicy w jednym kraju Wspólnoty mogą świadczyć swoje usługi prawnicze we wszystkich innych krajach Europy, niemniej jednak zawsze na pewnych zasadach określanych w prawie UE i prawie krajowym. Właśnie

54. Główne bariery formalne i organizacyjne w świadczeniu usług prawniczych międzynarodowych

te szczegółowe zasady świadczenia usług prawniczych w danym kraju i pomiędzy krajami stają się nowym źródłem sztucznych ograniczeń dla swobody świadczenia usług. Nie oznacza to, że część z nich nie istniała dawniej, niemniej jednak przyjmowała znacznie bardziej ogólny charakter. Obecnie skonkretyzowały się pod postacią pewnych instytucji prawnych, ściśle określanych prawem UE i krajów członkowskich. Analizy Komisji Europejskiej zazwyczaj mają na celu diagnozę, w jakim zakresie te nowe wymagania stają się dodatkowymi barierami dla ponadkrajowej pracy prawników. Według polskich prawników bariery z obu grup są bardzo istotnymi hamulcami świadczenia usług prawniczych o charakterze międzynarodowym (*Services Directive. Assessment of implementation, 2011*).

Biurokracja, formalizm

Podstawową grupą barier organizacyjnych, formalnych i prawnych dotyczącą wielu przedsiębiorców, w tym prawników, jest szeroko pojęta biurokracja i formalizm, w tym skomplikowanie stosunków z administracją publiczną, przewlekłość postępowań, zawiłość procedur (*Matejun, 2007; Michałek & Muciński, 2014*).

Konieczność przebrnięcia przez tego typu ograniczenia nie jest łatwe i wymaga od prawników ogromnych nakładów pracy, kompetencji, czasu i pieniędzy. Prawnicy zagraniczni są mocniej dotknięci tymi ograniczeniami niż prawnicy krajowi, często nie mogą ich przezwyciężyć, a nawet jeśli im się udaje, to ponoszą ogromne koszty. Niektórym uniemożliwia to świadczenie usług prawniczych nad Wisłą.

Na pewno w Polsce zadziwia ich straszny formalizm papierowy. Wszystko się dzieje jednak na papierze. Niby te procesy się digitalizują, ale w opinii Estończyków ilość papierów, których my używamy jest przerażająca. Tam wszystko się dzieje elektronicznie. To duża trudność dla nich. Jest to zadziwiające bardzo. Oni już dawno od papierowych form kontaktu odeszli. Tam nikt do urzędu nie chodzi z segregatorami, z dokumentami. Tam się chodzi z chipem i z komputerem. U nas niby są komputery, gdzie jest wszystko, ale i tak musimy mieć papiery ze sobą, całą dokumentację w formie papierowej. Natomiast brak jednego papierka wywołuje dalsze procedowanie czy załatwianie i oczywiście dalej się wiąże z konsekwencjami. **OIRP Białystok**

Procedury i sprawy formalne nie są jedynie barierą w trakcie prowadzenia postępowań sądowych i administracyjnych. Nadmierna biurokracja i formalizm stają się ograniczeniem dla prawników jako przedsiębiorców. Prowadzenie własnej kancelarii prawnej wymaga dostosowywania się do bezliku zasad i wymogów wynikłych z biurokratyzacji życia społecznego. Nadto prawnicy, którzy chcieliby reprezentować klientów poza Polską, muszą przechodzić skrajnie formalne procedury uznawania własnych kwalifikacji zawodowych i wpisów na listy prawników zagranicznych lub krajowych w samorządach zawodowych. Nie można zapominać, że procedury reprezentowania klienta przed trybunałami międzynarodowymi także

należą do najbardziej sformalizowanych. Dlatego też trudność ich wykonywania wzrasta.

Postępowanie przed trybunałami jest niesamowicie sformalizowane. Formularze, formularze, których ja nienawidzę, bo zabijają osobowość. Natomiast [u] prawnika zabijają jego chyba osobowość i jego inteligencję. To można by pomieścić na dwóch stronach, tam trzeba wyprodukować dziesięć stron na tym formularzu. **OIRP Gdańsk**

Barriere proceduralne i formalizm są zmorą prawników z Polski, jak też z całej Europy (*Flis i in., 2009; Kowalczyk & Graczyk, 2016; Możyłowski, 2013*). Niezwykle wysokie nakłady z tytułu przezwyciężania tych barier nie pozwalają na poważne zaangażowanie się w pracę międzynarodową. Niektóre kraje Europy specjalizują się w formalizowaniu procedur prawnych i biurokratyzacji życia. Dla odmiany np. Holandia, Dania czy Estonia znakomicie upraszczają procedury i ograniczają biurokrację (*Subnational Doing Business*). Oznacza to, że praca prawników zagranicznych poza własnym krajem może być znacznie prostsza. Dlatego też warto spoglądać na zdiagnozowane przez Komisję Europejską bariery formalne i likwidować je w tych krajach, gdzie jest to konieczne (*Rojek & Masior, 2016, s. 33–51; K; The Effects of Reforms of Regulatory Requirements to Access Professions, 2017*).

Z problemami biurokratycznymi bezpośrednio łączy się kwestia przewlekłości postępowań. Jak pokazują praktyka sądowa oraz regularnie publikowane raporty, w większości krajów europejskich postępowania sądowe i administracyjne są długotrwałe. Wynika to z wielu wewnętrznych uwarunkowań systemów wymiaru sprawiedliwości (*Bełdowski i in., 2010; Klepczyński i in., 2020; Kociolowicz-Wiśniewska & Pilitowski, 2017*). W przypadku jednak postępowań o charakterze transgranicznym, międzynarodowym, ponadkrajowym, oraz postępowań krajowych wykorzystujących narzędzia prawa międzynarodowego, kwestia przewlekłości i długotrwałości postępowań nabiera nowego znaczenia. Polscy prawnicy mający doświadczenie zagraniczne zgodnie podkreślają, że w przypadku zaistnienia w postępowaniu krajowym konieczności przeprowadzenia dowodu lub doręczenia za granicą postępowanie wydłuża się o co najmniej pół roku. W przypadku korzystania z bardziej zaawansowanych instrumentów prawa międzynarodowego, jak np. Europejski Nakaz Dowodowy, Europejski Nakaz Aresztowania czy Europejski Tytuł Wykonawczy, postępowania o charakterze transgranicznym wydłużają się o rok. W sytuacji uczestniczenia w postępowaniach podmiotów i sądów z takich krajów jak Włochy, Wielka Brytania, Grecja oraz krajów spoza Unii, przewody sądowe wydłużają się o całe lata. Nawet w przypadku procedur krajowych z udziałem cudzoziemców czynności ulegają kilkumiesięcznemu wydłużeniu z powodu konieczności tłumaczenia dokumentów czy zeznań świadków. Istnieją także pojedyncze przypadki wieloletnich postępowań krajowych, w których rodzime sądy muszą procedować w oparciu o prawo materialne państw obcych. Tego typu spory toczą się najdłużej ze wszystkich.

Strona została zobowiązana do złożenia dokumentów albo sama je składała. I jeżeli to były oryginalne dokumenty, to wydłużało się o konieczność zlecenia tłumaczenia. W momencie, kiedy ostatnio poszło zapytanie do ministerstwa, to sąd z góry założył, zanim otrzymał odpowiedź, że nie wyznaczy terminu rozprawy za 3 miesiące, tylko wyznaczy za pół roku. Więc na pewno powoduje to wydłużenie postępowań. Natomiast, czy wzrasta drastycznie, dwukrotnie? Myślę, że nie. **ORA Radom**

Długotrwałość postępowań to na pewno. [...] Takie drobiazgi. Nie wiem, jak to wygląda w innych państwach, ale we Francji to na pewno, bo widziałam osobiście. Sąd jest w lecie zamknięty, bo jest przerwa, bo ludzie muszą wyjechać na urlop, bo muszą odpocząć. A tutaj nie. Ten młyn ciągle miele i miele. Sędzia może iść na urlop, ale pan, jak chce iść na urlop, to musi znaleźć zastępstwo, bo panu nie wolno iść na urlop. Więc możliwe, że takie codzienne uciążliwości są... Nie wiem, jak wygląda kwestia, bo nie mam porównania, u nas w sprawach cywilnych jest ten artykuł 207, który obliguje do tego, żeby w określonym terminie podać wszystkie dowody. Nie tak jak było kiedyś, że na końcu pan czekał i wyciągał królika. **ORA Bydgoszcz**

Biurokracja, przewlekłość i formalizm postępowań są ogromną bolączką całego europejskiego systemu wymiaru sprawiedliwości, co ma ogromne przełożenie na pracę prawniczą. Nawet dobre rozwiązania stosowane w niektórych państwach nie dyskwalifikują problemu. *De facto* sytuacja wymaga zmian systemowych zarówno w ujęciu poszczególnych krajów, jak też całego systemu europejskiego. Niestety te bariery powodują duże zniechęcenie do międzynarodowej pracy międzynarodowej prawników z racji ograniczenia ich możliwości. Świadczenie prawniczych usług międzynarodowych staje się bardzo problematyczne, wręcz przytłoczone przez wymogi biurokracji, przewlekłość postępowań i absurdalny formalizm. Z uwagi na słabe kompetencje i motywację dużej liczby polskich prawników jedynie najwybitniejsi i najbardziej ambitni juryści są w stanie je przezwyciężyć.

Płynność gospodarcza

Niemalym i wciąż dającym znać o sobie problemem często podkreślanym przez polskich adwokatów i radców prawnych jest mała płynność wymiany gospodarczej i ograniczone możliwości świadczenia usług paneuropejskich. Zasadniczą barierą jest tu brak potrzeby świadczenia usług ponadlokalnych. Nie ma klientów i potencjalnych klientów aktywnych pomiędzy dwoma krajami. Problem ten szczególnie dotyczy krajów o odmiennym poziomie rozwoju gospodarczego (*Daszkiewicz, 2009; Soroka-Potrzebna, 2014*). Polscy prawnicy podkreślają, że wymiana usług prawniczych pomiędzy Polską a jej sąsiadami jest nikła, czego nie zmieniają krajowe i europejskie regulacje prawne. Nawet prawnicy praktykujący w strefach nadgranicznych narzekają, że pomimo bliskiej odległości ze Słubic, Zgorzelca czy Szczecina do dużych niemieckich ośrodków gospodarczych, granica państwowa okazuje się

realnym hamulcem płynności świadczenia usług transgranicznych (Czerwiński i in., 2019, s. 47–73; Gwizdała, 2016; Przyszłość programów Interreg i EIS po 2020 roku, 2018, s. 15–31; Więckowski, 2019, s. 445–457). Nakładają się na to inne problemy: odmienna organizacja samorządów zawodowych w Polsce i krajach sąsiadujących, duże odległości, nie najlepsza infrastruktura drogowa itp. W ten sposób wykonywanie zawodu adwokata lub radcy prawnego, mimo szerokich perspektyw z tytułu integracji europejskiej, pozostaje zasadniczo powiązane z jednym krajem lub nawet regionem. Jedynie pojedynczy prawnicy przewyciężają te granice.

Granica przez ileś lat powodowała, że między Goerlitz a Zgorzelcem wszystko praktycznie [się] zamykało wewnątrz granicy. I więcej wiemy o tym, co się dzieje w Anglii czy w Nowym Jorku, a nie wiemy, co się dzieje w Pradze, w Pardubicach itd. Nie ma tej wymiany jak kiedyś, a mówię, że to trzeba, i z Czechami, i z Niemcami, z punktu widzenia Wrocławia, zrobić. Mamy już początek, jeśli chodzi o Niemców. Trzeba będzie z Czechami. Oni mają chyba tak bardziej scentralizowane samorzady i one są chyba w Pradze. **OIRP Wrocław**

Od strony praktycznej prawnicy są specyficzni, ponieważ są dość mocno związani terytorialnie. Oczywiście mamy korporacje międzynarodowe, które działają na wielu rynkach świata. Czy Unia robi wystarczająco dużo? Myślę, że robi chyba dużo, ale na pewno można dużo poprawić, żeby było lepiej. Natomiast usługi prawnicze są dość specyficzne, na tyle specyficzne, że trudno jest o jakieś zupełne ujednoczenie rynku europejskiego. **OIRP Białystok**

Polscy prawnicy rzadko uczestniczą w zagranicznej wymianie gospodarczej i świadczeniu prawniczych usług międzynarodowych. Dlatego też mają niewielką wiedzę i małe doświadczenie związane z pokonywaniem różnych przeszkód na tym polu. Zauważają jednak towarzyszące im na co dzień ograniczenia w świadczeniu okazjonalnych ponadkrajowych usług prawniczych.

Rozliczenia podatku VAT, rejestracja podatkowa, rzadziej podatek od osób fizycznych i prawnych, okazują się problematyczne dla wszystkich przedsiębiorców świadczących usługi na jednolitym rynku europejskim, nie tylko dla prawników. Polscy juryści, którzy kiedykolwiek świadczyli usługi za granicą, podkreślają, że nawet jednorazowa czynność w innym kraju, np. wizyta w sądzie, spotkanie z klientem, wiąże się z ponoszeniem obowiązków i rejestracją na potrzeby podatkowe. Szczególnie przepisy w zakresie rozliczania podatku od wartości dodanej wymuszają na prawnikach rozliczenia w innych krajach niż tylko w tym, w którym mają oni swoją siedzibę. Dla tych, którzy świadczą swoje usługi *stricto* międzynarodowo, wiąże się to z koniecznością rozliczania się w wielu krajach. Wszelkie zagraniczne i krajowe obowiązki podatkowe bardzo mocno obciążają małego przedsiębiorcę prawniczego. Oczywiście duże kancelarie lepiej sobie z tym radzą.

W zeszłym tygodniu byłam w Mediolanie na takim projekcie. I co tam mnie zaskoczyło? Że mam pewien projekt, który organizuję na uniwersytecie, i muszę uzyskać numer identyfikacyjny włoski [...] Coś na kształt NIP-u bardziej.

Stoję, tam trzy godziny po ten numer, bez którego nie mogę się poruszać. **OIRP
Lublin**

Podobna sytuacja dotyczy obsługi dużych i kosztownych transakcji międzynarodowych. Rozliczenia formalno-podatkowe w kilku krajach są bardzo wielkim obciążeniem w przypadku czynności jednorazowych, tymczasowych, krótkotrwałych, co także hamuje przygraniczną aktywność prawników. Nie opłaca się bowiem ich prowadzić, jeżeli wartość przychodów w kraju goszczącym jest niewielka (*Czerwiński i in.*, 2019, s. 75–95; *Matejun*, 2007; *Możyłowski*, 2013; *Piątek*, 2018, s. 111–115).

Ograniczenia związane z płynnością gospodarczą transgranicznych usług prawniczych są coraz mniej istotne dla polskich prawników. Wraz ze wzrostem poziomu rozwoju gospodarczego Polski jest nawiązywanych coraz więcej relacji gospodarczych z państwami ościennymi. W konsekwencji prawnicy coraz częściej znajdują swoich klientów poza granicami kraju. Także Unia Europejska prowadzi działania mające na celu zmniejszanie ograniczeń publiczno-podatkowych. Pomimo zmian, bariery gospodarcze znikają wolno. Prawnicy są zaś uzależnieni od zmian gospodarczych w innych sektorach. Szczególnie prognozy gospodarcze polsko-niemieckie wskazują na znaczące zwiększanie się wolumenu wymian gospodarczej pomiędzy tymi dwoma krajami do 2030 rok (*Czerwiński i in.*, 2019, s. 76–95). Zapewne w takiej perspektywie gospodarczej bariery stawiane prawnikom ulegną również ograniczeniu.

Egzaminy kompetencyjne

Niestety, źródłem ograniczeń dla działalności międzynarodowej polskich i europejskich prawników jest także prawo Unii Europejskiej. Pierwotnie prawo europejskie stawiało sobie za cel urealnienie zasad jednolitego rynku wewnętrznego UE w kontekście pracy prawników krajowych we wszystkich innych krajach Europy. W tym celu powstawały liczne decyzje ramowe (późniejsze dyrektywy) oraz ostatecznie rozporządzenia Rady i Parlamentu Europejskiego. Dzięki tym rozwiązaniom prawnym mogą oni świadczyć swoje usługi w innych krajach na podstawie rodzimych kwalifikacji zawodowych bez konieczności ich nabycia w innym kraju UE.

Jak się okazało, prawo unijne i tworzone na jego podstawie prawa krajowe nie odpowiadały w pełni powyższemu założeniu. Świadczenie usług przez prawników europejskich jest obwarowane licznymi warunkami i zakłada szereg istotnych ograniczeń. Większość z nich wynika z norm prawa międzynarodowego, lecz szczegółowe rozwiązania są tworzone przez kraje członkowskie w ramach transpozycji prawa unijnego. Niekiedy tak powstałe prawo krajowe daje prawnikom z zagranicy dużą swobodę dla międzynarodowego świadczenia usług, czasami jednak wymaga spełnienia przez nich licznym warunków i przezwyciężenia wielu barier (*Claessens*, 2008; *Claessens i in.*, 2012).

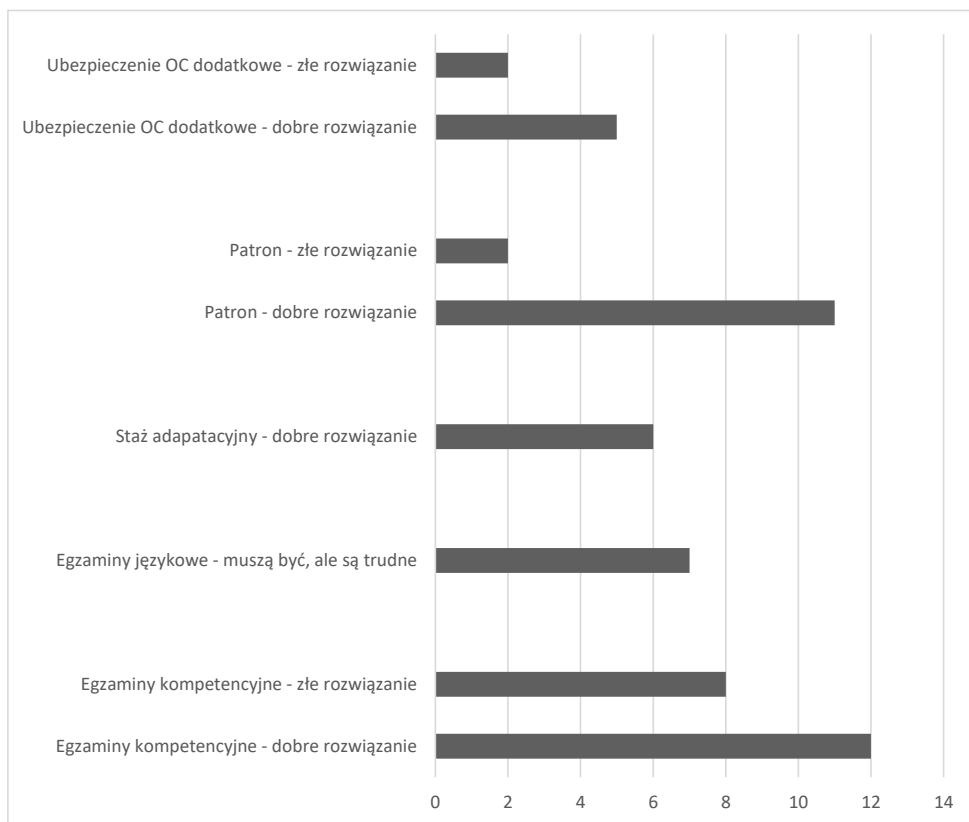
Do najistotniejszej grupy barier generowanych przez samo prawo Unii Europejskiej należą sposoby weryfikacji kompetencji prawników zagranicznych podejmujących

pracę w innym kraju Wspólnoty. Dopuszcza się weryfikację kompetencji prawników pochodzących z innych krajów UE, którzy chcieliby na stałe świadczyć usługi prawnicze w innym kraju Unii. Większość krajów wspólnotowych wymaga złożenia egzaminu kompetencyjnego (testu umiejętności) przez tych, którzy zamierzają uzyskać kwalifikacje prawnika krajowego w oparciu o kwalifikacje uzyskane w innym państwie Unii (Claessens, 2008, s. 247–263).

W Polsce ustawa o świadczeniu usług prawnych przez prawników zagranicznych wprowadza wymóg składania egzaminu kompetencyjnego przed komisjami powołanymi pod egidą ORA i rad OIRP. Obejmuje on wszystkich prawników pochodzących z innych krajów Unii, którzy chcieliby zostać polskimi adwokatami lub radcami prawnymi w oparciu o swój zagraniczny, oficjalny tytuł zawodowy (kwalifikacje zawodowe) (Kozuch, s. 239–249).

Podobne egzaminy są organizowane w większości krajów europejskich. Ich trudność jest różna: przykładowo we Francji przypominają egzaminy zawodowe przewidziane dla kandydatów na adwokatów, zaś w Hiszpanii mają jedynie za za-

55. Główne bariery rynku wewnętrznego UE wpływające na ograniczenie międzynarodowego świadczenia usług przez prawników

danie sprawdzenie podstawowej wiedzy o prawie krajowym (*Claessens, 2008, s. 247–265; Claessens i in., 2012, s. 141–175*). W Polsce egzaminy kompetencyjne są obowiązkowe wyłącznie dla prawników zagranicznych, wpisujących się na polskie główne listy prawnicze. Jednak z powodu małej ilości kandydatów organizuje się je bardzo rzadko. Pod względem trudności są oceniane jako łatwe, jako że dotyczą podstawowych zagadnień polskiego prawa.

Polscy prawnicy nie są zgodni w opiniach odnośnie egzaminów kompetencyjnych. Niektórzy postrzegają jako zjawisko pozytywne z punktu widzenia jakości świadczonych usług prawniczych przez obcokrajowców. Uważają, że bez sprawdzenia deklarowanych kompetencji trudno o bezpieczeństwo klienta i zachowanie etyki zawodowej:

Jak się chce gdzieś wyjechać i tam świadczyć usługi, to trzeba zdać te egzaminy. Jeżeli to jest wymóg, to trzeba to zrobić. Rynek adwokacki to nie jest rynek usług medycznych, gdzie ta materia jest identyczna w każdym kraju. My mamy świadomość, że tak naprawdę to prawo w danym kraju po części jest podobne, jest wspólne, bo czerpie ze wspólnych źródeł, wspólnych korzeni. Natomiast te rozwiązania są po części analogiczne, a po części zupełnie inne. Więc to jest w jakiś sposób uzasadnione i racjonalne. I ja bym się przeciwko temu nie burzył osobiście. Dla mnie byłoby dziwne, gdyby prawnik niemiecki, francuski, włoski, który nie zna naszego prawa, nie zna naszych realiów, miałby świadczyć tutaj usługi, nie ucząc się tego prawa. **ORA Katowice**

Równie liczne są opinie negatywne odnośnie egzaminu kompetencyjnego dla zagranicznych prawników. Badani widzą w tym zaprzeczenie etosu zawodowego przestrzeganego przez prawników z różnych krajów. Polscy prawnicy uważają, że jeżeli ktoś został adwokatem lub radcą prawnym w Polsce, to jest na tyle odpowiedzialny, by był w stanie samemu określić swoje możliwości pracy za granicą. Dodatkowo każdy aktywny adwokat i radca prawny został już przeegzaminowany i spełnił inne kryteria dostępu do zawodu regulowanego. Realizując zaś bezpośrednio zasady wolnego rynku UE powinien mieć nieograniczony dostęp do całego obszaru gospodarczego wspólnoty europejskiej. Nie może być wielokrotnie egzaminowany w przeróżnych krajach, w których chce świadczyć swoje usługi. Takie wymagania poddają w wątpliwość poziom jego wykształcenia, rezultatów egzaminu zawodowego i spełnienie innych kryteriów dostępu, dlatego też budzą sprzeciw wielu polskich prawników. Dodatkowym argumentem są względy czysto pragmatyczne: osoby wykonujące już zawód prawniczy po prostu nie mają czasu, ochoty i siły ponosić kolejnych kosztów i stresu wynikłych z procedury sprawdzania wiedzy.

Mnie się wydaje, że to nie jest dobry kierunek rozwoju i raczej to nie o to chodzi, żeby wprowadzać bariery i ograniczenia, przy czym zależy, co tak naprawdę jest *ratio legis* takich przepisów. Bo tak naprawdę nie znam uzasadnienia dla wprowadzenia takich konstrukcji. Bo to jest założenie takie, że ten prawnik zagraniczny mógłby się zdecydować na coś, do czego nie jest odpowiednio przygotowany. Gdyby u podstaw tego miała być ochrona interesów jednostki,

no to równie dobrze takie ryzyko istnieje wewnątrz kraju, także ja nie wiem, dlaczego akurat prawnicy zagraniczni mieliby być takimi ograniczeniami obejmowani. Tak jak powiedziałem, nie mam tutaj generalnie nastawienia negatywnego do wykonywania w Polsce przez prawników zagranicznych zawodu prawników działających samodzielnie, jednoosobowo. **OIRP Opole**

Jest egzamin przed izbą adwokacką w Paryżu. I ewentualnie trzeba się wpisać u nich jako prawnik zagraniczny. Trzeba zdawać egzaminy licencyjne i wyrównawcze. Prosiłam naszą izbę, żeby mi przysłali cały wykaz ocen, który ja miałam, jakie egzaminy mieliśmy w toku aplikacji, bo nawet oceny nie chcieli, nie tylko przedmioty, a także oceny, żeby porównać, co ewentualnie mieliby mi zadać na ten egzamin w Paryżu. Tak że oni patrzą, w jaki sposób my dochodzimy do zawodu i co ewentualnie musimy zdać. Są chyba trzy pisemne i dwa ustne egzaminy z wybranej materii, bo z góry nie wiemy, co to będzie. Bo patrzą na te różnice programowe, które my mamy. Przy czym moja ocena jest taka, że my mamy dużo więcej niż oni. Ale oni sobie wymagają, ichniejsze prawo, więc wiadomo. **OIRP Toruń**

Zdecydowanie jednoznacznie opinie odnośnie egzaminów kompetencyjnych pojawiają się wyłącznie u tych adwokatów i radców prawnych, którzy mają doświadczenia w pracy za granicą, we współpracy z prawnikami zagranicznymi lub interesują się, albo planują pracę za granicą. Juryści, dla których praktyka ponadkrajowa nie jest punktem odniesienia, nie znają omawianych wymogów. Generalnie osoby, które odbywały staże lub praktyki zagraniczne, a także interesujące się sprawami zagranicznymi, podkreślają, że egzaminy kompetencyjne mogą stanowić problem dla prawników z innych krajów, lecz dla nich osobiście nie są wielką barierą dostępu do zagranicznych rynków. Wynika to z ich obycia z prawem zagranicznym.

Konieczność zdawania egzaminów kompetencyjnych za granicą jest największą barierą dla doświadczonych polskich prawników. Wygląda na to, że adwokaci i radcowie prawni, którzy rozpoczęli praktykę w czasach PRL, zgłaszają największe obiekcje wobec egzaminowania ich przez instytucje zagraniczne. Zazwyczaj podkreślają, że ponowne egzaminy zawodowe byłyby dla nich naruszeniem zasady zaufania do kolegów z innego kraju i solidarności zawodowej. Nadto adwokaci i radcowie prawni w wieku powyżej 50 lat uważają, że takie egzaminy mogłyby naruszyć ich pozycję zawodową i społeczną poprzez zrównywanie ich z jurystami, którzy dopiero ukończyli studia wyższe. Stałoby to w sprzeczności z ich autorytetem środowiskowym. Dojrzałym prawnikom nie zapominają także, że egzaminy kompetencyjne wiążą się z dodatkowym stresem, koniecznością dojazdów i kosztami finansowymi.

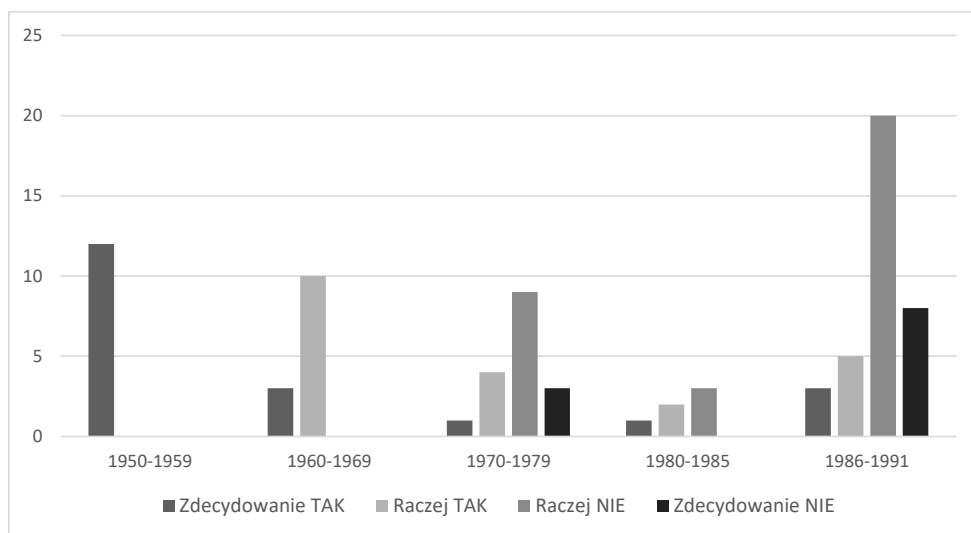
Zgoła inne podejście prezentują najmłodszy, którzy deklarują, że zagraniczne egzaminy kompetencyjne nie byłyby dla nich problemem. Wielu uważa je za rozwiązanie wręcz konieczne do tego, aby zachować wysoką jakość usług w niełatwym sektorze usług transgranicznych, bo pozwalające „odfiltrować” niekompetentnych konkurentów. Młodszy praktycy ze spokojem odnoszą się do kwestii przygotowywania się do egzaminów, bycia poddawanych sprawdzeniu, konkurencji z lokalnymi praw-

nikami czy ponoszenia kosztów organizacyjnych. W ich przekonaniu juryści, którzy decydują się na pracę za granicą, powinni być najlepiej przygotowani do zawodu, zaś korzyści materialne oczekiwane z tego tytułu z nawiązką powinny pokryć trudy egzaminacyjne.

Warto także zauważyć, że osoby młodsze, w przeciwieństwie do tych wychowanych w dawnych latach, są przyzwyczajone do składania egzaminów, których nie brakuje na studiach i w trakcie aplikacji prawniczej. Nie mają także nic do stracenia. Dlatego też ewentualna wizja utraty pozycji zawodowej czy wręcz ośmieszenia się w oczach zagranicznych kolegów nie odgrywa tak dużej roli, jak w przypadku doświadczonych adwokatów i radców prawnych (*Lechowicz & Pikula, 2013, s. 17–23; Szafraniec & Boni, 2011, s. 133–181; Warwas & Wiktorowicz, 2016, s. 19–38*).

Prawnicy w wieku pomiędzy 30. a 50. rokiem życia są podzieleni pod względem swojego stosunku do egzaminu kompetencyjnego za granicą. Ponieważ w swym *dossier* miewają sprawy ponadkrajowe, to ich opinie są oparte na doświadczeniu. Osoby, które składały lub zamierzały składać zagraniczne egzaminy kompetencyjne, w swoich opiniach odnoszą się do trudów, jakie w związku z tym ponosiły. Przykładowo, jeżeli pracowały we Francji, to ich negatywne opinie odnośnie egzaminu kompetencyjnego wynikają z dużego stopnia trudności, czasu oczekiwania i kosztów. Prawnicy podejmujący czynności w Hiszpanii przyjmują opinie pozytywne, ponieważ tam procedura egzaminacyjna jest łatwa i tania. W przypadku zaś najmłodszych i najstarszych polskich adwokatów opinie są kształtowane na bazie teorii.

Egzaminy kompetencyjne są dużą barierą dla większości polskich adwokatów i radców prawnych. Wygląda jednak na to, że osoby najbardziej świadome swojej drogi

56. Egzaminy kompetencyjne jako bariera w świadczeniu prawniczych usług międzynarodowych a wiek badanych prawników.

zawodowej nie mają obaw. Takimi są specjaliści w zakresie prawa karnego i prawa cywilnego o jasno zarysowanym profilu działalności, którzy świadomie zrezygnowali z zajmowania się sprawami przypadkowymi, z polecenia, jak i wszelkimi drobnymi. Karniści i cywiliści muszą w swojej praktyce znać się znacznie dokładniej na swoich dziedzinach prawa, dlatego też elementy zagraniczne nie są im obce, a obawa przed ewentualnym niepowodzeniem w trakcie egzaminu zagranicznego i utratą twarzy w oczach zagranicznych kolegów wydaje się mniejsza. Osoby zajmujące się wyłącznie sprawami karnymi muszą sprawnie posługiwać się instytucjami międzynarodowego prawa karnego, jak np. ENA, END, ekstradycja, przez co częściej kontaktują się z cudzoziemskimi prawnikami, systemami prawa i innymi kulturami prawnymi. Zbliżona sytuacja zachodzi w przypadku specjalistów z zakresu prawa prywatnego międzynarodowego, prawa spółek, fuzji, przejęć, konkurencji, którzy dominują pośród prawników – cywilistów.

Codzienna praktyka i wąska specjalizacja sprawiają, że obie grupy specjalistów są znacznie lepiej przygotowane do pracy za granicą, przez co mniej obawiają się wszelkich form sprawdzania ich kompetencji. Na marginesie należy podkreślić, że prawnicy wyspecjalizowani zwykle mają mniej niż 50 lat, dlatego też są mniej skłonni do postrzegania egzaminów kompetencyjnych jako bariery, niż ci bardziej doświadczeni (*Gradowska-Kania, 2019; Kryszkiewicz, 2009; Rojek-Socha, 2020; Soltyś, 2015*).

Generalnie egzaminy kompetencyjne są sporą barierą dostępu do zagranicznych rynków usług prawniczych. Jeżeli prawnik podejmuje regularnie czynności w innych krajach lub właściwie pracuje tam na stałe, to jest w stanie przygotować się do egzaminu i go pozytywnie zdać. Wówczas taki sprawdzian można uznać za zjawisko pozytywne – egzamin najwyższej biegłości zawodowej w innym kraju. Składanie testu naturalną kolejną rzeczą nie wiąże się z nadmiernymi kosztami i trudnościami. Problem powstaje wówczas, kiedy prawnik z jednego kraju UE pracuje w innym okazjonalnie lub wyłącznie zajmuje się sprawami międzynarodowymi. Nie jest w stanie zdawać egzaminów kompetencyjnych w wielu jurysdykcjach, gdyż wiązałoby się to z wielkimi trudnościami, bez możliwości pozytywnego zaliczenia wszystkich prób. Dlatego też egzaminy nie mogą być akceptowane w przypadku okazjonalnego świadczenia usług prawniczych w innym państwie. Jeżeli prawnik zajmuje się transakcjami międzynarodowymi, rozproszonymi w różnych krajach, to konieczność zdawania egzaminów również nie powinna mieć miejsca. Szczęśliwie prawo Unii właściwie nie wprowadza takich obostrzeń.

Obecnie, w związku z ograniczeniem aktywności prawników zagranicznych, problem wielokrotnego egzaminowania przy podejmowania czynności tymczasowych nie ma żadnego znaczenia. Należałoby zachować *status quo* i nie wymagać od prawników tymczasowych składania egzaminów. Nawet juryści na stałe pracujący w danym kraju (na podstawie rodzimego lub zagranicznego tytułu zawodowego) nie powinni być zmuszani do składania egzaminów kompetencyjnych. Należałoby organizować egzaminy, lecz nie powinny one stanowić bariery dostępu do zawodu prawnika praktykującego w innym kraju niż kraj pochodzenia. Na podstawie wyników

egzaminów powinny być wydawane certyfikaty, akredytacje, dyplomy potwierdzające najwyższy poziom kompetencji z zakresu prawa kraju goszczącego. Poświadczenie takie powinno być widocznym znakiem dla wymiaru sprawiedliwości, jak i klientów, że dany prawnik posiada wysokie kompetencje.

Rynek winien weryfikować, czy dany mecenas może reprezentować klienta, bez względu na posiadanie takiego certyfikatu. Taka sytuacja nie zamykałaby rynków krajowych na zagranicznych jurystów, którzy nierzadko posiadają także wysokie i często bardzo specjalistyczne doświadczenie dla prowadzenia spraw w innych krajach niż własny. Również instytucja certyfikacji, nie zaś autoryzacji (dopuszczenia do wykonywania zawodu regulowanego) zagranicznych usług prawniczych byłaby realizacją prawa wspólnotowego. Zasady rynku wewnętrznego UE zostałyby zachowane przy jednoczesnej dbałości o jakość usług prawniczych i bezpieczeństwo klientów.

Egzaminy językowe

Przepisy prawa Unii Europejskiej wprowadzają także pewne ograniczenia w zakresie znajomości języków obcych przez prawników zagranicznych. Prawo unijne umożliwia sprawdzanie takich prawników pod kątem znajomości języka kraju przyjmującego. Egzaminy językowe zostały wprowadzone w ramach transpozycji prawa UE w części krajów członkowskich. Podobnie jak w przypadku egzaminów kompetencyjnych dotyczą one głównie tych jurystów zagranicznych, którzy zamierzają świadczyć swoje usługi stale w innym kraju i chcą uzyskać autoryzację, wpis na listę prawników rodzimych. Prawnicy okazjonalnie świadczący usługi za granicą, nie muszą przystępować do egzaminów językowych (*Claessens, 2008, s. 39–45, 148–234, 247–265; Winnicka, 2009; Dyrektywa 2005/36/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 7 września 2005 r.*). W Polsce egzaminowanie językowe podobnie jak egzaminowanie kompetencyjne dotyczy wyłącznie zagranicznych licencjonowanych prawników, pragnących zostać polskimi radcami prawnymi lub adwokatami w oparciu o swój zagraniczny tytuł zawodowy (kwalifikacje zawodowe).

Egzaminy językowe stanowią dla większości polskich prawników barierę w dostępie do zagranicznych rynków. Zgodnie podkreślają, że znajomość języka kraju świadczenia usługi prawnej jest niezbędna przy uczestniczeniu w postępowaniach sądowych, administracyjnych czy efektywnej współpracy z klientem. Dlatego też sprawa nie podlega dyskusji. Wskazują jednak na przypadki pracy w środowisku *stricte* międzynarodowym, gdzie wystarcza znajomość języka ponadnarodowego, zazwyczaj angielskiego. Są też takie indywidualne przypadki, gdy prawnik komunikuje się z klientem przez tłumacza.

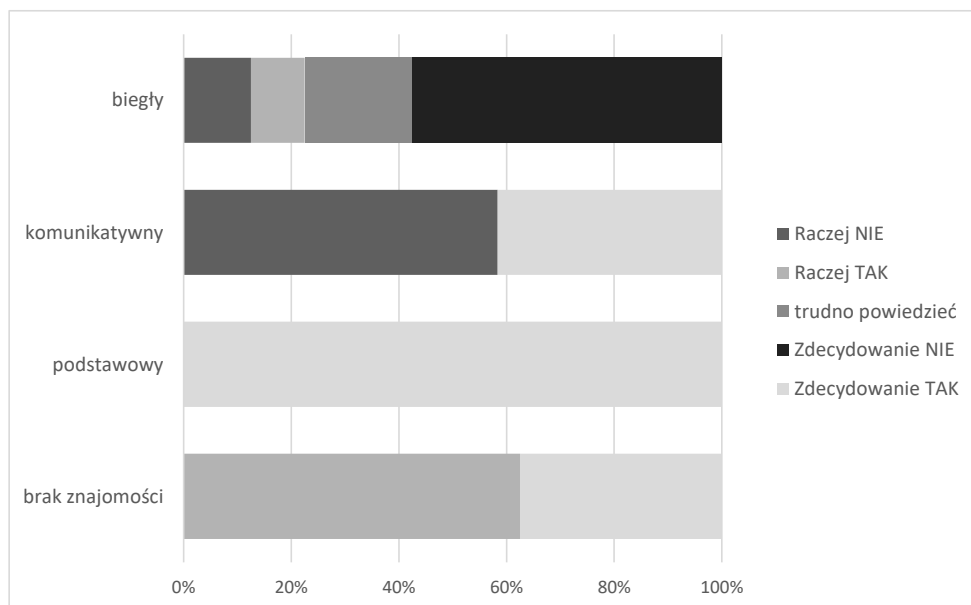
Kwestia weryfikacji znajomości języka obcego za pomocą egzaminu wywołuje mniej głosów sprzeciwu, niż gdy rzecz dotyczy egzaminów kompetencyjnych. Polscy adwokaci i radcowie prawni co prawda wspominają o sporych kosztach egzaminowania, ryzyku utraty zaufania i „twarzy”, naruszeniu solidarności zawodowej i własnej pozycji społecznej, niemniej jednak wszyscy twierdzą, że egzaminy takie są

koniecznością. Ewentualne mechanizmy rynkowe weryfikujące faktyczną znajomość języków obcych są w tym przypadku dość wątpliwe.

Ja bym się na zdawanie egzaminu językowego teraz już nie zdecydował. Ja już jestem za długo w tym zawodzie, żebym nagle miał poddawać się weryfikacji polegającej na zdawaniu egzaminów w innym kraju niż nasz. Natomiast jeżeli młodzi adwokaci by zobaczyli, że [...] to jest ciekawa nisza, to ona wymaga pewnego nakładu w postaci zdania egzaminu językowego, [i] pewnie by się na to zdecydowali. **ORA Wałbrzych**

Myślę, że kwestie dostępu do zawodu w kraju obcym dla osób spoza są bardzo sformalizowane. Tam jest też wymagany egzamin z języka obcego. Spełnienie tych warunków jednak jest cały czas bardzo skomplikowane. Taki radca, który, jest radcą polskim, wcale nie czuje się jako radca w obcym kraju. Musi wszystko robić od nowa. Więc cały czas te bariery są dość duże. **OIRP Lublin**

Pomimo jednak powszechnej zgody co do konieczności egzaminowania językowego, adwokaci i radcowie prawni boją się poddawania procedurze sprawdzania znajomości poziomu języka obcego. Podobnie jak w przypadku testowania kompetencyjnego, egzamin językowy jest największą barierą dla prawników najbardziej doświadczonych i zaawansowanych wiekiem. Brak potrzeby pracy w środowisku międzynarodowym, duże zaangażowanie w sprawy lokalne, rozpoczęcie praktyki jeszcze w czasach, w których dominował język rosyjski, odległa perspektywa pracy za granicą stanowią o ich niechętniej postawie wobec egzaminów językowych.

57. Bariera egzaminów językowych względem deklarowanego poziomu znajomości języka obcego

Prawnicy urodzeni zaś bliżej końca XX wieku ujawniają przeciwstawny pogląd. Znacznie lepsza edukacja językowa, obycie międzynarodowe, wychowanie w dobie globalizacji, liczne perspektywy pracy za granicą i przyzwyczajenie do procedur egzaminacyjnych powodują, że są oni raczej pozytywnie nastawieni. Generalnie zagraniczne egzaminy językowe nie stanowią dla nich większej bariery dostępu do świadczenia usług poza granicami kraju (*Szafraniec & Boni, 2011, s. 35–65*).

Opinia taka nie jest jednolita. Szczególnie najmłodszy prawnicy wskazują, że egzaminy językowe mogą stanowić dla nich pewną barierę. Prawdopodobnie jest to związane ze spadkiem poziomu edukacji językowej w polskich szkołach. Porównując ich wypowiedzi do opinii prawników w wieku pomiędzy 30. a 50. rokiem życia zauważamy, że ci drudzy są bardziej optymistycznie nastawieni do tej kwestii. W latach 90. spory odsetek z nich marzył o pracy zagranicznej, co skłaniało ich do wzmacniania kompetencji. Dlatego ich opinie są oparte na własnych doświadczeniach, w przeciwieństwie do prawników starszych i najmłodszych. Najwyraźniej najmłodszy nie są tak bardzo zmotywowani do pracy za granicą, aby uczyć się języków obcych i zdobywać praktykę w tym zakresie, stąd wskazują, że egzaminy językowe mogą stanowić dla nich pewną barierę (*Lubrańska, 2016*).

Wyraźnie widać, że osoby, dla których praca za granicą stanowi istotną wartość, przygotowują się językowo do wyjazdu, uważając egzamin językowy za stosunkowo małą barierę. Nieznajomość obcego narzecza nie stanowi bariery samej w sobie. Zakładane zaś przez nich korzyści ze świadczenia usług w innych państwach przewyższają koszty egzaminacyjne. Przykładowo, osoby biegle lub dobrze posługujące się językiem angielskim deklarują mniejszą niechęć do egzaminów językowych. Taka sama sytuacja dotyczy osób, które dobrze oceniają swoją edukację językową w czasach szkolnych i władają innymi językami niż język angielski. Wraz ze wzrostem kompetencji językowych spada niechęć do egzaminów. Zdecydowanie zaś wszyscy adwokaci i radcowie prawni, którzy w nikłym stopniu władają językami obcymi, deklarują dużą niechęć do świadczenia usług prawniczych za granicą. Ciekawa konstatacja dotyczy prawników, którym bariera językowa nie pozwala na podjęcie pracy za granicą, lecz komunikatywnie posługują się językiem angielskim, np. na wakacjach. Osoby o takich kompetencjach mają bardziej relatywny stosunek do egzaminów językowych. Według nich bariera egzaminu językowego jest możliwa do przezwyciężenia wtedy, gdy inne bariery (o charakterze formalnym, kompetencyjnym i mentalnościowym) nie stanowią aż tak istotnego problemu.

Egzaminy językowe są uważane przez większość polskich prawników za poważną barierę dostępu do zagranicznych rynków usług prawniczych. Postrzeganie takie wynika z braku motywacji do poważnej pracy zagranicznej, ograniczonych kompetencji językowych, jak i braku przyzwyczajenia do procedur egzaminacyjnych. Dla najstarszych wiekiem i mocno doświadczonych prawników wiążą się także z ryzykiem „utrąty twarzy” wskutek przegrania konkurencji z młodymi prawnikami. Egzaminy językowe kojarzą się także z niepotrzebnymi trudnościami, kosztami i stresem. Bariery te są przezwyciężane głównie przez młodych, aczkolwiek już doświadczonych polskich adwokatów i radców prawnych, którzy w pracy zagranicznej widzą poważne szanse na dobry zarobek.

Egzaminy językowe, podobnie jak egzaminy kompetencyjne, nie wydają się jednak koniecznością. Można rozważyć, czy na podstawie obecnie istniejących regulacji prawa Unii Europejskiej, nie należałoby zupełnie zrezygnować z egzaminów językowych, na rzecz egzaminów jako formy certyfikacji. Wówczas klienci (rynek) mogliby wybrać, który prawnik posiada według nich właściwe kompetencje. Taki zabieg ułatwiłby stałe świadczenie usług prawniczych za granicą osobom posiadającym wysokie i właściwe kompetencje zawodowe, lecz unikającym sytuacji bycia egzaminowanym. Zmiana zasadniczej funkcji tych egzaminów jest również wskazywana z tego powodu, że obecny wymóg egzaminowania jest omijany na różne sposoby: poprzez świadczenie usług prawniczych wyłącznie tymczasowo (wielokrotna tymczasowa praca), stałe świadczenie usług za granicą na podstawie krajowego tytułu, zastępstwo prawników miejscowych, tworzenie spółek z prawnikami miejscowymi lub poprzez zwolnienie z obowiązku egzaminacyjnego przez rady adwokacko-radcowskie w toku postępowania o uzyskanie krajowej licencji prawniczej na podstawie kwalifikacji zagranicznych (Claessens, 2008, s. 38–49; art. 31).

Staż i doświadczenie zawodowe

W niektórych krajach Unii Europejskich prawnicy zagraniczni, którzy chcieliby stałe świadczyć swoje usługi, muszą nie tylko złożyć egzaminy, lecz także wykazać się doświadczeniem zawodowym w nowym kraju lub odbyć staż adaptacyjny. Staż adaptacyjny odbywa się na zasadach określonych z patronem stażu. Zazwyczaj odbywa się go odpłatnie, lecz kwota wynagrodzenia nie jest wysoka (Dyrektywa 98/5/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 16 lutego 1998 r.; Dyrektywa 2005/36/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 7 września 2005 r.). Większość krajów nie wprowadza takich wymagań dla zagranicznych prawników z UE. Nieliczne kraje, jak Francja czy Grecja, wymagają od przyjezdnych prawników, chcących na stałe świadczyć usługi, odbycia półrocznego stażu adaptacyjnego lub wykazania się trzema latami pracy prawniczej (w zależności od specyficznej sytuacji). Bez potwierdzenia odbycia takiej praktyki nie można uzyskać prawa wykonywania zawodu w danym kraju (Claessens, 2008, s. 140–265; *The Effects of Reforms of Regulatory Requirements to Access Professions*, 2017). W Polsce staż właściwie nie jest wymagany, aczkolwiek prawnicy zagraniczni aplikujący o wpis na listy adwokacko-radcowskie na podstawie zagranicznego tytułu zawodowego, którzy chcą uzyskać zwolnienie z obowiązku zdawania testu kompetencji, mogą zostać poproszeni o wykazanie się trzyletnim stażem pracy.

Nie istnieją żadne dane, pozwalające jednoznacznie stwierdzić, czy jakikolwiek polski prawnik odbywał staż adaptacyjny za granicą. Nie ma też informacji o tym, aby jakikolwiek zagraniczny prawnik okazywał się doświadczeniem zawodowym w polskich organach samorządów zawodowych. W praktyce osoby pragnące stałe pracować w krajach, w których staż lub doświadczenie zawodowe są wymagane, przechodzą cały proces edukacyjno-aplikacyjny za granicą lub stosują wybiegi po-

dobne jak w przypadku egzaminów zawodowych. W kraju zaś samorządy zawodowe nie weryfikują doświadczenia zawodowego zagranicznych prawników, ubiegających się o wpis na listy prawników zagranicznych.

Ponad 83% wszystkich polskich adwokatów i radców prawnych stanowczo nie zgadza się na odbywanie stażu adaptacyjnego lub zdobywania dodatkowego doświadczenia zawodowego za granicą. Oświadczają, że byłoby to dla nich ogromną barierą niemożliwą do przezwyciężenia. Prawnicy o ugruntowanej pozycji w kraju, starsi wiekiem i doświadczeniem podnoszą identyczne argumenty, jak w przypadku procedur egzaminowania. Tym koronnym są bardzo wysokie koszty wielomiesięcznego pobytu za granicą i pracy za minimalne wynagrodzenie. Nadto osoby zaangażowane rodzinnie i zawodowo w kraju nie mogą sobie pozwolić na długą rozłąkę. Porzucanie prężnej praktyki krajowej na rzecz mało płatnej zagranicznej nie przekonuje też starszych prawników, osadzonych w realiach biznesowych, oraz młodych, którzy robią wszystko, aby uzyskać w kraju pożądaną pozycję finansową i zawodową. Jedyne ci bardzo nieliczni, którzy aktywnie pracują za granicą i z bliska widzą blaski i cienie pracy na emigracji, rozumieją i akceptują wymogi stażu adaptacyjnego lub dodatkowego doświadczenia.

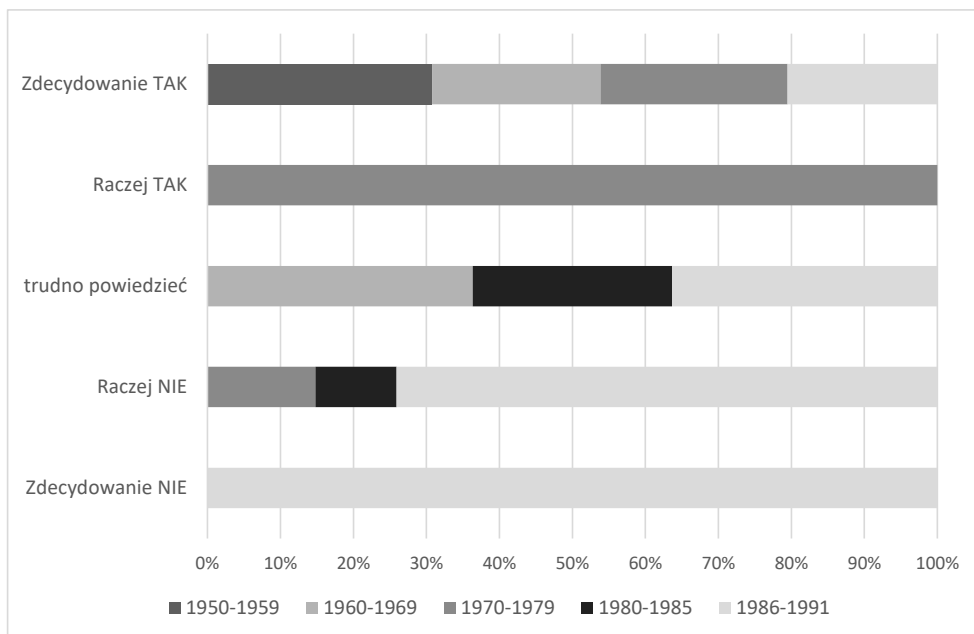
Jestem członkiem wymiaru sprawiedliwości. Robię to z polecenia państwa. Państwo jednak w jakichś tam formach dopuściło mnie do wykonywania zawodu. Jako adwokat mam prawo pójść do więzienia na przykład i zobaczyć się z przestępcą, który w tym więzieniu siedzi. I mam prawo rozmawiać z nim tête-à-tête bez nadzoru kogokolwiek. To jest prawo jego przede wszystkim, ale i moje. Mam prawo pójść do sądu, składać różnego rodzaju wnioski itd. Jeżeli ja się okażę niekompetentny, to wcześniej czy później okaże się, że państwo będzie miało jakiś problem, bo ktoś im powie: wypuściliście idiotę, prawnika, skopał mi sprawę i teraz, proszę bardzo, kto jest odpowiedzialny za to, że ten prawnik się pojawił? Wcześniej czy później takie rozumowanie się pojawi. [...] To jest troska wymiaru sprawiedliwości. I ja np. uważam, że jeżeli ktoś chciałby wykonywać zawód adwokata w innym kraju, to dane państwo ma prawo skontrolować, czy on posiada wystarczającą ilość kompetencji, żeby to robić. Ale w ten sposób taki prawnik, który chce okazjonalnie podjąć czynność we Francji – bo musi, bo klient zadzwonił i mówi: przyjeżdżaj i zrób coś – ten człowiek może zrobić klientowi ogromną krzywdę, bo jeżeli on nie będzie znał pewnych szczegółów procedury np. francuskiej, to on może proceduralnie sprawę położyć. A procedura francuska różni się od polskiej. Tam są jakieś wymogi, które trzeba spełnić, o których może nie wiedzieć. Po prostu i zwyczajnie. Że np. trzeba rozpocząć każdą procedurę od formalnego wezwania, które musi być gdzieś tam w jakiś sposób doręczone. A on nie będzie wiedział. Bo trzeba wiedzieć, kto, gdzie, jak. Trzeba znać adresy, telefony. No tego typu wiedza to jest. I teraz on może po prostu wyrządzić klientowi ogromną szkodę. **ORA Poznań**

Najciekawsze wnioski wciąż przynosi przekrój wieku osób akceptujących bądź negujących potrzebę organizowania stażów adaptacyjnych za granicą. Widać wyraźnie, że obiekcje stażowe rosną wraz z wiekiem i zarazem wzrostem obciążenia rodzinnego, wzrostem pozycji zawodowej i stopnia osadzenia w krajowym rynku usług prawni-

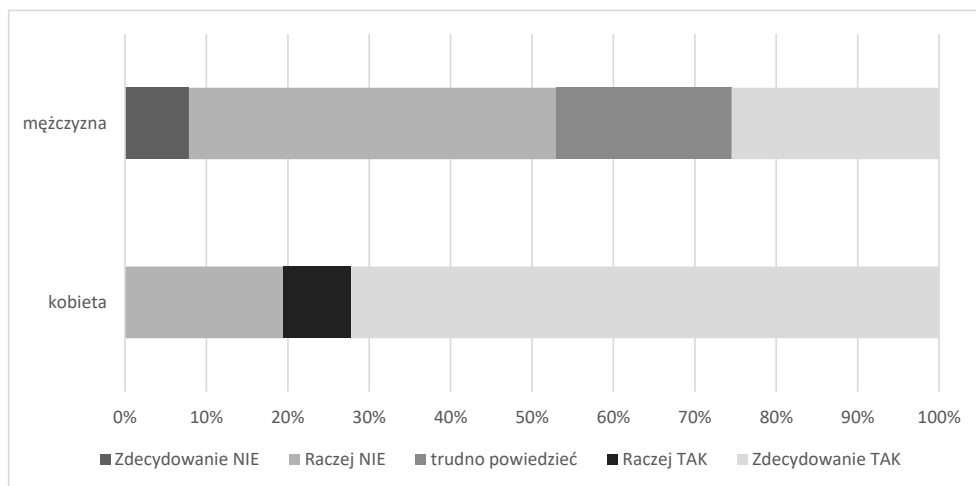
czych. Młodzi są obecnie przygotowani do odbywania stażów i praktyk zawodowych po ukończeniu szkół. Normą jest, że wykonują staże zawodowe za niewielką płacę w nadziei na uzyskanie pełnego zatrudnienia. Zapewne dlatego traktują ewentualny staż adaptacyjny za granicą jako opcję odbycia atrakcyjnych praktyk, nie zaś jako barierę na ich drodze.

Inne wnioski wciąż przynosi przekrój ze względu na płeć. Jak się okazuje, kobiety, skądinąd zwykle rzutkie w podejmowaniu nowych innowacji i wyzwań, z dużo większą rezerwą odnoszą się do wymogu odbywania stażu zagranicznego. Przyczyna jest oczywista – prawniczki, wychowując lub planując wychować dzieci, nie mogą sobie na to pozwolić. Dlatego też postrzegają wymóg stażowy jako poważną barierę w dostępie do zawodu prawnika za granicą. Przeciwnie stanowisko podtrzymują mężczyźni, którzy znacznie chętniej angażują się w nowe, nawet niepewne przedsięwzięcia. Postrzeganie odbywania stażów zagranicznych jako bariery mniej widoczne jest u badanych kobiet w wieku powyżej 50 lat, na co zapewne wpływ mają odchowanie przez nie dzieci oraz zmniejszenie obowiązków domowych. Dopiero wówczas są w stanie podejmować takie aktywności zawodowe, o których zawsze marzyły (*Pustulka, 2020; Pustulka i in., 2019*).

Wymóg odbywania stażów adaptacyjnych lub legitymowania się doświadczeniem zawodowym jest stawiany prawnikom zagranicznym w niewielu krajach UE. Zwykle bywa omijany przez zagranicznych jurystów na różne sposoby: poprzez bliską współ-

58. Zagraniczny staż adaptacyjny jako bariera w świadczeniu usług transgranicznych względem wieku polskich prawników

59. Zagraniczny staż adaptacyjny jako bariera w świadczeniu usług transgranicznych dla prawników i prawniczek

pracę z lokalnymi prawnikami, podejmowanie czynności okazjonalnych, porozumienie z samorządem zawodowym, zgody sądowe na dopuszczenie do konkretnych spraw czy przejście cyklu edukacyjno-aplikacyjnego w docelowym kraju. Dlatego też opinie badanych o stażach nie mają silnego oparcia w doświadczeniu.

Postulat certyfikowania sprawdzonych prawników zagranicznych jest nadal aktualny. W ramach procedury certyfikacji można by wprowadzić odbywanie krótkiego stażu zawodowego, niemniej jednak z powodu jego wykluczającego charakteru (dla kobiet, osób niepełnosprawnych i osób starszych) powinien on mieć bardziej charakter wizyt studyjnych, staży i praktyk kilkutygodniowych, odbywanych w wielu transzach. Prawdopodobnie taką aktywność stażową mogłyby organizować i nadzorować korporacje prawnicze, które już obecnie organizują tego typu wizyty studyjne czy programy podpatrywania pracy. Takie rozwiązanie zapobiegłoby wykluczeniu głównie kobiet z możliwości zdobycia praktyki prawniczej w państwach obcych.

Patronat

Kompetencyjne bariery formalno-prawne stawiane przed przyszłymi prawnikami zagranicznymi praktykującymi w innym kraju UE nie są jedynymi ograniczeniami. Niektóre kraje, działając w zgodzie z prawem wspólnotowym, przewidują dodatkowe wymagania prawne wobec prawników zagranicznych. Najbardziej kontrowersyjnym i restrykcyjnym wymogiem jest czasowa konieczność pracy zawodowej pod okiem patrona (*Dyrektywa 98/5/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 16 lutego 1998 r.; Dyrektywa Rady z dnia 22 marca 1977 r.*).

Jedynie Hiszpania zdecydowała się restrykcyjnie zrealizować unijne prawo dotyczące patronatu (*Claessens, 2008, s. 204–211*). Wprowadzono tam obowiązek okresowej, stałej pracy prawników zagranicznych pod opieką patrona (*Claessens, 2008, s. 148–234; The Effects of Reforms of Regulatory Requirements to Access Professions, 2017*). Polscy prawnicy doświadczeni w pracy w Hiszpanii wskazują, że w Hiszpanii prawnicy pochodzący z innych krajów Unii, którzy zamierzają tam na stałe świadczyć swoje usługi lub uzyskać hiszpańskie kwalifikacje zawodowe w oparciu o swoje rodzime, muszą odbywać półroczną aplikację pod okiem hiszpańskiego adwokata, zwanego w tym kontekście *procuradorem*. Prawnik obcego pochodzenia pracuje wyłącznie na swój własny rachunek i na swoją odpowiedzialność, jednak kontrola lokalnego praktyka prawa jest i tak znacząca. Może on nawet odwoływać oświadczenia prawnika zagranicznego składane przed organami wymiaru sprawiedliwości, jeżeli zauważy, że te wnioski są wykonane nieprofesjonalnie i mogłyby naruszyć dobro klienta lub wymiaru sprawiedliwości. *De facto* zawodowy prawnik z innego kraju jest zmuszony do pracy pod egidą innego prawnika na zasadach zbliżonych do polskiego patronatu w toku aplikacji. Zazwyczaj prawnik zagraniczny znajdujący się pod patronatem jurysty krajowego musi się z nim porozumieć odnośnie odpłatności za opiekę, co stanowi dodatkową barierę. Bez okresu swoistego terminowania pod okiem *procuradora* i jego pozytywnej opinii o wtórnym aplikancie, zagraniczny prawnik nie będzie mógł na stałe praktykować w tym kraju.

Jak się okazuje, żaden badany polski prawnik nie doświadczył praktykowania pod nadzorem wtórnego patrona zagranicznego. Wynika to z faktu małego zainteresowania stałą pracą w tych krajach, gdzie jednym z wymogów dostępu do stałego wykonywania zawodu adwokackiego jest praca pod takim nadzorem. Statystycznie żaden Polak nie ubiegał się o wpis na listę prawników zagranicznych lub prawników krajowych na podstawie polskich kwalifikacji radcowskich lub adwokackich w Hiszpanii. Nieliczni Polacy pracujący w Hiszpanii czynią to tymczasowo, więc uzyskanie licencji na stałą pracę nie jest niezbędne. Ewentualnie Polacy kończą studia wyższe nad Ebro i uzyskują uprawnienia zawodowe w pełnym trybie hiszpańskim.

Aż 89% wszystkich polskich prawników deklaruje, że instytucja obowiązkowego opiekuna-patrona jest zbędna, niebezpieczna i szkodliwa. Równocześnie bardzo oponują przeciwko obejmowaniu ich patronatem. Polscy praktycy prawa nie mogą sobie także wyobrazić sytuacji, w której zagraniczny prawnik mógłby odwoływać ich wnioski i oświadczenia. Według nich takie postępowanie dyskredytowałoby ich w oczach klientów i zagranicznego wymiaru sprawiedliwości. Poza tym prawnicy sprzeciwiają się tym instytucjom z racji ich kosztochłonności. Wielu nie może też pozwolić sobie na długotrwałą rozłąkę z rodziną i zrezygnować z dobrej praktyki krajowej. Nieliczne głosy wskazują jednak na pozytywne aspekty pracy za granicą pod egidą patrona:

Podeszłabym do tego trochę strategicznie. Jeżeli by miało to działać na zasadzie, że mam tego opiekuna i on mi pomaga we wdrożeniu się, ja mogę się przez to wiele nauczyć, co później będzie dla mnie stanowiło furtkę, to wydaje mi

się, że to jest opcja, która ma to sens. To niech ten opiekun wtedy ponosi całą odpowiedzialność, nie ma problemu. **ORA Katowice**

Po pierwsze taki opiekun to też powinien być na określonym początkowym etapie. Doradzać tak, ale wetować to już nie. Bo przede wszystkim, przynajmniej w polskim prawie, ten zawód jest wykonywany samodzielnie i – bez względu na to, czy to jest stosunek pracy, czy to jest kancelaria, to nawet na podstawie stosunku pracy – nikt nie ma prawa wpływać ani na treść opinii prawnej wydawanej przez radcę, ani na to, jak prowadzi proces. To nam ustawa gwarantuje. Prowadzimy samodzielnie. No bo przecież tylko my się na tym znamy i ponosimy odpowiedzialność, nie tylko dyscyplinarną, ale też w pewnym sensie materialną. Jesteśmy ubezpieczeni od odpowiedzialności cywilnej. Także może w początkowym okresie jakiś taki opiekun, który by pomagał, doradzał, ale to na początku kariery, natomiast wetowanie zamyka samodzielność. Wtedy [radca] jest podporządkowany komuś, kto wcale nie musi być od niego mądrzejszy. To nie jest, uważam, dobre rozwiązanie. **OIRP Koszalin**

Głosy akceptacji instytucji zagranicznego patronatu pojawiają się jednak w odosobnionych przypadkach. Dotyczą one zazwyczaj osób, które nigdy nie miały do czynienia z praktyką zagraniczną.

Szczególną niechęcią zagranicznych patronów darzą najstarsi stażem zawodowym i wiekiem polscy prawnicy. Jest to zjawisko zrozumiałe, ponieważ osoby praktykujące w zawodzie już od ponad 10 lat nie widzą swojego zawodowego, życiowego i finansowego interesu w pracy za granicą. Nie opłaca się im porzucać własnej ustabilizowanej praktyki na rzecz niepewnej zagranicznej przyszłości. Doświadczonym profesjonalistom jest także trudno wykonywać czyjeś polecenia, szczególnie wydawane przez prawnika młodszego stażem i wiekiem. Duże zastrzeżenia mają także najstarsi juryści co do możliwości zmieniania lub odwoływania składanych przez nich wniosków. Podkreślają, że taka sytuacja podważa ich kompetencje i ośmiesza w oczach nie tylko klientów, lecz też sędziów i innych prawników. Wraz ze wzrostem swojego doświadczenia zawodowego prawnicy bardziej są skłonni traktować patrona zagranicznego z niechęcią, wręcz wrogością.

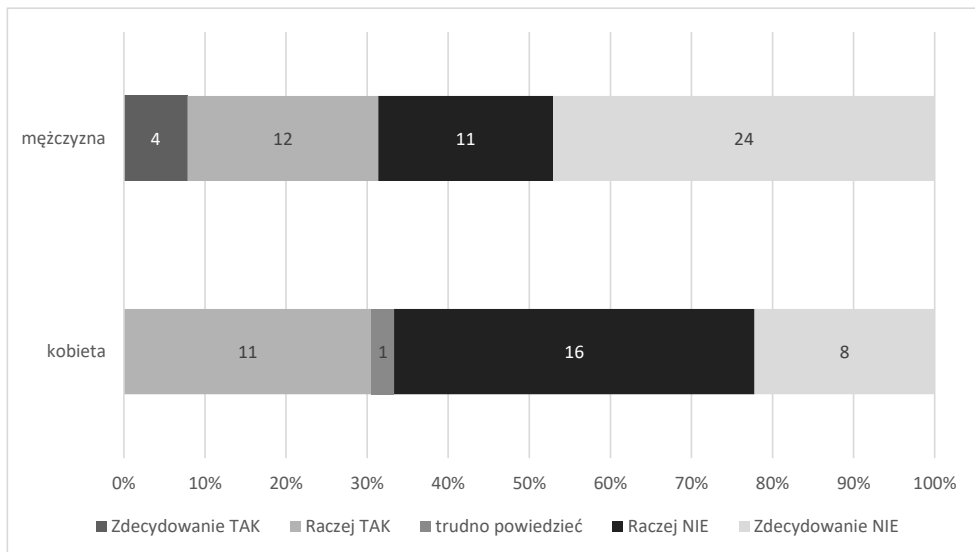
Z drugiej strony, nawet najmniej doświadczeni polscy prawnicy darzą instytucje zagranicznego patronatu z niechęcią, choć rzadziej zdarza się to tym, którzy odbywali staże zagraniczne, interesują się pracą za granicą czy dobrze władają językami obcymi. Ci ostatni czasami postrzegają zagraniczny patronat jako szansę na zaistnienie za granicą i zdobycie potrzebnego doświadczenia.

Jedynie prawnicy w średnim wieku, tj. w wieku od 30. do 50. roku życia, którzy podejmowali już czynności zawodowe poza granicami Polski, są skłonni uznawać zagraniczną opiekę za sprawę pożyteczną. Z pewnością nie jest ona dla nich barierą dostępu do stałej praktyki zagranicznej. Osoby te podkreślają, że chciałyby zdobywać każde zagraniczne doświadczenie, które czyniłoby ich większymi profesjonalistami. W przypadku osób starszych obawa przed nowością i utratą twarzy jest zbyt duża, aby zgodzić się na obejmowanie opieki. Młodszy zaś prawnicy wciąż będą postrzegać

zagraniczną opiekę jako przedłużenie aplikacji. Opinie jednych i drugich oparte są raczej na wiedzy na ten temat, podczas gdy prawnicy w sile wieku częściej opierają je na własnym ponad krajowym doświadczeniu.

Ciekawa sytuacja ma miejsce, kiedy przyglądamy się tym opiniom w podziale na płeć badanych. Generalnie kobiety są przeciwne pracy za granicą, co wynika z ich zaangażowania w sprawy rodzinne i większej potrzeby ustabilizowania życia zawodowego. W przypadku jednak patronatu zagranicznego sytuacja jest odwrotna. W większości to kobiety, głównie po 50. roku życia i średnim lub niewielkim stażem zawodowym, deklarują potrzebę korzystania z pomocy zagranicznego patrona. Podkreślają, że dzięki takiemu wsparciu mogłyby szybciej stać się profesjonalnymi zagranicznymi prawniczkami. Oczekują także, że zagraniczny opiekun wprowadzi je w lokalny świat prawników i ułatwi im start w nowym środowisku. Prawniczki są bardziej otwarte na zewnętrzną pomoc i rady, nawet jeżeli miałyby ona przybierać postać strofowania.

Równocześnie mężczyźni, głównie ci o stażu pracy powyżej 10 lat, są bardzo negatywnie nastawieni do instytucji zagranicznego patronatu. Panowie bardzo ambicjonalnie podchodzą do kwestii swojej niezależności, odpowiedzialności, pozycji i pola zainteresowań. Trudno im zrozumieć, że zagraniczny patron może być ich opiekunem i pomocnikiem. Częściej niż kobiety są pewni swoich zagranicznych kompetencji i obycia, uważając, że zagraniczny pomocnik jest im zupełnie zbędny. Wskazują, że jest to celowa instytucja mająca uniemożliwić lub znacznie utrudnić zagranicznym prawnikom dostęp do stałego wykonywania usług prawnych w innym kraju. Prawniczki znacznie rzadziej tak wyraźnie formułują swoje negatywne odczucia (Adamik, 2012).

60. Bariera zagranicznego patronatu jako ograniczenie w świadczeniu usług transgranicznych względem płci

Wszyscy polscy prawnicy uważają konieczność pracy pod nadzorem za dużą barierę dostępu do stałego świadczenia usług za granicą. Szczególnie mężczyźni w wieku ponad 50 lat i stażem pracy większym niż 10 lat traktują to jako swoisty dyshonor i ryzyko naruszenia pozycji zawodowej i społecznej. Bardziej otwarte są kobiety i najmłodszy polscy praktycy prawa, dla których zagraniczna kuratela oznacza przede wszystkim możliwość zdobycia cennego doświadczenia i poznania lokalnego środowiska prawniczego. Za spore ograniczenie wynikające z instytucji patronatu zagranicznego uchodzi możliwość zmieniania i odwoływania wniosków prawnika zagranicznego.

Instytucja zagranicznego patrona nie jest konieczna dla weryfikacji pracy prawnika zagranicznego w innym kraju UE, dlatego też większość krajów europejskich nie wprowadziła tego wymogu dla prawników nierodzimych. Podobnie jak inne bariery o charakterze kompetencyjnym, praca pod okiem zagranicznego jurysty jest kosztochłonna i zabiera dużo czasu. Może do tego wiązać się z naruszeniem zasady solidarności zawodowej, niezależności adwokackiej i radcowskiej, tajemnicy zawodowej oraz pozycji zawodowej.

Z pewnością nie jest dobrą praktyką podważanie zaufania do prawników, ich kompetencji i kwalifikacji, poprzez działania wtórnego patrona. Trudno sobie wyobrazić także, jakie skutki prawne mogłyby odnosić czynności prawników zagranicznych wobec sądów i instytucji publicznych. Niejasność i przewlekłość postępowania, zwiększenie ryzyka popełnienia błędu, nieporozumienia pomiędzy klientami, patronami, sądami i prawnikami zagranicznymi oraz możliwość podważania wniosków, a nawet orzeczeń sądowych to tylko niektóre możliwe negatywne skutki istnienia instytucji patronatu. Najlepszym rozwiązaniem byłoby, gdyby korporacje zawodowe lub instytucje publiczne organizowały programy wymian, staży i praktyk zagranicznych, podczas których zagraniczni prawnicy mogliby współpracować z prawnikami lokalnymi. Takie praktyki należałoby połączyć z podobnymi praktykami wskazywanymi przy stażu adaptacyjnym. Prawnicy odbywający takie staże mogliby otrzymywać certyfikaty wskazujące na ich wysokie kwalifikacje i doświadczenie zagraniczne.

Inne ograniczenia formalne

Prawodawstwo Unii Europejskiej w zakresie urealniania jednolitego, wspólnego rynku dla usług prawniczych umożliwia krajom członkowskim wprowadzenie szeregu wymagań formalnych wobec prawników zagranicznych. Przez samą Unię Europejską, jak też europejskich prawników, są one uważane za poważne bariery dla świadczenia usług prawniczych za granicą.

Podstawową barierą pozakompetencyjną dla prawników zagranicznych jest uniemożliwienie im świadczenia usług przed niektórymi instancjami sądowymi. Ograniczenie to dotyczy zazwyczaj najwyższych instancji sądowych danego kraju (sądów kasacyjnych), sądów konstytucyjnych, sądów wojskowych, trybunałów specjalnych. Przykładowo w Republice Federalnej Niemiec prawnicy zagraniczni nie są

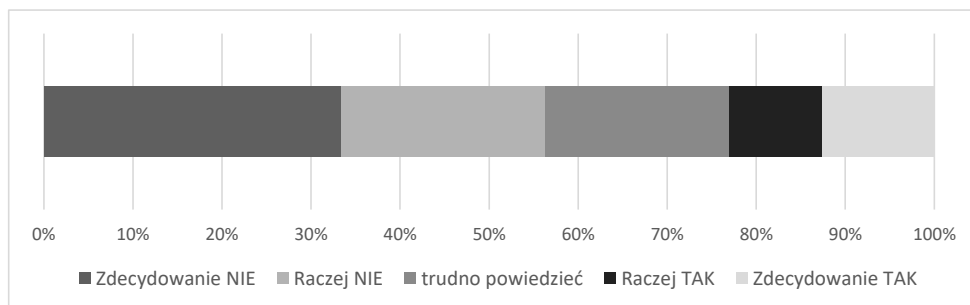

dopuszczeni do reprezentacji przed Federalnym Trybunałem Sprawiedliwości i Federalnym Trybunałem Konstytucyjnym. Również w Polsce prawnicy zagraniczni muszą współpracować z polskimi licencjonowanymi prawnikami za każdym razem, kiedy istnieje przymus radcowsko-adwokacki. Zakazy takie są absolutne i nie można ich znieść lub obejść. Jedynym wyjściem z tej sytuacji jest ukończenie całości lub części procedury uzyskiwania rodzimych kwalifikacji zawodowych lub bliska współpraca z prawnikiem miejscowym (Claessens, 2008, s. 148–265).

W wielu europejskich krajach wymóg pracy prawników zagranicznych pod okiem lokalnego jurysty jest szerszy i nie ogranicza się wyłącznie do sądów najwyższych. Przykładowo w Polsce jest on rozszerzony o wsparcie lokalnego prawnika podczas odbioru korespondencji. Wymóg ten nie stanowi jednak znaczącej bariery dla świadczenia usług przez prawników polskich i innych europejskich. Wymogi te znajdują zastosowanie wyłącznie w przypadku prawników zagranicznych stale lub transgranicznie świadczących usługi, nie zaś w przypadku jurystów zagranicznych, którzy nabyli krajowe kwalifikacje zawodowe lokalnego prawnika.

W opinii polskich prawników ograniczenie reprezentowania klientów przed zagranicznymi sądami najwyższymi nie ma wpływu na ich praktykę. Przepis ten okazuje się martwy, bo odsetek prawników zagranicznych, którzy kiedykolwiek mieliby okazję pracować w sądach najwyższych jest marginalny. Polscy prawnicy podkreślają także, że skomplikowanie spraw zawisłych przed sądami kasacyjnymi oraz wielkość odpowiedzialności jest tak duży, że prawnik zagraniczny nie powinien podejmować się tego, bez względu na zakaz. Są to argumenty racjonalne, z drugiej strony prawodawstwo krajowe nie powinno wprowadzać tego typu bariery dostępu prawnikom zagranicznym. Istnieje przecież – co prawda bardzo niewielka – grupa tych, którzy prowadzą sprawy równie dobrze w kilku jurysdykcjach.

Na potwierdzenie tego zdecydowana większość badanych uważa, że bariera dostępu do sądów najwyższych nie jest dla nich dotkliwa, bo nie zamierza reprezentować swoich klientów w najwyższych instancjach za granicą (podobnie jak w Polsce). Jedynie ci juryści, którzy mają czasem do czynienia z pracą za granicą, są przeciwnego zdania. W praktyce jednak żaden badany prawnik praktykujący za granicą nie

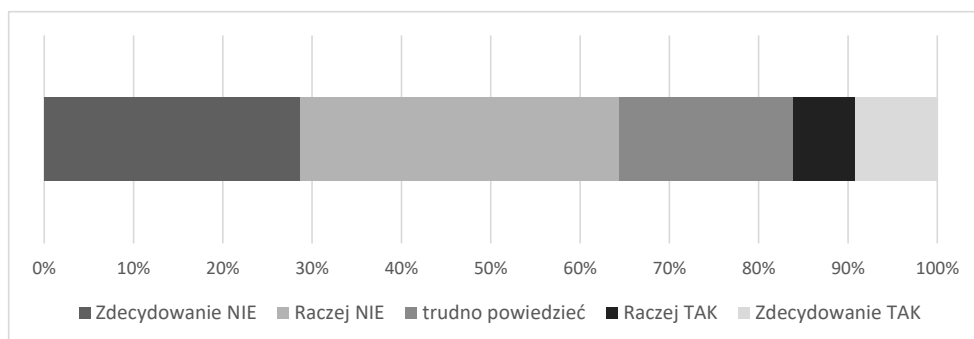
61. Zakaz występowania przed niektórymi sądami innych krajów jako bariera w świadczeniu usług transgranicznych

planował nigdy pracy w najwyższych trybunałach. Dlatego też istniejące ograniczenie nie stanowi faktycznej bariery dostępu.

Polscy juryści podkreślają także, że występujące w niektórych krajach wymogi współdziałania z lokalnymi specjalistami są także mało dotkliwe. Niemal wszyscy podkreślają, że z własnej woli nawiązują współpracę z zagranicznymi kolegami w celu usprawnienia pracy za granicą oraz utrzymania najwyższej jakości usług. Podkreśla się, że współpraca z zagranicznym prawnikiem w każdych warunkach nie jest ograniczeniem, lecz korzyścią. Stąd też prawny wymóg współpracy z lokalnym prawnikiem nie jest zupełnie postrzegany jako bariera.

Duże poczucie odpowiedzialności polskich i europejskich prawników, ujawniane w kontekście dyskusji wokół zakazu reprezentacji przed najwyższymi trybunałami, znajduje potwierdzenie w opiniach badanych prawników wyspecjalizowanych. Karniści podkreślają, że odpowiedzialność za życie i wolność klienta nie pozwalałaby im na jego reprezentację w procesie karnym bez pomocy lokalnego partnera, szczególnie przed sądem najwyższym. Dlatego też zakaz ten nie ma wpływu na ich decyzje. Polscy cywiliści są natomiast podzieleni w swoich opiniach. Jedynie ci prawnicy, którzy na co dzień pracują w kilku jurysdykcjach w sprawach *stricte* międzynarodowych (fuzje, przejęcia, prawo konkurencji), trochę narzekają na zakaz reprezentacji przed sądami najwyższymi oraz obowiązek współpracy z lokalnym kolegą. Według nich hipotetycznie mogą pojawić się pojedyncze sprawy zawisłe przed najwyższymi organami sądowymi innych europejskich krajów. Jednak prawnicy korporacyjni z powodzeniem radzą sobie z tym obostrzeniem, poprzez ścisłą współpracę z wyspecjalizowanymi prawnikami z danego kraju.

Bariera dostępu prawników zagranicznych do sądów najwyższych winna zostać zniesiona. W zupełności wystarczy polegać na odpowiedzialności zagranicznych adwokatów, którzy w swoich rachubach biorą pod uwagę skomplikowanie materii sprawy. Ograniczanie garstce prawników zagranicznych możliwości pracy w sądach najwyższych i trybunałach jest niepotrzebną barierą administracyjną wbrew zasadom jednolitego rynku wewnętrznego Unii Europejskiej i nie służy ochronie interesów państw członkowskich, organizacji i konsumentów.

62. Konieczność zawierania dodatkowych umów OC jako bariera w świadczeniu usług transgranicznych przez prawników

Ostatnim formalno-prawnym ograniczeniem pracy prawników zagranicznych mogącym wynikać z prawa Unii Europejskiej są bariery w zakresie posiadania obowiązkowego ubezpieczenia od odpowiedzialności cywilnej. Generalnie w większości krajów europejskich istnieje wymóg posiadania przez prawników polis OC w celu ochrony klientów i samych siebie przed konsekwencjami błędu w sztuce prawniczej. Warunki i wartości tych polis są jednak różne w różnych krajach (*Baranowska, 2012b i pozostałe tytuły serii. Nascimbene & Bergamini, 2009*). Prawo UE zezwala na wprowadzenie dodatkowych wymogów dla prawników zagranicznych pod postacią zawarcia dodatkowej umowy ubezpieczenia OC w przypadku woli świadczenia usług na jego terytorium. Obowiązek taki może zostać ustanowiony nawet wówczas, kiedy prawnik zagraniczny posiada polisę OC w innym państwie członkowskim (*Kozuch, s. 264–265*).

Większość prawników deklarujących pracę lub gotowość do niej poza granicami Polski pozytywnie ocenia obowiązek zawierania umów ubezpieczenia OC. Ci prawnicy, którzy mają do czynienia z pracą za granicą, wskazują, że w przypadku długotrwałego lub stałego świadczenia usług prawniczych poza Polską zawierają dodatkowe umowy ubezpieczenia. Ma to miejsce nawet wówczas, kiedy dany kraj tego nie wymaga lub polisa kraju pochodzenia spełnia warunki zagraniczne. Pojedyncze głosy prawników pracujących za granicą, szczególnie w Zjednoczonym Królestwie, wskazują, że nie opłaca im się czynić inaczej. Wynika to z ogromnego ryzyka odszkodowawczego w przypadku nienależytego wykonania przedmiotu usługi prawniczej. Wysokość odszkodowań zasądzonych od prawników bywa nawet 10 razy wyższa niż w krajach Europy kontynentalnej. Dlatego też w Wielkiej Brytanii obowiązek zawierania dodatkowych umów ubezpieczenia OC został wprowadzony w ramach transpozycji prawa UE, jednak pomimo jego istnienia prawnicy zagraniczni ubezpieczają się we własnym zakresie.

Przekonanie prawników zagranicznych znających realia brytyjskie podzielają także inni polscy praktycy. Ponad 80% z nich nie uważa obowiązku zawierania dodatkowych umów ubezpieczenia OC za barierę, pomimo konieczności zapłaty znacznie wyższych składek ubezpieczeniowych. Prawnicy podkreślają, że ich bezpieczeństwo prawne i finansowe jest bardzo istotne. Nie chcą posiadać wielkich zobowiązań odszkodowawczych w przypadku nieodpowiedniego wykonywania swoich usług prawniczych za granicą. Podkreślają, że z pracą za granicą wiąże się większe ryzyko niż w przypadku pozostania w Polsce. Dlatego też pierwszą czynnością, jakiej podjęliby się po wyjeździe, byłoby zawarcie dodatkowej umowy ubezpieczenia od odpowiedzialności cywilnej (*Claessens i in., 2012, s. 150–174*).

Ja bym się raczej dobrowolnie na to zgodził, bo to gwarantuje mi bezpieczeństwo. W Polsce mamy już jedno OC. Ale to też wynika z tego, że to jest taki zawód, w którym błąd możemy popełnić zawsze, bo jednak różnie bywa. A np. to ubezpieczenie, które mamy w Polsce, może z uwagi na np. wyższe stawki zagraniczne, mogłoby po prostu nie pokryć kosztów jakiegoś większego błędu, więc nie widzę tutaj żadnego problemu. W Polsce jest tak, że mamy to ubezpieczenie do takiej i takiej kwoty. Jeżeli przychodzi do mnie klient i mówi:

śluchaj, to sprawa za 10 milionów, to pierwsze, co robię, to lecę do Rady i się doubezpieczam, żeby mi pokryło moje ubezpieczenie na całą tę kwotę. To jest moje bezpieczeństwo. **ORA Katowice**

Druga rzecz jest też taka, że to może być związane jednak z wyższymi sumami, które są zasądzone tytułem odszkodowań też sankcyjnych wobec osób, które świadczą pomoc prawną. Bo jak pan wie, każdy radca ma to ubezpieczenie w tym wariancie i to zostało jakoś ustalone odgórnie, myślę, że w odniesieniu do tych sum, które są zasądzone za te tzw. błędy w sztuce. Czyli jeżeli okaże się, że błąd nastąpił, no to wtedy można z tego ubezpieczenia radcy ściągnąć tę kwotę. I tak sobie wyobrażam, że u nas te kwoty jeszcze nie są takie duże jak za granicą, wobec tego jakby oni zabezpieczają się jeszcze bardziej, dodatkowo, i ta suma jest wyższa. Osoba, która jedzie np. podjąć jakąś czynność w danym kraju albo prowadzić jedną sprawę, musi się ubezpieczać. To jest niby mały problem, ale tak naprawdę bardzo duży. **OIRP Lublin**

Barieri organizacyjne i formalno-prawne są jednymi z najpoważniejszych progów hamujących pracę europejskich prawników. Są również ograniczeniami najbardziej widocznymi, z którymi aktywnie walczą Unia Europejska i kraje członkowskie. Bez skutecznego znoszenia ograniczeń i gruntownych zmian w prawie bariery te nie staną w żadnym stopniu zniwelowane. Niestety rynek wewnętrzny Unii Europejskiej w zakresie świadczeń usług prawniczych wciąż jest mało realny. Ilość barier organizacyjnych i prawnych jest na tyle wielka, że każdy krajowy jurysta chcący świadczyć swoje usługi za granicą, woli tam ukończyć studia wyższe i uzyskać uprawnienia zawodowe, niż przechodzić całą ścieżkę wypełniania wymogów poszczególnych państw. Z powodu mnogości barier prawnych i organizacyjnych praca indywidualnego prawnika międzynarodowego, praktykującego w wielu krajach wspólnoty nie ma rzeczywistego sensu. Nie istnieje realna możliwość spełnienia wymogów prawnych wielu krajów. Bariery prawne i organizacyjne powstrzymują prawników europejskich przed stałym i bardziej profesjonalnym świadczeniem swych usług transgranicznie. Wolą oni świadczyć usługi okazjonalne niż przechodzić przez wszystkie etapy uzyskiwania licencji zagranicznych. Opcjonalnie wybierają też współpracę z prawnikiem zagranicznym lub pracę w ramach dużych korporacji lub sieci prawniczych, aby móc praktykować za granicą. Znakomita większość jednak krajowych prawników zupełnie rezygnuje z pracy za granicą, ponieważ wypełnianie wszystkich zagranicznych warunków jest dla nich zbyt czasochłonne, kosztowne, godzi w ich ambicje i nie gwarantuje opłacalności pracy.

Unia Europejska i kraje członkowskie zamiast ograniczać wewnętrzne wymagania wobec prawników zagranicznych, często zwiększają je. O ile wymagania kompetencyjne mogłyby zostać jeszcze zaakceptowane przez prawników zagranicznych, o tyle pozostałe warunki stanowią dla nich ogromną barierę. Niedobrze się stało, że prawo UE umożliwiło krajom członkowskim taką transpozycję dyrektyw, aby mogły one tworzyć całą masę warunków blokujących możliwość świadczenia usług przez zagranicznych prawników. Co najwyżej, praktyk prawa jest w stanie świadczyć

usługi w dwóch krajach, zazwyczaj ze sobą graniczących. Instytucja indywidualnego prawnika zajmującego się sprawami ponadkrajowymi (międzynarodowymi), nie ma praktycznie racji bytu. Trudno sobie wyobrazić prawnika zajmującego się prawem handlowym wielkich europejskich spółek, który w zależności od kraju, w którym dana firma będzie miała swoje interesy, jest w stanie wypełniać kolejne warunki dostępu do zawodu. Istniejące bariery praktycznie eliminują z rynku indywidualnych prawników specjalistów, zaś ułatwiają prace korporacjom prawniczym.

Wszyscy polscy prawnicy zgodnie twierdzą, że nie chcą świadczyć usług poza Polską, ponieważ obawiają się barier organizacyjnych i prawnych. Jest to dla nich duży problem, którego zdecydowana większość nie jest w stanie przezwyciężyć. Jedynie najlepsi i najbardziej rzutcy pokonują narzucone im bariery formalne. Bez względu na wiek i doświadczenie zawodowe, miejsce praktyki zawodowej, płęć i specjalizację, wszyscy polscy prawnicy stanowczo sprzeciwiają się większości ograniczeń organizacyjnych i formalnych na europejskim rynku usług prawniczych. Nie znaczy to wcale, że lokalni prawnicy pracowaliby za granicą, gdyby krytykowane przez nich formalne bariery nie zaistniały, niemniej jednak wielu podjęłoby się czasami takiej aktywności. Opinie polskich prawników są potwierdzeniem stanu rzecz, jaki wyłonił z badań przeprowadzonych na zlecenie Komisji Europejskiej. Należy więc się wsłuchać się w ten głos. Praktycy najlepiej wiedzą, w jakich warunkach chcieliby świadczyć swoje usługi za granicą.

Wszystkie formalne i organizacyjne bariery rynku wewnętrznego UE dla świadczenia usług przez prawników muszą zostać zniesione. Jedynie wówczas powstanie rzeczywista instytucja prawnika zagranicznego, prawnika międzynarodowego, prawnika europejskiego, który może pracować bez przeszkód w wielu krajach. Do tego czasu bariery uniemożliwią taką pracę większej liczbie osób. Będzie ona także mało efektywna, ponieważ prawnicy będą zużywać środki na przekraczanie barier, zamiast na efektywne świadczenie usług prawniczych.

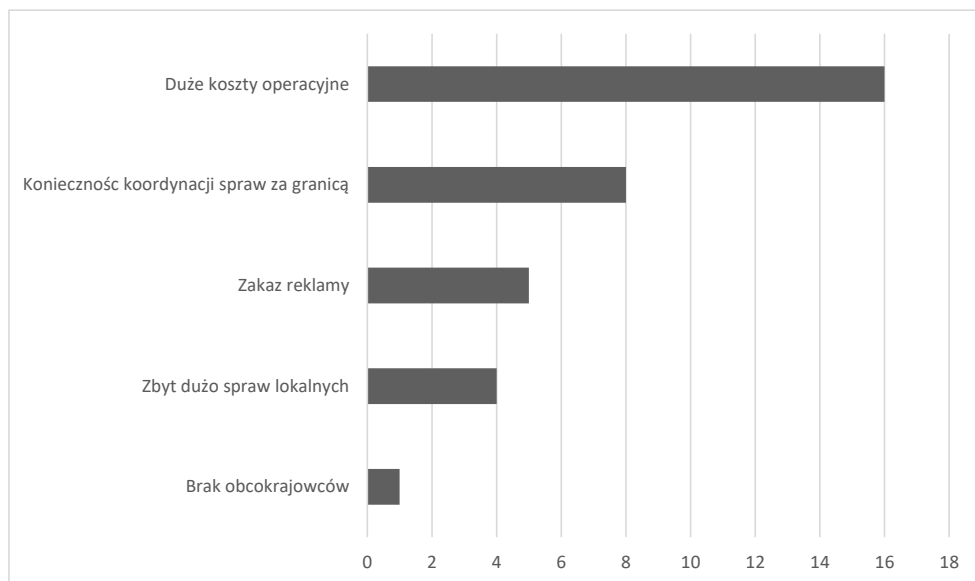
Należy powrócić do podstaw wolnego rynku i zrezygnować z przeregulowania prawnego rynku usług prawniczych w Europie. Wówczas to rynek i klienci sami uznają, który prawnik – lokalny czy zagraniczny – lepiej reprezentuje ich interesy. Najlepiej, aby Unia Europejska wprowadziła mechanizm certyfikacji sprawdzonych prawników. Mechanizm, w ramach którego prawnicy mogliby uzyskać akredytację poświadczającą, że ich usługi świadczone w Europie są dobrej jakości. Wówczas to klient mógłby wybrać kogo wybiera – prawnika bez akredytacji czy prawnika z dyplomem. Odpowiedzialność rozłożyłaby się więc pomiędzy klientem, prawnikiem i instytucją akredytującą. Warto pozostawić rynek usług prawniczych swobodnym mechanizmom wolnorynkowym, nie przeregulować go i nie majstrować w jego instrumentarium. Takie machinacje prowadzą do spadku zaufania do prawników, nieprzejrzystości w ich pracy, małej efektywności świadczenia usług transgranicznych, braku mobilności zawodowej i w konsekwencji zapaści na rynku usług prawniczych.

Bariery w prowadzeniu działalności gospodarczej

Aktywność adwokatów i radców prawnych ma co najmniej dwojakie oblicze. Z jednej strony wykonują oni działalność misyjną na rzecz swoich klientów i całego wymiaru sprawiedliwości, z drugiej strony są przedsiębiorcami, którzy doświadczają takich samych problemów w kraju i poza jego granicami, jak inni uczestnicy rynku. Jednak ograniczenia te wpływają także na działalność prawników w sferze wymiaru sprawiedliwości, to w dwójnasób okazują się niebezpieczne i dotkliwe dla obywateli i instytucji prawnych (*Pietrzykowski, 2017; Stoga & Pawełczyk, 2017*).

Polscy prawnicy świadczą swoje usługi prawnicze w kilku formach. Prawnie dopuszczone formy organizacyjne są ściśle określone. Najczęściej wybierają prowadzenie jednoosobowej działalności gospodarczej, tworząc indywidualne kancelarie adwokackie lub radcowskie, a czasami zakładają osobowe spółki prawnicze. Najrzadziej, zazwyczaj w największych miastach, specjaliści prawniczy świadczą swoje usługi lub pracę w ramach większych przedsiębiorstw, często o charakterze korporacyjnym. W odosobnionych przypadkach polscy adwokaci i radcowie prawni wspólnie pracują z prawnikami zagranicznymi w ramach jednej struktury firmowej o zróżnicowanych formach prawnych (*S. Braun, 2003; Sołtys, 2017, s. 199–273*).

Bariery w świadczeniu usług o charakterze ponadkrajowym dotyczą głównie prawników, którzy świadczą swoje usługi w ramach indywidualnych inicjatyw gospodarczych lub niewielkich spółek prawniczych. Podmioty te nie dysponują zapleczem finansowym i organizacyjnym, dlatego też te ograniczenia najbardziej wpływają

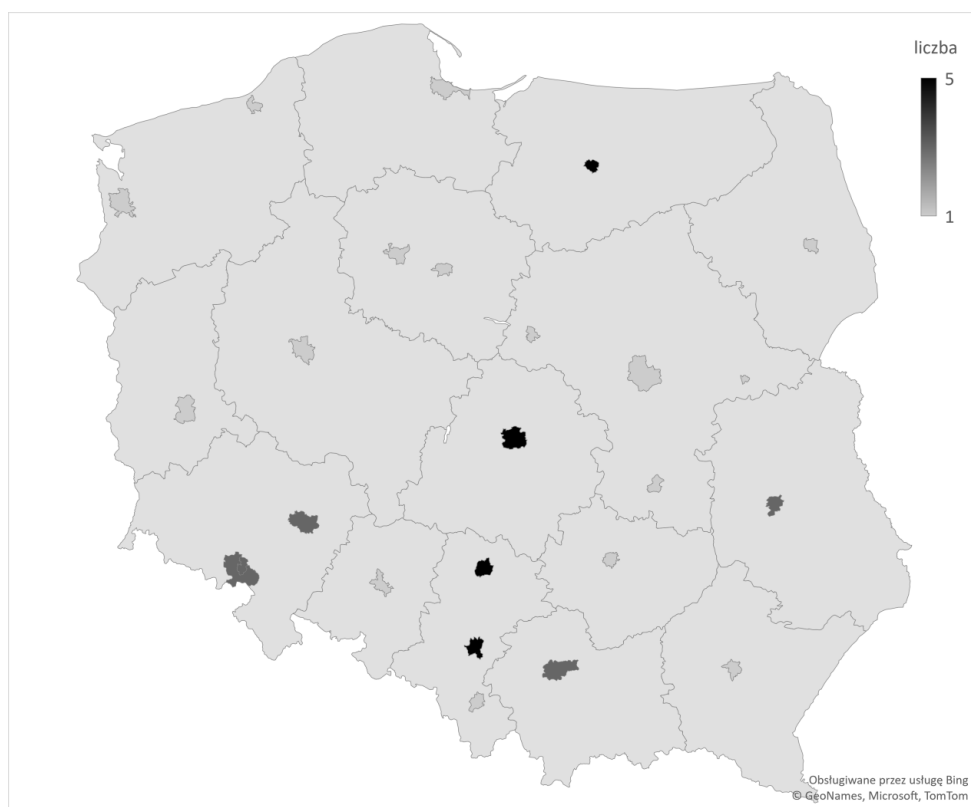

63. Podstawowe bariery w prowadzeniu prawniczej działalności gospodarczej w ujęciu transgranicznym przez polskich prawników

właśnie na nich. Duże przedsiębiorstwa prawnicze – korporacje lub przedsiębiorstwa zatrudniające radców prawnych – mają do dyspozycji środki organizacyjne i finansowe. Stąd też rozmawiając o barierach w międzynarodowym świadczeniu usług prawniczych zazwyczaj wskazuje się na mikro- i małe firmy prawnicze, zorganizowane w kancelarie indywidualne lub kilkusobowe spółki prawnicze, oraz na niewielkich przedsiębiorców zatrudniających radców prawnych.

Prawnicy przedsiębiorcy doświadczają ogólnych barier w funkcjonowaniu przedsiębiorstw w Polsce i na rynku Unii Europejskiej. Równocześnie jednak męczą ich bariery specyficzne dla prowadzenia działalności gospodarczej w zakresie świadczenia usług prawniczych. Są one szczególnie dotkliwe w momencie wykroczenia poza swoje lokalne ramy, by zacząć na stałe lub czasowo świadczyć swoje usługi poza krajem lub współpracować z cudzoziemcami (*Czerwińska, 2015; Flis i in., 2009; Kochmańska, 2007; Kowalczyk i in., 2017; Matejun, 2007; Soroka-Potrzebna, 2014; Starczewska-Krzysztozek, 2008*).

Ograniczenia w świadczeniu ponadkrajowych usług prawniczych są stale obecne w życiu zawodowym każdego polskiego prawnika. Nasilają się one, kiedy planuje

Mapa 10. Intensywność ograniczeń w prowadzeniu prawniczego biznesu w opinii przedstawicieli rad OIRP i ORA (1 – mała liczba ograniczeń, 5 – liczne ograniczenia)

on lub już świadczy jakieś usługi w ujęciu transgranicznym lub za granicą. Nawet te osoby, które jedynie zastanawiają się nad pracą zagraniczną, mają świadomość istnienia uciążliwych barier biznesowych w międzynarodowym życiu każdego polskiego prawnika. Podkreślają, że ograniczenia specyficzne dla prowadzenia działalności gospodarczej w ewentualnym obrocie międzynarodowym nie są aż tak bardzo dotkliwe, jak te o charakterze formalno-organizacyjnym czy kompetencyjnym. Problemy „firmowe” są możliwe do rozwiązania, a prawnicy potrafią się dostosować do istniejących realiów (*Gnusowski, 2014b, 2017; Krzyżanowska; Lejman & Słodczyk*).

Opinie takie pojawiają się w całym kraju. Najbardziej krytyczni w tej materii są prawnicy praktykujący w miastach, z wyłączeniem Warszawy. Wynika to zapewne z faktu, że często spotykają się z możliwością pracy za granicą, pracy transgranicznej i współpracą z klientami zagranicznymi. Równocześnie ich praca w warunkach ponadkrajowych jest ograniczana przez istniejące bariery, mające wpływ na funkcjonowanie przedsiębiorstw prawniczych. Przedsiębiorstwa działające w wielu miastach wojewódzkich z powodu różnego typu barier nie mogą w pełni uwolnić swego potencjału biznesowego. Stąd starają się je z różnym skutkiem likwidować.

Przypadek warszawski jest podobny, z tą różnicą, że ma tam swoje siedziby więcej dużych korporacji prawniczych. Stołeczni prawnicy mają także szerszy dostęp do oferty szkoleniowej i stażowej, co daje większą łatwość pozyskiwania klientów zagranicznych i zajmowania się sprawami ponadkrajowymi. Dlatego wypracowują strategie przełamywania barier biznesowych. Są w tym znacznie skuteczniejsi niż juryści z innych miast. Warszawiacy, na co dzień widząc korzyści z tytułu przełamywania ograniczeń dla prawniczego biznesu, kierują też w tę stronę większe środki (*Gajos-Kaniewska; Ranking kancelarii prawniczych według województw, 2018; Rosa, 2020; Walencik*).

Najgorzej wygląda sytuacja prawników prowincjonalnych. Przede wszystkim nie mają oni potrzeby świadczenia swoich usług w sposób międzynarodowy i nie zauważają związanych z tym ograniczeń dla biznesu prawniczego. W przypadku zaś pojawienia się możliwości współpracy z klientem międzynarodowym liczba barier ich przytłacza. W konsekwencji rezygnują, odsyłając klienta do większych miast. Z tych przyczyn rozkład geograficzny badanych opinii na ten temat wskazuje raczej na większe miasta.

Koszty operacyjne

Największą barierą dla przedsiębiorców prawniczych świadczących lub planujących świadczyć usługi o charakterze międzynarodowym są potencjalnie duże koszty operacyjne. Polscy prawnicy wskazują, że konieczność dojazdów do zagranicznych sądów i instytucji, potrzeba pilotowania prowadzonych spraw na miejscu za granicą, koszty korespondencji zagranicznej i tłumaczeń dokumentów, komunikacji elektronicznej oraz posiadania pracowników i biur w innych krajach utrudniają im pracę poza granicami kraju. nakładają się na to wysokie koszty zdobywania i podtrzymywania

kompetencji związanych ze zmieniającym się zewnętrznym środowiskiem pracy, uzyskiwania informacji oraz utrzymywania relacji biznesowych z zagranicznymi partnerami prawniczymi. Wielkość wydatków przesądza też o tym, że w Polsce zaledwie kilkunastu prawników indywidualnych może specjalizować się w sprawach międzynarodowych (*Flis i in., 2009; Kowalczyk i in., 2017*).

Dla większości jurystów złożoność i wielkość tych kosztów jest barierą nie do przezwyciężenia. Można jednak zauważyć, że w celu przebrnięcia przez te biznesowe bariery w relacjach ponadkrajowych coraz więcej indywidualnych prawników zawiązuje porozumienia z kancelariami zagranicznymi, tworząc nawet sieci kancelarii. Wówczas koszty prowadzenia działalności międzynarodowej ulegają rozproszeniu. Na razie praktyka ta jest stosowana przez garstkę osób planujących pracować transgranicznie (*Association of International Law Firm Networks; Law Firm Network, 2020; Goldman, 2019; Lakhani, 2013; Morgan & Quack, 2006; Zent, 2015*).

Ja miałam taką sytuację w jednej sprawie niemieckiej, ale ci klienci ostatecznie chyba też się nie zdecydowali. Opuścili całkowicie. Wydaje mi się, że w większości ludzie odpuszczali, bo jest tyle zamieszania, które się z tym wiąże. Poza tym też wydaje mi się, że stawki są dużo wyższe w kancelariach zagranicznych. **OIRP Łódź**

Wielu prawników podkreśla, że jest zobligowanych do koordynowania spraw swoich klientów zagranicznych na miejscu. Ten wymóg zwiększa koszty prowadzenia aktywności biznesowo-prawniczej w związku z koniecznością wyjazdów zagranicznych, często też posiadania biur i pracowników za granicą. niebagatelne znaczenie ma obowiązek stawiania się na rozprawach i w różnych instytucjach. Wielu klientów oczekuje, aby prawnik zagraniczny porozmawiał z nimi osobiście i zaopiekował się nawet w odległych miejscach kontynentu. Mało kto jest w stanie sprostać takiemu wyzwaniu.

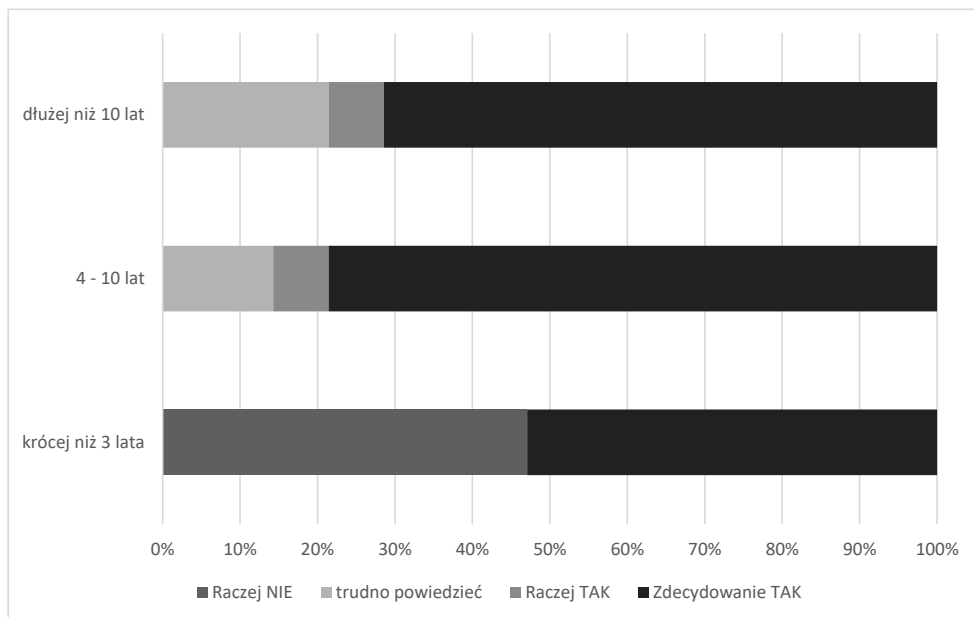
Z koniecznością wyjazdów zagranicznych i utrzymywania stałych kontaktów z zagranicą bezpośrednio wiąże się problem rozproszenia uczestników postępowań. Polscy prawnicy podkreślają, że w sprawach o charakterze ponadkrajowym często zdarza się, że uczestnicy postępowań, instytucje i sądy znajdują się w wielu krajach. Zazwyczaj ma to miejsce w sprawach spadkowych, rodzinnych i karnych. Sytuacja taka rodzi ogrom skomplikowanych problemów w zakresie wyboru jurysdykcji sądowej. Z punktu widzenia prawnika oznacza to zwielokrotnienie kosztów dotarcia do poszczególnych osób, kontaktowania się, dojazdów i korespondencji. Rozproszenie uczestników postępowania jest jednak sytuacją nieuniknioną i wiąże się z migracjami ludności. Koszty dla stron, prawników i systemu sprawiedliwości mogłyby ulec zmniejszeniu, gdyby część postępowań mogła być realizowana zdalnie oraz gdyby wprowadzono ujednolicone paneuropejskie instytucje prawne podobne do Europejskiego Poświadczenia Spadkowego, Europejskiego Nakazu Aresztowania czy europejskiego postępowania ws. drobnych roszczeń.

Nieopłacalność pracy za granicą

Prozaiczną barierą w świadczeniu prawniczych usług ponadkrajowych jest po prostu czysto pragmatyczna kalkulacja, z której wynika brak potrzeby świadczenia takich usług. Prawnicy podkreślają, że nie opłaca się im podejmować spraw zagranicznych lub współpracować z klientami zagranicznymi, skoro w swoim powiecie, województwie czy w całym kraju nie brakuje im zajęć. Koszty wejścia na rynek zagraniczny przewyższają w tym wypadku potencjalne korzyści. Szczególnie, że polscy prawnicy słusznie argumentują, że ich potencjalne zarobki za granicą będą 4-5 razy niższe, niż prawników miejscowych. Potencjalne wynagrodzenie uzyskiwane po wypełnieniu wszystkich warunków formalnych za granicą nie wzrośnie zatem na tyle, aby co najmniej wyrównać poniesione koszty. Aż 92% polskich jurystów wskazuje wprost: *mamy tak dużo klientów lokalnych, że nie będziemy szukać niepewnego i wymagającego klienta międzynarodowego*. Jedynie tym posiadającym szczególne umiejętności i zaplecze finansowo-organizacyjne opłaca się poszukiwanie klientów zagranicznych lub wyjazd za granicę.

Nie narzekam na brak pracy i to jest właśnie ta kwestia, to już trzeba myśleć o specjalizowaniu się. W związku z tym w tej chwili nie myślę o takiej dziedzinie specjalizacji, żeby obsługiwać obce podmioty. **OIRP Opole**

Nie odczuwam takiej potrzeby. Z Danii to tu chyba nikt nie trafił, do mnie przynajmniej. Klienci z Niemiec zdarzają się sporadycznie. Natomiast, szczerze

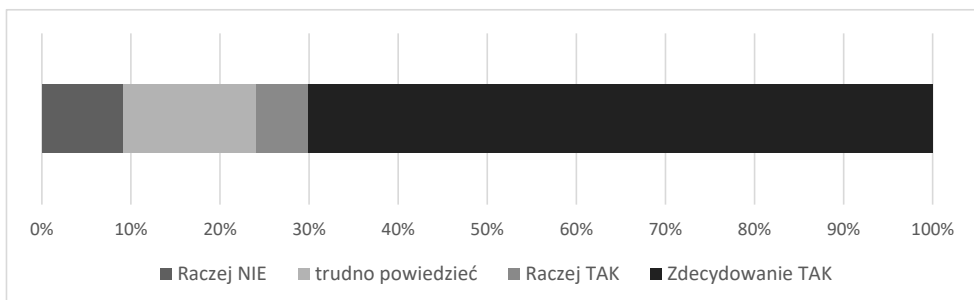
64. Bariera nieopłacalności pracy zagranicznej wg polskich prawników w podziale ze względu na staż pracy

powiedziawszy, mam tutaj klientów i w zasadzie dość ciężko mi jeszcze przy połączeniu funkcji dziekana to wszystko przerobić. Także siedzę tutaj w soboty i niedziele bardzo często i naprawdę nie myślę o klientach niemieckich czy duńskich tym bardziej. **ORA Koszalin**

Jedynie najmłodszy decydują się na wyjazd zagraniczny. Nie obawiają się wysokich kosztów i niskich zarobków oraz dużego ryzyka pracy ponadkrajowej. Sytuacja młodych jest jednak powiązana z dużą konkurencją prawniczą w kraju. Zanim nie ugruntują pozycji na polskim rynku, muszą szukać nowych klientów (*Gnusowski, 2017; Jasiński, 2018b; Kocemba, 2018; Kośka, 2018; Kozuch, 2016*).

Młodzi prawnicy są głównie zajęci prowadzeniem bieżącej działalności w kraju. W związku z tym nie mają czasu, a po drugie nie mają środków. Dlatego, że te inicjatywy są odpłatne. Nawet udział w takiej konferencji, która jest zorganizowana przez którąś z tych organizacji takich zrzeszających prawników typu CCBE, jeżeli ona jest w Amsterdamie, w Paryżu, czy w innej Genewie, a nie w Pasewalku, czyli w małej miejscowości 30 km od Szczecina, to raz, że dojazd tam, zakwaterowanie i jeszcze opłata za udział w tej konferencji. To są setki euro. W sytuacji, w której on ledwo wiąże koniec z końcem i na ZUS nie ma, bo dopiero zaczyna, i nie wiadomo, w jakim to kierunku pójdzie, to on nie będzie tracił 4 dni w tygodniu na to, żeby w tym uczestniczyć. **OIRP Szczecin**

Niektórzy polscy radcowie prawni i adwokaci podkreślają także, że prawnikom nie opłaca się nie tylko świadczyć usług poza Polską, lecz także współpracować z cudzoziemcami w kraju. W miastach pozawojewódzkich liczba obcokrajowców jest znikoma, stąd nabywanie kompetencji, by utrzymać ofertę dla zagranicznych przybyszów, wydaje się bezcelowe. Koszty takiej działalności znacząco przewyższająby nakłady. Oczywiście zdarzają się wyjątki od tej zasady. Chodzi tu m.in. o prawników z mniejszych miejscowości, kierujących częściowo swoją ofertę do cudzoziemców, którzy zazwyczaj pracują w kilku ośrodkach miejskich i są w stanie „uzbierać” portfel klientów zagranicznych.

65. Wysokość potencjalnych zarobków za granicą jako bariera w świadczeniu usług transgranicznych

Sytuacja podobnie wygląda w większości miast wojewódzkich. Jedynie w Trójmieście, na Śląsku, w Krakowie i Wrocławiu wystarczająca liczba obcokrajowców sprawia, że koszty aktywności biznesowej częściowo ukierunkowanej na obcokrajowców są niższe niż zyski. Odrębne stosunki panują w Warszawie. Tam istnieją rzeczywisty rynek prawniczych usług międzynarodowych, jak i grupa prawników mogących się specjalizować we współpracy z klientami zagranicznymi i w sprawach transgranicznych. Trudno jednak mówić o konkurencyjnym rynku warszawskim w zakresie prawniczych usług ponadkrajowych. Wciąż są to sprawy niszowe nawet na rynku stołecznym. Niemniej tam powszechne twierdzenie polskich prawników, iż brakuje im klientów zagranicznych, nie może mieć zastosowania (*Gnusowski, 2017, s. 38–61*).

Zakaz reklamy usług prawniczych

Z punktu widzenia mechanizmów wolnego rynku każda firma musi się wyróżniać na tle innych podmiotów. Im bardziej konkurencyjny rynek, tym nakłady na reklamę muszą być wyższe. Rośnie także presja skuteczności i dywersyfikacji źródeł reklamowych. Umiejętności marketingowych można oczekiwać także od przedsiębiorców prawniczych. Na konkurencyjnym krajowym i europejskim rynku prawniczym kwestia reklamowania własnej kancelarii, firmy prawniczej i swoich usług nabiera dużego znaczenia. Adwokat lub radca prawny musi poinformować potencjalnych klientów o swoim istnieniu i specjalizowaniu się w sprawach międzynarodowych. Reklamę powinien kierować na rynek lokalny do obcokrajowców lub na rynek zagraniczny w zależności od własnych preferencji i potrzeb. Oczywiście metody, grupy docelowe, techniki temu służące są bardzo zróżnicowane, zależnie od celów biznesowych (*Bobrowicz, 2001; Gnusowski, 2017, s. 138–168; Kłosowski, 2017; Marketing Prawniczy; Roszak, 2017*).

Niestety w Polsce stosowanie reklamy przez radców prawnych, adwokatów i legalnie funkcjonujących prawników zagranicznych jest zakazane. W myśl zasad etyki prawniczej za złamanie zakazu prawnik może zostać ukarany dyscyplinarnie (*Nowakowski & Koczetkow, 2004; Zadęcka, 2019*). Praktyka biznesowa pokazuje jednak, że coraz więcej polskich jurystów uelastycznia istniejące zasady lub je wręcz łamie.

My mamy ograniczenia dotyczące poszukiwania klientów jako adwokaci. Nie możemy się ani reklamować, ani nie możemy wysyłać ofert, mailingu. My w zasadzie nie możemy wystąpić z ofertą do kogoś, do potencjalnego klienta, czy jest zainteresowany współpracą z nami. Dopiero możemy odpowiedzieć na zainteresowanie, jeśli on wyrazi, trafi do nas. Niestety, tak te nasze przepisy korporacyjne są skonstruowane. Są na tyle ograniczające, że my tak naprawdę niewiele możemy. Możemy siedzieć i czekać. Bo zdarza się, że ktoś gdzieś sobie wywiesi billboard, ale generalnie jesteśmy za to ścigani, bo to jest niezgodne z naszą etyką. Nam tego robić nie wolno. Nie wolno nam dzwonić po klientach zagranicznych i pytać się: „Przepraszam, czy państwo nie potrzebują obsługi?”, bo grozi nam odpowiedzialność dyscyplinarna. **ORA Katowice**

Zdecydowana większość polskich prawników podkreśla, że powyższe ograniczenia utrudniają ich aktywność w sferze międzynarodowej. Klient zagraniczny należy do szczególnie wymagających, zaś reklama musi precyzyjnie trafiać także na rynki pozakrajowe. Zakazy reklamy uniemożliwiają jego znalezienie – cudzoziemcy lub klienci polskiego pochodzenia mieszkający za granicą nie wiedzą, że dany prawnik specjalizuje się w kwestiach zagranicznych. Uniemożliwienie prawnikom korzystania z aktywnej reklamy jest szczególnie dotkliwe dla tych, którzy dopiero planują wejść na rynki zagraniczne. Nie mają wyrobionej sieci kontaktów i stałych klientów, którzy mogliby ich polecić.

Zakaz reklamy wydaje się najpoważniejszym ograniczeniem dla prawnika jako przedsiębiorcy. Jego zniesienie jest niezbędne dla efektywnego funkcjonowania prawników na międzynarodowym rynku usług prawniczych. Szczęśliwie niebawem stanie się to faktem – polska adwokatura i radcowie prawni pracują nad likwidacją obostrzeń dotyczących reklamy. Z roku na rok są wprowadzane kolejne mechanizmy służące temu, np. możliwość posiadania stron internetowych, stosowania reklam internetowych, folderów i broszur. Jest kwestią czasu, kiedy ta bariera w prowadzeniu międzynarodowego biznesu prawniczego zostanie zniesiona lub mocno ograniczona (*Krzyżanowska*).

Tak naprawdę nie można się reklamować. Ludzie oczywiście różnie [to] obchodzą. To jest śmieszne i dziwne, ale te zasady etyki w zakresie reklamy w naszej Izbie się o tyle nie przyjęły, że ja bym reagował wtedy, gdyby mi ktoś pisał jakieś doniesienia, ale nikt nie składa. Była kiedyś akcja, że ktoś się czepiał, bo była podobno reklama. To powołałem zespół młodych adwokatów. Wyraźnie powołując się na unijne przepisy dali opinię, którą potem przedłożyłem też innym kolegom do wglądu, że nie ma się co czepiać, bo ten rynek pracy nie może być ograniczony. Jeżeli ktoś akurat używa słowa „reklama”, to „reklama” nie musi być reklamą, tylko może być informacją. I słowo „reklama” nie jest słowem kluczem, który powoduje, że coś jest reklamą. Jest ważna zawartość treściowa, którą się podaje. **ORA Wrocław**

Ograniczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej w Europie są ogromnym problemem w krajach rozwijających się, zwłaszcza w kontekście urzeczywistniania zasad jednolitego rynku wewnętrznego Unii Europejskiej. Dotyczą także polskich prawników. Prawnik oprócz swojej działalności misyjnej jest przecież przedsiębiorcą świadczącym rynkowe usługi prawnicze, a rynek usług prawniczych nie jest wolny od ograniczeń i barier. Wysokie koszty prowadzenia biznesu międzynarodowego, mała liczba klientów, nieopłacalność ekspansji zagranicznej czy zakazy marketingowe są jednymi z najistotniejszych ograniczeń, z jakimi mierzą się prawnicy planujący pracować za granicą lub świadczący usługi ponadkrajowe.

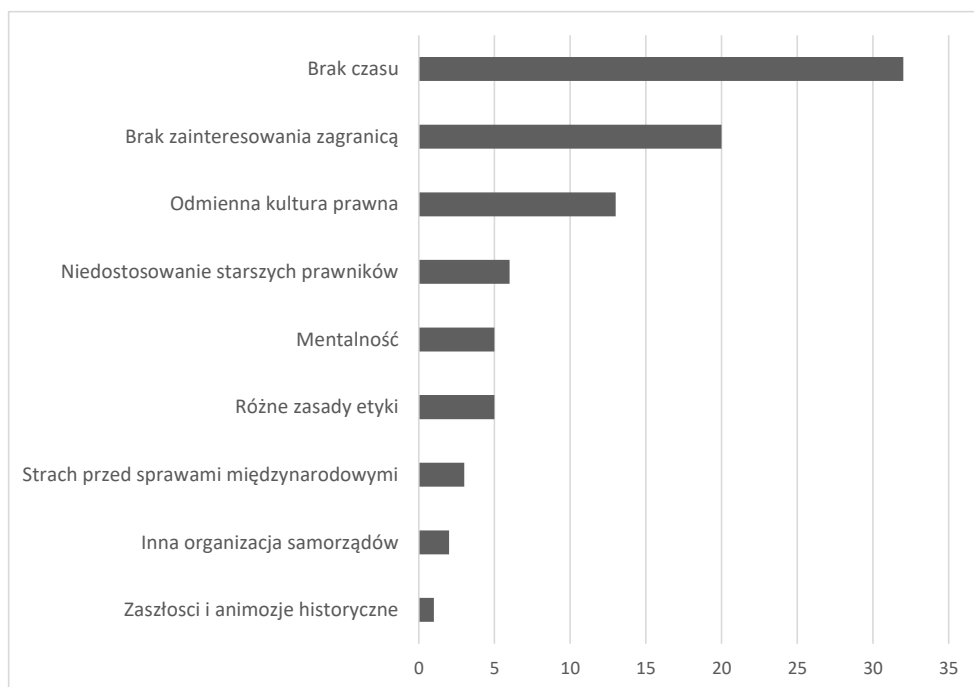
Przełamanie większości barier wymaga reform o charakterze ponadsektorowym. Jedynie zwiększenie umiędzynarodowienia i płynności międzynarodowej polskiej gospodarki sprawi, że klienci zagraniczni będą chętniej przyjeżdżali do Polski, zaś polscy prawnicy poszukiwali swych klientów poza krajem. Zakaz reklamy może zostać administracyjnie zniesiony, a częściowo koszty prowadzenia spraw za granicą ograniczone za sprawą informatyzacji i digitalizacji postępowań oraz wprowadzenia

paneuropejskich, jednolitych instytucji prawa międzynarodowego. Nawiązywanie porozumień, zakładanie sieci prawniczych i rozszerzanie kontaktów biznesowych umożliwia także prawnikom ograniczanie kosztów aktywności zagranicznej, jak i zwiększanie jej efektywności. Organizacje publiczne oraz korporacje zawodowe winny popierać tego typu aktywność poprzez motywowanie prawników do sieciovania, organizowanie spotkań, grup międzynarodowych. Również skuteczny lobbing na rzecz informatyzacji i europeizacji postępowań prawnych może odnieść skutek.

Bariery o charakterze biznesowym należą do najłatwiejszych do wyeliminowania. Działania polskiego środowiska prawniczego w porozumieniu z prawnikami i korporacjami zagranicznymi są w stanie je ograniczyć bez współdziałania władz publicznych. Wygląda na to, że działania są już prowadzone, o czym świadczy znoszenie obstrzeżeń marketingowych i łączenie się prawników w sieci i porozumienia prawnicze. Prawdopodobnie w przeciągu najbliższych dziesięciu lat większość ograniczeń dla biznesu prawniczego zostanie znacząco ograniczona.

Kultura, obyczajowość i mentalność

Odmienności kulturowe państw i ich systemów prawnych, inne zasady współżycia społecznego i prowadzenia biznesu prawniczego, inne wzorce relacji interpersonal-

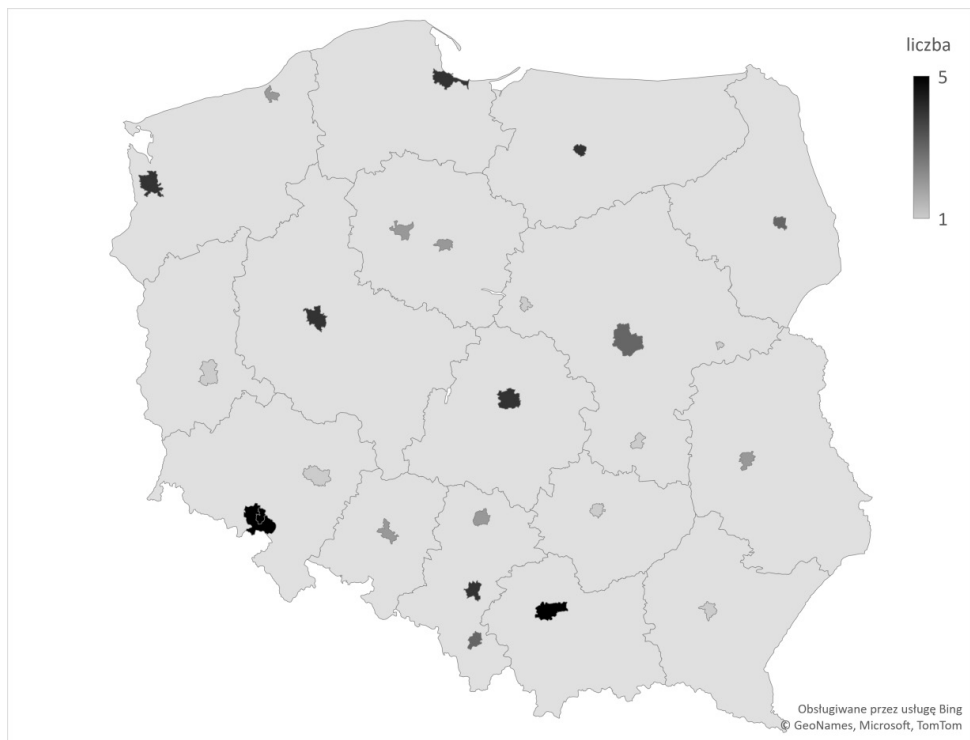

66. Główne bariery kulturowe i obyczajowe w świadczeniu prawniczych usług międzynarodowych

nych to istotne czynniki zewnętrzne w pracy w środowisku międzynarodowym, które mogą okazać się barierami w świadczeniu usług prawniczych. Dodatkowo względy charakterologiczne, mentalne, poglądy kulturowe (np. stereotypy) rzutują na decyzje prawników o podejmowaniu aktywności na forum międzynarodowym (Danik & Dułliniec, 2014; Kuźmińska-Haberla, 2014, s. 534–539; Rozkwitalska, 2009). Wszystkie te czynniki ograniczeniem stają się dopiero wówczas, kiedy indywidualny prawnik je uzna. Nierzadko zdarza się tak, że jeden typ zachowania, postawa, przejaw kultury zagranicznej dla jednej osoby będzie barierą, zaś dla innej czymś bez znaczenia.

Dzięki prawidłowemu procesowi edukacyjnemu w kierunku międzynarodowym potencjalne bariery kulturowe i mentalne nie powinny zaistnieć. W związku jednak z opisanymi już niedociągnięciami polskiego systemu edukacji, bariery kulturowe, mentalnościowe i obyczajowe powstają i stają się istotnymi czynnikami powstrzymującymi polskich prawników od pracy poza własnymi regionami (Grzybowski, 2012).

Polscy prawnicy podkreślają, że bariery obyczajowe, kulturowe i mentalnościowe są istotnymi ograniczeniami w świadczeniu usług prawniczych poza granicami Polski i dla współpracy z klientami obcokrajowcami w kraju. Obawy mają głównie prawnicy, którzy nigdy nie pracowali za granicą i nie współpracowali z klientami

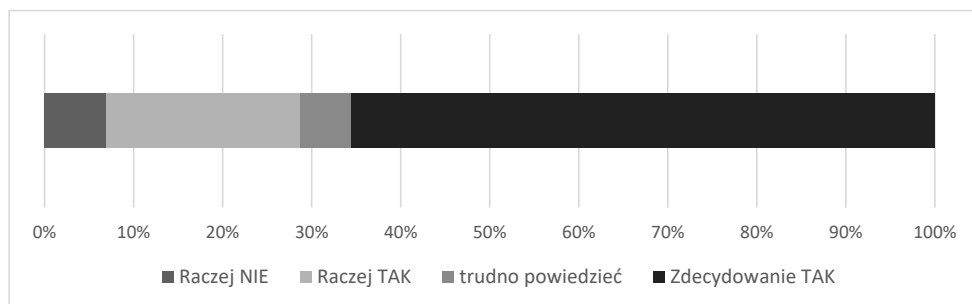
Mapa 11. Rozmieszczenie i natężenie prawników doznających barier kulturowych i obyczajowych (1 – brak barier, 3 – trudno powiedzieć, 5 – liczne i częste bariery)

zagranicznymi. Osoby, które ukończyły kursy, studia i szkolenia poza granicami kraju, władają językami obcymi, częściej wyjeżdżają poza granice kraju ujawniają mniej obaw wobec obcej kultury, w tym kultury prawnej. Osoby bardziej obyte międzynarodowo znacznie rzadziej także informują o swoich obiekcjach wobec podejmowania zawodowej aktywności międzynarodowej.

Odmienność kulturowa

Szczególną trudność dla polskich prawników stanowi odmienność kulturowa zagranicznych partnerów a także całego systemu prawnego (obca kultura prawna). Podkreślają, że najtrudniejsza jest współpraca z zagranicznymi prawnikami i sądami. Zwyczaje i wartości wynikające z zagranicznych systemów prawnych oraz wykonywanie prawa zagranicznego są odmienne od tych, jakie występują w polskiej kulturze prawnej. Dużą barierę stanowi po prostu inna prawnicza codzienność, „rzemiosło adwokackie”. Rozliczanie czasu pracy prawników i wysokość wynagrodzenia, sposób komunikacji z sądami, stosunek do sędziów, przestrzeganie terminów proceduralnych, sposób przygotowywania pism (biurowość), zwyczaje interpersonalne (np. koleżeńskość), praktyka zawodowa, codzienne rozumienie podstawowych zasad i wartości to najczęściej wymieniane przez polskich prawników elementy odmiennej kultury prawnej. Nie są to elementy kulturowe konstruowane na potrzeby rozumienia odmiennych wartości czy idei, lecz technikalnia powstające w toku codziennej praktyki zawodowej (*Rozkwitalska, 2011, s. 57–100, 162–199; Bryant, 2001; Wong, 2011*).

Wysłałam tam kilka różnych dokumentów i jedna z tych kancelarii o takim zabarwieniu międzynarodowym odezwała się i to zaproponowała. Więc uznałam, że to po prostu może być ciekawe doświadczenie, natomiast gdzieś po dwóch miesiącach zorientowałam się, że jednak być może to nie jest to. Że to będzie za duża bariera dla mnie. Z punktu widzenia całości tego systemu, to nie jest wystarczające przebywanie i samodzielne studiowanie, potrzeba jeszcze wdrożenia tego całego systemu edukacji prawniczej. **OIRP Lublin**

67. Odmienność kulturowa zagranicznych prawników i instytucji jako bariera dla świadczenia międzynarodowych usług prawniczych

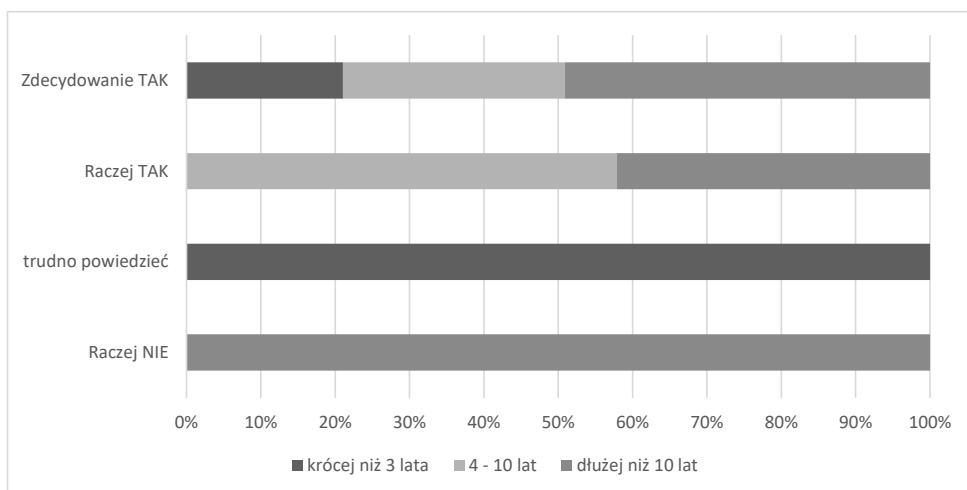

To jest dopiero wyzwanie. Bo to sprawia trudność. Bo wytłumaczenie prawnikom miejscowym, polskim, zupełnie innego sposobu procedowania typu przedawnienia w różnych sprawach, szczególnie w karnych czy amerykańskim adwokatom wymogów formalnych polskich przepisów, to jest trudność. Ja to rozumiem, bo jadąc do Stanów, zapomniałem całkowicie o przepisach prawa polskiego, nauczyłem się od nowa prawa tylko amerykańskiego. Jadąc tutaj, musiałem się nauczyć nowych przepisów prawa, bo pięć lat w Polsce to jak lata świetlne na całym świecie, bo tu zmiany idą cały czas. Przecież co parę miesięcy są drukowane nowe wydania kodeksów, bo się zmienia przepis. Teraz znowu jest nowelizacja kodeksu karnego. Jeszcze wydawnictwa niektóre nie zdążyły wydrukować kodeksu, a przecież w lipcu była zmiana, taka cicha. Wszystko to tworzy zamęt, ale no... procedura, to trzeba to tłumaczyć inną kulturą prawną.

ORA Kraków

Większość prawników podkreśla, że w krajach europejskich system prawny jest oparty o zasady prawnej kultury rzymskiej. Dlatego też wiele elementów kultur prawnych krajów europejskich pozostaje podobnych. Podobieństwo takie umożliwia nawiązanie porozumienia na płaszczyźnie zarówno technicznej, jak też wartości i idei. W przypadku niektórych cudzoziemców lub krajów nawiązanie takiej więzi jest łatwiejsze, lecz w przypadku innych państw trudniejsze. Wygląda jednak na to, że integrująca się prawnie Europa, sprzyja przełamywaniu barier kulturowych. Doświadczenie w pracy transgranicznej może pomóc zatem w przyswajaniu elementów odmiennych kultur prawnych.

Podobnie jak w przypadku innych barier o charakterze kulturowym i obyczajowym, odmienna kultura prawna stanowi większą barierę dla prawników mniej doświadczonych. Z jednej strony wydaje się to zrozumiałe, ponieważ osoby mniej doświadczone

68. Odmienne kultura prawna jako bariera w świadczeniu usług przez prawników względem stażu pracy prawników

w obcowaniu z innymi kulturami po prostu nie mogły nabyć doświadczeń interkulturowych i wykształcić własnych strategii ich akceptacji, jednak z drugiej strony jest to zjawisko niepokojące i przeciwne ogólnym trendom zmian kulturowych w Polsce i Europie. W czasach globalizacji świadczenia usług prawniczych i edukacji bez granic to właśnie najmłodszy na co dzień doświadczają innej kultury, w tym kultury prawnej. Generalnie trudno zaprzeczyć, że w integrującej się Europie niemal codziennie i na każdym poziomie życia prywatnego i zawodowego obcuje się z przejawami obcych kultur. Studenci prawa dość regularnie współpracują z obcokrajowcami i afirmują elementy nie-polskiej kultury. Niestety doświadczenia czasów studenckich nie znajdują swojej kontynuacji w życiu zawodowym. Także w toku studiów wyższych edukacja międzykulturowa i przełamywanie barier pomiędzy odmiennymi kulturami prowadzone są w nad wyraz ograniczonym zakresie (*Brzezińska-Hubert & Olszówka, 2008, s. 35–65; Vveinhardt i in., 2015*).

Pomimo to najmłodszy adwokaci i radcowie prawni lokalizują źródło wielu barier dla ich rozwoju zawodowego w oddziaływaniu nań czynników kulturowych. Stąd też starają się praktykować zawodowo na poziomie lokalnym i regionalnym. Obawiają się inności i zmieniającego się, płynnego współczesnego świata. To niepokojące zjawisko jest powiązane z innymi predyspozycjami młodych polskich prawników i stanowi wyjaśnienie ich niewielkiego zaangażowania w międzynarodową praktykę zawodową.

Bariera czasu

Poważną barierą dla świadczenia prawniczych usług ponadkrajowych jest brak czasu na podejmowanie specjalnych czynności. Większość prawników podkreśla, że ma tak dużo spraw lokalnych, że nie mają czasu na podejmowanie aktywności poza granicami Polski czy współpracowanie z klientami cudzoziemcami. Dyscyplina i terminowość sądowa ograniczają potrzeby korzystania z instrumentów międzynarodowych w toku postępowań krajowych. Prawnicy podkreślają także, że nowa forma aktywności, którą dla większości jest działalność międzynarodowa, wymaga ogromnych nakładów pracy, czasu i finansów. Uczestnictwo w procedurach w zagranicznych instytucjach wymiaru sprawiedliwości, kontakty z klientami za granicą i partnerami zawodowymi oddalonymi od własnej siedziby zawodowej także wymagają nakładów czasowych. Bieżące zaś sprawy zawodowe i prywatne zabierają im gros czasu na dodatkową aktywność. Korzyści materialne, które otrzymują juryści na miejscu, są na tyle duże, że nie dążą do ponoszenia wzmózonych nakładów, także czasowych, by podejmować się nowych i niepewnych wyzwań (*Claessens i in., 2012, s. 149–157; Heussen & Maier, 2014*).

Nie każdy z nas ma czas, żeby wybrać sobie coś. Można to robić hobbystycznie, ale wybrać sobie coś tak po prostu dla idei i w tym się specjalizować, nie mając np. żadnego klienta z danej dziedziny. Więc jak najbardziej to jest ciekawe, tylko kwestia jest taka, że u nas to się może trochę zmienia. **ORA Katowice**

To jednak wymaga stałego kontaktu z takim prawem i nie robi się tego tylko teoretycznie. Czyli rzeczywiście w tej chwili mój rozwój zawodowy jest już *stricte* podyktowany tym, co kancelaria dostaje. Nie mam już czasu, siły i energii, żeby mieć jakieś swoje plany zagraniczne, wykraczające poza bieżącą obsługę prawną, która nastrecza wystarczająco dużo problemów i jakby stale dostarcza nowych obszarów do zbadania, np. przez zmianę prawa. To jest straszne. Wolałbym, żeby to było stabilniejsze, tak jak kiedyś było. **OIRP Opole**

Oczywiście ograniczone zasoby czasowe są poważną barierą w świadczeniu usług prawnych w ujęciu międzynarodowym. Najwyraźniej jednak prawnicy wyżej cenią sobie własną praktykę lokalną niż ponoszenie nakładów czasowych i organizacyjnych na niepewne działania innego rodzaju. Brak czasu na podejmowanie działań zagranicznych deklaruje większość polskich prawników. Ci natomiast, którzy mają w swoim *dossier* aktywność międzynarodową, raczej nie uskarżają się na ten problem. Szczególnie prawnicy z praktyką zagraniczną, pracujący w dużych firmach prawnych w większych miastach, podkreślają potrzebę lepszej organizacji pracy i stosowania nowoczesnych technologii w celu „znalezienia czasu”. Głównie prawnicy z mniejszych miast pozawojewódzkich, młodszy adwokaci i radcowie prawni oraz absolwenci innych uczelni niż Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Warszawski, wskazują na tę barierę w świadczeniu usług ponadkrajowych. Zapewne wynika to z gorszego przygotowania edukacyjnego, zmagania się z dużą konkurencją na lokalnych rynkach, konieczności doskonalenia zawodowego, a także spraw rodzinnych. Młodzi prawnicy zazwyczaj pozostają także „na dorobku” i poświęcają więcej czasu na gromadzenie kapitału. Rzadko kiedy są w stanie podejmować ryzykowne wyzwania. Dlatego też to właśnie prawnicy w wieku 30–45 lat najmniej narzekają na brak czasu i najaktywniej podejmują pracę na gruncie międzynarodowym (*Gutowski; Kocemba, 2018; Kośka, 2018*).

Młodzi prawnicy są skupieni na aplikacji. Chyba, że ktoś jest powiązany z pracą za granicą. Aplikanci są bardzo skupieni na aplikacji. Aplikacja nie jest czymś łatwym, wymaga dużo wysiłku. W trakcie aplikacji też czasami pytają, ale rzadko spotykam się z kwestią pracy za granicą. **OIRP Białystok**

Ludzie na aplikacji już zazwyczaj mają rodziny i to nie jest już młodzież studencka. To są zazwyczaj już osoby poukładane rodzinnie i wyjazd na staż to dla nich kłopot. **OIRP Olsztyn**

Deklarowana bariera czasowa może być rozumiana jako skutek nie najlepszej organizacji pracy. Do tego też większość polskich prawników nie ma wielkiej potrzeby świadczenia usług na rynku międzynarodowym. Praca na rynku lokalnym jest dla nich na tyle zajmująca i korzystna, że nie widzą konieczności działania na szerszym rynku. Taka aktywność generowałaby zresztą zbyt duże nakłady czasowe. Ta bariera jest przezwycięzalna dla tych, którzy widzą swoją korzyść w podejmowaniu pracy międzynarodowej. Dzieje się tak jednak w pojedynczych sytuacjach.

Ograniczenia językowo-kulturowe

Dodatkowo istnieje jeszcze pewna grupa trudności natury kulturowej, wskazywanych przez niektórych prawników. Nie są to ograniczenia, które uniemożliwiają świadczenie usług prawniczych za granicą, niemniej jednak utrudniają pracę, a nawet – w połączeniu z barierami kompetencyjnymi – ją uniemożliwiają. Występowanie tych ograniczeń jest w zdecydowanej większości podnoszone przez prawników najstarszych wiekiem i stażem pracy. Młodszy prawnicy jedynie częściowo podzielają obawy starszych kolegów (*Cavill & Foster, 2018; Geist i in., 2017, s. 31–39; Kędziora-Kornatowska & Grzanka-Tykwińska, 2011; Mandrzejewska-Smół, 2014, s. 178–186*).

Znawcy prawa w wieku powyżej 50 lat bardzo często wskazują na własne ograniczenia w zakresie językowym, dostępu do nowych mediów, technologii informatycznych, adaptacji do warunków elastycznego i płynnego współczesnego świata i innych zjawisk globalizacyjnych. Najstarsi prawnicy częściowo ujawniają postawę niezrozumienia dla instytucji prawa międzynarodowego, szczególnie prawa UE. Nowości stanowią dla nich dużą barierę nie tylko kompetencyjną, lecz przede wszystkim mentalną. Doświadczeni prawnicy mają osobisty kłopot z odnalezieniem się na współczesnym rynku usług prawniczych także dlatego, że zostali wychowani w przekonaniu, że pomoc prawna nie jest usługą rynkową, lecz misyjną. Z tego powodu trudno jest im zrozumieć, że współczesny prawnik musi elastycznie odpowiadać na wyzwania rynku.

Nieumiejętność nadążania przez najstarszych jurystów za zmianami prowadzi do osobistej frustracji, ograniczania aktywności zawodowej i w konsekwencji do postrzegania integrującego się świata prawa i prawników jako źródła zakłóceń w ich pracy. Tylko mała grupa zaawansowanych doświadczeniem jurystów stara się sprostać nowym wyzwaniom.

Wbrew pozorom sytuacja nie wygląda inaczej pośród najmłodszych adwokatów i radców prawnych (w wieku do 35 lat). Młodzi deklarują, że nie interesują się sprawami ponadkrajowymi. Odsetek „młodych ambitnych” jest w tej grupie znacznie mniejszy niż pośród starszych. Przyczyny tego stanu rzeczy są jednak inne. Należy ich upatrywać głównie w barierach edukacyjnych i kompetencyjnych, braku czasu i pogoni za pieniądzem i pozycją. Koszty z tytułu poszukiwania swojego miejsca za granicą są zbyt wysokie w porównaniu do średnich korzyści, jakie można uzyskać w pracy lokalnej. Jest to zatem ograniczenie mentalne oraz światopoglądowe (stereotypy). Zazwyczaj to właśnie starsi prawnicy uważają, że młodzi niechętnie podchodzą do spraw zagranicznych. Taka konstatacja wynika z ich porównywania się z młodymi.

Sytuacja w tej chwili taka, że prawnicy kończą studia i nie widzą perspektywy dla siebie. Tu jest problem. I to nie dotyczy tylko i wyłącznie tych, którzy kończą studia. Ale jeżeli nasi aplikanci, adwokaci po egzaminie, mówią, że nie widzą żadnej perspektywy dla siebie w kancelarii adwokackiej, to już bardzo przykre, ale to coś nie jest tak. **ORA Bielsko-Biała**

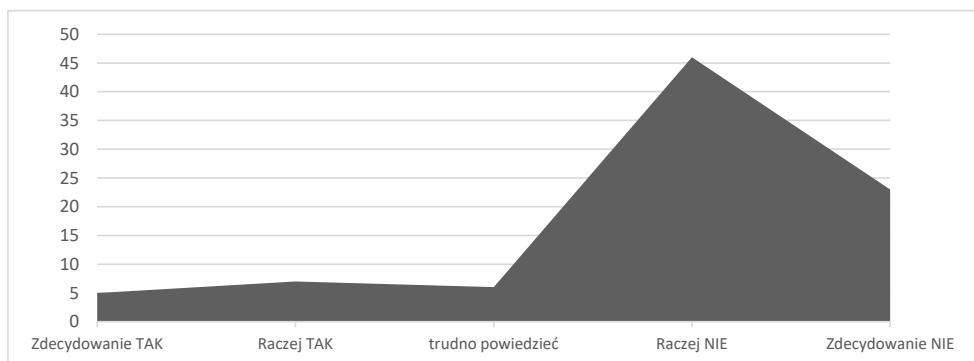
To jest po prostu obszar gnuśności zalany odmętem. Oni się zachowują, jakby byli starymi ludźmi. Nic w nich nie ma takiego, co by ich pchało, takiego młodzieńczego. Oni przychodzą na zajęcia, mało się angażują, naprawdę są jednostki, które by coś chciały. Nie wiem, na co oni liczą. Zresztą jest taka tendencja, że jest coraz więcej kobiet. Faceci szukają pracy gdzie indziej. Bo to nie jest praca, która daje... takie oczekiwane i wymarzone efekty. **ORA Bydgoszcz**

Niektórzy polscy adwokaci i radcowie prawni obawiają się, że zagraniczni prawnicy lub pracownicy zagranicznych sądów i organów administracji okażą im niechęć, wrogość, arogancje, kiedy będą wykonywali swoje obowiązki za granicą. W rzeczywistości jednak tego typu obawy mają nieliczni, którzy nigdy nie mieli kontaktów z zagranicznymi specjalistami lub nie pracowali za granicą. Trudno je uznać za poważny hamulec dla podejmowania pracy w warunkach międzynarodowych. Co wyraźnie widać, prawnicy, którzy doświadczyli pracy w warunkach ponadkrajowych, nie podzielają takich obaw.

Istnieje bardzo wiele ograniczeń kulturowych, obyczajowych, mentalnych dla świadczenia usług prawniczych w kontekście międzynarodowym. Zapewne jest ich więcej w relacjach zagranicznych niż krajowych. Zawsze tam, gdzie napotykamy na odmienności kulturowe, dochodzi do stereotypizacji pewnych zachowań, osób, postaw. Różne systemy wartości, kultura prawna, zasady etyczne prowadzą do zakłóceń w relacjach międzyludzkich. Niektórzy uznają odmienności za ograniczenia, inni z radością je przekraczają. Dlatego też dany element kulturowy lub mentalnościowy uznany za barierę może być źródłem przewagi w odmiennej sytuacji.

Ograniczenia prawa UE

Meandry europejskiego prawa, jego powiązania z innymi regulacjami Prawa Traktatów oraz oddziaływania na prawo krajów członkowskich wywołują zakłopo-

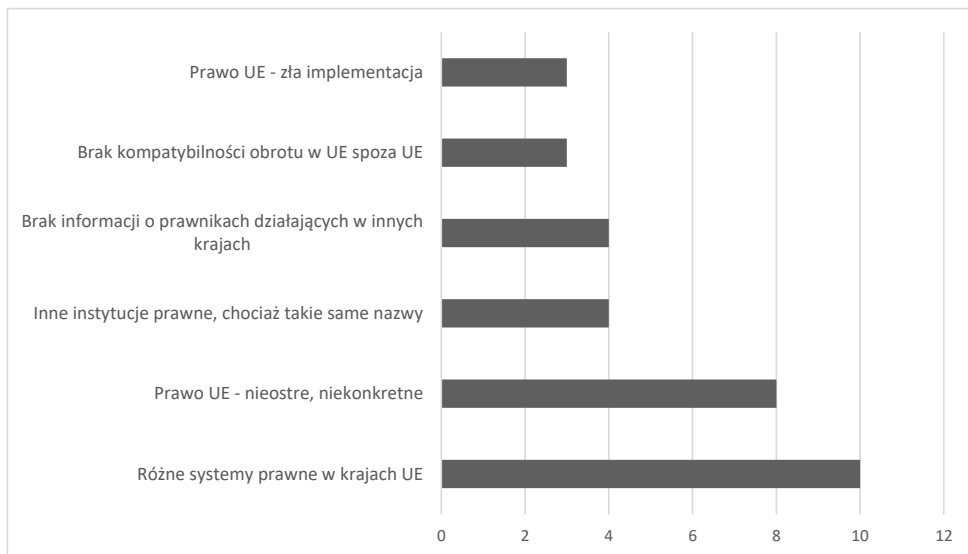

69. Niechęć i wrogość zagranicznych prawników i instytucji jako bariera dla polskich prawników za granicą

tanie pośród polskich adwokatów i radców prawnych. Jawią się jako skomplikowane i niezrozumiałe. Prawo UE i jego konsekwencje dla prowadzenia praktyki prawniczej są jednak faktem. Przecież każdy prawnik polski, hiszpański czy maltański jest równocześnie prawnikiem europejskim, świadczy swoją pracę równocześnie na rynkach krajowych i europejskim. Krajowe porządki prawne i ich instytucje są tak samo wewnętrzne, jak ogólnospółnotowe. Tymczasem zauważyć można, że tak pojęta rola prawnika jest niejasna dla większości. Przez to niemal żaden nie czuje, że jest także prawnikiem europejskim.

To musi być zgodne i z tym prawem polskim, i zagranicznym, w zależności jeszcze od tego, na jakim gruncie ostatecznie rozstrzygana jest umowa. Więc trzeba się pilnować podwójnie, bo nie chodzi tylko o pilnowanie się pod względem prawa polskiego, ale też o to, żeby trzymać się tych ram, które zostały przyjęte w umowie. Jeszcze może druga aktywność, jeżeli jest się z klientem, który niekoniecznie mówi po angielsku, i wtedy samodzielnie trzeba kontrolować, bo wiem, że to, co ja ustalam, on tego nie rozumie. **ORA Katowice**

To by miało rację bytu. Wymagałoby to od każdego prawnika ogromnego przygotowania. Przecież mamy inne systemy prawne, one się różnią. Więc trzeba je po prostu znać. Bo kiedyś o tym rozmawialiśmy, że dla Polski mogłoby to być dużym niebezpieczeństwem [...] Jak [zagraniczny prawnik] nie będzie znał polskiego, to sobie weźmie tłumacza i tutaj będzie prowadził sprawę, bo jaki to jest problem, żeby adwokat przyszedł z tłumaczem. **ORA Bydgoszcz**

70. Główne problemy dotyczące prawa UE utrudniające polskim prawnikom świadczenie usług transgranicznych

Niemal wszyscy polscy adwokaci i radcowie prawni przyjmują postawę niezrozumienia wobec prawa UE i jego wpływu na prawo krajowe. Z dużą rezerwą odnoszą się do nowych rozwiązań w zakresie europeizacji prawa krajowego i nowych instytucji samego prawa UE. większość z nich nie śledzi także prac legislacyjnych w instytucjach unijnych, ani też form transpozycji prawa wspólnotowego do polskiego porządku prawnego., zdecydowana większość polskich praktyków prawa nie zna podstaw prawa UE i zasad prawa międzynarodowego. Nierzadko popełniają błędy w zakresie definiowania pojęć i instytucji prawnych z zakresu europejskiego obrotu prawnego. Sytuacja taka dotyczy prawników w każdym wieku, praktykujących w każdej miejscowości i deklarujących wszystkie formy specjalizacji. Nawet prawnicy warszawscy, którzy teoretycznie są bliżsi sprawom ponadkrajowym i sprawom centralnym, nie zawsze chcą właściwie pojmować idee prawa UE oraz zasady jego stosowania i wpływu na codzienną aktywność zawodową. Często konstatacją polskich praktyków jest: *prawo UE to nie u nas, my tutaj operujemy na prawie polskim, może w Warszawie jest inaczej*. Ogólna świadomość wpływów bezpośrednich i pośrednich prawa międzynarodowego, w tym Unii Europejskiej, na codzienne życie i praktykę europejskich prawników jest niezadowalająca.

Polscy prawnicy postrzegają prawo generowane przez samą Unię Europejską wspólnie z prawem innych krajów członkowskich. W kontekście praktyki zagranicznej, współpracy z klientami zagranicznymi czy zajmowania się *stricte* prawem międzynarodowym zawsze powstaje problem różnorodności i inności prawa różnych krajów. Podkreślają, że przepisy prawa innych krajów są w dużej mierze odmienne od polskich, szczególnie w warstwie proceduralnej. Wskazują na fakt, że instytucje prawa UE w różny sposób oddziałują na prawa krajowe, zapewne mając na myśli różne sposoby implementacji europejskich dyrektyw i odmienne kulturowe oddziaływanie prawa ponadkrajowego. Badani podkreślają, że odmiennosc prawa poszczególnych krajów i inne stosowanie prawa UE jest dla nich kompetencyjną barierą w świadczeniu usług prawnych poza Polską. Dochodzi też obawa przed nieznaną im bliżej formą oddziaływania prawa międzynarodowego na inne stosunki prawne, jak i odmiennym rozumieniem regulacji wprowadzanych przez prawo wspólnotowe w innych krajach. Obawy takie dotyczą wszystkich polskich prawników, nawet tych, którzy z pewną regularnością korzystają z norm prawa UE i wykonują czynności prawnicze poza krajem (*Gibson & Caldeira, 1996; Law, 2015; Mańko, 2017; Tokarczyk, 2000, s. 15–26*).

Zawiłości terminologiczne

Adwokaci i radcowie prawni, którzy mają możliwość pracy za granicą, skarżą się na brak wzajemnego porozumienia na linii instytucji prawnych różnych krajów. W każdym systemie prawnym konkretne normy prawne, instytucje prawne, pojęcia, terminy są rozpoznawane przez uczestników wymiaru sprawiedliwości zgodnie z przyjętym kodem kulturowym. Przykładowo, pojęcie *zatarcie skazania* w prawie polskim może oznaczać zupełnie coś innego w prawie irlandzkim, niemieckim czy

hiszpańskim (Pawlik, 2014; Stefańska, 2011). Podobnie może być z pojęciem *czynności notarialnych* (Kleniewska, 2002; Rymanowska-Mrugala, 2016). Generalnie dany termin prawny w Polsce może zostać zrozumiany zupełnie inaczej przez prawnika pochodzącego z innego kraju. Wbrew pozorom tego typu zawilosci terminologiczne są dość dużą barierą w świadczeniu ponadkrajowych usług prawniczych. Znacząco utrudniają prawnikom posługiwanie się posiadanym aparatem pojęciowym i całym prawniczym kodem kulturowym poza swoim krajem pochodzenia (Grucza, 2017, s. 303–403; Ligara, 2017, s. 34–49).

Nie można dzisiaj efektywnie bronić w bardzo wielu sprawach, nie mając orientacji w prawodawstwie unijnym, to jest oczywiste, ale [także] w tym, jak działają inne jurysdykcje, jakie będą konsekwencje np. w kraju za granicą. Przykładowo, jak ktoś zostanie skazanym, to ludzie pytają o zatarcie skazania. No i jest rzeczywiście tak, że w Polsce jest zatarcie skazania. Nie wiedzą o tym, że w tej chwili wyroki figurują w rejestrach karnych innych krajów, tzn. jeżeli jadę do Holandii, poproszą mnie o kartę karną, to okazuje się, że w rejestrze będę już figurował, skoro figuruję w Polsce. Znowu to jest wynik prawodawstwa unijnego, zresztą uważam, że bardzo słuszny. To zmierza do scalenia Europy i do upowszechnienia wyników postępowania karnego w poszczególnych krajach. Ale np. nie rozumiem już, że są kraje, jak Irlandia, w których w ogóle nie zachodzi do zatarcia. Tak jak w Stanach. Człowiek jest skazany to pozostanie skazany. Instytucja zatarcia skazania jest tam nieznaną. To ma dalekosiężne reperkusje. Bo często doradzamy tu klientowi, klient sobie wyobraża coś, a 20 lat później jedzie do Irlandii, chce założyć spółkę publiczną i uzyskać koncesję, która wymaga niekaralności. O! Jest w rejestrze. Jak to? Przecież mnie nie ma w Polsce. **ORA Warszawa**

Mamy np. coś takiego jak formę notarialną z podpisem notarialnie poświadczonym. Otóż w Polsce jest konieczne, żeby się udać do notariusza, pokazać notariuszowi dowód czy paszport i złożyć podpis lub wzór oświadczenia, że uznaje podpis. We Francji jest tak, i w Hiszpanii z tego, co się orientuję, podobnie, że ten podpis jest składany jakby w depozycie notarialnym, po czym sekretarka prezesa idzie do notariusza, a on poświadcza podpis na podstawie porównania z tego, co on ma u siebie w depozycie. Więc forma się nazywa bardzo podobnie, ale podpis to w gruncie rzeczy inna instytucja. W Hiszpanii podpis notarialnie poświadczony to [może być] ksero dowodu osobistego z podpisem, który jest poświadczony za zgodność przez notariusza. **ORA Poznań**

Prawo Unii Europejskiej dążące do ujednolicenia lub zharmonizowania różnych krajowych systemów instytucji prawnych ułatwia przyswajanie obcych kodów kulturowych, w tym odpowiedników pojęć w innych językach. Terminy prawne winny być w całości ujednolicone w całej Wspólnocie Europejskiej. Wszystkie instytucje prawne, nawet na poziomie normy prawnej, powinny być w całej Unii ekwiwalentne. W innym wypadku nierozpoznawanie lub błędne kojarzenie poszczególnych prawnych instytucji, terminów i norm prowadzi do zamieszania pośród uczestników międzynarodowego obrotu prawnego (Kocbek, 2006, s. 235–245; Sierocka, 2014, s. 192–195).

Adwokaci i radcowie prawni słusznie odczuwają z tego tytułu ogromny dyskomfort. Nadto muszą zostać dobrze wyedukowani w zakresie nowego, już ujednoczonego europejskiego systemu pojęć, terminów, instytucji i norm prawnych. Dopiero wówczas te różnice natury językowej nie będą stanowiły dla polskich i europejskich prawników bariery w pracy krajowej i ponadpaństwowej.

Brak przejrzystości prawa UE

Adwokaci i radcowie prawni, którzy posługują się prawem Unii Europejskiej, często skarżą się na nieczytelność i nieostrość przepisów prawa zawartych w unijnych aktach prawnych. Dotyczy to wszystkich form aktów wydawanych przez Unię, jej instytucje i organy. Krytyka aktów prawa UE przybiera jednak dwie postacie – krytykę teoretyczną aktów prawa wspólnotowego oraz krytykę praktyczną wynikającą z posługiwania się prawem Unii.

Polscy prawnicy często nie znają hierarchii i typów prawodawstwa unijnego. Dlatego też z ciekawości zapoznając się z dyrektywami uznają, że prawo UE jest niekonkretne, nieostre, odmienne od polskiej praktyki ustawodawczej. Rozszerzają swoje doświadczenie poznania dyrektyw na rozporządzenia. Utwierdza to ich w powszechnej opinii o skomplikowaniu i nieostrości całego prawa UE. Równocześnie taka opinia jest wzmocniana przez brak wiedzy odnośnie stosowania i skutków prawa UE i jego relacji do prawa krajów członkowskich. Podejście takie cechuje większość polskich prawników, szczególnie tych, którzy nigdy nie mieli bliższego kontaktu z prawem UE, nie pracują za granicą i nie stosują tego prawa w postępowaniach krajowych.

Istnieje jednak grupa polskich prawników, którzy deklarują, że w codziennej praktyce świadomie korzystają z prawa UE. Większość z nich wskazuje, jak stosować rozporządzenia Rady i Parlamentu Europejskiego. Nadto w pełni orientują się w zależnościach pomiędzy prawem UE i prawami krajowymi. Prawnicy – praktycy prawa UE podkreślają jednak, że stosują normy prawa europejskiego w postępowaniach wewnątrz krajowych. Czasami także są świadomi tego, jakie normy określone w dyrektywach zostały i w jaki sposób zostały transponowane do prawa polskiego. Podkreślają, że rozporządzenia unijne są nieostre, mało konkretne, trudno odnaleźć potrzebne elementy, do tego pozwalają na szeroką praktykę interpretacyjną. Nadmienią, że prawo UE ma zbyt anglosaskie brzmienie, różne od bardzo precyzyjnych polskich przepisów prawa. Sprawia im dużą trudność posługiwanie się nimi oraz wiązanie ich z polskimi zasadami (*Jabłoński & Jarosz-Żukowska, 2015*).

Badani prawnicy wyrażają nadzieję, że prawo unijne będzie bardziej przypominało prawo kontynentalne, niż anglosaskie. Wówczas stosowanie unijnych aktów prawnych nie będzie dla nich stanowiło dużej bariery. Równocześnie zauważają, że trudno jest stworzyć jednolitą, godzącą wszystkie kraje praktykę prawodawczą, w sytuacji gdy w każdym kraju ma ona odmienny charakter. Dlatego też postulują kładzenie większego nacisku na edukację prawników w zakresie czytania i posługiwania się prawem Unii Europejskiej oraz odbywania praktyk prawniczych w innych krajach.

Tam jest bardzo dużo nieścisłości, jeśli chodzi o tę ustawę. Ja pisałam fragment akurat rozprawy dotyczącej też świadczenia pomocy prawnej przez prawników zagranicznych i tam już, nawet w tych przepisach ogólnych, bardzo dużo widać nieścisłości terminologicznych. Już w doktrynie też się podnosi, że jednak ta implementacja słabo wypadła. **OIRP Lublin**

Nieostre. Bardzo źle się to czyta. To wystarczy przytoczyć ostatnie RODO. Niestety, sposób, w jaki jest to pisane, bardzo ogródkowo, bardzo płaszczyznowo, powoduje potem szereg nieporozumień. Ja osobiście wolałabym jednak, żeby zostało samo to rozporządzenie RODO, które wcale nie jest takie złe. **OIRP Wałbrzych**

Polscy prawnicy, którzy mieli kiedykolwiek do czynienia z zagranicznym obrotem prawnym (9% ogółu), zauważają więcej mankamentów samego prawa UE i jego oddziaływania na systemy krajowe. Są to jednak głosy odosobnione, ponieważ nawet praktyków prawniczego obrotu międzynarodowego nie interesują teoretyczne rozważania na temat oddziaływania prawa międzynarodowego. Najważniejsza jest prostota i skuteczność jego stosowania. Dlatego też teoretyczne argumenty, dotyczące np. jakości implementacji prawa międzynarodowego do polskiego porządku prawnego, pojawiają się niezwykle rzadko. Niewielka grupa jurystów, którzy są obecni na szerokim, międzynarodowym rynku usług prawniczych, zauważa, że prawo UE i prawa krajowe pozostające pod jego wpływem często wchodzi w konflikt z innymi układami międzynarodowymi.

Polscy prawnicy podkreślają, że szczególnie w zakresie prawa rodzinnego często trudno jest zdecydować, czy należy zastosować przepisy prawa UE, czy ogólne traktaty międzynarodowe. Podobnie sytuacja się ma z przeprowadzeniem dowodów z zagranicy, wydaniem kogoś z innego kraju czy międzynarodowym rozwiązywaniem sporów. Czasami zdarza się, że prawnik z jednego kraju UE lub kraju pozaunijnego ma w zwyczaju „pracować” na innych aktach prawnych, niż ten z drugiego. Wynika to właśnie z wybierania innych układów międzynarodowych także w sytuacji, kiedy można dokonać wyboru. Jak da się więc zauważyć, normy kolizyjne prawa UE i innego prawa międzynarodowego stanowią pewną barierę nawet dla prawników międzynarodowych.

Sprzeczności prawa międzynarodowego

Określone trudności o charakterze prawnym przynoszą także gospodarczy i prawny obrót krajów UE z krajami pozaunijnymi. Zawile przepisy prawa unijnego oraz kolizje z innymi regulacjami prawa międzynarodowego prowadzą do zamętu, odczuwanego przez prawników. Trudności w stosowaniu poszczególnych regulacji, ich wzajemne wykluczanie się czy możliwość wyboru prawa przysparzają im dodatkowych problemów. Wymaga to od każdego prawnika biegłej znajomości prawa krajowego, unijnego, krajów pozaunijnych i międzynarodowego. Jest zatem poważną barierą

kompetencyjną nie tylko dla polskich prawników. Nadto zwiększa koszty obrotu pozaunijnego, zarazem zmniejszając jego płynność i efektywność (*Bagan-Kurluta, 2017, s. 12–25, 67–102, 102–112, 139–205*).

Osobną kwestią jest wykonywanie zawodów prawniczych w ujęciu pozaunijnym. Wciąż istnieją bowiem nieścisłości w zakresie uznawania prawników pozaeuropejskich w krajach Unii oraz dopuszczania ich do postępowań. Problem ten winien znaleźć swoje szczegółowe rozwiązanie na poziomie prawa UE.

Słusznym rozwiązaniem byłoby ujednoczenie zasad prawa międzynarodowego właściwego na terenie UE. Dlatego też należałoby rozważyć pomysł, aby to Unia była stroną pozaeuropejskich układów międzynarodowych, nie zaś same kraje. Nadto zdezaktualizowane akty prawa międzynarodowego winny zostać wypowiedziane przez kraje członkowskie i zaktualizowane w ramach prawa UE. Z pewnością jednak najistotniejszym jest przeprowadzenie jasnej linii demarkacyjnej pomiędzy prawem UE oraz innym prawem międzynarodowym, któremu poddane są poszczególne kraje lub cała Unia. Ten wyraźny rozdział określałby, w jakich sytuacjach bezwzględnie zastosowanie ma prawo UE, zaś w jakich inne akty Prawa Traktatów. Uzupełnieniem tych zabiegów musi być edukacja prawników i innych uczestników obrotu prawnego. Niestety bez niej nawet najbardziej zaawansowane zabiegi prawne spełzną na niczym.

Bariery związane z istnieniem i stosowaniem prawa Unii Europejskiej nie należą do głównych ograniczeń w pracy polskich adwokatów i radców prawnych. Są zauważane przez tych prawników, którzy na co dzień stykają się z rozporządzeniami Rady i Parlamentu Europejskiego oraz prawnikami aktywnie funkcjonującymi na paneuropejskim rynku usług prawniczych. Te bariery to: niezrozumienie sposobu konstruowania prawa UE, ich implementacji do krajowych porządków prawnych oraz ograniczona kompatybilność prawa UE z prawem krajowym i innymi traktatami międzynarodowymi. Dodatkowo brak ogólnej wiedzy odnośnie prawa Unii oraz skutków prawa wspólnotowego wobec prawa krajowego paraliżuje pewne działania najaktywniejszych polskich prawników na gruncie prawa europejskiego. Rzadko także mankamenty prawa wspólnotowego wpływają na inne sfery aktywności prawników. Eliminacja barier wynikających z prawa UE sprowadzać się musi do dwóch elementów. Dobra edukacja w zakresie prawa międzynarodowego, w tym prawa Unii Europejskiej, oraz systemowe zmiany dotyczące postrzegania prawa Unii, implementacji prawa Unii oraz powiązania tego prawa z innymi instytucjami Prawa Traktatów powinny złagodzić problemy prawników w posługiwaniu się prawem unijnym. Nadto efekty dążenia do harmonizacji i ujednoczania praw krajowych z prawem wspólnotowym powinny ostatecznie przekonać prawników, iż prawo Unii Europejskiej nie jest barierą w ich pracy.

Podsumowanie

Ogrom czynników ogranicza polskich i europejskich prawników w ich codziennej pracy. Sprawiają one, że praca prawnika międzynarodowego oraz prowadzenie spraw

krajowych z wykorzystaniem narzędzi międzynarodowych stają się bardzo trudne. Niektóre z tych ograniczeń wręcz uniemożliwiają efektywne zajmowanie się sprawami o charakterze ponadkrajowym. Mnogość barier jest tak duża i rozległa, że nie należy się dziwić, iż polski system wymiaru sprawiedliwości w tak niewielkim stopniu współpracuje z innymi zagranicznymi systemami, a tak niewielu polskich jurystów podejmuje się pracy poza granicami kraju. Osoby te muszą wszakże przewyżczać natłok skomplikowanych ograniczeń i własne słabości. Niewielu jest to w stanie robić i dlatego tak niewielu specjalizuje się w jakimkolwiek stopniu w sprawach niekrajowych.

Spośród wielu grup barier wskazywanych przez polskich adwokatów i radców prawnych wybija się jedna – edukacja. Widać wyraźnie, że polskie szkoły i uczelnie wyższe kształcące prawników nie są w stanie sprostać potrzebom współczesnego międzynarodowego obrotu prawniczego. Fatalna edukacja prawnicza powoduje, że bariery mnożą się, nikt nie chce ich przewyżczać. Nieodpowiednie kompetencje polskich prawników powodują, że powstają bariery mentalne. Nie mając ku temu kompetencji i doświadczenia zagranicznego, w większości nie są oni w stanie podejmować wysiłków w celu ich przewyżczenia. Nieliczni to czynią, zazwyczaj zdobywają doświadczenia poza Polską.

Wiele ograniczeń i barier wskazywanych przez polskich specjalistów prawniczych jest możliwych do przewyżczenia. Na początek należy zmienić edukację polskich prawników. Więcej praktyk i staży w prawdziwych firmach, staże zagraniczne, inwestowanie w edukację w zakresie umiejętności oraz wiedzę o innych systemach prawnych to absolutna podstawa. Zapraszanie zagranicznych studentów, udział w praktykach zagranicznych oraz pokazywanie studentom, jak funkcjonuje prawniczy biznes, to także warunki dobrej edukacji prawniczej. Młody polski prawnik musi być świadomym biznesmenem szukającym niszy na rynku, taką zaś niewątpliwie jest praktyka międzynarodowa. Juryści zaś pracujący lokalnie muszą posiadać rezerwar doświadczenia i wiedzy na temat mechanizmów prawa międzynarodowego, aby je skutecznie wykorzystywać w codziennej pracy. Nie możemy także zapomnieć, że stałe, ustawiczne aktualizowanie doświadczeń i umiejętności w ramach szkoleń korporacyjnych musi dopełniać tych kompetencji.

Prawo Unii Europejskiej jest wciąż doskonałe. Kraje stale pracują nad nowymi traktatami w ramach ułatwiania międzynarodowego obrotu prawnego, regularnie wprowadzane są nowe rozwiązania. Szkoda, że niewielu polskich prawników bezpośrednio uczestniczy w tworzeniu i zmienianiu prawa ponadkrajowego. Niestety bez podstawowych kompetencji i doświadczeń na polu międzynarodowym nie będą oni uczestniczyli w pracach legislacyjnych w ramach UE i innych forów. Kierunki zmian w systemie międzynarodowego obrotu prawnego są dobre. Obrót prawny z zagranicą jest coraz sprawniejszy i bardziej przejrzysty. To kwestia kilku lat, kiedy część barier prawnych i formalnych zniknie, jednak najważniejsze jest ich subiektywne postrzeganie przez polskich jurystów. Pełna eliminacja nie będzie tylko pochodną wdrożenia nowych traktatów, rozporządzeń i dyrektyw, lecz zmian natury mentalnej. Dlatego też polscy specjaliści muszą regularnie uczestniczyć w spotkaniach z innymi jury-

stami, w tym w przeróżnych międzynarodowych pracach prawodawczych, w ramach istniejących już struktur Unii Europejskiej i innych organizacji międzynarodowych, a także stowarzyszeń prawniczych, jak IBE czy CCBE.

Ograniczenia na niwie biznesowej nie dotyczą jedynie biznesu prawniczego. W krajach o dość spetryfikowanej i bardzo formalnej strukturze gospodarczej występuje znacznie więcej barier, niż w krajach otwartej gospodarki, jak np. Holandii czy Wielkiej Brytanii. Dysonans jest szczególnie widoczny pomiędzy krajami Europy Środkowej i Północno-Zachodniej. Bariery biznesowe są wypadkową stanu całej gospodarki i całego sektora prawniczego, ale od pewnego czasu ulegają zmniejszeniu. Większość z nich nie jest skutkami złych działań legislacyjnych, lecz działań praw rynkowych. Wraz ze wzrostem obcego kapitału w kraju większej liczbie polskich prawników będzie opłacało się przewyżczać ograniczenia biznesowe dla działań ponadkrajowych. Już dzisiaj w większych miastach powstają międzynarodowe korporacje prawnicze, które dobrze radzą sobie w materii prawa międzynarodowego. Oczywiście można by oczekiwać od państwa i mechanizmów unijnych ułatwień kredytowych, większej zachęty dla zrzeszania się i sieciowania, uproszczeń podatkowych w ujęciu transgranicznym czy wspierania spółek i inicjatyw pozakrajowych, jednak nawet bez tych instrumentów aktywni i kompetentni prawnicy, widzący dobry biznes w aktywności międzynarodowej, mogliby dać sobie radę.

Ogrom barier i ograniczeń dla pracy ponadkrajowej zauważają też członkowie rad OIRP i ORA, czyli osoby o ugruntowanej pozycji i w dojrzałym wieku. Wygląda jednak na to, że większość z nich ma charakter subiektywny i zależy od zaangażowania i motywacji polskich prawników w realizację spraw międzynarodowych i wykorzystywanie międzynarodowych mechanizmów do realizacji codziennych spraw krajowych. Obiektywnie ilość barier legislacyjnych ulega regularnemu zmniejszaniu się, a ich eliminacja nastąpi w przeciągu najbliższych kilku lat.

Zakończenie

Szacuje się, że na świecie ponad 8 milionów osób wykonuje zawody prawnicze (*Kazun & Yakovlev, 2017, s. 8–10; Number of lawyers in European Countries*). Jedyne kilka procent z nich wykracza poza swoje lokalne sprawy i prowadzi je w ujęciu międzynarodowym i transgranicznym. Aktywność jurystów na szerokim światowym rynku prawniczym wymaga jednak posiadania odpowiedniej pozycji prawnej, posługiwania się pewnymi prawniczymi narzędziami i sposobem pracy. Nadto prawnik pracujący na całym świecie musi zostać uznany przez międzynarodową społeczność: państwa, międzynarodowe organizacje branżowe i inne, wielkie międzynarodowe korporacje. Nawet lokalna działalność specjalistów prawniczych musi być zrozumiała, uznana i szanowana przez społeczność międzynarodową. Bez takiego uznania społecznego i prawnego nawet lokalny prawnik nie zajmowałby odpowiedniego miejsca w strukturze społecznej.

Od wielu lat na całym świecie trwają prace nad stworzeniem jednolitego systemu uznawania prawników. Dąży się do tego, aby prawnicy mogli bez żadnych przeszkód pracować, gdzie tylko mogą, chcą i są potrzebni. Niestety, dotychczas nie udało się wypracować powszechnych zasad uznania prawników i angażowania ich do pracy na całym świecie. Juryści pozostają nadal ściśle związani z konkretnymi krajami. Ich pozycja prawna, społeczna, wykształcenie oraz realia świadczenia usług są wciąż mocno zakorzenione i związane z jednym krajem. Jednak coraz częściej sami prawnicy wykraczają poza granice własnych krajów. Tworzą własne towarzystwa, angażują się do pracy w międzynarodowych firmach. Przede wszystkim zaś prawnicy w porozumieniu z państwami i organizacjami międzynarodowymi powoli wypracowują reguły prawne, dzięki którym mogą być uznawani na całym świecie. Pomimo wielu prac i szerokiego zaangażowania się organizacji i państw nadal nie wypracowano światowego systemu pracy prawników. Jurysta z jednego kraju, który chce pracować gdzie indziej, wciąż nie może tego swobodnie robić lub jest to dla niego bardzo trudne. Na szczęście w niektórych regionach świata lub w niektórych typach spraw sytuacja prawników zmienia się znacznie szybciej.

Rzeczywistość prawna kreowana przez międzynarodowe organizacje, poszczególne kraje oraz prawnicze stowarzyszenia i korporacje nie pokrywa się jednak z rzeczywistością empiryczną, czyli prawniczą codziennością. Postulaty władzy różnego szczebla rozmijają się z rzeczywistymi potrzebami ludzi, rynku i samych prawników. Dzieje się tak dlatego, że w globalizującym się świecie procesy zachodzą szybciej niż działania powolnego aparatu władzy publicznej. Ponadto władze publiczne różnego szczebla usiłują wykreować nową rzeczywistość na podstawie własnych, ograniczonych przesłanek. Rzeczywistość „w terenie” jest jednak w dużej mierze odmienna od opinii rządzących.

Sytuacja prawników pracujących w Polsce jest znakomitym przykładem europejskiego rozjeżdżania się rzeczywistości empirycznej z postulatami normatywnymi

Unii Europejskiej, państwa polskiego czy korporacji zawodowych. Polscy adwokaci, radcowie prawni oraz prawnicy zagraniczni pracujący w Polsce nie są w stanie w pełni zinternalizować europejskich zasad pracy prawników. Sytuacja taka zachodzi na każdym poziomie, począwszy od transpozycji prawa unijnego do polskiego porządku prawnego, poprzez aktywność samorządów zawodowych aż po praktykę zawodową pojedynczego polskiego adwokata i radcy prawnego. Nowe trendy prawodawcze, a także działania nieformalne Unii i Polski w dużej mierze nie korespondują z rzeczywistością, potrzebami i oczekiwaniami polskich specjalistów prawniczych pracujących w Polsce, jak i poza jej granicami.

Prawnikiem niezbędnym jest klient, a w przypadku świadczenia prawniczych usług międzynarodowych potrzeba musi wykraczać poza zwykłe sprawy lokalne. Oczywiście ani klient nie musi być cudzoziemcem, ani jego działania nie muszą być prowadzone na wielką skalę. Muszą jednak zawierać w sobie choćby najmniejszy element zewnętrzny. Przyjrząwszy się polskim adwokatom, radcom prawnym i prawnikom zagranicznym praktykującym w Polsce, zauważamy, że w Polsce praktycznie nie ma większej potrzeby, by prawnik zajmował się zagranicznymi klientami, świadczył swoje usługi za granicą lub pomiędzy kilkoma krajami (transgranicznie). Również w Polsce praktycznie nie istnieje potrzeba posługiwania się przez prawników procedurami wprowadzanymi w ramach działań organizacji międzynarodowych, głównie przez Unię Europejską. Pomimo wprowadzania przez Polskę i samą Unię przeróżnych rozwiązań legislacyjnych, w rzeczywistości juryści ich nie potrzebują, ponieważ nie istnieje taka potrzeba.

Jak pokazują badania, liczba klientów zagranicznych w Polsce jest niewielka, okresami nawet marginalna. W konsekwencji nie istnieje realna potrzeba wypracowywania przez prawników mechanizmów współpracy z nimi, pracy za granicą ani współpracy transgranicznej. Brak klientów powoduje również brak potrzeby odpowiedniego podnoszenia kwalifikacji zawodowych i kształcenia się w zakresach związanych z międzynarodowym świadczeniem usług prawniczych. Wygląda na to, że w najbliższej perspektywie klienci zagraniczni nie napłyną do Polski. W związku z brakiem potrzeby sami prawnicy, ich organizacje, firmy oraz władze publiczne nawet nie przygotowują się na nadejście nowych międzynarodowych wyzwań. Idee oraz rozwiązania prawne Unii Europejskiej są w Polsce wdrażane i realizowane jedynie mimochodem, ponieważ takie wymogi są na Polskę nakładane jako na kraj członkowski. W rzeczywistości nie istnieje oddolna, gospodarcza, społeczna ani kulturowa potrzeba umiędzynaradawiania istnienia i pracy polskich specjalistów prawniczych.

Faktycznie, istnieje bardzo niewielka grupa polskich prawników, którzy chcą realizować się jako prawnicy międzynarodowi, świadczący usługi transgraniczne. Liczba takich jurystów jest właściwie niezauważalna. Wydają się, że liczba 100 firm prawniczych, które w swoim dossier częściej miewają sprawy związane z obcokrajowcami lub transgraniczne, jest liczbą miarodajną. Oznacza to, że jedynie 0,2% polskich prawniczych specjalistów regularnie zajmuje się kwestiami międzynarodowymi. Działalność tej niewielkiej grupy w pełni pokrywa potrzeby związane z obecnością cudzoziemców w Polsce, funkcjonowaniem firm zagranicznych w Polsce oraz ak-

tywnościami Polaków poza granicami kraju. Dynamika rozwoju pokazuje, że „potrzeba cudzoziemska” wcale szybko nie wzrasta. Już obecnie prawnicy zajmujący się tego typu sprawami odnoszą odpowiednie korzyści. W żadnym jednak wypadku nie muszą pracować ponad własne siły. Jedyne w największych polskich miastach, na czele z Warszawą, zauważa się nieśmiały trend wzrostu spraw cudzoziemców. Jest to jednak trend ściśle powiązany z rozwojem kraju i jego integracją z europejskimi strukturami gospodarczymi, zatem jest on słabo zauważalny. Jednak poza największymi polskimi miastami potrzeba zajmowania się kwestiami międzynarodowymi nie jest wcale większa niż przed akcesją Polski do Unii Europejskiej. W mniejszych miastach prawnicy wciąż pracują w podobnych warunkach jak kilkadziesiąt lat temu.

Brak potrzeby zajmowania się sprawami zagranicznymi w kraju powoduje, że nie wykształca się postać, model polskiego prawnika międzynarodowego, europejskiego. Polski prawnik to wciąż specjalista od drobnych występów, rozwodów i spraw spadkowych, pracujący w indywidualnej kancelarii prawnej, zlokalizowanej w okolicach sądu. Polski adwokat czy radca prawny nie czuje się prawnikiem europejskim, nie lubi interesować się nowymi trendami zawodowymi oraz nie posługuje się instytucjami prawa europejskiego. Sprawy z elementami zagranicznymi miewa zazwyczaj każdy prawnik, chociaż są one częściej dostrzegalne jedynie w największych miastach. Kiedy zaś przypadkowo trafia do niego obcokrajowiec, samorząd zawodowy powierza mu sprawy międzynarodowe lub wprowadza się nowe przepisy prawa w odpowiedzi na prawo unijne, polski jurysta stara się uniknąć tych nowości i zazwyczaj przekazuje je koledze z dużego miasta. Jedyne tam czasami udaje się znaleźć prawnika, który obok spraw zwyczajnych chce zajmować się sprawami ponadkrajowymi.

Brak polskich adwokatów i radców prawnych zajmujących się sprawami ponadkrajowymi w Polsce rzutuje także na brak emigracji polskich specjalistów do innych krajów. W konsekwencji polscy juryści nie podejmują stałej ani tymczasowej pracy w innych krajach europejskich, nie mówiąc już o innych krajach świata. Brak potrzeby zajmowania się takimi sprawami w Polsce powoduje, że polscy prawnicy tracą wyuczucie, ambicje i kompetencje do podejmowania aktywności poza granicami Polski. Owszem, w niektórych krajach Europy, jak np. Niderlandy, Anglia, czy Francja, zauważa się dużą potrzebę angażowania prawników z zagranicy. Polacy nie są jednak w stanie dołączyć do tego wielkiego, europejskiego rynku usług prawniczych. Bariera nie jest tu jednak unijne prawo czy prawo poszczególnych krajów. Jest nią poczucie polskich prawników, że nie ma potrzeby świadczenia transgranicznych usług prawniczych. Polacy uważają, że ich niedomagania kompetencyjne, braki w wykształceniu lub mentalność uniemożliwiają im pracę za granicą.

Poza granicami Polski pracuje jednak garstka prawników polskiego pochodzenia. Pośród nich jedynie promil to polscy prawnicy, którzy podjęli ryzyko świadczenia usług transgranicznych lub postanowili zostać na stałe prawnikami w innym kraju. Wydaje się, że w skali całego świata jest to zaledwie kilkadziesiąt osób. Większą grupę polskich prawników za granicą stanowią osoby, które kształciły się już za granicą i tam zostały. Nie są to więc polscy prawnicy za granicą, lecz obcokrajowcy polskiego pochodzenia, zwani także Polonią. Oni nie odczuwają ograniczeń wynikających

z polskiego doświadczenia i mentalności. Widzą potrzebę świadczenia prawniczych usług międzynarodowych. Dlatego też niejedyn z nich jest skuteczny w swojej pracy ponadkrajowej, nierzadko włączając do swego dossier także Polskę. Nie zmienia to faktu, że są to prawnicy zagraniczni, których Polska dawno temu utraciła. Wygląda na to, że ci prawnicy zadomowili się na obczyźnie i do Polski na stałe już nie przyjadą. Coraz więcej także polskich prawników, którzy wyjechali w toku praktyki prawniczej za granicę, będzie osiedlało się w innych krajach. Będą to robili pomimo trudnych początków w innym kraju. Niestety, w Polsce nie ma perspektyw rozwoju dla ambitnych jurystów chcących pracować międzynarodowo. Rzeczywiste potrzeby są natomiast widoczne w krajach Europy Zachodniej i w Stanach Zjednoczonych.

Brak potrzeby zajmowania się sprawami zagranicznymi w Polsce powoduje także, że prawnicy pochodzący z innych krajów, głównie europejskich, nie praktykują w Polsce. Ograniczona liczba spraw gospodarczych polsko-zagranicznych, mała liczba cudzoziemców czy lekceważenie europejskich zasad pracy prawników powodują, że do Polski nie przyjeżdżają prawnicy zagraniczni. Pomimo faktu, że prawo Unii Europejskiej oraz prawo krajowe szeroko umożliwiają świadczenie usług w Polsce prawnikom zagranicznym, brak popytu powoduje, że te prawne możliwości stają się martwą literą prawa. Obecnie w Polsce praktykuje zaledwie kilkunastu prawników zagranicznych zarejestrowanych w polskich korporacjach zawodowych. Pozostali zagraniczni juryści to martwe dusze figurujące na listach lub osoby praktykujące nieoficjalnie.

Niestety, w ostatnich latach zauważa się zamykanie Polski na świat zewnętrzny. Stąd też do Polski nie napływa więcej zagranicznych inwestycji, Polska nie wiąże się przeróżnymi relacjami z innymi krajami, masowo nie imigrują do Polski cudzoziemcy. To przekłada się na niewielką liczbę spraw, którymi mogliby się zajmować prawnicy zagraniczni. W konsekwencji popyt na świadczenie takich usług jest bardzo niewielki. Widać to szczególnie po prawnikach pozaunijnych, których w Polsce praktycznie nie ma. Jedynie przygraniczni juryści niemieccy zauważają pewien niewielki popyt na swoją pracę nad Wisłą. Są to jednak przypadki bardzo rzadkie i raczej tymczasowe. Nic nie wskazuje na to, aby liczba lub poziom zaangażowania prawników zagranicznych w Polsce miały wzrosnąć.

W większości krajów świata prawnicy wzajemnie się wspierają. Widzą, że działania władz publicznych krajowych i organizacji międzynarodowych są dalece niewystarczające. Dlatego też starają się samodzielnie lobbować, kreować i uznawać swoją grupę zawodową. Stąd też tworzą przeróżne stowarzyszenia, porozumienia i korporacje prawnicze. Ich celem jest oczywiście kolektywne wpływanie na poszczególne segmenty władz publicznych, a także wspólne świadczenie usług prawniczych. Dodatkowo zadaniem tych porozumień i przedsięwzięć jest hermetyzowanie i scalanie środowiska prawniczego w celu wzrostu jego siły na różnych płaszczyznach. Prawnicze zrzeszenia i przedsięwzięcia nie mają za zadanie wspierać prawników w ich działalności międzynarodowej, jednak z racji zachodzących procesów globalizacyjnych właśnie ta część ich działalności zyskuje na znaczeniu. Prawnicze organizacje mają zarówno charakter globalny, jak i regionalny, a nawet krajowy. Niektóre z nich są

dobrowolnymi stowarzyszeniami, inne firmami zatrudniającymi prawników, a jeszcze inne łączą w sobie rolę stowarzyszenia prawniczego ze sprawowaniem władzy publicznej, tworząc samorządy zawodowe.

Polscy juryści bardzo niechętnie uczestniczą w przeróżnych porozumieniach prawników. Niechętnie również tworzą większe firmy prawnicze o charakterze korporacyjnym. Wynika to z braku potrzeby. Jednak ci juryści, którzy chcą realizować swoje praktyki zawodowe w dziedzinach międzynarodowych, znacznie częściej stają się częściami większych, często międzynarodowych towarzystw, stowarzyszeń, czy firm prawniczych typu korporacyjnego. Wciąż jest to w Polsce zjawisko nowe i raczej niszowe. Niemniej w kancelariach warszawskich zarysował się już trend wiązania się prawników z międzynarodowym zacięciem z innymi, podobnymi prawnikami z całego świata. Juryści zajmujący się sprawami krajowymi wciąż nie widzą potrzeby bliższego wiązania się z innymi.

W dyskusji dotyczącej prawników świadczących swoje usługi transgranicznie i międzynarodowo często pojawia się sprawa trudnych do przewyciężenia dla prawników barier. Szczególnie władza publiczna oraz organizacje międzynarodowe podkreślają rolę barier ekonomicznych, prawnych i technicznych ograniczających swobodną pracę prawników w warunkach międzynarodowych. Wydaje się jednak, że ich waga jest dużo mniejsza, niż mogłoby się to wydawać. Wygląda na to, że są to typowe ograniczenia, pojawiające się w życiu i działalności zawodowej każdego człowieka. Ograniczenia takie są w normalnych warunkach przewyciężane wówczas, kiedy jest taka potrzeba.

Nie każdy prawnik widzi potrzebę oraz posiada zasoby usprawiedliwiająca przekraczanie tych granic. W przypadku jurystów nie są to jednak bariery niemożliwe do przejścia. Wielu prawników zachodnioeuropejskich regularnie przekracza te ograniczenia lub je zupełnie znosi. Pośród polskich adwokatów i radców prawnych pokutuje przekonanie, że są to niemożliwe do przewyciężenia bariery zewnętrzne. Stąd też niewiele zależy od indywidualnych specjalistów prawniczych, ich firm lub korporacji zawodowych. Jest to błędne przeświadczenie. W rzeczywistości właśnie taka opinia powoduje, że ograniczenia stają się nieprzewyciężalne. Ograniczenia obiektywne są łatwe do przekroczenia, lecz jedynie wówczas, gdyby prawnicy czuliby taką potrzebę. Trudności natury psychicznej czy mentalnościowej okazują się trwalsze. Wydają się więc, że większość barier generują sami polscy prawnicy, a ograniczenia obiektywne rosną w siłę jedynie subiektywnie.

Oczywiście istnieje grupa polskich prawników, głównie młodszych, mieszkających i studiujących za granicą, dla których ograniczenia mają niewielkie znaczenie. Są to adwokaci i radcowie prawni, którzy widzą potrzebę przewyciężania trudności w dążeniu do celu. Chodzi tu o niewielką grupę ludzi najsilniejszych, najbardziej kompetentnych i czujących potrzebę ekonomiczną, kulturową lub mentalną pracy w środowisku międzynarodowym. Niestety, bariery nie ulegną ograniczeniu same z siebie. Będą one stopniowo znikać wraz z otwieraniem się Polski na Europę i świat. Przyspieszenie tego procesu w odniesieniu do prawników może nastąpić jedynie wraz ze wzrostem poziomu kompetencji prawników, zwiększaniem się współpracy mię-

dzynarodowej i zaangażowania w ponadkrajowych organizacjach prawniczych. Bez tych działań bariery dotyczące prawników pozostaną z nami jeszcze przez długi czas.

Pozycja, rola i sposoby działania prawników wciąż się zmieniają. Zdecydowanie wpływają na to nowe trendy globalizacyjne. Istotne jest także budowanie nowej pozycji jurystów poprzez rozwiązania prawne, powszechne prawo międzynarodowe, regionalne organizacje międzynarodowe, a nawet same państwa. Wydaje się, że dochodzi do poważnego rozdźwięku pomiędzy prawnikami angażującymi się w zmiany globalizacyjne a prawnikami tradycyjnie postrzegającymi swoją rolę. Wykształca się coraz większa grupa jurystów, dla których działalność w ramach organizacji międzynarodowych lub z wykorzystaniem ponadkrajowych mechanizmów prawniczych jest bardzo ważna. Obok tej coraz większej grupy pozostaje większość specjalistów prawniczych, którzy wciąż pracują lokalnie. Obie grupy prawników są niezbędne dla funkcjonowania społeczeństw, gospodarki i kultury. Nie zmienia to faktu, że procesy globalizacyjne są na tyle głębokie i szerokie, że nawet najbardziej tradycyjny lokalny prawnik zaczyna je odczuwać. W dłuższej perspektywie czasowej wszyscy juryści świata będą musieli uczestniczyć w procesach globalizacyjnych. Jak na razie jednak rozdźwięk jest widoczny i będzie się pogłębiał.

Istnieją na świecie miejsca, w których prawnicy lokalni zajmują się sprawami ponadkrajowymi. Są to zazwyczaj niewielkie, silnie zindustrializowane państwa, jak np. Niderlandy, Anglia, czy Japonia. W większości krajów świata dominują jednak lokalni specjaliści prawni. Ci zajmujący się sprawami transgranicznymi zazwyczaj pracują w największych miejskich aglomeracjach. Niewątpliwie Polska należy do drugiego typu państw.

Unia Europejska i cała Europa są specjalnym obszarem na mapie świata. Dzięki zjednoczeniu zachodzą specyficzne procesy dotyczące prawników. Nigdzie na świecie tak silnie nie jest podkreślana, promowana, uznawana i prawnie regulowana pozycja jurystów jak na Starym Kontynencie. Jest to zjawisko korzystne dla prawników, ponieważ prawnik może czuć się pewnie. Może realizować swoje dążenia względnie efektywnie i bezpiecznie. Z drugiej jednak strony unijny gorset prawa i konwencji uniemożliwia prawnikom wypłynięcie na szerokie światowe wody. Wydają się, że obecnie sytuacja europejskich prawników jest lepsza niż tych spoza Unii. Europejczycy są chronieni od nieobliczalnych zapędów wielkich krajów świata, żywego kapitalizmu. W przyszłości jednak tutejsi specjaliści prawni będą mieli problemy z rozwinięciem swojej działalności poza Europę, chyba że Unia i kraje europejskie umożliwią im ekspansję.

Prawniczy świat się szybko zmienia, a w Europie zmienia się również stabilnie. Wciąż jednak prawnik pozostaje istotnym aktorem wymiaru sprawiedliwości i powiernikiem swoich klientów. Nadal istotne jest jego zaangażowanie, przestrzeganie zasad etycznych i wysoki poziom kompetencji. Pozycja społeczna jurystów jest nadal wysoka. Szczególnie w dobie globalizacji wydają się niezbędni dla prowadzenia wysokospecjalistycznych spraw transgranicznych i międzynarodowych. Bez nich żaden migrant nie może czuć się bezpieczny ani żaden biznesmen nie może efektywnie prowadzić własnych interesów gospodarczych. Dlatego też rola i pozycja społeczna

adwokatów oraz radców prawnych będzie rosła pomimo zmian, licznych barier i wzrastającej konkurencji. Dzieje się to nie tylko na całym świecie, lecz także w Polsce. Najbliższa dekada przyniesie zauważalne zmiany dla polskich prawników, a kolejne także dla prawników światowych. Istotne jest, abyśmy uczestniczyli w tych procesach, a nie stali z boku. Polscy prawnicy także powinni zaangażować się w zmiany globalizacyjne. W innym wypadku polscy adwokaci i radcowie prawni pozostaną lokalnymi prawnikami, natomiast prawnicy z innych krajów pójdą naprzód.

Wnioski

Kim są prawnicy świadczący usługi międzynarodowe.

Prawnicy świadczący usługi ponadkrajowe są bardzo zróżnicowaną grupą specjalistów. Zasadniczo jednak należałoby przyjąć, że usługi o takim charakterze świadczą wszyscy prawnicy bez względu na ich sytuację prawną, zawodową, czy społeczną. Każdy z jurystów praktykujących w Polsce, krajach Unii Europejskiej, a także w większości krajów świata na co dzień spotyka się z koniecznością pracy z cudzoziemcami i zagranicznymi firmami oraz posługiwania się mechanizmami prawa międzynarodowego w lokalnych sprawach. Wynika to z postępujących procesów globalizacyjnych. Sytuacja taka dotyka w szczególności jurystów europejskich, w tym polskich. Wszystkich prawników mających do czynienia z procesami globalizacyjnymi nie można jednak nazywać prawnikami międzynarodowymi, transgranicznymi, czy ponadkrajowymi. Zazwyczaj intencją większości specjalistów prawniczych nie jest zajmowanie się sprawami o takim zakresie. Najczęściej kwestie międzynarodowe w sposób przypadkowy dotyczą polskich i obcych prawników. Są to więc zwyczajni, tradycyjni prawnicy lokalni, którzy w sposób okazjonalny, często nie w pełni świadomy, spotykają się z obcokrajowcami lub elementami prawa zagranicznego czy międzynarodowego.

Istnieje jednak mała grupa prawników, którzy w sposób intencjonalny zajmują się sprawami cudzoziemców, zagranicznego kapitału lub specjalizują się w wykorzystywaniu w swojej praktyce prawa międzynarodowego. Istnieje także śladowa grupa prawników, którzy pracują za granicą, mieszkają za granicą lub świadczą swoje usługi w kilku krajach (transgranicznie). Liczba jednych i drugich w Polsce nie przekracza jednak 0,2% wszystkich zarejestrowanych adwokatów i radców prawnych. Jest to więc niezwykle niszowa grupa specjalistów. Do najważniejszych ich cech należą w szczególności:

1. Są to zazwyczaj ludzie w wieku pomiędzy 40 a 50 rokiem życia, czyli posiadający już pewne doświadczenie zawodowe. Osoby młodsze pojawiają się wyłącznie wśród tych, którzy odbyli studia prawnicze za granicą. Prawnicy starsi pojawiają się sporadycznie.
2. Są to zarówno mężczyźni, jak i kobiety, lecz liczba mężczyzn jest nieznacznie większa, co jest związane z realizacją przez kobiety tradycyjnych ról rodzinnych.

3. Zdecydowana większość z nich ma swoje siedziby zawodowe w Warszawie lub kilku największych miastach wojewódzkich (Kraków, Trójmiasto, Poznań, Wrocław).
4. W zdecydowanej większości są to prawnicy, którzy na co dzień zajmują się sprawami lokalnymi lub krajowymi. Sprawy z elementami międzynarodowymi stanowią od 10% do 50% ich praktyki. Jedynie w przypadku około 100 polskich firm prawniczych wolumen spraw z elementami międzynarodowymi przewyższa liczbę spraw typowo krajowych.
5. Prawie wszyscy prawnicy międzynarodowi pracują w większych firmach prawniczych, zazwyczaj typu korporacyjnego (największe polskie firmy prawnicze) (Gajos-Kaniewska).
6. Osoby z tej grupy odebrały wykształcenie na polskich uniwersytetach (głównie Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Śląski), lecz nie stronili od zagranicznych stażów, dodatkowych studiów, praktyk i konferencji.
7. W swojej domenie międzynarodowej specjalizują się niemal wyłącznie w sprawach z krajów Unii Europejskiej, głównie niemieckich.
8. Istnieje wąska grupa prawników pogranicznych, którzy faktycznie zajmują się sprawami transgranicznymi (głównie Cieszyn, Słubice, Szczecin)

Oprócz prawników polskich, specjalizujących się w sprawach z elementami międzynarodowymi, spotyka się w Polsce także prawników zagranicznych. W rzeczywistości jednak prawnicy zagraniczni wpisani na polskie listy prawników zagranicznych prowadzone przez rady OIRP i ORA, nie praktykują w Polsce, a ich wpisy są nieaktualne. Po przeprowadzeniu badania należy stwierdzić, że rzeczywista liczba aktywnych prawników zagranicznych w Polsce wpisanych na stosowne listy waha się w zakresie od 10 do 20 osób we wszystkich izbach okręgowych adwokatów i radców prawnych. Oznacza to, że jedynie od 15% do 25% ogółu zarejestrowanych zagranicznych jurystów jest w Polsce aktywna. W większości przypadków są to Polacy, którzy uzyskali kwalifikacje zawodowe za granicą (głównie w Niemczech), powrócili do Polski i tutaj praktykują jako prawnicy zagraniczni. Należy dodatkowo szacować, że w Polsce pracuje kilkudziesięciu prawników zagranicznych niewpisanych na żadne oficjalne listy prawnicze oraz podobna lista zawodowych prawników pochodzących z innych krajów, którzy świadczą w Polsce usługi okazjonalnie.

Istnieje także pewna grupa Polaków, która świadczy usługi wyłącznie za granicą, czasami nawet na stałe tam zamieszkuje. Badanie pokazuje, że jest to grupa szczególnie trudno uchwytana. Wynika to z faktu, że zazwyczaj Polacy wyjeżdżają za granicę na studia lub z innych powodów i odcinają się od współpracy z Polską. Stają się po prostu prawnikami w innych krajach i nie prowadzą działalności transgranicznej w Polsce. Większość z nich nie przyznaje się także do tego, że są reprezentantami Polonii. Liczbę takich osób można jedynie określać pośrednio. Nie wydaje się jednak, aby przekraczała ona 100 osób w skali całego świata. W szczególności osiedlają się one w krajach Unii Europejskiej, głównie w Niemczech. Zauważalna grupa polskich prawników polonijnych mieszka w Stanach Zjednoczonych i Australii. Zdecydowana większość z nich nie utrzymuje żadnych kontaktów z Polską.

Czym są międzynarodowe usługi prawnicze?

Wydaje się, że współcześnie pojęciem „międzynarodowe usługi prawnicze” można określać wyłącznie te, które odnoszą się do spraw dziejących się ponad poszczególnymi jurysdykcjami krajowymi. W szczególności są to sprawy związane ze świadczeniem usług w ramach rozwiązań prawa międzynarodowego publicznego i prywatnego. W tym ostatnim przypadku są to głównie usługi związane z prawem gospodarczym, prawem morza, prawem dotyczącym wielkich spółek, fuzji i przejęć. W dużej mierze są to usługi niezwiązane z konkretną krajową jurysdykcją. Zazwyczaj są one także świadczone przez wyspecjalizowanych prawników oderwanych od spraw lokalnych i krajowych. Istotność i wielkość tych usług jest bardzo ograniczona. Nie zajmują one większości prawników, przeciętnych firm ani osób indywidualnych. Właściwie w takim kontekście można mówić wyłącznie o istnieniu międzynarodowych usług doradztwa prawnego. W Polsce ich świadczenie ma charakter niszowy.

Osobną kwestią jest świadczenie usług prawniczych zawierających elementy międzynarodowe. Są to zwykle usługi prawnicze, świadczone przez krajowych prawników w konkretnych krajowych jurysdykcjach. Jednak w toku ich świadczenia okazuje się, że należy posługiwać się elementami prawa międzynarodowego lub powstałego pod dyktando prawa międzynarodowego (głównie Unii Europejskiej). Elementami międzynarodowymi są również: klient lub kapitał pochodzący z innego kraju, konieczność współpracy z prawnikiem zagranicznym lub prawnikiem za granicą, uczestniczenie w międzynarodowych związkach i porozumieniach prawniczych, zdobywanie kwalifikacji za granicą, świadczenie całej lub częściowej usługi za granicą, prowadzenie spraw przed międzynarodowymi organami wymiaru sprawiedliwości lub w organizacjach międzynarodowych i arbitrażu. O ile usługi międzynarodowe są domeną małej grupy prawników, o tyle elementy międzynarodowe pojawiają się dość regularnie w praktyce prawników lokalnych.

Powstałe pojęcie „usługi transgraniczne” jest również związane z kwestią świadczenia usług krajowych i międzynarodowych. Zasadniczo prawnicze usługi transgraniczne nie są usługami międzynarodowymi. Po prostu prawnik lokalny świadczy elementy usługi w innym kraju. W obu przypadkach zajmuje się sprawami lokalnymi. Połączenie lokalności jednego kraju z lokalnością drugiego kraju jest jednak elementem (łącznikiem) międzynarodowym – transgranicznym. Gros takich relacji zachodzi na pograniczu Polski i Niemiec. W Polsce raczej można mówić o usługach z elementami międzynarodowymi w szerszym lub węższym zakresie. Świadczenie usług transgranicznych jest wciąż rzadkością, lecz na pograniczu polsko-niemieckim oraz polsko-czeskim zdarza się coraz częściej. W światowym i europejskim obrocie prawnym wszystkie trzy podtypy usług międzynarodowych występują w większym zakresie niż w Polsce. Szczególnie w dużych metropoliach, wysokorozwiniętych państwach zauważa się większą liczbę i intensywność świadczenia takich usług.

W jaki sposób są świadczone międzynarodowe usługi prawnicze.

Formy i sposób świadczenia usług prawniczych z elementami międzynarodowymi są ściśle determinowane przez faktyczną sytuację prawników. W przypadku niemal wszystkich jurystów trudno jest mówić o sposobie świadczenia usług ponadkrajowych. Prawnicy pracują w większych lub mniejszych miejscowościach i zajmują się codziennymi sprawami klientów. Zazwyczaj prowadzą tzw. praktykę ogólną. Pracują indywidualnie, a siedziby mają w okolicach sądów, prokuratur i urzędów. Tak wygląda polski rynek usług prawniczych (*Bohdan, 2000*). Nie ma miejsca dla spraw ponadkrajowych. Jeżeli te się pojawiają, to są to kwestie przypadkowe, sprawy wypadkowe. Zazwyczaj jakiś obcokrajowiec będący w Polsce przejazdem musi skorzystać z pomocy lokalnego prawnika. Wówczas zwykły prawnik zajmuje się nim w taki sam sposób jak klientem polskim. Nie występują większe różnice.

Lokalni prawnicy również stronią od posługiwania się instytucjami prawnymi powiązаныmi z systemem międzynarodowym. Jak ognia unikają korzystania z instrumentów wynikających z prawa Unii Europejskiej. Robią, co mogą, aby nie musieć wnioskować o przeprowadzenie dowodów za granicą, uczestniczyć w sprawach ekstradycyjnych czy zajmować się procedurą wykonywania wyroków za granicą. Bardzo często nawet nie zdają sobie sprawy z tego, że istnieje wiele rozwiązań wynikających z prawa międzynarodowego, które zostały wcielone do polskiego porządku prawnego lub mogą być stosowane bezpośrednio. Jeżeli jakaś sprawa bezwzględnie wymaga posłużenia się wachlarzem instrumentów prawno-międzynarodowych, to prawnicy wolą odesłać klienta do większego miasta lub znanego im kolegi po fachu, o którym myślą, że zna się na sprawach cudzoziemców. Przede wszystkim z całych sił unikają głębszego angażowania się w elementy pochodzące z prawa międzynarodowego lub innych faktycznych aktywności ponadkrajowych.

Sytuacja wygląda inaczej w przypadku jurystów, którzy intencjonalnie zajmują się sprawami obcokrajowców i zagranicznego kapitału. Ich liczba jest jednak śladowa. Tego typu juryści pracują zazwyczaj w Warszawie i kilku innych największych miastach w ramach większych zespołów prawniczych (korporacji). Zazwyczaj nawiązują kontakty z prawnikami z innych krajów. Nierzadko także oferują usługi kompleksowe angażujące prawników, księgowych, detektywów i specjalistów z różnych dziedzin. W przeważającej większości są to praktyki prawnicze skierowane na pracę z większymi firmami o charakterze międzynarodowym oraz firmami krajowymi, próbującymi pracować także za granicą. Liczba polskich prawników zajmujących się wyłącznie indywidualnymi klientami zagranicznymi jest niezauważalna (kilkanaście osób). Klienci tych prawników są pozyskiwani w ramach kontaktów pomiędzy firmami, a w przypadku klientów indywidualnych zazwyczaj z polecenia jurystów lokalnych. Prawnicy specjalizujący się w sprawach międzynarodowych zazwyczaj zajmują się prawem międzynarodowym prywatnym i gospodarczym, sprawami spółek, prawem finansowym itp. Standardy ich pracy niczym nie odbiegają od specyfiki pracy jurystów londyńskich, paryskich czy nowojorskich.

Zasadniczo wyspecjalizowani prawnicy zajmują się klientami niemieckimi, a sporadycznie pochodzącymi z innych krajów Unii Europejskiej. Są to ludzie wszechstronnie

wykształceni, znający języki, chętnie posługujący się instrumentami prawa międzynarodowego oraz instytucjami transponowanymi do polskiego porządku prawnego. Często tego typu specjaliści zajmują się wyłącznie sprawami międzynarodowego biznesu. Stąd też tracą umiejętności i wiedzę niezbędną do zajmowania się sprawami lokalnymi, a przede wszystkim przestają być polskimi prawnikami sądowymi (zostają prawnikami wewnętrznymi, *in house lawyers*). Liczba wyspecjalizowanych międzynarodowo jurystów jest mała. Dlatego też poza Warszawą nie są oni zauważalni.

Oprócz tych dwóch typów prawników obecni są w Polsce prawnicy zagraniczni, Polacy zaś mieszkają i pracują poza krajem. W obu przypadkach w zdecydowanej większości prawnicy specjalizują się w różnych aspektach spraw międzynarodowych. Charakter i sposób ich pracy jest taki sam jak prawników ze środowiska międzynarodowego oraz innych krajów i Warszawy. Te dwie grupy prawników są niejako zdeterminowane do pracy w warunkach międzynarodowych i transgranicznych. Oczywiście istnieje pewna grupa prawników polonijnych, którzy zajmują się wyłącznie sprawami lokalnymi w innych krajach. Jest to jednak grupa niewielka, ponieważ niezwykle trudno jest przystosować się cudzoziemcowi do lokalnych realiów innego kraju. Znacznie łatwiej jest prowadzić mu sprawy z elementami międzynarodowymi.

Dlaczego prawnicy świadczą usługi międzynarodowe?

Odpowiedź na pytanie dotyczące powodów świadczenia przez prawników usług międzynarodowych lub z elementami międzynarodowymi jest zdumiewająco prosta. Polscy prawnicy zasadniczo nie świadczą usług o takim charakterze. Stąd też trudno mówić o ich motywacjach. Znacznie łatwiej jest wyjaśnić, dlaczego nie zajmują się tego typu pracą.

Główną rolę odgrywa brak potrzeby świadczenia usług o charakterze międzynarodowym. Polscy adwokaci i radcowie prawni nie widzą korzyści ekonomicznych wynikających ze specjalizowania się w sprawach ponadkrajowych. Środowisko prawnicze wcale nie motywuje ich do takiej pracy ani też nie animuje takiej działalności. Czasami jest wręcz przeciwnie: polscy juryści mogą spotykać się z przejawami ostracyzmu wobec bardziej aktywnych kolegów, miewających zawodową styczność ze sprawami cudzoziemców. Dużym elementem demotywującym jest także pogląd dotyczący braku kompetencji, szczególnie językowych i związanych z procedurami o charakterze międzynarodowym lub zagranicznym. Opinia ta jest bardzo powszechna i często oparta na prawidłowych przesłankach. Faktycznie, większość polskich jurystów nie posiada odpowiednich kompetencji do pracy za granicą lub nawet posługiwania się instrumentami prawa międzynarodowego w toku krajowej praktyki. Ostatnimi czynnikami demotywującymi polskich specjalistów prawniczych są takie kwestie jak poglądy dotyczące stereotypów wobec polskich prawników, obawa przed nowościami, lenistwo zawodowe, poczucie wypalenia i własnej wartości czy możliwy przerost kosztów świadczenia takich usług nad spodziewanymi korzyściami. Dużą rolę demotywującą odgrywa również pogląd, że polski prawnik nie może świadczyć

usług za granicą, osiedlić się za granicą, efektywnie współpracować z cudzoziemcem, a procedury wynikające z prawa międzynarodowego są skomplikowane, niezrozumiałe i nieefektywne.

Faktem jest jednak, że polscy prawnicy pracujący lokalnie czasami prowadzą sprawy z wykorzystaniem mechanizmów prawa międzynarodowego. Trudno tutaj mówić jednak o określonej motywacji do korzystania z takich rozwiązań. Są to elementy, które pojawiają się przypadkowo w toku sprawy ściśle polskiej. Polski prawnik nie ma motywacji do zajmowania się nimi lub korzystania z instytucji stworzonych pod wpływem prawa międzynarodowego. Elementy międzynarodowe pojawiają się w jego praktyce mimochodem, przypadkiem. Na zajmowanie się nimi wpływają bardziej elementy negatywne niż pozytywne. Można więc mówić o przypadkowości uczestniczenia w sprawach międzynarodowych.

Faktycznie, istnieje wąska grupa prawników, którzy w sposób intencjonalny zajmują się sprawami międzynarodowymi lub choćby z takimi elementami. W ich przypadku można mówić o czynnikach motywujących do takiej pracy. Czynniki pozytywne dotyczą wąskiej grupy prawniczych specjalistów, a te demotywujące – wszystkich. Zasadniczym motywatorem są korzyści ekonomiczne. Niektórzy prawnicy zauważają niszę zawodową w prowadzeniu spraw na rzecz cudzoziemców, w ramach wielkich spraw międzynarodowych lub w pracy za granicą. Motywacja finansowa jest tutaj dominująca. Stąd też pola aktywności takich specjalistów są najczęściej powiązane z dużymi pieniędzmi. Osoby identyfikujące się jako prawnicy międzynarodowi, transgraniczni lub chętnie przyjmujący sprawy krajowe z elementami międzynarodowymi zazwyczaj zajmują się sprawami gospodarczymi, prawem finansowym, prawem morza lub świadczą usługi kompleksowe np. prawniczo-księgowo-detektywistyczne. W tych obszarach można odnieść największe korzyści, częściej większe niż w sprawach wyłącznie krajowych. Motywacja do osiągnięcia wyższych niż zazwyczaj korzyści materialnych przyćmiewa czynniki demotywujące.

Z pewnością istotnymi czynnikami motywacyjnymi dla prawników zawodowo zajmujących się sprawami międzynarodowymi są także: prestiż (szacunek, uznanie, władza), chęć przełamywania barier (pokazywania, że można przebić szklany sufit, pracować na przekór wszystkim i wszystkiemu) (*Rojek-Socha*), chęć poznawania siebie, zawodu i świata, a także czynniki osobiste (sprawy rodzinne, małżonek/partner, odziedziczenie spraw po patronie) oraz oczywiście różnego typu przypadki. Wbrew pozorom ten nieokreślony przypadek bardzo często determinuje rodzaj praktyki prawnika. Pierwszy klient-cudzoziemiec, odpowiednie znajomości, odziedziczenie sprawy, napotkanie partnera biznesowego – są to przypadki nad wyraz częste w zawodzie prawnika, które determinują jego dalszą karierę. Silnym elementem motywacyjnym są także kwestie rodzinne i osobiste. Szczególnie istotne są one dla jurystów, którzy emigrują z Polski na różnych etapach swojego życia. Właściwie w przypadku większości prawników polonijnych to posiadanie za granicą rodziny, albo narzeczonego motywuje do wyjazdu. Oznacza to więc, że nie sama praktyka za granicą jest czynnikiem dominującym w przypadku wyboru zagranicznej ścieżki kariery. Sprawy zawodowe są zazwyczaj drugorzędne. W przypadku specjalizacji międzynarodowej

nie można przeceniać motywacji związanych ze zdobywaniem prestiżu. Okazuje się, że specjaliści od spraw ponadkrajowych są na tyle niezauważalni w prawniczych środowiskach, że zupełnie zmarginalizowani. Nie znajdują się w głównym nurcie działań palestry, przez co nie można „wyrobić sobie nazwiska” na prowadzeniu spraw innych niż ściśle krajowe. Pewną pozytywną siłą motywacyjną ma także sprawa osobistego sprawdzenia się i pokazania innym, że można pracować międzynarodowo. Wygląda na to, że te czynniki motywacyjne dotyczą głównie młodych kobiet. Są to jednak motywacje bardzo indywidualne i trudno je ściśle skategoryzować.

Istnienie szeroko pojętych barier dla świadczenia usług międzynarodowych nie jest jednak ścisłym elementem demotywującym. Z większości takich ograniczeń prawnicy nie zdają sobie sprawy, a osoby zdeterminowane do zajmowania się sprawami ponadkrajowymi bariery takie sprawnie przekraczają lub nawet znoszą. Juryści lekceważący elementy międzynarodowe nie rozpoznają barier. Pośród prawników o zacięciu zagranicznym bariery bywają nawet swoistym wyzwaniem, którego podjęcie jest próbą siły.

Propozycje zmian

Cel

Na poziomie krajowym (polskim), regionalnym (europejskim) oraz powszechnym zachodzą od kilkunastu (kilkudziesięciu) lat daleko idące zmiany dotyczące roli, pozycji, funkcjonowania oraz postrzegania prawników i ich środowiska. Zmiany są bardzo szerokie i dynamiczne, lecz nie można ich nazwać kompleksowymi. Pod wpływem globalizacji zmieniają się prawnicy i ich środowisko. Wygląda jednak na to, że zmiana jest chaotyczna i przypadkowa. Każdy kraj, organizacja międzynarodowa, organizacja czy firma prawnicza, samorzady prawnicze i indywidualni prawnicy podlegają procesom globalizacyjnym, lecz w sposób nieświadomy i bezcelowy. Do zmian dochodzi, lecz są to zmiany pozbawione celu. W konsekwencji zachodzące modyfikacje nie są ze sobą powiązane, współzależne, nie generują efektu synergicznego, a czasami wręcz na siebie nachodzą i się wykluczają. Właściwie nikt nie kształtuje zachodzących zmian, nikt na nie świadomie nie wpływa, nikt ich nawet nie definiuje. Jest to zasadniczy błąd związany z brakiem celu i określonej wizji prawnika przyszłości.

Powstaje zasadnicze pytanie: kim powinien być prawnik przyszłości? Zderzają się tutaj dwa przeciwstawne poglądy:

1. prawnik przyszłości to tradycyjny prawnik lokalny, który funkcjonuje już od czasów rzymskich lub
2. prawnik przyszłości to jurysta pracujący ponadkrajowo, światowo i kompleksowo, opierający się na niedookreślonym prawie międzynarodowym.

Pomiędzy tymi dwoma stanowiskami znajduje się szerokie spektrum stanów pośrednich. Wyniki badania pokazują, że obecnie nie istnieje żaden ze skrajnych stanów, chociaż polskie środowisko prawnicze skłania się ku tradycyjnemu modelowi

prawnika. W obecnych warunkach elementy obu modeli się mieszają i to w sposób nieprzewidywalny, w zależności od regionu, czasu, decyzji władzy publicznej i zmian ekonomicznych.

Należy opowiedzieć się za celem dla światowych, regionalnych i krajowych zmian zachodzących wśród prawników. Cele mogą być bardzo różne, lecz najważniejsze jest wyznaczenie celu głównego i celów pośrednich oraz środków, za pomocą których można je osiągnąć. Dotychczas nie wyznaczono nigdzie na świecie żadnego celu dla środowiska prawniczego, prawników i prawa. Wskazanie celu i jego realizacja musi więc stanowić pierwsze wyzwanie dla osób indywidualnych, środowisk prawniczych i władzy publicznej. Dopiero wówczas można mówić o celowych i skoordynowanych zmianach dotyczących prawników.

Wydaje się, że najbardziej słusznym celem jest stworzenie takiej pozycji prawnej prawników, takich mechanizmów prawnych i faktycznych oraz takiego środowiska pracy, które umożliwiłyby funkcjonowanie prawników zarówno na płaszczyźnie międzynarodowej (także transgranicznej), jak i lokalnej. Oczywiście wybór płaszczyzny działania winien należeć do samych prawników i mechanizmów rynkowych. Formułując w ten sposób cel zmian, wprowadzamy nowe elementy, lecz zachowujemy prawniczą tradycję. Równocześnie prawnik i jego otoczenie stają się na tyle elastyczne, aby móc sprostać dalszym konsekwencjom globalizacji. Tworzenie od nowa środków zmierzających do realizacji tych celów jest jednak zbędne. W Europie wypracowuje się już odpowiednie mechanizmy funkcjonowania jurystów zarówno w środowiskach lokalnych, jak i kontynentalnych. Same jednak działania Unii Europejskiej nie są kompleksowe. Jedynie połączenie działań Unii z działaniami Rady Europy (także oczekiwanymi) oraz środowisk prywatnych (głównie rzeczywiste i postulowane działania CCBE) doprowadzą bezpośrednio do osiągnięcia postulowanych celów.

Właściwie jedynie w Europie prawnicy mogą pracować lokalnie i zarazem międzynarodowo, środowiska są mocno zintegrowane, a prawnicy mają silną pozycję prawną. Istotą jest jednak zintegrowanie działań tych trzech komponentów europejskich i przedstawienie jednej wizji rozwoju prawników europejskich. W dalszej kolejności zaś przeszczipienie tych zaawansowanych zmian na szerszy, światowy grunt. Dlatego też zmiany europejskie powinny zostać najpierw ugruntowane i zintegrowane, należy im narzucić jeden określony cel. Dopiero potem, zmiany powinny być wprowadzane na świecie w oparciu o europejskie wzorce.

Zmiany w zakresie kwalifikacji prawników

Odpowiednie kwalifikacje zawodowe są szczególnie istotne dla jurystów, którzy podejmują się skomplikowanych i innowacyjnych aktywności. Bez wątpienia do takich należy działalność o charakterze międzynarodowym. Kwalifikacje muszą być do nich odpowiednio dostosowane. Kwalifikacje to zbiór kompetencji człowieka. Są to: wiedza specjalistyczna i ogólna, umiejętności zawodowe i ogólne, doświadczenie zawodowe i życiowe, ale także prezentowane postawy, poglądy, oczekiwania i cele.

Nadto większość tych składowych kwalifikacji powinno znajdować swoje formalne potwierdzenie w ramach edukacji formalnej lub nieformalnej (*Jeruszka, 2006; Orczyk, 2009, s. 19–32*). Kwalifikacje zawodowe prawników to zatem nie tylko sprawa jednostek, lecz także władzy publicznej i organizacji prawniczych, które kształtują, afiliują, potwierdzają i nadzorują proces doskonalenia. Kwalifikacje prawnicze nie są także sprawą statyczną: raz nabyte szybko się dezaktualizują. Stąd też wszelkie kwalifikacje zawodowe muszą być postrzegane jako permanentne podlegające zmianom.

Odpowiednie kwalifikacje zawodowe prawników mają kapitalne znaczenie. Im lepiej są dostosowane i bardziej zinternalizowane, tym lepiej będą świadczone usługi prawnicze. Istotne jest więc, aby kwalifikacje były nie tylko „wysokie” na papierze (np. dyplom Uniwersytetu Oksfordzkiego), lecz odpowiednio dostosowane do potrzeb rynku usług prawniczych w odpowiednim miejscu i czasie. Bez takiego dostosowania nawet najbardziej prestiżowe, głębokie i rozległe kwalifikacje będą niewłaściwe. Kwalifikacje są również niezwykle istotne w procesie dopuszczania danej osoby do pracy. Ten zakres rozumienia kwalifikacji zawodowych ma szczególne znaczenie w sytuacji opierania o kwalifikacje dalszego procesu dopuszczania potencjalnego prawnika do pracy. Wszak taki scenariusz jest obecnie w dużej mierze realizowany w Polsce i Europie, a także z nim są związane propozycje reformy (*Spychowska, 2016; Suchorabski*).

Obecnie istnieje ścisły podział na kwalifikacje zawodowe, które nabywa się przed zostaniem prawnikiem oraz te, które zdobywa się (uzupełnia) w toku praktyki zawodowej. Podział ten jest słuszny, ponieważ najpierw należy zdobyć kwalifikacje podstawowe, a następnie je uzupełniać. Niestety w większości krajów europejskich, a szczególnie w Polsce, mamy do czynienia z efektem zastania kwalifikacji zawodowych. Osoby, które uzyskały licencję prawniczą, nie chcą podnosić ani modyfikować swoich kwalifikacji zawodowych w toku pracy. Pomimo obowiązku doskonalenia ustawicznego, obowiązek ten jest lekceważony (*Olkiewicz, 2014*). Ścisły podział na kwalifikacje wyniesione z toku edukacji prawniczej oraz na kwalifikacje uzupełniające zdobyte w toku praktyki i winien zostać zniesiony.

Prawnicy powinni być zobowiązani do ustawicznego podnoszenia swoich kwalifikacji. Niewykluczone, że słuszne byłoby wprowadzenie dwóch, może trzech poziomów kwalifikacyjnych mierzonych według Europejskich Ram Kwalifikacji (EQF 6, 7, 8). Przykładowo: osoba, która chciałaby zostać prawnikiem, musiałaby uzyskać kwalifikację na poziomie EQF 6 (studia licencjackie). Mogłaby pracować jako doradca prawny w ograniczonym zakresie. Aby pracować jako prawnik sądowy (zastępca sądowy, *barister*), musiałaby jednak uzyskać kwalifikację EQF 7. Mogłaby to osiągnąć, zbierając doświadczenie zawodowe, kończąc studia, odbywając staże, kończąc kursy, pracując naukowo, odbywając aplikację prawniczą itp. Zasadniczo sposób nabywania dalszych kwalifikacji nie powinien być ściśle ograniczony do akademickiej edukacji formalnej. Uzyskawszy kwalifikację EQF 7, prawnik mógłby reprezentować swoich klientów w sądach. Aby jednak reprezentować ich w sądach najwyższych, konstytucyjnych, trybunałach międzynarodowych, być patronem itp., musiałby nadal ustawicznie uzupełniać swoje kwalifikacje i wejść na poziom perfekcji, czyli EQF 8. Dopiero wówczas stałby się prawnikiem-mistrzem.

Proces uzyskiwania i podnoszenia kwalifikacji musi być otwarty na różne, także nieformalne metody kształcenia. Dodatkowo musi on uwzględniać aspekt czasowy i jakościowy. Nie może być tak, aby sprytny prawnik zdobył najwyższy poziom wtajemniczenia np. w pół roku lub aby każdy wytrwały prawnik zawsze ten poziom zdobywał. Wydaje się, że słuszne byłoby tutaj skorzystanie z obecnie istniejącego punktowego systemu akceptowania nabytych kwalifikacji, który obowiązuje w polskich samorządach zawodowych (*Sewastianowicz & Rojek-Socha, 2020; Uchwała nr 57/2011 Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 19 listopada 2011 r.; Uchwała nr 124/X/2017 Prezydium Krajowej Rady Radców Prawnych z dnia 20 października 2017 r.*). Równocześnie nabycie kolejnego stopnia wtajemniczenia powinno być choćby częściowo uzależnione od upływającego czasu, czyli doświadczenia zawodowego. Najprawdopodobniej okres od rozpoczęcia przygotowania do zawodu prawnika do uzyskania poziomu EQF8 nie powinien być krótszy niż 15 lat.

Powstaje tutaj problem weryfikacji uzyskiwanych kwalifikacji zawodowych. Zasadniczo nie powinien istnieć specjalny system ich sprawdzania. Podnoszenie kwalifikacji powinno być domeną sił rynkowych z samymi prawnikami na czele. To prawnicy winni wybierać formy i metody podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Ich katalog powinien być otwarty, chociaż w akcie prawnym kształtującym prawniczy stan (np. unijnej dyrektywie albo ustawie) powinno być jasno sprecyzowane, jakie to mogą być formy. Należy jednak postulować, aby istniała komisja uznająca nabyte kwalifikacje zawodowe. Dodatkowo należałoby zastanowić się, czy komisja nie mogłaby być uprawniona do certyfikowania niektórych form i metod nabywania kwalifikacji np. z takim skutkiem, że za udział w certyfikowanej formie podnoszenia kwalifikacji prawnik uzyskiwałby większą liczbę punktów. Warto również rozważyć, czy nie byłoby celowym, aby komisja przeprowadzała rozmowy z osobami, które chcą osiągnąć kolejny poziom doskonałości. Od wyniku takich rozmów można by uzależniać awans na wyższy poziom.

Istotnym zagadnieniem w toku uzyskiwania i podnoszenia kwalifikacji zawodowych prawników jest kwestia specjalizacji zawodowej. Dzisiaj niewielu prawników się specjalizuje. Szczególnie w Polsce proceder ten jest widoczny jako prowadzenie „praktyki ogólnej”, co jest sprzeczne ze światowymi trendami. Dlatego też część procesu kwalifikacyjnego musi być ukierunkowana na konkretny cel edukacyjny. Prawnicy, którzy specjalizowaliby się w konkretnych dziedzinach, powinni uzyskiwać korzyści np. w postaci skrócenia okresu zdobywania kolejnych stopni wtajemniczenia lub uzyskiwać wyższy poziom punktowy za udział w specjalistycznych formach doskonalenia. Niewykluczone, że jedną z form doskonalenia mogłyby być formy egzaminowania specjalistycznego. Można również zaproponować, aby osiągnięcie najwyższego poziomu doskonałości było uzależnione od uzyskania odpowiedniej wagi i ilości kwalifikacji specjalistycznych. Prawnicy na poziomie 7 i 8 musieliby wybierać co najmniej jedną specjalizację. Zapewne należałoby zadekretować katalog specjalizacji, lecz prawnicy mogliby także określić swoje własne (*Gradowska-Kania, 2019; Rojek-Socha, 2020*).

Formą podsumowania i „spinania” procesu kwalifikacyjnego prawników powinien być system informatyczny, o którym już wcześniej wspomniano. Mógłby być on

prowadzony przez Komisję Europejską i oparty o system IMI lub – krajowo – przez Ministerstwo Sprawiedliwości. Powinien być rejestrem prawników sporządzonym na podstawie dotychczasowych list adwokackich i radcowskich. Każdy prawnik powinien mieć swoje ogólnodostępne *dossier*. Tam należałoby odnotowywać nabywane przez niego kwalifikacje, ich poziomy, okresy i wartości punktowe. Dzięki takiemu zabiegowi klienci widzieliby, w czym ich mecenas się specjalizuje i jak wysoko jest wykwalifikowany. Również władze publiczne, w tym wspomniana komisja, miałyby wgląd w osiągnięcia prawnika. W konsekwencji zarówno władze, jak i prywatne firmy, szkoły wyższe, a nawet klienci mogliby wskazywać prawnikom pola podnoszenia kwalifikacji. Komisja mogłaby także na bieżąco weryfikować nabywane kwalifikacje, awansować prawników i zapraszać ich na rozmowy awansowe. Nadto na podstawie systemu można by ustalać, czy dany prawnik jest aktywny zawodowo i podnosi swoje kwalifikacje. Jeżeli nie, to komisja mogłaby dążyć do jego degradacji (np. z poziomu 7 na 6) lub pozbawienia kwalifikacji zawodowych. Również poza granicami Polski kwalifikacje prawnika mogłyby być wpisywane do systemu oraz weryfikowane na jego podstawie.

W prezentowanym systemie nie wskazuje się, aby proces uzyskiwania i aktualizowania kwalifikacji zawodowych przebiegał na uczelniach wyższych czy w ramach samorządów zawodowych. Przeprowadzone badania wykazały, że procesy zdobywania i doskonalenia kwalifikacji zawodowych prawników przebiegają bardzo nieprawidłowo w tych dwóch typach podmiotów. Oczywiście istnieją wyjątki od zasady, lecz zasadniczo samorządy zawodowe i uczelnie wyższe źle kształcą przyszłych i obecnych jurystów. Nadto system akademicko-aplikacyjny jest skostniały, a przez to nieelastyczny, niewrażliwy na nowe trendy na rynku prawniczym, specjalizacje, nieotwarty na świat pozakrajowy ani na prawników z zewnątrz. Dlatego też uczelnie wyższe i samorządy zawodowe nie mogą zajmować specjalnego miejsca w systemie kształcenia jurystów. Nie zmienia to faktu, że prawnicy mogliby korzystać z ich usług w procesie kwalifikacyjnym. Nie może to być jednak obowiązek.

Uzyskanie danego poziomu kwalifikacji nie powinno być uzależnione od udziału w studiach akademickich lub samorządzie zawodowym. Minimalny zakres kwalifikacji dla danego poziomu powinien być ustalony ogólnie, np. w unijnej dyrektywie lub ustawie. Już od samego prawnika powinno zależeć, w jakich formach i w jakim miejscu te kwalifikacje uzyska. Może to być uczelnia wyższa, może to być samorząd, ale także terminowanie u prawnika – mistrza, studia za granicą, staż w instytucjach Unii Europejskiej, pomoc prawna w fundacji czy stowarzyszeniu, praca w urzędzie lub wiele innych. Przykładowo: osoba, która chciałaby uzyskać pierwszy poziom prawniczej sprawności EQF 6, powinna zdobyć takie kwalifikacje ogólne jak: znajomość prawa materialnego i procedury polskiej, umiejętność posługiwania się językiem obcym na poziomie B2, doświadczenie co najmniej jednoroczne podczas pracy jako doradca prawny oraz postawa uczciwego, zaangażowanego i otwartego na świat prawnika. Dane kwalifikacje powinny być podzielone na składowe. Każdą składową prawnik powinien móc uzyskać w dowolnej formie według swojego wyboru. Osiągnięcie każdej składowej powinno mieć swoją wartość punktową oraz czasową i być

wpisane do systemu. Po osiągnięciu wszystkich składowych wspomniana komisja po rozmowie z kandydatem nadawałaby mu pierwszy poziom kwalifikacji. Dana osoba mogłaby wówczas podjąć pracę. O ile istnieje konieczność dość ścisłego ustalania zakresu kwalifikacji na poziomie pierwszym, o tyle na dalszych etapach to do prawnika powinien należeć wybór, jakie kwalifikacje miałby podnosić. Można rozważyć możliwość, że powinien także wybrać specjalizację, w ramach której doskonaliby się i uzyskiwał więcej punktów.

Zaproponowane zmiany w systemie zdobywania kwalifikacji zawodowych przez prawników nie są nowością. Są twórczym powiązaniem już istniejącego unijnego systemu ram kwalifikacji (EQF), punktowego systemu doskonalenia zawodowego wprowadzanego w polskich samorządach zawodowych, systemu IMI, publicznie dostępnych rejestrów (list) adwokacko-radcowskich oraz akademickich systemów uznawania efektów kształcenia (uczenia się). Nadto są efektem prawidłowego wdrażania postanowień dyrektywy dotyczącej kwalifikacji zawodowych. Dotychczas wszystkie te systemy funkcjonowały obok siebie, skutecznie pozbawiając prawników i kandydatów na prawników ich dobrodziejstw. Dzięki wprowadzeniu zaproponowanych zmian system uzyskiwania kwalifikacji zawodowych przez prawników będzie przejrzysty, celowy i systemowy, będzie odpowiadał na potrzeby rynku, zmiany na poziomie europejskim oraz na rynku usług prawniczych. Dodatkowo proponowane zmiany realnie zindywidualizują proces kształcenia jurystów, upraktycznia go i uelastycznia. W efekcie rynek usług prawniczych stanie się bardziej nowoczesny i postępowy. Jego elementami staną się również inne podmioty włączone do systemu kształcenia, jak stowarzyszenia prawnicze, kancelarie prawne i firmy szkoleniowe czy inne podmioty praktycznie przygotowujące do zawodu. Dodatkowo proces kwalifikacyjny będzie mógł być międzynarodowy poprzez oderwanie poszczególnych jego elementów od konkretnego kraju i złączenie z konkretną kwalifikacją.

Zaproponowane zmiany dotyczą systemu nabywania i modyfikowania kwalifikacji zawodowych. Nie dotyczą jednak konkretnych kwalifikacji. Idąc za przykładem obecnie istniejącego systemu kwalifikacji zawodowych, promowanego przez Unię Europejską (ramy kwalifikacji), należałoby ustalić konkretne kwalifikacje ze względu na poziom wtajemniczenia prawnika (*Zalucki, 2013*). Należy poprzeć sytuację, w której na poziomie 8 to sam prawnik powinien wiedzieć, czego chce się uczyć. To on winien sam ustalać zakres potrzebnych kwalifikacji. Zasadniczo jednak prawnik na poziomie 8 powinien się specjalizować w jednej lub kilku dziedzinach. Nie muszą to być sprawy ściśle prawnicze, mogą być z prawem powiązane (np. administracja, księgowość, sprawy detektywistyczne, medycyna sądowa lub inne działy merytoryczne). Z natury rzeczy doświadczony prawnik wie, czym chciałby się zajmować i z czego odnosi określone korzyści. Niemniej prawnicy powinni deklarować w systemie kierunki swojego rozwoju (potencjalnej specjalizacji) i za udział w formach doskonalenia w tym zakresie powinni być szczególnie nagradzani wspomnianymi punktami. Należy jednak od niego wymagać: wpisania do systemu kierunku specjalizacji, wpisania do systemu proponowanych form zdobywania specjalistycznych kwalifikacji, wpisywania zaliczenia form kwalifikacji, poddania się ewentualnej weryfikacji ze strony komisji.

Na poziomie kwalifikacji 6 i 7 niezbędne kwalifikacje zawodowe winny zostać określone w ustawie lub aktach Unii Europejskiej. Nadto powinny być rozbite na kwalifikacje składowe, aby każdy prawnik mógł je elastycznie zdobywać według własnego uznania. Bez wątplenia na poziomie 7 prawnik powinien również mieć szeroki wybór specjalizacji. Część kwalifikacji powinna jednak zostać zadekretowana tak samo jak w przypadku młodszych prawników poziomu EQF 6. Trudno jest określić szczegółowo wszelkie niezbędne kwalifikacje dla prawników. Obecne badania umożliwiają jednak dokładne wymodelowanie kwalifikacji niezbędnych dla prawników w celu swobodnego poruszania się w środowisku międzynarodowym w kraju i za granicą oraz posługiwania się wszelkimi instrumentami prawa krajowego i międzynarodowego w relacjach krajowych i ponadkrajowych. Dlatego też poprzestaniemy na określeniu niezbędnych kwalifikacji zawodowych w tym zakresie.

Badanie ukazuje, że polskim adwokatom i radcom prawnym oraz kandydatom do tych zawodów szczególnie brakuje praktyki. Dojmujący brak praktyki zawodowej odbywanej w różnych warunkach bardzo negatywnie kładzie się na całym procesie kształcenia jurystów, lecz najmocniej na sprawach międzynarodowych. Dlatego też, ustalając formy i metody zdobywania kwalifikacji zawodowych, należałoby ustalić preferencję dla zdobywania praktyki. Stąd też na każdym poziomie wtajemniczenia praktyka powinna być ustalona zarówno poprzez odpowiednią preferencję punktową dla wymian, staży oraz pracy zawodowej, jak i poprzez określenie jej niezbędnego wymiaru w przedziałach czasowych (np. żeby zdobyć EQF 6, należy praktykować przez nie mniej niż 1 rok). Istotną częścią tej praktyki powinna być praktyka związana z pracą międzynarodową. Najbardziej pożądane są wymiany zawodowe Erasmus lub inne programy wymian np. Erasmus Praktyki (pozauczelniane) oraz terminowanie w instytucjach, kancelariach i organizacjach mieszczących się w innych krajach. Tego typu formy doskonalenia zawodowego za granicą powinny uzyskiwać bezwzględną preferencję punktową lub wręcz czasową, np. pół roku za granicą powinno być traktowane jak rok pracy w kraju.

Oprócz pracy, stażów i wymian zagranicznych należy zmuszać prawników do pracy, terminowania i odbywania stażów lub praktyk w polskich (krajowych) firmach, organizacjach i instytucjach. Nie mogą to być krótkotrwałe praktyki. Na poziomie EQF 6 musi to być co najmniej rok. Należy również preferować praktyki czy pracę w firmach i instytucjach o charakterze międzynarodowym lub zajmujących się takimi sprawami. W przypadku praktyki krajowej nie należałoby jednak udzielać preferencji punktowej. Podobna sytuacja dotyczyłaby prawników na poziomie siódmym i ósmym. W obu jednak przypadkach praktyka musiałaby być określona jako wieloletnia, od 3 do 10 lat, oczywiście wraz z ustaleniem preferencji dla praktyki za granicą. Wprowadzenie obowiązkowej praktyki na każdym poziomie jest niezbędne dla podwyższenia doświadczenia zawodowego, lecz także zdobywania umiejętności praktycznych i kształtowania postaw. Jedynie w ten sposób można w sposób właściwy kształtować wszystkie kwalifikacje prawnicze, w tym te międzynarodowe.

Przekazywanie treści (teoretycznych) dotyczących spraw międzynarodowych jest znacznie mniej istotne niż praktyka. Dlatego też zdobywanie kwalifikacji poprzez zdo-

bywanie wiedzy powinno być najmniej pożądane i w praktyce najniżej punktowane. Równocześnie zdobywanie samej wiedzy nie może zastępować praktyki. Zasadniczo osobę zdobywającą kwalifikacje na poziomie EQF 6 należy wyposażyć w podstawową wiedzę prawniczą. Do niej należy zaliczyć także treści o charakterze międzynarodowym jak: podstawy prawa międzynarodowego publicznego, osobno podstawy prawa Unii Europejskiej, podstawy systemu (systemów) ochrony praw człowieka, podstawowe procedury prawa krajowego wdrażane na podstawie prawa międzynarodowego (w toku zajmowania się procedurami krajowymi z zaznaczeniem, że dany instrument wynika z prawa ponadkrajowego), podstawy międzynarodowego prawa prywatnego (głównie gospodarczego), główne trendy zmian w prawie międzynarodowym wpływające na prawo krajowe (prawo rodzinne, karne, cywilne). Mowa tutaj o informacjach podstawowych, które mają jedynie zadanie propedeutyczne.

Na wyższych poziomach zaawansowania zakres zdobywanej wiedzy musi być dostosowany do wybranych specjalizacji lub własnego planu rozwoju specjalistycznego. Z pewnością część specjalizacji musiałaby być związana ze sprawami międzynarodowymi. Przekazywana wiedza teoretyczna podczas różnych form doskonalenia zawodowego byłaby wiedzą pogłębiającą tą uzyskaną na poziomie EQF 6. Trudno jest zadekretować jej zakres, szczególnie że doskonalenie na poziomie mistrzowskim byłoby w całości uzależnione od decyzji samego prawnika. W związku z tym, że prawnik na poziomie 7 miałby być prawnikiem sądowym, to w treściach musiałby się znaleźć kwestie proceduralne. Ich dobór jednak winien należeć do samego jurysty. W przypadku prawników-mistrzów, którzy powinni mieć możliwość pracy przed sądami międzynarodowymi, postulowane treści winny dotyczyć procedur na najwyższym poziomie międzynarodowym.

Trzecim elementem całego procesu doskonalenia zawodowego jest kształtowanie i podtrzymywanie umiejętności zawodowych. Umiejętności muszą być znacznie istotniejsze niż sama wiedza, jednak nie aż tak istotne jak praktyka zawodowa. Na poziomie podstawowym także należy zainwestować w umiejętności związane z pracą międzynarodową. Szczególnie istotne musi być szkolenie w zakresie umiejętności językowych. Prawnicy muszą być zobowiązani do uzyskiwania składowej kwalifikacji z języka obcego na poziomie co najmniej B2. Taki wymóg powinien być wyraźnie zadekretowany. Juryści chcący uzyskiwać wyższe stopnie wtajemniczenia musieliby nabyć umiejętności językowe drugiego języka także na poziomie B2. Pierwszy albo drugi język musi być językiem angielskim.

Obok umiejętności językowych młody prawnik musiałby nabyć podstawowe umiejętności w zakresie posługiwania się aktami prawa i stosowania prawa europejskiego i międzynarodowego, posługiwania się procedurami prawnymi w obrocie międzynarodowym (np. doręczanie korespondencji, formularze procesowe), umiejętności w zakresie poszukiwania innych form zdobywania dalszych kwalifikacji zawodowych, współpracy z klientami, w tym klientami niekrajowymi, prowadzenia rozmów, negocjacji i mediacji (także z udziałem obcokrajowców) oraz pracy w firmie prawniczej – również za granicą. W przypadku prawników doskonalących się na poziomie siódmym i ósmym, którzy wybierają specjalizacje międzynarodowe, istotne

powinno być dodatkowo zdobywanie umiejętności w zakresie faktycznego występowania w sądach innych krajów oraz w sądach międzynarodowych, prowadzenie firmy prawniczej, w tym marketing, komunikacja i obsługa klientów niekrajowych, przygotowywanie opinii prawnych (także dla firm i sądów międzynarodowych) oraz umiejętności pracy w środowisku międzynarodowym lub za granicą. Również kompleksowe formy poznawania systemu prawnego innego kraju powinny być mocno preferowane (tzw. szkoły prawa obcego).

Zasadniczo każdy młody prawnik powinien nabywać podstawowe kwalifikacje zawodowe w sposób praktyczny. Dlatego też terminowanie u pracodawców lub z innymi prawnikami powinno być podstawą zdobywania kwalifikacji. Na drugim miejscu znalazłoby się kształtowanie umiejętności. Wiedza teoretyczna jest najmniej potrzebna. Nie każdy prawnik musi specjalizować się w kwestiach międzynarodowych, lecz każdy musi mieć podstawowe w nich rozeznanie. Dlatego już na poziomie EQF 6 należy preferować te formy doskonalenia, które prowadzą do umiędzynarodowienia prawniczej praktyki. Na wyższych poziomach to od samego jurysty powinna zależeć jego spuścizna zawodowa i życiowa. Na każdym jednak etapie rozwoju to praktyka, kształtowanie postaw i umiejętności winny dominować wiedzę. Zachęcanie prawników do niektórych form specjalizacji i zarazem doskonalenia zawodowego powinno być natomiast rodzajem polityki rozwojowej praktyków prawa. Oczywiście takie preferencje można kształtować bardzo różnie. Umiędzynarodawianie procesu kształtowania kwalifikacji zawodowych prawników będzie jednak procentować większym otwarciem polskich jurystów na świat. Dzięki dobremu kształceniu nie będzie konieczności ustalania dalszych ograniczeń, barier i progów na kolejnych etatach praktyki zawodowej jurystów.

Zmiana praktyki pracy

Znajomość języków obcych jest przepustką do profesjonalnego świadczenia usług prawnych, także zagranicznych. Polscy prawnicy muszą doskonalić się językowo. Bez tego będą wciąż zamknięci na trendy globalizacyjne. Arcyważnym jest także stałe i elastyczne modyfikowanie własnych kwalifikacji zawodowych. Inne zmiany w praktyce polskich prawników są szczególnie istotne dla prawników specjalizujących się w sprawach międzynarodowych. Z przeprowadzonego badania wynika, że specjaliści prawniczy i ich klienci narzekają na brak informacji odnośnie konkretnych specjalistów zajmujących się daną dziedziną prawa międzynarodowego, danym krajem czy danym zakresem spraw międzynarodowych. Z powodu braku informacji nawiązywanie relacji pomiędzy prawnikami i klientami bywa dziełem przypadku. Wygląda na to, że rozwiązanie tego problemu jest bardzo proste. Polscy prawnicy muszą prowadzić strony internetowe, czego często nie robią. Strony muszą być tłumaczone na języki obce krajów, z których prawnicy oczekują klientów. Nadto w witrynach muszą znajdować się podstawowe informacje dla konkretnych grup cudzoziemców lub dotyczące specyficznych typów spraw ponadkrajowych. Słuszne jest także, aby

informacje o danym prawniku znajdowały się w przeróżnych wyszukiwarkach, bazach danych i były odpowiednio pozycjonowane. Wbrew pozorom to dzięki witrynom internetowym klienci zagraniczni najszybciej znajdują swoich mecenasów.

Pewną wagę należy także przykładać do oficjalnych i nieoficjalnych informacji o danym adwokacie lub radcy prawnym. Firmy krajowe chcące wyjść za granicę lub klienci zagraniczni poszukują swoich przyszłych mecenasów także za pośrednictwem rejestrów prawników, ambasad, baz danych prawników lub stowarzyszeń prawniczych. Dlatego też należy dbać o aktualizowanie informacji o specjalizacjach, które powinny być dostępne w bazach ORA i NRA, na stronach polskich placówek dyplomatycznych czy w innych wyszukiwarkach prawników. Zamieszczanie tam wpisów jest bardzo prostą, lecz niezwykle efektywną czynnością.

W ostatnich latach obserwujemy wzmożone wiązanie się różnych specjalistów w rozmaite stowarzyszenia, samorządy, sieci, a nawet spółki prawnicze i prawniczo-specjalistyczne. Wiele z nich ma charakter międzynarodowy. Dzięki takim rozwiązaniom łatwiejsze jest nawiązywanie kontaktów z klientem, wspieranie prawników-partnerów w innych krajach, wspólna promocja czy wspólne działanie w przeróżnych sprawach. Szczególnie w domenie spraw międzynarodowych różnego typu związki prawników z całego świata nabierają istotnego znaczenia. Dzięki porozumieniom, a czasem nawet spółkom prawniczym, można zachować płynny przepływ klientów pomiędzy krajami i branżami z zaangażowaniem specjalistów z innych dziedzin. Porozumienia są bardzo dobrymi rozwiązaniami dla jurystów, chcącymi pracować w innych krajach i międzynarodowo, lecz ściśle związanych z danym krajem. W praktyce wygląda to tak, że prawnik – członek porozumienia we Francji zdobywa klienta zainteresowanego Polską, którego przekazuje w ramach porozumienia polskiemu prawnikowi, a ten już klienta obsługuje. W przypadku powstania innej sprawy procedura powtarza się w drugim kierunku. Prawnicy zachowują niezależność, a klient ma opiekę prawną w obu krajach. W razie potrzeby w relacji mogą uczestniczyć inni specjaliści, np. księgowi, lekarze czy inżynierowie. Członków porozumienia łączy jasna umowa regulująca wszelkie stosunki i rozliczenia. To od członków porozumienia zależy, czy pozostanie ono luźniejszym stowarzyszeniem, spółką albo dojdzie do konsolidacji i powstanie firma typu korporacyjnego.

Tego typu zjednoczenia prawników są w Polsce bardzo mało popularne. Na świecie jednak są normą. Szczególnie Amerykanie ufają takim związkom. Dzięki wspólnemu, aczkolwiek niepodległemu działaniu można uzyskiwać najwyższą jakość usług oraz skutecznie świadczyć usługi międzynarodowe, transgraniczne i na rzecz cudzoziemców. W wyniku tego prawnik krajowy może zajmować się tylko trochę działalnością ponadkrajową, a jego główna aktywność wciąż będzie krajowa. Wydaje się, że właśnie taka forma świadczenia usług prawniczych będzie najpopularniejsza. Szkoda jedynie, że tak niewielka grupa polskich prawników jest nią obecnie zainteresowana.

Prawnicy pragnący specjalizować się w sprawach ponadkrajowych powinni zastanowić się także nad uczestnictwem w towarzyszeniach prawniczych jak np. IBA, AEL czy Związku Prawników Polskich. Uczestniczenie w nich pozwala szybko nawiązywać kontakty z partnerami także w innych krajach. Dodatkowo uczestnic-

two skutkuje możliwością wsparcia prawnika zagranicznego w sprawach klientów mających sprawy za granicą lub ustanowienia substytucji za granicą dla kolegów ze stowarzyszenia, wspólnymi działaniami edukacyjnymi, a także szansą nawiązania bliższych relacji zawodowych, np. przystąpienia do spółki prawniczej. Dodatkowo uczestniczenie w międzynarodowych stowarzyszeniach prawników rozszerza własne horyzonty i umożliwia na szerszą skalę lobbowanie na rzecz zmiany polityki wobec prawników. Nie można także zapomnieć o tym, że wielu klientów, szczególnie firmowych, przykładą pewną wagę do afiliacji w danym stowarzyszeniu prawniczym. To z kolei skutkuje efektywniejszym nawiązywaniem relacji z klientami.

Zaproponowane zmiany w organizacji pracy prawników, głównie chcących się specjalizować w sprawach ponadkrajowych, wydają się niezbędne. Konsekwencją ich wprowadzenia powinno być zwiększanie się liczby klientów zagranicznych lub klientów krajowych chcących prowadzić sprawy za granicą, zwiększanie jakości usług, wzrost prestiżu i rozpoznawalności pośród potencjalnych klientów oraz ogólne dostosowanie do standardów praktyki międzynarodowej europejskich jurystów. Obok konkretnych zmian należałoby zmienić własne nastawienie do cudzoziemców, innych kultur, a także zrewidować własne opinie i stereotypy. Najważniejsza jest otwartość na innych oraz gotowość do uczenia się i poznawania odmienności. Również nastawienie i postawy powinny być dostosowane do klientów pochodzących z konkretnych kręgów kulturowych. Klienci najchętniej współpracują ze swoimi rodakami lub osobami, które znają obyczaje i kulturę ich kraju. Stąd też przyjmowanie odpowiednich, dostosowanych do specjalizacji postaw wydaje się równie niezbędne jak wprowadzanie zmian organizacyjnych do własnej praktyki.

Zmiany stosunku do prawa i procedur

Istotnym tematem pojawiającym się na różnych etapach badania jest kwestia niechęci polskich adwokatów i radców prawnych do posługiwania się instrumentami prawa międzynarodowego, głównie Unii Europejskiej, w toku procedur sądowych i okołosądowych. Dodatkowo prawnicy z dużą rezerwą odnoszą się do nowości proceduralnych powstających pod egidą Unii oraz innych rozwiązań prawa międzynarodowego. W konsekwencji nie znają tych procedur, nie chcą się nimi posługiwać, często są bardzo krytyczni wobec tych rozwiązań.

Niestety, nie istnieje proste rozwiązanie tego problemu. Zasadniczo największym problemem jest niewiedza, dlatego też wraz ze zmianą sposobu nabywania kwalifikacji zawodowych problem ten powinien ulec redukcji. Dodatkowo drugim sposobem jego rozwiązania jest powstanie potrzeby posługiwania się tymi procedurami. Wraz z postępującą otwartością i globalizacją polskich prawników oni sami będą chcieli zacząć angażować się w poznawanie i praktykowanie instrumentów prawa unijnego. Wraz ze wzrostem liczby obcokrajowców w Polsce oraz Polaków za granicą coraz więcej polskich jurystów będzie musiało korzystać z instrumentów prawnomiędzynarodowych w polskim prawie i zagranicznych systemach prawnych. Nie istnieje

realna możliwość zmuszenia prawników do posługiwania się takimi instrumentami, kiedy adwokaci i radcy prawni, klienci oraz sądy nie chcą ich wykorzystywać i robią wszystko, aby je omijać. Jediną możliwością przełamania tych oporów jest edukacja oraz pokazanie prawnikom korzyści.

Niektórzy prawnicy miewający w swoim *dossier* sprawy z elementami międzynarodowymi wskazują, że procedury międzynarodowe są szczególnie trudne. Doręczenia korespondencji, przesłuchiwanie świadków za granicą, rzekomo dziwne formularze wykorzystywane w niektórych procedurach czy współpraca z zagranicznymi sądami przysparza prawnikom trudności. Procedury udziału w sprawach przed trybunałami międzynarodowymi lub arbitrażem są rzekomo skomplikowane. Obawy polskich prawników rodzą się tutaj także z niewiedzy, braku odpowiednich kwalifikacji zawodowych oraz braku potrzeby ich nabywania. Podstawowym rozwiązaniem jest edukacja i zaangażowanie. Oczywiście niektóre specyficzne instrumenty pochodzące z prawa międzynarodowego nie są łatwe. Same w sobie jednak poziomem skomplikowania nie ustępują procedurom polskim. Trudność posługiwania się nimi jest powodowana mniejszym zaangażowaniem się prawników w ich poznanie, głównie na etapie edukacji prawniczej. Również rzadkość posługiwania się nimi powoduje, że prawnicy nie mają lub tracą obycie z tymi procedurami. Prawnikom po prostu brakuje treningu.

Podobna sytuacja ma miejsce z procedurami panującymi w TSUE, ETPCz czy międzynarodowym arbitrażu. Wydaje się, że tamte procedury są nawet mniej skomplikowane niż polskie. Mała częstotliwość posługiwania się nimi powoduje jednak, że Polacy o nich po prostu zapominają. Brak regularnej potrzeby występowania przed trybunałami powoduje, że kwalifikacje w tym zakresie nie są aktualizowane. Również na etapie podstawowej edukacji prawniczej nie poświęca się większej uwagi na szkolenie dotyczące praktyki pracy w trybunałach i arbitrażu międzynarodowym. Rozwiązaniem tego problemu jest edukacja, a najlepiej – praktyka, wymiany i staże w międzynarodowych sądach.

Wielu prawników lepiej zaznajomionych z praktyką międzynarodową podkreśla, że akty prawa międzynarodowego bywają dla nich niezrozumiałe, dlatego starają się z nich nie korzystać. Faktem jest, że prawo międzynarodowe różni się od prawa polskiego. Również technika prawodawcza Unii Europejskiej jest trochę inna niż polska, stąd też posługiwanie się tymi aktami może nastęrczać trudności. Rozwiązanie tego problemu jest takie samo jak w poprzednich przypadkach – zwiększanie, uzupełnianie i reformowanie własnych kwalifikacji zawodowych, a ponadto ciągła praktyka, trening, udział w wymianach, stażach itp. Co oczywiste, liczy się również dobre przygotowanie podstawowe, np. akademickie, polegające na częstym obcowaniu z aktami prawa unijnego. Równie dobrym rozwiązaniem dla prawników-praktyków jest korzystanie z pomocy oferowanej im przez sieci prawnicze oraz wydawnictwa unijne dotyczące nowych mechanizmów prawa unijnego oraz analogiczne wydawnictwa Rady Europy. Zasadniczo jednak wszystkie problemy związane ze stosunkiem polskich prawników do prawa międzynarodowego wynikają z braków kwalifikacyjnych. Jediną efektywną metodą ich rozwiązania jest po prostu własna edukacja.

Zmiany dotyczące władz publicznych

Nie ulega wątpliwości, że prawnicy oraz ich organizacje są do pewnego stopnia zależni od instytucji publicznych. Jedynie współdziałanie pomiędzy organami władzy publicznej oraz podmiotami rynku usług prawniczych sprawia, że istnieje kompleksowy system pracy prawników. Rola władzy publicznej musi być postrzegana szerzej niż tylko w zakresie działań prawodawczych i wykonawczych.

Zasadniczym problemem władzy publicznej w stosunku do prawników, jest brak poczuwania się jej do ułatwiania pracy i koordynacji prac prawników na arenie międzynarodowej. Dotychczas żadna władza publiczna nie podejmowała działań mających na celu zespolenie, skoordynowanie i uwypuklenie działań prawników w kontekście międzynarodowym. Wydaje się, że powinna istnieć komórka, np. w Ministerstwie Sprawiedliwości, która stałaby się centrum łącznikowym, koordynacyjnym i informacyjnym dla polskich prawników i prawników zagranicznych. Istotą jej działania powinno być przekazywanie informacji, a przede wszystkim służenie poradami prawnikom, którzy mają problemy dotyczące świadczenia swoich usług za granicą, wobec klientów międzynarodowych lub transgranicznie. Dodatkowo komórka taka powinna pomagać prawnikom w podejmowaniu pracy za granicą, np. pośrednicząc w kontaktach z zagranicznymi władzami publicznymi w toku procedur uznawalności. Nie ulega wątpliwości, że taka komórka powinna ułatwiać analogiczne czynności prawnikom zagranicznym w Polsce.

Jedna komórka musi stanowić punkt kontaktowy dla wszystkich polskich prawników, także sędziów. Powinno być tak, że dowolny prawnik, który ma pytania, problem albo uwagi, dzwoni lub pisze do tej komórki, a tam praktyk udziela mu informacji, przesyła dokumenty lub nawet zastępuje polskiego czy zagranicznego prawnika w pewnych kwestiach, jak np. w wypełnieniu wniosku, tłumaczeniu, uzupełnieniu formularza czy załatwieniu sprawy w organach zagranicznych. Również ta komórka powinna koordynować lub wręcz organizować szkolenia, wymiany i staże dla wszystkich prawników ws. międzynarodowych, wydawać i dystrybuować materiały dotyczące tej materii. Nadto ta sekcja mogłaby wspierać samorządy zawodowe polskich prawników, prowadząc szkolenia, lecz także organizując podpatrywanie pracy w samorządach zagranicznych, wysyłać doradców i instruktorów do poszczególnych korporacji. Wskazany podmiot powinien też koordynować poczynania instytucji publicznych i samorządów w kontaktach zagranicznych. Ostatecznie zaś to właśnie w ramach tej komórki powinni spotykać się specjaliści prawniczy, samorządowcy i inne osoby, które tworzyłyby wspólną politykę polskich prawników dotyczącą spraw międzynarodowych. Również tam powinny zapadać decyzje lub rekomendacje dotyczące ustalania odpowiednich kwalifikacji o profilu międzynarodowym dla prawników. Niewykluczone, że właśnie ta organizacja mogłaby certyfikować podmioty szkoleniowe dla jurystów w zakresie spraw ponadkrajowych.

Powołanie ogólnokrajowego publicznego koordynatora działalności międzynarodowej polskich prawników nie jest ideą nową. Na poziomie Unii Europejskiej istnieją tego typu inicjatywy, np. Europejska Sieć Sądowa ws. cywilnych lub karnych.

W Polsce jednak takiej komórki zupełnie brakuje, chociaż szczątkowe usługi tego typu świadczy już odpowiedni departament współpracy międzynarodowej Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Spraw Zagranicznych lub ministerstwa właściwego ds. szkolnictwa wyższego. Obecnie jednak system koordynacji i wsparcia jest rozproszony pomiędzy wiele komórek rządowych. Często trudno jest uzyskać odpowiednie wsparcie, stąd też niezbędna jest konsolidacja i rozszerzenie działalności.

W przypadku samorządów zawodowych proponowano powołanie ogólnopolskiego koordynatora ds. międzynarodowych np. pod postacią jednej izby okręgowej. Słuszne byłoby postulowanie, aby stanowiska samorządowego i rządowego koordynatora zostały połączone. Nie istnieje potrzeba dublowania niektórych funkcji, a wspólne działanie byłoby efektywniejsze i tańsze. Sprawiłoby również, że prawnicy i władza musieliby działać razem. Niewykluczone, że słuszne byłoby powołanie fundacji publiczno-samorządowej, która łączyłaby w sobie rolę rządowego i samorządowego koordynatora prawniczego ds. międzynarodowych. Taka fundacja, która mogłaby być także agencją rządową, mogłaby przejąć wszystkie działania koordynacyjne, nadzorcze i informacyjne w stosunku do prawników usługowych, sędziów, prokuratorów itd. Wówczas tego typu wsparcie mogłoby zostać przeniesione na poziom ogólnopolski. Zwiększyłoby to profesjonalizm pomocy i jej efektywność, obniżyłoby koszty funkcjonowania oraz stworzyłoby przestrzeń do współpracy władzy publicznej z prywatnymi jurystami.

Powołanie odpowiedniej komórki rządowo-samorządowej ds. pracy międzynarodowej wszystkich polskich prawników nie mogłoby być jednak zamieszczone w próżni. W związku z faktem, że UE poprzez Komisję Europejską również prowadzi działania koordynacyjne i informacyjne dla prawników, należałoby dążyć do zintegrowania struktur krajowych z unijnymi. Obecnie Unia prowadzi swoje działania doradczo-informacyjne poprzez wspomniane sieci prawnicze, lecz także działalność wydawniczą dla prawników przez biuro publikacji oraz dodatkowo przez poszczególne dyrekcje generalne. W Unii istnieją także agencje związane z ochroną prawną, głównie CEPOL i Eurojust oraz działająca w jego strukturach Europejska Sieć Sądowa.

W związku z rozproszeniem unijnych ciał koordynacyjnych i informacyjnych w dziedzinie prawniczej aktywności międzynarodowej należałoby je skonsolidować. Prawdopodobnie najlepszą metodą byłoby powołanie jednej wspólnej agencji ds. prawa na poziomie Unii Europejskiej. Agencja powinna łączyć w sobie takie same funkcje, jakie obecnie pełnią poszczególne rozproszone struktury unijne. W dalszej jednak konsekwencji należałoby zintegrować działalność polskiej agencji wsparcia międzynarodowego prawników z aktywnością agencji europejskiej. To powinno nastąpić wobec każdej analogicznej inicjatywy krajów europejskich. Dobrym rozwiązaniem byłoby, aby unijna agencja była ściśle zintegrowana z agencjami krajowymi, a także z działalnością Rady Europy.

Dodatkowo istotnym zadaniem dla władzy publicznej poziomu krajowego i europejskiego jest skuteczne informowanie wszystkich prawników o odpowiednim postępowaniu na poziomie europejskim. Również koordynowanie przeróżnych działań międzynarodowych prawników i elementów wymiarów sprawiedliwości jest

elementem wielkiej wagi. Oczywiście trzecim z najważniejszych punktów działalności władzy publicznej jest wprowadzanie i utrzymywanie standardów w zakresie uzyskiwania kwalifikacji zawodowych. Wszystkich tych aktywności władza publiczna, samorządy zawodowe i prywatni prawnicy nie mogliby skutecznie wykonywać, gdyby nie wspólna praca. Stąd też animowanie i koordynowanie wszystkich środowisk prawniczych powinno być jednym z głównych zadań organów władzy publicznej w kraju oraz na poziomie unijnym.

Bibliografia (wybór)

Książki i czasopisma

1. „Drenaż mózgow” czyli migracje potencjału intelektualnego, Warszawa 2019.
2. Abel R.L., *American Lawyers*, New York 1991.
3. Abel R.L., *English Lawyers Between Market and State: The Politics of Professionalism*, Oxford and Portland 2003.
4. Abel R.L., Hammerslev O., Sommerlad H., Schultz U., *Lawyers in 21st-century societies*, Oxford 2020, t.1.
5. Abel R.L., *Lawyers and the power to change*, Oxford 1985.
6. Abel R.L., *Lawyers on trial: understanding ethical misconduct*, New York 2011.
7. Abel R.L., *Lawyers: a critical reader*, New York 1998.
8. Abel R.L., *Legal profession*, Los Angeles 1981.
9. Abel R.L., *Revisioning Lawyers* [w:] *Lawyers in Society: An Overview*, P. S. C. Lewis (red.), Berkeley and Los Angeles 1995.
10. Abel R.L., *The Making of the English Legal Profession*, Washington 1998.
11. Adamski M., *Ile zarabiają prawnicy*, „Rzeczpospolita”, nr 23.04.2017.
12. Adamski M., *Nowe studia prawnicze na polskich uczelniach*, „Rzeczpospolita”, nr 6.08.2016.
13. Adangor Z., *Globalization of Legal Practice in Nigeria: Challenges and Obstacles*, „Journal of Law, Policy and Globalization” 2016, nr 51.
14. Aguado i Cudolà V., Noguera de la Muela B., *El impacto de la directiva de servicios en las administraciones públicas: aspectos generales y sectoriales*, Barcelona 2012.
15. Albrecht Z., „Kwestia kobieca“ w naszej adwokaturze, „Palestra” 1962, t. 6, nr 1-2 (49-50).
16. Alexander N., Walsh S., Svatos M., *EU Mediation Law Handbook: Regulatory Robustness Ratings for Mediation Regimes*, Kluwer Law International B.V. 2017.
17. Alston J.N.P.P. of L.P., *The EU and Human Rights*, Oxford 1999.
18. Antkowiak P., *Czy to koniec zawodów prawniczych w Europie – przykład Polski*, „Refleksje. Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM” 2018, nr 1.
19. Antkowiak P., *Samorząd zawodowy adwokatów w opinii jego członków*, „Przegląd Politologiczny” 2011, nr 4.
20. Arcimowicz J., *Potencjał społeczny poradnictwa prawnego i obywatelskiego*, Warszawa 2013.
21. Arcimowicz J., *Urząd Rzecznika Praw Obywatelskich w Polsce*, Warszawa 2001.
22. Arentz O. i in., *The state of liberal professions concerning their functions and relevance to European civil society*, Brussels 2014.
23. Arnold J., Hoeller P., Morgan M., Wörgötter A., *Structural reforms and the benefits of the enlarged EU internal market: still much to be gained*, „Applied Economics Letters, Taylor & Francis Journals” 2009, nr 18(13).
24. Articles of Association of AISBL, 'Association Europeenne des Avocats – European Association of Lawyers’.
25. Athanassiou E., Kanellopoulos N., Karagiannis R., Kotsi A., *The effects of liberalisation of professional requirements in Greece*, Athens 2015.

26. Auburn J., *Legal Professional Privilege: Law and Theory*, Oxford, Portland 2000.
27. August G., *The Internationalization of the Lawyer's Profession*, „Pouvoirs” 2012, t. 140, nr 1.
28. Baarsma N.A., *The Europeanisation of International Family Law*, Groningen 2011.
29. Babbie E.R., *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2008.
30. Bagan-Kurluta K., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2017.
31. Bagnasco M., *Risposte al “documento di consultazione della dg mercato interno servizi riguardante la direttiva sulle qualifiche professionali”*, Roma 2011.
32. Baj A., *Sytuacja procesowa pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w polskim procesie karnym wraz ze zmianami wprowadzonymi ustawą z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks Postępowania Karnego oraz niektórych ustaw (Dz. U. 2013, poz. 12470)*, „Nowe zagrożenia bezpieczeństwa: wyzwania XXI wieku” 2015, nr 1.
33. Baker J.H., *The legal profession and the Common Law: historical essays*, London 1986.
34. Balcerzak M., *Korporacje to istny raj dla prawników*, „Gazeta Prawna.pl”, nr 28.02.2014.
35. Bała P., *Pozaaplikacyjne tryby dostępu do zawodu adwokata [w:] Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*, J. Mazurkiewicz (red.), seria „E-Monografie”, nr 22, Wrocław 2013.
36. Barcik J., Wentkowska A., *Prawo Unii Europejskiej*, Warszawa 2014.
37. Barents R., *Remedies and Procedures Before the EU Courts*, Alphen aan den Rijn 2020.
38. Barnard C., *The Substantive Law of the EU: The Four Freedoms*, Oxford 2016.
39. Bartosz P.G., *System pomocy prawnej w Wielkiej Brytanii [w:] Świadczenie pomocy prawnej w państwach europejskich*, Warszawa 2012, t.1, Wielka Brytania, Hiszpania, Turcja.
40. Bassiouni M.C., *International Criminal Law: International Enforcement*, Leiden 2008, t. 3.
41. Beaumont P., Danov M., Trimmings K., Yüksel B., *Cross-Border Litigation in Europe*, Oxford and Portland 2017.
42. Beaupérin T., *EU Internal Market Barriers and Solutions: The Business Perspective*, Brussels 2015.
43. Bećirović S., *The relationship between gender, motivation and achievement in learning english as a foreign language*, „European Journal of Contemporary Education” 2017, nr 6.
44. Bednarczyk W., Szałkiewicz D., Czajkowska A., *Ustawa o radcach prawnych*, Warszawa 2017.
45. Beldowski J., Ciżkowicz M., Sześciło D., *Efektywność polskiego sądownictwa w świetle badań międzynarodowych i krajowych*, Warszawa 2010.
46. Bens J., Veters L., *Ethnographic legal studies: reconnecting anthropological and sociological traditions*, „The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law” 2018, t. 50, nr 3.
47. Berelson B., *Content analysis in communication research*, New York 1971.
48. Bereza A. i in., *Zawód radcy prawnego: historia zawodu i zasady jego wykonywania*, Warszawa 2017.
49. Bereza A., *Ewolucja statusu radcy prawnego w postępowaniu karnym*, „Studia Iuridica Lublinensia. Od prawa przeszłego do współczesnego: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Witkowskiemu” 2016, t. 25, nr 3.
50. Bereza A., *System pomocy prawnej w Hiszpanii [w:] Świadczenie pomocy prawnej w państwach europejskich*, M. Baranowska (red.), Warszawa 2012, t.1. Wielka Brytania, Hiszpania, Turcja.

51. Bereza A., *System pomocy prawnej we Francji*, „Zeszyt Naukowy / Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna im. Jana Zamoyskiego z siedzibą w Zamościu” 2010, nr 4.
52. Bereza A., *Ustawa o radcach prawnych ; Ustawa o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej ; Akty wewnętrzne samorządu radców prawnych*, Warszawa 2010.
53. Bergier W., Jacyna J., *Etyka zawodu adwokata: regulamin wykonywania zawodu adwokata : komentarz praktyczny, orzecznictwo, wzory i kazusy*, Warszawa 2018.
54. Biard A., *International Commercial Courts in France: Innovation without Revolution?*, „Erasmus Law Review” 2019, t. 12, nr 1.
55. Biedroń L., *Współczesne koncepcje specjalistycznej edukacji językowej studentów prawa w Polsce i w Niemczech w stronę profesjonalizacji kształcenia*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica” 2019, nr 86.
56. Biernat R., *Deregulacja zawodu doradcy podatkowego jako naruszenie interesu podatnika*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2014, nr 93.
57. Biernat T., *Soft law a proces tworzenia prawa w Unii Europejskiej. Wpływ soft law na konstrukcję i treść uzasadnień aktów normatywnych*, „Studia Prawnicze: rozprawy i materiały” 2012, nr 2.
58. Bilder R.B., *On Being an International Lawyer*, „Loyola University Chicago International Law Review” 2006, t. 3, nr 2.
59. Biondi A., Eeckhout P., Ripley S., *EU Law after Lisbon*, Oxford, New York 2012.
60. Bobrowicz M., *Marketing usług prawniczych: czyli jak wyprzedzić konkurencję*, Warszawa 2001.
61. Boele-Woelki K., Fuchs A., *Legal Recognition of Same-sex Couples in Europe*, Antwerp, Oxford, New York 2003.
62. Boon A., Flood J., *Globalization of Professional Ethics? The Significance of Lawyers' International Codes of Conduct*, „Legal ethics” 2006, t. 2, nr 1.
63. Boon A., *Lawyers' Ethics and Professional Responsibility*, Oxford and Portland 2015.
64. Borkowski G., Kukuryk K., Pilipiec S., *Etyka zawodu radcy prawnego i adwokata: kazusy, objaśnienia, orzecznictwo*, Warszawa 2017.
65. Borowska K., *Adwokat z Rosji udzieli pomocy prawnej*, „Rzeczpospolita”, nr 22.11.2012.
66. Borowska K., *Bariery dla prawników z UE*, „Rzeczpospolita”, nr 7.05.2014.
67. Borowska K., *Coraz więcej kobiet jest adwokatami*, „Rzeczpospolita”, nr 01.08.2012.
68. Borowska K., *Jaki język pomoże prawnikowi w karierze*, „Rzeczpospolita”, nr 17.01.2013.
69. Borowska K., *Konkurencja wśród adwokatów to nie konkurs piękności*, „Rzeczpospolita”, nr 12.08.2013.
70. Borowska K., *Nazwa kancelaria prawna zastrzeżona tylko dla radców i adwokatów*, „Rzeczpospolita”, nr 4.11.2015.
71. Borucka-Arctowa M., Czapska J., Daniel K., *Typologia postaw wobec sądu: (w świetle badań empirycznych)*, Kraków 1990.
72. Borucka-Arctowa M., *O społecznym działaniu prawa*, Warszawa 1967.
73. Borucka-Arctowa M., Pałeczki K., *Sądy: w opinii społeczeństwa polskiego*, Kraków 2003.
74. Borucka-Arctowa M., *Poglądy społeczeństwa polskiego na stosowanie prawa*, Wrocław 1978.
75. Borucka-Arctowa M., *Skuteczność rozstrzygania sporów w postępowaniu cywilnym w praktyce i w opinii stron: praca zbiorowa*, Wrocław 1989.
76. Borucka-Arctowa M., *Spoleczne poglądy o naczelnym sądzie administracyjnym*, Warszawa 1990.

77. Borucka-Arctowa M., *Społeczne poglądy na funkcje prawa*, Wrocław, Warszawa 1982.
78. Borucka-Arctowa M., *Świadomość prawna a planowe zmiany społeczne*, Wrocław 1981.
79. Borucka-Arctowa M., *Świadomość prawna robotników: praca zbiorowa*, Wrocław 1974.
80. Borucka-Arctowa M., *Zaufanie do prawa jako wartość społeczna i rola sprawiedliwości proceduralnej*, Toruń 1998.
81. Braun S., *Forma prawna spółek z udziałem prawników zagranicznych*, „Monitor Prawniczy” 2003, nr 22.
82. Braun T., *Uwagi o studiach prawniczych i aplikacjach z perspektywy współczesnych oczekiwań rynku*, „Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem” 2018, t. 10, nr 3.
83. Bryant S., Milstein E.S., Shalleck A., *Transforming the education of lawyers: the theory and practice of clinical pedagogy*, Durham, North Carolina 2014.
84. Bryant S., *The Five Habits: Building Cross-Culture Competence in Lawyers*, „Clinical Law Review” 2001, nr 8.
85. Buchanan B., Coyle J.C., *The Path to lawyer well-being: Practical Recommendations For Positive Change*, New York 2017.
86. Buchner-Jeziorska A., *Studia wyższe – bez szans na sukces?!*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2011, nr 39.
87. Bujko W., *Zawód radcy prawnego i samorząd zawodowy radców prawnych w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego* [w:] *Zawód radcy prawnego: historia zawodu i zasady jego wykonywania*, A. Bereza (red.), Warszawa 2017.
88. Cane P., Kritzer H., *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*, Oxford 2010.
89. Canton E., Ciriaci D., Solera I., *The Economic Impact of Professional Services Liberalisation*, Brussels 2014.
90. Castejon J.-M., Chakroun B., Coles M., *Developing Qualifications Frameworks in EU Partner Countries: Modernising Education and Training*, New York 2011.
91. *CCBE Guide on Lawyers' use of online legal platforms*, Brussels.
92. Cenuşa D., Emerson M., *Deepening EU-Moldovan Relations: What, Why and How?*, London 2018.
93. Chalmers D., Davies G., Monti G., *European Union Law*, Cambridge 2019.
94. Chanda R., Gupta P., *Globalization of Legal Services and Regulatory Reforms: Perspectives and Dynamics from India*, New Dehli 2015.
95. Charnaz K., *Teoria ugruntowana: praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, Warszawa 2013.
96. *Charter of core principles of the European legal profession and code of conduct for European lawyers*, J. Goldsmith (red.), Brussels 2013.
97. Chini L.W., Minichberger A., Reiner E., Grafl M.H., *Effects of Liberalisation in Austria using the Example of Liberal Professions*, Wien 2016.
98. Chmielewski K., Toruń Ł., *WK Index Badanie opinii Partnerów firm prawniczych na temat kondycji gospodarki oraz sytuacji w branży usług prawniczych*, Warszawa 2011.
99. Chodorowska A. i in., *Analiza prawno-porównawcza ustroju korporacyjnego wolnych zawodów prawniczych oraz rynku usług prawniczych w wybranych państwach, w kontekście regulacji i rynku w Polsce z uwzględnieniem dostępności obywateli do tych usług*, Warszawa 2018.
100. Chroust A.-H., *The rise of the legal profession in America*, Norman 1965, t.1.
101. Cieśla W., *Która aplikacja lepsza – radcowska czy adwokacka?*, „Na Wokandzie” 2016, nr 31.
102. Ciszewski J., *Obrót prawny z zagranicą w sprawach cywilnych i karnych*, Warszawa 2017.

103. Ciszewski J., *Przeprowadzanie dowodów w sprawach cywilnych i handlowych w państwach UE: komentarz*, Warszawa 2005.
104. Ciupa S.W., Klatka Z., Stoga K., *Zasady etyki zawodowej [w:] Zawód radcy prawnego: historia zawodu i zasady jego wykonywania*, A. Bereza (red.), Warszawa 2017.
105. Claessens S. i in., *Evaluation of the Legal Framework for the Free Movement of Lawyers*, Zoetermeer 2012.
106. Claessens S., *Free movement of lawyers in the European Union*, Nijmegen 2008.
107. Collins D., *The Public International Law of Trade in Legal Services*, Cambridge, London 2018.
108. Condinanzi M., Lang A., Nascimbene B., *Citizenship of the Union and free movement of persons*, Leiden, Boston 2008.
109. *Coś dla przyszłych polsko-niemieckich prawników. Viadrina ma kursy językowe*, „gorzow.wyborcza.pl”, nr 29.05.2020.
110. Craig P., Búrca G. de, *EU Law: Text, Cases, and Materials*, Oxford, New York 2020.
111. Crayencour J.-P. de, *The professions in the European community: towards freedom of movement and mutual recognition of qualifications*, Luxembourg 1982.
112. Cunha L.G. i in., *The Brazilian Legal Profession in the Age of Globalization: The Rise of the Corporate Legal Sector and its Impact on Lawyers and Society*, Cambridge University Press 2018.
113. Cydzik S., *Adwokat słono zapłaci za przeprowadzkę do innego miasta. Od opłaty nie można się odwołać*, „Gazeta Prawna”, nr 28.08.2018.
114. Czapska J., Dudek M., Stępień M., *Wielowymiarowość prawa*, Toruń 2014.
115. Czarnik S. i in., *Aktywność zawodowa i edukacyjna dorosłych Polaków wobec wyzwań współczesnej gospodarki: kluczowe wnioski z VI edycji badań Bilansu Kapitału Ludzkiego*, Warszawa, Kraków 2019.
116. Czarnota A., Paździora M., Stambulski M., *Nużąca konieczność. Powody podjęcia i ocena studiów prawniczych na WPAE UW*, Wrocław 2017.
117. Czermińska M., *Rynek usług bez barier w Unii Europejskiej – działania na rzecz jego realizacji*, 2015, nr 4.
118. Czubkowska S., *Mało polskich urzędników w międzynarodowych instytucjach. A od tego zależy interes kraju*, „Gazeta Prawna”, nr 24.03.2014.
119. Dasewicz–Buchowska D., *Doręczenia pism sądowych w postępowaniu cywilnym w obrocie krajowym*, Poznań 2012.
120. Davies B., Ng S., *Continuing Professional Education for Lawyers: The Case of Hong Kong [w:] Cross-Strait, Four-Region Law Developments in Taiwan, China, Hong Kong, and Macau: Legal Education for Lawyers and the Public*, Hong Kong 2010.
121. Davies G., *European Union Internal Market*, London 2003.
122. Deflem M., *Sociology of Law: Visions of a Scholarly Tradition*, Cambridge, New York 2008.
123. Delaigue M., *Concurrence des avocats et commande publique : nouvelles règles du jeu?*, „L’avocat et la concurrence” 2019, nr 2.
124. Dezalay Y., Garth B., *Lawyers and the Rule of Law in an Era of Globalization*, Abington 2011.
125. Diakonowicz M., Kern M., *Inwestycje w Polsce. Niewyczerpany potencjał Doświadczenia niemieckich inwestorów*, Warszawa 2017.
126. Dingwall R., Lewis P., *The Sociology of the Professions: Lawyers, Doctors and Others*, London 2014.

127. Dobosz P., *Problemy metodologii współczesnej nauki prawa administracyjnego na tle metody historyczno-prawnej*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2001, nr 1.
128. Dominiak J., *Nowoczesne usługi a czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego – analiza relacji w układzie państw Unii Europejskiej*, „Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society” 2020, nr 34.
129. Donlevy V., Curtarelli M., McCoshan A., Meierkord A., *Study on obstacles to recognition of skills and qualifications*, Luxembourg 2016.
130. Donovan J.M., Anderson E.H., *Anthropology and Law*, New York, Oxford 2003.
131. Drolshammer J.I., Pfeifer M., *The Internationalization of the Practice of Law*, The Hague, London, Boston 2001.
132. Dudka K., Artymiak G., *Sytuacja pokrzywdzonego w procesie karnym, ze szczególnym uwzględnieniem roli oskarżyciela posiłkowego i cywilnego*, Warszawa 2012.
133. Dziurnikowska M., *Adwokat i inne zawody prawnicze w opinii studentów prawa: wyniki ankiety „Studenci prawa o swojej przyszłości zawodowej”*, „Palestra” 1997, nr 5/6.
134. Dziurnikowska-Stefańska M., *Bariery i trudności w pełnieniu roli zawodowej sędziego w świetle badań empirycznych*, „Studia Iuridica: miscellanea” 2005, nr 44.
135. Ehrlich E., Moll W.L., *Fundamental principles of the sociology of law*, New Brunswick, London 2002.
136. Elo S., Kyngäs H., *The qualitative content analysis process*, „Journal of Advanced Nursing” 2008, t. 62, nr 1.
137. Elżbieta Łojko, *O roli zawodów prawniczych w dzisiejszym społeczeństwie*, „Palestra”, t. 41, nr 3–4.
138. *European judicial training: advice for training providers*, Luxembourg 2015.
139. *European Mediation Training for Practitioners of Justice: A Guide to European Mediation*, Antwerpen 2012.
140. *Europejska legitymacja zawodowa*, „Prawo Europejskie w Praktyce” 2016, nr 1.
141. Fermus A., Dąbek M., *Świadczenie usług transgranicznych przez prawników zagranicznych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*, „Prawnik” 2006, nr 10.
142. Fihel A., Piętka E., *Funkcjonowanie polskich migrantów na brytyjskim rynku pracy*, Warsaw 2007.
143. Foster N., *EU Law Directions*, Oxford 2020.
144. Frankfort-Nachmias C., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań 2001.
145. Fred C. Zacharias, *The Lawyer’s Role in a Contemporary Democracy, Promoting Social Change and Political Values, True Confessions About the Role of Lawyers in a Democracy*, „Fordham Law Review” 2018, t. 77, nr 4.
146. Friedman L.M., Pérez Perdomo R., *Legal culture in the age of globalization: Latin America and Latin Europe*, Stanford 2003.
147. Fuszara M., *Codzienne konflikty i odświętna sprawiedliwość*, Warszawa 1989.
148. Fuszara M., Kurczewski J., *Spory i ich rozwiązywanie: elementy popularnej kultury prawnej*, Kraków 2017.
149. Fuszara M., *Rodzina w sądzie*, Warszawa 1994.
150. Gabryś-Barker D., Kalamarz R., *Jakość w kształceniu językowym: rozważania teoretyczne i praktyczne rozwiązania*, Katowice 2019.
151. Gadowska K., *Otwarcie zawodów adwokata i radcy prawnego w Polsce po 1989 roku*, „Prakseologia” 2018, nr 160.
152. Gajos-Kaniewska D., *Ranking Kancelarii prawniczych 2019: największe kancelarie w Polsce*, „Rzeczpospolita”, nr 10.06.2019.

153. Galloway K., Castan M., Flood J.A., *The global lawyer*, Chatswood 2020.
154. Garicano L., Hubbard T.N., *Specialization, Firms, and Markets: The Division of Labor within and between Law Firms*, „The Journal of Law, Economics, and Organization” 2009, t. 25, nr 2.
155. Garoupa N., *Globalization and deregulation of legal services*, „International Review of Law and Economics” 2014, nr 38.
156. Gawryluk M., *Prawo o adwokaturze: komentarz*, Warszawa 2012.
157. Glaser B.G., Strauss A.L., *Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, London 2017.
158. Głazewski M., *Teoria systemów autopojetycznych Niklasa Luhmanna – między metafizyką a metabiologią*, „Przegląd Pedagogiczny (Bydgoszcz)” 2009, nr 1.
159. Gnusowski M., *Konkurencyjność kancelarii prawnych: jak zdobyć i utrzymać przewagę?*, Warszawa 2017.
160. Gnusowski M., *Wpływ globalizacji na polski rynek usług prawniczych*, „Ekonomiczne Problemy Usług”, nr 96.
161. Gnusowski M., *Wpływ jakości usług na konkurencyjność kancelarii prawnych*, Poznań 2014.
162. Godel M.I., *Reducing costs and barriers for businesses in the single market study*, Brussels 2016.
163. Goebel R., *Lawyers in the European Community: Progress Towards Community-Wide Rights of Practice*, „Fordham International Law Journal” 1991, t. 15, nr 3.
164. Goldsmith J., *TTIP, globalisation and lawyers*, „Law Gazette”, nr 13.09.2016.
165. Golemo K., *Imigranci w Hiszpanii w dobie kryzysu. Reakcje hiszpańskiej opinii publicznej i prasy w okresie 2008-2011*, „Sprawy Narodowościowe” 2014, nr 44.
166. González-Díaz F.E., Stuart P., *Legal professional privilege under EU law: current issues*, „Competition law & policy debate” 2017, t. 3, nr 3.
167. Gramke K. i in., *The Legal Services Market 2030*, Basel 2013.
168. *Great expectations: a lawyer-client handbook*, Toronto 2002.
169. Gruszczak A., *Wzmocniona współpraca w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie” 2002, nr 2.
170. Gryniuk A., *Świadomość Prawna*, Toruń 1979.
171. Grzelak A., *Unia Europejska na drodze do Przestrzeni Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2009.
172. Grzeszkiewicz-Radulska K., *Metody badań pilotażowych*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2012, nr 42.
173. *Guidance Document on the Nelson Mandela Rules*, Warsaw 2018.
174. *Guidelines on the protection of human rights defenders*, N. Reuter (red.), Warsaw 2014.
175. Gutowski M., Kardas P., *Gutowski i Kardas: Nadprodukcja niedouczonej prawników*, „prawo.gazetaprawna.pl”, nr 30.08.2017.
176. Gutowski M., *Młodzi prawnicy nie mogą dać się zastraszyć. Sukces nie przychodzi szybko*, „Rzeczpospolita”, nr 30.07.2016.
177. Hager L.M., *The Role of Lawyers in Developing Countries*, „American Bar Association Journal” 1972, t. 58, nr 1.
178. Hardege S., Waas B., *Rechtsanwaltsvergütung in Europa*, Köln 2008.
179. Hashi I., *Financial and Institutional Barriers to SME Growth in Albania: Results of an Enterprise Survey*, „MOCT-MOST: Economic Policy in Transitional Economies” 2001, t. 11, nr 3.

180. Hatzopoulos V., *Regulating Services in the European Union*, Oxford 2012.
181. Hazard G.C., *Challenges to legal education*, Chicago 1968.
182. Hazard G.C., Dondi A., *Legal ethics: a comparative study*, Stanford 2004.
183. Hazard G.C., *Reflections on four studies of the legal profession*, Chicago 1967.
184. Henderson W.D., *Successful lawyer skills and behaviors [w:] Essential Qualities of the Professional Lawyer*, Chicago 2013.
185. Heremans T., *Professional Services in the EU Internal Market: Quality Regulation and Self-Regulation*, Oxford 2012.
186. Hesselink M.W., *The new European legal culture*, Deventer 2001.
187. Hofmański P., *Europejski nakaz aresztowania w teorii i praktyce państw członkowskich Unii Europejskiej*, Warszawa 2008.
188. Hołubiec D., *Marketing dla prawnika – Tak krawiec kraje jak mu materii staje...*, „Monitor Prawniczy” 2006, nr 22.
189. Hołubiec D., *Prawnik firmowy, czyli in house lawyer*, „Kancelaria”, nr 1.09.2009.
190. Horton J., Macve R., Struyven G., *Qualitative Research: Experiences in Using Semi-Structured Interviews [w:] The Real Life Guide to Accounting Research*, C. Humphrey, B. Lee (red.), Oxford 2004.
191. *International Perspectives on the Regulation of Lawyers and Legal Services*, A. Boon (red.), Oxford and Portland 2017.
192. Izdebski H., Skuczyński P., *Etyka zawodów prawniczych: etyka prawnicza*, Warszawa 2006.
193. Jabłońska-Bonca J., Zeidler K., *Prawnik a sztuka retoryki i negocjacji*, Warszawa 2016.
194. Jakubowski O., *The Internal Market Information System (IMI) on the Return of Cultural Objects – Its Principles, Application, and Evaluation of Its Effectiveness for the Protection of Cultural Heritage*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, nr 2.
195. James R. Faulconbridge, Jonathan V. Beaverstock, Daniel Muzio, Peter J. Taylor, *Global Law Firms: Globalization and Organizational Spaces of Cross-Border Legal Work*, „Northwestern Journal of International Law & Business” 2008, t. 28, nr 3.
196. Janas R., Kożuch M., *Komentarz do ustawy o zasadach uznawania nabytych w państwach członkowskich Unii Europejskiej kwalifikacji do wykonywania zawodów regulowanych*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2001, nr 2.
197. Janssens C., *The principle of mutual recognition in EU law*, Oxford 2013.
198. Jaworski C., *Niezależność wykonywania zawodu adwokata w świetle regulacji prawnych europejskich i polskich*, „Palestra” 1996, nr 7/8.
199. Jick T.D., *Quantitative Methods: Triangulation in Action*, „Administrative Science Quarterly” 1979, t. 24, nr 4.
200. John M. Conley, *Introduction: A Lawyer’s Guide to CRISPR*, „North Carolina Law Review” 2019, t. 97, nr 5.
201. Judd C.M., McClelland G.H., Ryan C.S., *Data Analysis: A Model Comparison Approach, Second Edition*, New York 2011.
202. Kaczmarczyk P., Okólski M., *Migracje specjalistów wysokiej klasy w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Warszawa 2005.
203. Kaczmarek P., *Tożsamość prawnika jako wykonawcy roli zawodowej*, Warszawa 2014.
204. Karcz-Kaczmarek M., Maciejewski M., *Samorządy zawodowe i zakres ich samodzielności, w świetle doktryny oraz orzecznictwa*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, nr.
205. Kawalec P., *Metody mieszane w kontekście procesu badawczego w naukoznawstwie*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2014, t. 50, nr 1.

206. Kawka I., *Gospodarcza działalność usługowa w prawie polskim w świetle unijnych swobód przedsiębiorczości i świadczenia usług*, Warszawa 2015.
207. Kawka I., *Metoda tworzenia europejskiego jednolitego rynku usług*, „Rocznik Administracji Publicznej” 2015, nr 1.
208. Kędzierski D., *Metodologia i paradygmat polskich szczegółowych nauk prawnych*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2018, nr 3.
209. Khorana S., García M., *Handbook on the EU and International Trade*, Cheltenham 2018.
210. Kilpatrick J., *Specialty Lawyer Associations: Their Role in the Socialization Process*, „Gonzaga Law Review” 1997, t. 33, nr 501.
211. Klamert M., Kellerbauer M., Tomkin J., *Commentary on the EU: Treaties and the Charter of Fundamental Rights*, Oxford 2019.
212. Klatka J., *Jak działa korporacja „solicitorów” w Wielkiej Brytanii: (The Law Society of England and Wales)*, „Radca Prawny” 2005, nr 6.
213. Klatka Z., *Prawnicy zagraniczni [w:] Zawód radcy prawnego: historia zawodu i zasady jego wykonywania*, A. Bereza (red.), Warszawa 2017.
214. Klatka Z., *Radcowie prawni: nie likwidacja, nie fuzja, lecz nowy zawód*, „Rzeczpospolita”, nr 21.09.2009.
215. Klatka Z., *Reprezentowanie klienta przez prawnika zagranicznego w postępowaniu przed sądami i innymi organami władzy publicznej: umowa o współdziałanie z radcą prawnym lub adwokatem*, „Monitor Prawniczy: miesięcznik prawa polskiego” 2004, nr 21.
216. Klatka Z., *Ustawa o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej: sytuacja prawna spółek z udziałem prawników zagranicznych*, „Monitor Prawniczy: miesięcznik prawa polskiego” 2003, nr 20.
217. Klatka Z., *Wykonywanie zawodu radcy prawnego i adwokata*, Warszawa 2004.
218. Klepczyński A., Kładoczny P., Wiśniewska K., *W poszukiwaniu rozsądnego czasu... postępowañ sądowych. Badanie na temat przewlekłości postępowañ w Polsce. Podstawowe tezy*, Warszawa 2020.
219. Kłaczyńska K., Kłaczyński M., *Świadczenie przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Polsce: komentarz*, Warszawa 2004.
220. Kładoczny P., *Kształcenie prawników w Polsce w latach 1944-1989*, „Studia Iuridica: miscellanea” 1998, nr 35.
221. Kłosowski A., *Zarządzanie marketingiem w kancelarii prawniczej*, Warszawa 2017.
222. Kocemba K., *Prekaryzacja młodych prawników w Polsce*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2018, t. 7, nr 1.
223. Kociołek-Pęksa A., Stępień M., *Leksykon socjologii prawa*, Warszawa 2013.
224. Kociołowicz-Wiśniewska B., Pilitowski B., *Ocena polskiego sądownictwa w świetle badań*, Warszawa 2017.
225. Köck H.F., Karollus M.M., *Die neue Dienstleistungsrichtlinie der Europäischen Union: Hoffnungen und Erwartungen angesichts einer (weiteren) Vervollständigung des Binnenmarktes*, Wien 2008.
226. Kojder A., Cywiński Z.M., *Socjologia prawa: główne problemy i postacie*, Warszawa 2016.
227. Kojder A., *Godność i siła prawa: szkice socjologiczno-prawne*, Warszawa 2001.
228. Konecki K., *Studia z metodologii badań jakościowych: teoria ugruntowana*, Warszawa 2012.
229. *Konkurencja na rynku usług prawnych: nowe obszary działalności i dobre praktyki rynkowe*, M. Kożuch (red.), Kraków 2016.

230. Kopania B., *Studenci prawa w badaniach socjologicznych*, „Radca Prawny” 2012, nr 123.
231. Kosyło A., *Dostęp do zawodu adwokata w prawie polskim, ukraińskim, białoruskim i rosyjskim*, Toruń 2010.
232. Kosyło A., *Licencje prawnicze na Białorusi – przykład dla Polski?*, „Palestra” 2007, t. 52, nr 11/12.
233. Kosyło A., *Preparation to perform the profession of advocate: comparative analysis of regulations in Polish, Ukrainian, Belarusian and Russian law*, „Review of Comparative Law : dedicated to: law, history of law, philosophy of law, canon law and Church-State relations, criminology, legal medicine” 2010, nr 12/13.
234. Kosyło A., *Ustrój adwokatury i zasady dostępu do zawodu adwokata na Ukrainie*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2004, nr 4.
235. Kośka M., *Młodzi prawnicy gorzko o swojej sytuacji. „Nawet koleżanka po etnologii ma wyższą pensję”*, „www.money.pl” 2018, nr.
236. Kowalski J.K., *Ekonomista i prawnik na zmywaku. Z Polski wyjechało ponad 400 tys. osób z wyższym wykształceniem*, „Gazeta Prawna”, nr 13.11.2013.
237. Kowalski P.W., Wystrychowski M., *Dokąd zmierza rynek usług prawnych*, „Kancelaria”, nr 07/08.2010.
238. Kożuch M., *Komentarz do ustawy o świadczeniu usług prawnych przez prawników zagranicznych*, „Kwartalnik Prawa Publicznego”, t. 2, nr 3.
239. Kożuch M., *Reforma wymiaru sprawiedliwości w zakresie zawodów prawniczych*, „Monitor Prawniczy: miesięcznik prawa polskiego.” 2010, t. 18, nr 3.
240. Kożuch M., *Swoboda świadczenia usług w Unii Europejskiej*, Warszawa 2011, t.17.
241. Kożuch M., *Uwagi do projektu ustawy o licencjach prawniczych*, „Palestra” 2007, t. 52, nr 3/4.
242. Kożuch M., *Uznawanie kwalifikacji w Unii Europejskiej*, Warszawa 2014, t.19.
243. Kożuch M., *Wpływ *acquis communautaire* na uznawanie kwalifikacji zawodowych nabytych w państwach Unii Europejskiej w Polsce*, „Wpływ *acquis communautaire* i *acquis Schengen* na prawo polskie – doświadczenia i perspektywy” 2014, nr 1.
244. Kryszkiewicz M., *Kancelarie o wąskich specjalizacjach i ustalonej renomie nie muszą bać się kryzysu*, „Gazeta Prawna” 2009, nr 124.
245. Krywult-Albańska M., *Przyczyny i okoliczności emigracji z Polski w latach 1980 na przykładzie emigracji do Kanady*, Warsaw 2011.
246. Kryzińska W., *Uznawanie kwalifikacji zawodowych w zakresie zawodów regulowanych w prawie Unii Europejskiej*, Łódź 2017.
247. Krzyżanowska A., *Joanna Parañanowicz: pozycja kobiet w adwokaturze*, „Rzeczpospolita”, nr 23.01.2019.
248. Krzyżanowska A., *Raport Konkurencyjność jednoosobowych i małych kancelarii radców prawnych*, „Rzeczpospolita”, nr 5.06.2018.
249. Kurczewski J., Fuszara M., *Polskie spory i sądy*, Warszawa 2004.
250. Kurczewski J., *Spór i sądy*, Warszawa 1982.
251. Kvale S., *Prowadzenie wywiadów*, Warszawa 2012.
252. Kwapisz K., *Ustawa o radcach prawnych: komentarz*, Warszawa 2013.
253. L R., *„Kobiety przyszłością branży prawniczej”: Pora na zmiany na polskim rynku prawnym*, „Gazeta Prawna”, nr 15.10.2019.
254. Laguette S.P., *Lawyers in the European Community*, Luxembourg, Washington 1987.
255. Lahaye-Battheu S., *The case for drafting a European convention on the profession of lawyer*, Strasbourg 2017.

256. Lakhani A., *Social networking sites and the legal profession: Balancing benefits with navigating minefields*, „Computer Law & Security Review” 2013, t. 29, nr 2.
257. *Legal education and professional development-- and educational continuum*, R. MacCrate (red.), Chicago 1993.
258. *Legal Professions at the Crossroads*, D. Jemielniak (red.), Warsaw 2014.
259. Leith P., Ayuda F.G., *Legal education in Spain: becoming a lawyer, judge, and professor*, „International Journal of the Legal Profession” 2001, t. 8, nr 2.
260. Lejman E., Słodczyk M., *Międzynarodowe stowarzyszenia prawnicze kontra globalne kancelarie*, „Gazeta Prawna”, nr 31.07.2015.
261. Leliwa H., „Za” i „przeciw”, „Radca Prawny” 2014, nr 151–152.
262. Lonbay J., *Assessing the European market for legal services: developments in the free movement of lawyers in the European Union*, 2010, t. 33, nr 6.
263. Lonbay J., Brown L.N., Platt M., *Training lawyers in the European community The University of Birmingham report on the professional qualifications of the legal professions in the European community*, London 1990.
264. Lonbay J., *The Education, Licensing, and Training of Lawyers in the European Union, Part II: The Emerging Common Qualifications Regime and its Implications for Admissions in Europe*, „Bar Examiner” 2010, t. 79, nr 4.
265. Łojko E., *Nowe konteksty wykonywania zawodów prawniczych [w:] Normatywność współczesnej Polski*, J. Kwaśniewski (red.), Warszawa 2005.
266. Łojko E., *Role i zadania prawników w zmieniającym się społeczeństwie: raport z badań*, Warszawa 2005.
267. Łojko E., *Studenci prawa o studiach i perspektywach zawodowych*, Warszawa 2011.
268. Łojko E., *Ścieżki kariery zawodowej młodych prawników*, „Studia Iuridica : miscellanea” 2005, nr 44.
269. Łojko E., *Wizerunek zawodu sędziego w opiniach sędziów, prawników i społeczeństwa*, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2010, nr 4.
270. MacLean M., Eekelaar J., *Family law advocacy: how barristers help the victims of family failure*, Portland 2009.
271. Maclean M., Eekelaar J., *Lawyers and mediators: the brave new world of services for separating families*, Oxford 2018.
272. Malinowski B., *Crime and custom in savage society*, Routledge 2018.
273. Masior M., *Analiza wpływu zmiany regul dostępności do zawodu adwokata i radcy prawnego na jakość usług prawnych [w:] Współczesne wyzwania w zakresie funkcjonowania przedsiębiorstw: perspektywa badawcza młodych naukowców*, J. Szumniak-Samolej (red.), Warszawa 2017.
274. Matejun M., *Bariery rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw (na podstawie badań w aglomeracji łódzkiej) [w:] Przedsiębiorczość: szansą na sukces rządu, gospodarki, przedsiębiorstw, społeczeństwa*, M. Kulikowski, K. Piech (red.), Warszawa 2003.
275. Matuszek K., *Niklasa Luhmanna socjologia bez człowieka*, Kraków 2017.
276. Mąciak R., *Ankiety internetowe w percepcji osób korzystających i niekorzystających z nich w pracy zawodowej*, „Metody ilościowe w badaniach marketingowych” 2014, nr 195.
277. McCormick J., *Europeanism*, Oxford 2014.
278. McIntosh M.J., Morse J.M., *Situating and Constructing Diversity in Semi-Structured Interviews*, „Global Qualitative Nursing Research” 2015, nr 2.
279. Medina Ortega M., *The European Union Lawyer as a Common Law Practitioner*, „ERA Forum” 2011, t. 12, nr S1.

280. Michałek W., Muciński E., *Bariery dla biznesu – co poprawić w relacjach przedsiębiorców z instytucjami państwowymi*, Warszawa 2014.
281. Michta D., *Prawo o adwokaturze: komentarz*, Poznań 2012.
282. Mikołajczyk A., *Nowe media elektroniczne w promocji usług prawniczych*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2013, nr 10.
283. Miński R., *Wywiad pogłębiony jako technika badawcza. Możliwości wykorzystania IDI w badaniach ewaluacyjnych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2017, t. 13, nr 3.
284. Mitcham C., *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity*, Oxford, New York 2010.
285. Mitsilegas V., Bergström M., Konstadinides T., *Research Handbook on EU Criminal Law*, Cheltenham 2016.
286. Moorhead R., *Lawyer Specialization—Managing the Professional Paradox*, „Law & Policy” 2010, t. 32, nr 2.
287. Morizio A., *Opportunities and challenges for young lawyers in developing and diversifying their skills in a legal market in crisis the Italian experience*, Florence 2014.
288. Motyka K., *Wpływ Leona Petrażyckiego na polską teorię i socjologię prawa*, Lublin 1993.
289. Możyłowski P., *Prawno-administracyjne bariery prowadzenia działalności gospodarczej w Polsce w świetle opinii przedsiębiorców oraz raportów Doing Business*, „Przedsiębiorczość w warunkach kryzysu gospodarczego” 2013, nr 9.
290. Muller G., *The Liberalization of Legal Services within the EU Internal Market*, „GTCC Global Trade and Customs Journal” 2014, t. 9, nr 3.
291. Munneke G.A., *Legal Skills for a Transforming Profession*, „Pace Law Review” 2001, t. 22, nr 105.
292. Mustilli F., Pelkmans J., *Access Barriers to Services Markets: Mapping, tracing, understanding and measuring*, Brussels 2013.
293. Mysiak P., *O nowej jakości w kształceniu prawników*, „Studia Prawa Publicznego” 2015, nr 9.
294. Nakamura M., *Legal Reform, Law Firms, and Lawyer Stratification in Japan*, „Asian Journal of Law and Society” 2014, t. 1, nr 1.
295. Nascimbene B., Bergamini E., *The Legal Profession in the European Union*, Alphen aan den Rijn 2009.
296. Nasstrom J., *Client psychology for lawyers: how to manage difficult clients*, SECARE Publishing 2014.
297. Naumann J., Stawicka E., *Zbiór Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu: komentarz*, Warszawa 2017.
298. Nicpoń M., Marzęcki R., *Pogłębiony wywiad indywidualny w badaniach politologicznych [w:] Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość : problemy badawcze młodych politologów*, Kraków 2010.
299. Niedbalski J., *Komputerowe wspomaganie analizy danych jakościowych: zastosowanie oprogramowania NVivo i Atlas.ti w projektach badawczych opartych na metodologii teorii ugruntowanej*, Łódź 2014.
300. Nonet P., Selznick P., *Law & society in transition: toward responsive law*, London 2017.
301. Nowakowska K., *Ile zarabiają prawnicy? Ich średnie wynagrodzenie w ciągu roku mocno spadło*, „Gazeta Prawna”, nr 12.12.2017.
302. Nowakowski S., Koczetkow B., *Reklama adwokacka w Polsce i za granicą: przyczynek do dyskusji na tle wybranych rozwiązań obcych*, „Palestra” 2004, t. 49, nr 7/8.
303. Nowińska J., *Współpraca sądowa w zakresie przeprowadzania dowodów w Unii Europejskiej w świetle Traktatu Lizbońskiego a regulacje polskie*, „Teki Komisji Prawniczej” 2010, nr.

304. Nowosielski M., *Polacy w Niemczech: stan i perspektywy badań*, „Przegląd Zachodni” 2012, nr 3.
305. O’Neill A., *EU Law for UK Lawyers*, Oxford and Portland 2011.
306. *Okiem studenta polsko-niemieckich studiów prawniczych – UAM, Viadrina*, 29 sierpień 2017 r.
307. Oko O.C., *Problems and Challenges for Lawyers in Africa: Lessons from Nigeria*, E. Mellen Press 2007.
308. Olkiewicz A., *Doskonalenie zawodowe adwokatów*, „Problemy Profesjologii” 2017, nr 1.
309. Olkiewicz A., *Doskonalenie zawodowe radców prawnych*, „Problemy Profesjologii” 2014, nr 1.
310. Pagliero M., *The effects of recent reforms liberalising regulated professions in Italy*, Turin 2015.
311. Parafinowicz J., *Joanna Parafianowicz o sytuacji kobiet w adwokaturze: Sto lat minęło, a niewiele się zmieniło*, „Rzeczpospolita”, nr 27.10.2018.
312. Parliamentary Assembly, *The case for drafting a European convention on the profession of lawyer*, Strasbourg 2018.
313. Parlow D., *Die EG-Dienstleistungsrichtlinie: Stärkung der Dienstleistungs- und Niederlassungsfreiheit durch mitgliedstaatliche Verwaltungsmodernisierung und gegenseitige Normanerkennung?*, Hamburg 2010.
314. Parsons T., *Spojrzenie socjologa na zawód prawnika [w:] Szkice z teorii socjologicznej*, Warszawa 1972.
315. Pawełczyk M., Stankiewicz R.R., *Publicznoprawny status radcy prawnego*, Warszawa 2012.
316. Persky A.S., *Despite Globalization, Lawyers Find New Barriers to Practicing Abroad*, „ABA Journal” 2011, nr.
317. Piechocki M., *Mecenas transgraniczny*, „Na Wokandzie” 2014, nr 19.
318. Pieniążek A., Stefaniuk M., *Socjologia prawa: zarys wykładu*, Kraków 2014.
319. Pietryka A., Szwałt M., *Asystenci sędziów i pracownicy sądów jako ważne ogniwo procesu orzeczniczego w sądach*, Warszawa 2013.
320. Pilipiec S., Kępa M., *The Prestige of Legal Professions among Students of Law and the Intention to Practice These Professions*, „Studia Iuridica Lublinsensia” 2019, t. 28, nr 4.
321. Podgórecki A., Kojder A., *Ewolucja świadomości prawnej i podstaw moralnych społeczeństwa polskiego*, Warszawa 1972.
322. Podgórecki A., Kurczewski J., *Zarys socjologii prawa*, Warszawa 1971.
323. Podgórecki A., Kwaśniewska Ł.M., *Socjologiczna teoria prawa*, Warszawa 1998.
324. Podgórecki A., *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969.
325. Podgórecki A., *Poczucia prawne i moralne społeczeństwa polskiego*, Warszawa 1968.
326. Podgórecki A., *Poglądy na władzę rodzicielską*, Warszawa 1964.
327. Podgórecki A., *Prestiż prawa*, Warszawa 1966.
328. Podgórecki A., *Zjawiska prawne w opinii publicznej: rozwody, władza rodzicielska, procesy o zniesławienie wytoczone dziennikarzom*, Warszawa 1964.
329. Podgórecki P., *Cienie i blaski prowadzenia własnej kancelarii prawnej*, „Na Wokandzie”, nr 25.08.2016.
330. Podleś M., Comendador L., *Zasady ponadgranicznej działalności prawników w Unii Europejskiej i ich urzeczywistnienie na przykładzie prawa niemieckiego*, „Radca Prawny” 2003, nr 5.

331. *Practice of the profession of lawyer in Spain by foreigners*, Madrid 2018.
332. *Prawnicy przedsiębiorstw – dziś i jutro. Stan aktualny i perspektywy rozwoju środowiska prawników przedsiębiorstw w Polsce*, Warszawa 2016.
333. *Prawo o adwokaturze: komentarz*, P. Kruszyński (red.), Warszawa 2016.
334. *Professional Secrecy of Lawyers in Europe*, Cambridge 2013.
335. Qu S.Q., Dumay J., *The qualitative research interview*, „Qualitative Research in Accounting & Management” 2011, t. 8, nr 3.
336. Radwan A., *Edukacja prawnicza wobec wyzwań XXI wieku [w:] Polska i społeczeństwo w XXI wieku: „państwo i prawo w XXI wieku – szanse i zagrożenia”*, Kraków 2004.
337. Radwan A., *Kto pyta, sam błądzi*, „Edukacja Prawnicza” 2006, nr 6.
338. Rajkovic N.M. i in., *Introduction: legality, interdisciplinarity and the study of practices [w:] The Power of Legality : Practices of International Law and their Politics*, Cambridge 2016.
339. Rakowska A., *Bariery kulturowe w transferze wiedzy w organizacjach globalnych*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu” 2006, nr 1130.
340. Redzik A., Kotliński T.J., *Historia adwokatury*, Warszawa 2018.
341. Riemsdijk van M., *Obstacles to the Free Movement of Professionals: Mutual Recognition of Professional Qualifications in the European Union*, 2013, t. 15, nr 1.
342. Rochowicz P., *Na czym zarabiają i będą zarabiać prawnicy*, „Rzeczpospolita”, nr 01.05.2018.
343. Rochowicz P., *Nierówne wymagania dla kobiet i mężczyzn na kierowniczych stanowiskach firm prawniczych*, „Rzeczpospolita”, nr 14.07.2018.
344. Rojek M., Masior M., *The Effects of Reforms liberalising Professional Requirements in Poland*, Warsaw 2016.
345. Rojek-Socha P., *Prawnicy skarżą się na małe zarobki, MS wierzy w wolny rynek*, „Prawo.pl” 2018, nr.
346. Rojek-Socha P., *Specjalizacja sposobem na konkurencję – prawnicy widzą konieczność zmian*, „Prawo.pl”, nr 30.01.2020.
347. Rojek-Socha P., *Szklany sufit wciąż ogranicza kobiety w adwokaturze*, „Prawo.pl”, nr 9.02.2019.
348. Rojek-Socha P., *Uprowadzenia dzieci będą rozpatrywane szybko i przez wyspecjalizowanych sędziów*, „Prawo.pl”, nr 21.08.2018.
349. Rosen L., *The Anthropology of Justice: Law as Culture in Islamic Society*, Cambridge 1989.
350. Rosenthal D.E., *Lawyer and Client: Who's in Charge*, New York 1974.
351. Roszak J., *Analiza działań marketingowych stosowanych na rynku usług prawnych*, Poznań 2017.
352. *Różnice w zarobkach niemieckich prawników są ogromne*, „prawo.gazetaprawna.pl”, nr 15.07.2014.
353. Rymar S., *Świadczenie stałej pomocy prawnej w Polsce przez zagranicznych prawników*, „Palestra” 2002, nr 7–8.
354. Rynkun-Werner R., *Adwokat z urzędu: podstawowe zagadnienia prawne*, Warszawa 2012.
355. Rynkun-Werner R., *Niezależna adwokatura a efektywna pomoc prawna z urzędu*, Warszawa, Poznań 2016.
356. Sadowski J., *Pytania prejudycjalne polskich sądów powszechnych*, „Prawo w Działaniu” 2014, nr 20.
357. Safjan M., Strzembosz A., *Rola prawnika we współczesnym świecie*, Lublin 2004.

358. *Samobójstwo*, M. Stefaniuk, M. Mozgawa, A. Michalska-Warias (red.), Warszawa 2017.
359. Sandgren C., *On empirical legal science*, „Scandinavian studies in law” 2000, nr 40.
360. Sarat A., *The Worlds Cause Lawyers Make: Structure and Agency in Legal Practice*, Stanford 2005.
361. Sarvarian A., *Professional Ethics at the International Bar*, Oxford 2013.
362. Scheffler T. i in., *Ustawa o radcach prawnych: komentarz*, Warszawa 2018.
363. Schmahl S., Breuer M., *The Council of Europe: Its Law and Policies*, Oxford and Portland 2017.
364. Schultz U., Shaw G., Nelken D., Hunter R., *Women in the World's Legal Professions*, Oxford and Portland 2003.
365. *Services Directive. Assessment of implementation measures in Member States: national report for Poland*, Brussels 2011.
366. Sherr A., Moorhead R., Sommerlad H., *Legal Education at the Crossroads: Education and the Legal Profession*, New York 2018.
367. Sierocka H., Chovancova B., Kordić L., *Addressing the needs of lawyers In legal English: a comparative Study in four European Union countries*, „Comparative Legilinguistics” 2019, nr 33.
368. Silver C., *Winners and Losers in the Globalization of Legal Services: Situating the Market for Foreign Lawyers*, „Virginia journal of international law” 2005, t. 45, nr 4.
369. Silvia S., Guimarães M.H., *Tackling barriers to trade in the Single Market. ACES Cases No. 2014.2*, Braga, Washington 2014.
370. Skąpska G., Czapska J., Kozłowska M., *Spoleczne role prawników: (sędziów, prokuratorów, adwokatów)*, Wrocław 1989.
371. Skąpska G., *Prawo a dynamika społecznych przemian*, Kraków 1991.
372. Skąpska G., *Spoleczne podłoże postaw wobec prawa*, Wrocław 1981.
373. Skoczek Z., *Rola Dziekana Rady Adwokackiej*, „Palestra” 1985, t. 29, nr 2 (326).
374. Snyder L., *Modernizing Legal Services in Common Law Countries: Will the US Be Left Behind?*, London 2017.
375. *Sociological approaches to law*, A. Podgórecki, C.J. Whelan (red.), New York 1981.
376. Sołtys B., *Formy organizacyjnoprawne świadczenia usług prawniczych i ich ograniczenia w prawie polskim*, Wrocław 2017.
377. Sołtys B., *Głos w sprawie specjalizacji w świadczeniu usług prawniczych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2015, nr 100.
378. Spar D.L., *A World of Lawyers: The Internationalization of Legal Practice*, Cambridge, Massachusetts 1998.
379. Stankiewicz R.R., *Tajemnica zawodowa radcy prawnego*, Warszawa 2018.
380. Starczewska-Krzysztozek M., *Bariery rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*, Warszawa 2008.
381. Steger M.B., *Globalization: A Very Short Introduction*, Oxford 2017.
382. Stępień K., Gaca A., *Badanie „Studenci prawa w Polsce” 2018*, Warszawa 2018.
383. Stoga K., Pawełczyk M., *Radca prawny jako przedsiębiorca [w:] Zawód radcy prawnego: historia zawodu i zasady jego wykonywania*, Warszawa 2017.
384. Sztabiński P.B., Sawiński Z., Sztabiński F., *Fieldwork jest sztuką: jak dobrać respondenta, skłonić do udziału w wywiadzie, rzetelnie i sprawnie zrealizować badanie: praca zbiorowa*, Warszawa 2005.
385. Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2010.
386. *Świadczenie pomocy prawnej w państwach europejskich*, M. Baranowska (red.), Warszawa 2012, t.2, Niemcy, Ukraina, Węgry, Irlandia.

387. Tabaszewski R.K., *Aplikanci jako uczestnicy profesjonalnego obrotu prawnego w Polsce* [w:] *Multum, non multa. Młodzi badacze w poszukiwaniu prawdy*, U. Czyżewska, T. Siewierski (red.), Lublin 2012.
388. Tabaszewski R.K., *Prawnicy zagraniczni jako uczestnicy profesjonalnego obrotu prawnego w Polsce*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2017, t. 22, nr 2.
389. Tarlindano G., Cerchier G., *La professione di avvocato in Europa*, Mestre-Venezia 2008.
390. *The Internationalisation of Legal Education*, C. Jamin, W. van Caenegem (red.), seria „Ius Comparatum – Global Studies in Comparative Law”, Wiesbaden 2016.
391. *The Sheffield Project on the Internationalisation of the Legal Profession*, Sheffield 2016.
392. Tobolewski A., *Adwokaci i radcy prawni: do 2020 r. będzie ich w Polsce ponad 100 tys.*, „Rzeczpospolita”, nr 06.06.2015.
393. Tokarczyk R., *Komparatystryka prawnicza*, Warszawa 2008.
394. Tokarczyk R.A., *Kultura prawa europejskiego*, „Studia Europejskie (Warszawa)” 2000, nr 1.
395. Treviño A.J., *Sociology of law: classical and contemporary perspectives*, Routledge 2017.
396. Walenciak I., *Polskie kancelarie współpracują już z prawnikami z Chin*, „Rzeczpospolita”, nr 23.04.2011.
397. Warylewski J., *Problematyka modelu edukacji prawniczej w Polsce*, Warszawa 2006.
398. Wendt I.E., *EU competition law and liberal professions: an uneasy relationship*, Leiden, Boston 2013.
399. Werner W., Hoon M. de, Galán A., *The Law of International Lawyers*, Cambridge 2017.
400. Wiktorska P., *Prawnicy o prawie i swojej profesji*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2016, nr 8.
401. Winnicka H., *Dopuszczalność wymagania znajomości języka państwa przyjmującego prawnika pragnącego wykonywać stałą praktykę w innym państwie członkowskim niż to, w którym uzyskał uprawnienia do wykonywania zawodu*, „Monitor Prawniczy” 2009, nr 15.
402. Winnicka H., *Swoboda świadczenia usług prawniczych w prawie wspólnotowym*, „Radca Prawny” 2005, nr 3.
403. Winnicka H., *Wolność przedsiębiorczości dla prawników w Unii Europejskiej*, „Monitor Prawniczy: miesięcznik prawa polskiego” 2006, nr 2.
404. Winnicka H., *Wolność przedsiębiorczości dla prawników w Unii Europejskiej czyli prowadzenie stałej praktyki w innym kraju członkowskim niż ten, w którym uzyskano uprawnienia do wykonywania zawodu radcy prawnego*, „Radca Prawny” 2005, nr 5.
405. Winnicka H., *Wykonywanie zawodów prawniczych w świetle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej: analiza wybranych orzeczeń TSUE dotyczących zawodu radcy prawnego*, Warszawa 2014.
406. Wiórek P.M., *Adwokat specjalista z prawa handlowego jako prawnik przyszłości*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2015, t. 100, nr 1.
407. Wisnia-Weill V., Naves M.-C., *Gender stereotypes and how to fight them: new ideas from France*, Paris 2014.
408. Wong A., *A Matter of Competence: Lawyers, Courts, and Failing to Translate Linguistic and Cultural Differences*, „Southern California Review of Law and Social Justice” 2011, nr 21.
409. Wouters J., Marx A., Geraets D., Natens B., *Global Governance through Trade: EU Policies and Approaches*, Cheltenham 2015.
410. Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001.

411. Wróbel A. i in., *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, t.1.
412. Wróblewski B., *Język prawny i prawniczy*, Kraków 1948.
413. *Wyspiarze z Andamanów: studia z antropologii społecznej*, A.R. Radcliffe-Brown, Kęty 2006.
414. Zagórska K., *Mediacje transgraniczne w sprawach rodzinnych [w:] Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*, seria „e-monografie”, nr 41, Wrocław 2013.
415. Ziemiński Z., *Socjologia prawa jako nauka prawna*, Poznań 1975.
416. Ziemiński Z., *Sprawiedliwość społeczna jako pojęcie prawne*, Warszawa 1996.
417. Ziemiecka K., *Freedom of Movement and Mutual Recognition of Qualifications – changes in Polish legislation preceding EU – Accession*, Lund 2002.

Źródła prawnicze

Akty prawa międzynarodowego

418. *Basic Principles on the Role of Lawyers*, <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RoleOfLawyers.aspx> [2 styczeń 2020 r.].
419. Code of professional conduct for defence counsel appearing before the Mechanism (MICT/6, 14 November 2012).
420. Council of Europe, *Freedom of Exercise of the Profession of Lawyer: Recommendation Rec(2000)21 Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 25 October 2000 and Explanatory Memorandum*, Strasbourg 2001.
421. Directive on the assignment of defence counsel (MICT/5, 14 November 2012).
422. European Court of Human Rights, *Rules of Court*, https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf.
423. Karta Narodów Zjednoczonych Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.).
424. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 ((Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.)).
425. *Konwencje haskie w zakresie prawa międzynarodowego prywatnego*, <https://www.hcch.net/polish> [21 luty 2020 r.].
426. *Procedure rules*, <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules> [21 lipiec 2020 r.].
427. Recommendation No. R(2000)21 on the freedom of exercise of the profession of lawyer.
428. Resolution – Promotion of the right to democracy (1999/57).
429. Rules of Procedure and Evidence (ICC-ASP/1/3 and Corr.1, 10/09/2002).
430. Rules of procedure and evidence (MICT/1/Rev.6).
431. Rules of Procedure. Supplementary Rules of the Court of Justice (L 32/37, 1.02.2014).
432. Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 z późn. zm.).
433. Statute of the International Residual Mechanism for Criminal Tribunals (Resolution 1966 (2010)).

434. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Mandela Rules) (A/C.3/70/L.3, 29 September 2015).

Akty prawa Unii Europejskiej

435. Dyrektywa 2005/36/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 7 września 2005 r. w sprawie uznawania kwalifikacji zawodowych (Dz.U. L 255 z 30.9.2005).
436. Dyrektywa 2006/123/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 12 grudnia 2006 r. dotycząca usług na rynku wewnętrznym (Dz.U. L 376 z 27.12.2006).
437. Dyrektywa 98/5/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 16 lutego 1998 r. mająca na celu ułatwienie stałego wykonywania zawodu prawnika w Państwie Członkowskim innym niż państwo uzyskania kwalifikacji zawodowych (Dz.U. L 77 z 14.3.1998).
438. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/1919 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania (Dz.U. L 297 z 4.11.2016).
439. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzаныmi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym (Dz.U. L 132 z 21.5.2016).
440. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/943 z dnia 8 czerwca 2016 r. w sprawie ochrony niejawnego know-how i niejawnych informacji handlowych (tajemnic przedsiębiorstwa) przed ich bezprawnym pozyskiwaniem, wykorzystywaniem i ujawnianiem (Dz.U. L 157 z 15.6.2016).
441. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady (Dz.U. L 315 z 14.11.2012).
442. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności (Dz.U. L 294 z 6.11.2013).
443. Dyrektywa Rady 2003/8/WE z dnia 27 stycznia 2003 r. w celu usprawnienia dostępu do wymiaru sprawiedliwości w sporach transgranicznych poprzez ustanowienie minimalnych wspólnych zasad odnoszących się do pomocy prawnej w sporach o tym charakterze (Dz.U. L 26 z 31.1.2003).
444. Dyrektywa Rady z dnia 21 grudnia 1988 r. w sprawie ogólnego systemu uznawania dyplomów ukończenia studiów wyższych, przyznawanych po ukończeniu kształcenia i szkolenia zawodowego, trwających co najmniej trzy lata (Dz.U. L 19 z 24.1.1989).
445. Dyrektywa Rady z dnia 22 marca 1977 r. mająca na celu ułatwienie skutecznego korzystania przez prawników ze swobody świadczenia usług (Dz.U. L 78 z 26.3.1977).
446. Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie zawodów prawniczych i interesu ogólnego w funkcjonowaniu systemów prawnych (Dz.U. C 292E z 1.12.2006).
447. Rozporządzenie Komisji (UE) nr 555/2012 z dnia 22 czerwca 2012 r. zmieniające rozporządzenie (WE) nr 184/2005 Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie statystyki Wspólnoty w zakresie bilansu płatniczego, międzynarodowego handlu usługami i zagranicznych inwestycji bezpośrednich w odniesieniu do aktualizacji wymogów dotyczących danych oraz definicji (DZ. U. UE L 166/22).

448. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1024/2012 z dnia 25 października 2012 r. w sprawie współpracy administracyjnej za pośrednictwem systemu wymiany informacji na rynku wewnętrznym i uchylające decyzję Komisji 2008/49/WE („rozporządzenie w sprawie IMI”) (Dz. U. UE L 316).
449. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego.
450. Rozporządzenie Rady (UE) 2016/1103 z dnia 24 czerwca 2016 r. wdrażające wzmocnioną współpracę w dziedzinie jurysdykcji, prawa właściwego oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach dotyczących małżeńskich ustrojów majątkowych (Dz. U. UE L 183).
451. Rozporządzenie Rady (UE) 2016/1104 z dnia 24 czerwca 2016 r. wdrażające wzmocnioną współpracę w dziedzinie jurysdykcji, prawa właściwego oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach dotyczących skutków majątkowych zarejestrowanych związków partnerskich (Dz. U. UE L 183).
452. Rozporządzenie Rady (WE) nr 2201/2003 z dnia 27 listopada 2003 r. dotyczące jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, uchylające rozporządzenie (WE) nr 1347/2000 (Dz.U. L 338).
453. Rozporządzenie Rady (WE) nr 4/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń oraz współpracy w zakresie zobowiązań alimentacyjnych (Dz. U. UE L 7).
454. Rozporządzenie Wykonawcze Komisji Europejskiej (UE) 2015/983 z dnia 24 czerwca 2015 r. w sprawie procedury wydawania europejskiej legitymacji zawodowej oraz stosowania mechanizmu ostrzegania na podstawie dyrektywy 2005/36/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (L 159/27).
455. Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz. U. UE C 326/1).

Akty prawa polskiego

456. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 16 listopada 2016 r. w sprawie dokumentów w postępowaniu w sprawie uznania kwalifikacji zawodowych do wykonywania zawodu regulowanego albo podejmowania lub wykonywania działalności regulowanej w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2016 poz. 2006).
457. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 czerwca 2015 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach zatrzymanego na podstawie europejskiego nakazu aresztowania (Dz.U. 2015 poz. 874).
458. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 2016 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym (Dz.U. 2016 poz. 514).
459. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 lipca 2014 r. w sprawie regulaminu przeprowadzania testu umiejętności dla kandydatów ubiegających się o wpis na listę adwokatów albo radców prawnych (Dz. U. z 2017 r. poz. 1461).
460. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 lipca 2006 r. w sprawie szczegółowego sposobu ponoszenia kosztów prawa pomocy w celu ugodowego załatwienia sporu przed wszczęciem postępowania (Dz. U. Nr 135, poz. 957 z późn. zm).

461. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie (Dz. U. poz. 1800 z późn. zm.).
462. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności radców prawnych (Dz. U. z 2018 r. poz. 265).
463. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 czerwca 2015 r. w sprawie sposobu zapewnienia oskarżonemu korzystania z pomocy obrońcy w postępowaniu przyspieszonym (Dz. U. poz. 920).
464. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 6 grudnia 2005 r. w sprawie określenia wzoru i sposobu udostępniania urzędowego formularza wniosku o przyznanie prawa pomocy oraz określenia wzoru urzędowego formularza przekazania wniosku o przyznanie prawa pomocy ((Dz. U. Nr 244, poz. 2073)).
465. Ustawa z dnia 17 grudnia 2004 r. o prawie pomocy w postępowaniu w sprawach cywilnych prowadzonym w państwach członkowskich Unii Europejskiej oraz o prawie pomocy w celu ugodowego załatwienia sporu przed wszczęciem takiego postępowania (Dz. U. z 2005 r. Nr 10, poz. 67 z późn. zm.).
466. Ustawa z dnia 22 grudnia 2015 r. o zasadach uznawania kwalifikacji zawodowych nabytych w państwach członkowskich Unii Europejskiej (Dz. U. z 2018 r. poz. 2272 z późn. zm.).
467. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. z 2019 r. poz. 1145 z późn. zm.).
468. Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. z 2019 r. poz. 1120 z późn. zm.).
469. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2019 r. poz. 2086 z późn. zm.).
470. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz. U. z 2019 r. poz. 1040 z późn. zm.).
471. Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (Dz. U. z 2019 r. poz. 1513 z późn. zm.).
472. Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz. U. z 2015 r. poz. 21).
473. Ustawa z dnia 5 lipca 2002 r. o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2016 r. poz. 1874 z późn. zm.).
474. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2019 r. poz. 676 z późn. zm.).
475. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2020 r. poz. 30).
476. Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (Dz. U. z 2018 r. poz. 2115 z późn. zm.).

Akty stosowania prawa (orzecznictwo)

477. „CHEZ Elektro Bulgaria“ AD vs Yordanowi Kotsevowi i „FrontEx International“ EAD vs Emilowi Yanakiewowi (TSUE, C-427/16, C-428/16).
478. Akzo Nobel Chemicals Ltd i Akros Chemicals Ltd vs Komisji Europejskiej (TSUE, C-550/07).
479. Akzo Nobel Chemicals Ltd oraz Akros Chemicals Ltd vs Komisji Wspólnot Europejskich (STSUE, T-125/03, T-253/03).
480. Alain Laurent Brouillard vs Jury du concours de recrutement de référendaires près la Cour de cassation i État belge (TSUE, C-298/14).

481. AMOK Verlags GmbH vs A & R Gastronomie GmbH (TSUE, C-289/02).
482. Angelo Alberto Torresi i Pierfrancesco Torresi vs Consiglio dell'Ordine degli Avvocati di Macerata (TSUE, C-58/13, C-59/13).
483. Christine Morgenbesser vs Consiglio dell'Ordine degli avvocati di Genova (TSUE, C-313/01).
484. Claude Gullung vs Conseil de l'ordre des avocats du barreau de Colmar et de Saverne (ETS, 292/86).
485. Consiglio nazionale dei geologi vs Autorità garante della concorrenza e del mercato i Autorità garante della concorrenza e del mercato (TSUE, C-136/12).
486. Correia de Matos vs Portugal (TSUE, 56402/12).
487. Donat Cornelius Ebert vs Budapesti Ügyvédi Kamara (TSUE, C-359/09).
488. Dr. Erhard Eschig vs UNIQA Sachversicherung AG (TSUE, C-199/08).
489. Edyta Joanna Jakubowska vs Alessandro Maneggia (TSUE, C-225/09).
490. Federico Cipolla vs Rosaria Portolese, po mežu Fazari i Stefano Macrino i Claudia Capoparte vs Roberto Meloni (TSUE. C-94/04, C-202/04).
491. Interpretacja podatkowa ogólna (Ministerstwo Finansów 0115-KDIT-1-2.4012.105.2018.1.AGW).
492. Irène Vlassopoulou vs Ministerium für Justiz, Bundes- und Europaangelegenheiten Baden-Württemberg (TSUE, C-340/89).
493. J. C. J. Wouters, J. W. Savelbergh i Price Waterhouse Belastingadviseurs BV vs Algemene Raad van de Nederlandse Orde van Advocaten, Raad van de Balies van de Europese Gemeenschap (TSUE, C-309/99).
494. Jean Razanatsimba vs Cour d'appel de Douai (ETS, 66-77).
495. Jean Reyners vs Królestwo Belgii (TSUE, 2-74).
496. Jean Thieffry vs Conseil de l'ordre des avocats à la cour de Paris (TSUE, 71-76).
497. Jean-Philippe Lahorgue vs Ordre des avocats du barreau de Lyon i in (TSUE, C-99/16).
498. Komisja Europejska vs Republice Francuskiej (TSUE, C-492/08).
499. Komisja Europejska vs Republice Greckiej (TSUE, C-729/17).
500. Komisja Europejska vs Republika Włoska (TSUE, C-565/08).
501. Komisja Wspólnot Europejskich vs Republika Francuska (TSUE, C-294/89).
502. Komisja Wspólnot Europejskich vs Wielkiemu Księstwu Luksemburga (TSUE, C-193/05).
503. Krzysztof Peśla vs Justizministerium Mecklenburg-Vorpommern (TSUE, C-345/08).
504. Leopoldine Gertraud Piringer (TSUE, C-342/15).
505. Metacom AG vs Rechtsanwälte Zipper & Collegen (TSUE, E-6/13).
506. Morice vs France (ETPCz, 29369/10).
507. Ordre des barreaux francophones et germanophone i in., Jimmy Tessens i in., Orde van Vlaamse Balies, Ordre des avocats du barreau d'Arlon i in. vs Conseil des ministres (TSUE, C-543/14).
508. Ordre des barreaux francophones et germanophone, Ordre français des avocats du barreau de Bruxelles, Ordre des barreaux flamands, Ordre néerlandais des avocats du barreau de Bruxelles vs Conseil des ministres (TSUE, C-305/05).
509. Pascal Nobile vs DAS Rechtsschutz-Versicherungs AG (TSUE, E-21/16).
510. Postanowienie Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 12 października 2010 r. (II GSK 1126/10).
511. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 29 sierpnia 2017 r. (SDI 42/17).
512. Postępowanie karne przeciwko A (TSUE, E-1/07).

- 513. Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej i Rzeczpospolita Polska vs Komisji Europejskiej (TSUE, C-422/11 P, C-423/11 P).
- 514. Reinhard Gebhard vs Consiglio dell'Ordine degli Avvocati e Procuratori di Milano (TSUE, C-55/94).
- 515. VK/An Bord Pleanála (TSUE, C-739/19).
- 516. Wielkie Księstwo Luksemburg vs Parlamentowi Europejskiemu i Radzie Unii Europejskiej (TSUE, C-168/98).
- 517. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 17 listopada 2016 r. ws. udostępnienia informacji publicznej (I OSK 513/16).
- 518. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 października 2010 r. sygn. akt K 1/09 (Dz. U. Nr 200, poz. 1326).
- 519. ZZ vs Komisja Europejska (STSUE, F-90/13).

Akty prawa wewnętrznego

- 520. *Charter of core principles of the European legal profession & Code of conduct for European lawyers*, https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/DEONTOLOGY/DEON_CoC/EN_DEON_CoC.pdf [28 grudzień 2019 r.].
- 521. *Commonwealth Lawyers Association*, <https://www.commonwealthlawyers.com/> [25 czerwiec 2020 r.].
- 522. *Core Principles of the Legal Profession*, <https://www.uianet.org/sites/default/files/prporto2018-en.pdf> [4 styczeń 2020 r.].
- 523. *Program studiów dla studentów rozpoczynających studia od roku 2019/20*, 26 czerwiec 2019 r., Załącznik nr 161 do uchwały nr 50/VI/2019 Senatu UJ z dnia 26 czerwca 2019 r.
- 524. Regulamin działania organów adwokatury i organów izb adwokackich uchwalony przez Krajowy Zjazd Adwokatury – załącznik do uchwały nr 11 z dnia 20 listopada 2010 r. ze zmianami wprowadzonymi uchwałą nr 11 Krajowego Zjazdu Adwokatury z dnia 25 listopada 2016 r. oraz uchwałą Nr 13 Krajowego Zjazdu Adwokatury z dnia 26 listopada 2016 r..
- 525. Statutes of Federation of European Bars.
- 526. Statutes of the Council of Bars and Law Societies of Europe.
- 527. Uchwała Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 14 czerwca 1975 r. w sprawie dostosowania struktury samorządowej adwokatury do nowego podziału administracyjnego kraju.
- 528. Uchwała nr 108/2015 Prezydium NRA z 15 grudnia 2015 ws. programu aplikacji adwokackiej.
- 529. Uchwała nr 124/X/2017 Prezydium Krajowej Rady Radców Prawnych z dnia 20 października 2017 r. w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego uchwały w sprawie Regulaminu zasad wypełniania obowiązku doskonalenia zawodowego przez radców prawnych i zadań organów samorządu służących zapewnieniu przestrzegania tego obowiązku.
- 530. Uchwała nr 144/VII/2010 Krajowej Rady Radców Prawnych z dnia 17 września 2010 r. w sprawie wysokości opłat związanych z wpisem na listę radców prawnych, listę aplikantów radcowskich i listę prawników zagranicznych.
- 531. Uchwała Nr 161/X/2018 Prezydium Krajowej Rady Radców Prawnych z dnia 18 stycznia 2018 r. Regulamin działalności samorządu radców prawnych i jego organów.

532. Uchwała nr 281/IX/2016 Prezydium KRRP z dnia 20 lipca 2016 r. w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego uchwały w sprawie powołania okręgowych izb radców prawnych, obszaru ich działania oraz siedzib.
533. Uchwała nr 3/2014 Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z dnia 22 listopada 2014 r. w sprawie Kodeksu Etyki Radcy Prawnego.
534. Uchwała nr 395/X/2019 Prezydium Krajowej Rady Radców Prawnych z dnia 9 stycznia 2019 r. w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego Regulaminu odbywania aplikacji radcowskiej.
535. Uchwała nr 47 Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 18 września 2004 r. Regulamin prowadzenia listy prawników zagranicznych.
536. Uchwała nr 500/V/2002 Krajowej Rady Radców Prawnych z dnia 13 grudnia 2002 r. w sprawie Regulaminu prowadzenia listy prawników zagranicznych.
537. Uchwała nr 51/VI/2004 Krajowej Rady Radców Prawnych z dnia 31 marca 2004 r. w sprawie Regulaminu dotyczącego zasad współdziałania radcy prawnego z prawnikiem zagranicznym reprezentującym klienta w postępowaniu, w którym zgodnie z obowiązującymi przepisami wymagane jest, aby strona była reprezentowana przez radcę prawnego lub adwokata.
538. Uchwała nr 55/2016 Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 15 stycznia 2016 r. Regulamin organizacji i funkcjonowania okręgowych rad adwokackich.
539. Uchwała nr 68/VIII/2011 Krajowej Rady Radców Prawnych z dnia 1 października 2011 r. w sprawie wzoru legitymacji radcy prawnego, wzoru legitymacji aplikanta radcowskiego oraz wzoru legitymacji prawnika zagranicznego.
540. Uchwała nr 75/2010 Prezydium NRA z dnia 5 października 2010 roku w sprawie legitymacji adwokackich.
541. Uchwała nr 8/2010 IX Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z dnia 6 listopada 2010 r. z dnia 6 listopada 2010 r. w sprawie przyjęcia Kodeksu Etyki Prawników Europejskich.
542. Uchwała nr 98/IX/2015 Krajowej Rady Radców Prawnych z dnia 11 września 2015 r. w sprawie zasad działania Głównego Rzecznika Dyscyplinarnego, rzeczników dyscyplinarnych, a także ich zastępców oraz trybu i sposobu wyboru zastępców Głównego Rzecznika Dyscyplinarnego i zastępców rzeczników dyscyplinarnych.
543. Uchwała nr 99/IX/2015 Krajowej Rady Radców Prawnych z dnia 11 września 2015 r. w sprawie regulaminu funkcjonowania sądów dyscyplinarnych samorządu radców prawnych.
544. Uchwała Prezydium KRRP nr 717/X/2020 w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego Regulaminu odbywania aplikacji radcowskiej.
545. Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 czerwca 2019 r. w sprawie organizacji i zakresu działania sekretariatów sądowych oraz innych działów administracji sądowej (Dz. U. M. S. z 2019 r, poz. 138).

Conclusions

The world is changing rapidly. Globalisation phenomena affect both culture and economy. No entrepreneur today works only in the local environment. In addition, with the expansion of globalisation, travel routes are shortening, a growing number of people are migrating, linking with people from other countries, moving their life centres. The complexity of interaction expands with globalising economic phenomena, cultural fluctuations or migrations; communication problems intensify, the risk of different activities increases; the world is greatly accelerating and expanding. The world, previously a union of local units, is becoming a world without borders.

In the new world, it has become progressively difficult to understand the mercu-rial matter independently. Active participation is even more difficult. Therefore, we increasingly seek the assistance of specialists who can help to manage the globalised world. These are sometimes called business environment specialists. One of the most important groups of such specialists is lawyers: people who are professionally engaged in the facilitation of legal action in both local and global environments. Nowadays, their local activity is slowly losing importance to global, international, cross-border activity. With the changes, lawyers are slowly reorienting towards working in an international environment.

Lawyers, it might seem, are not necessary to realise our plans. Though, if people want to achieve more ambitious goals, lawyers seem useful. It is obvious that jurists are even indispensable for entrepreneurs, especially those who regularly work outside their own countries. Nevertheless, globalisation means that even local companies successively have to deal with foreign and international cases. As ordinary human relations become more globalised, however, the role of lawyers is also expanding in the lives of individuals. We can already observe today that a rising number of people migrate, work abroad, associate with foreigners, have families abroad or collect pensions in different countries. Rising numbers of people are committing crimes and offences; for example, while holidaying abroad. Lawyers are increasingly finding their place both in transnational business affairs and in the lives of individuals. Frequently, without them, an effective defence in a foreign court or the fulfilment of a contract agreed with a foreign company is ineffective or even impossible. The role of lawyers in private and business international relations is growing rapidly. It will continue to grow as globalisation deepens.

Lawyers are a very specific group of professionals. On the one hand, they assist entrepreneurs and individuals; on the other, they are also businessmen and ordinary citizens. They are helpers of others, but they also need support. In a globalising world, linking these two perspectives is extremely difficult. An additional specificity of lawyers is the necessity to work locally, nationally, regionally and in rural law firms. As part of such activity, they deal with ordinary, day-to-day criminal, civil and commercial cases. Simultaneously, the globalisation of the law adds elements of international law

and cross-border relations to their local practice. Jurists have to combine the role of local lawyer and expert on wider issues. Some of them completely abandon local matters for international ones. In particular, international cases involve new challenges for legal business, support for other business and personal involvement in legal matters. Finally, the lawyer's role is so specific that he or she must integrate these three roles with being part of a larger puzzle within legal systems. The lawyer, as an 'assistant to the judiciary', must be able to balance this role appropriately with the other three.

Globally, more than 8 million people practise as lawyers. Only a small percentage of them go beyond their local cases and practise internationally or across borders. However, the presence of lawyers in the broad global legal market requires appropriate legal status, use of certain legal tools and working methods. Also, a lawyer working around the world must be recognised by the international community: states, international professional organisations and other large multinational corporations. Even the local activities of legal professionals must be comprehended, recognised and respected by the international community. Without such social and legal recognition, even a local lawyer would not enjoy a proper place in the social structure.

A unified system for the recognition of lawyers has been under development throughout the world for many years. The aspiration is for lawyers to be able to work without any obstacles wherever they can, want and are needed. Unfortunately, no universal rules for the recognition and engagement of lawyers worldwide have so far been developed. Jurists remain strongly associated with particular countries. Their legal position, social status, education and the reality of providing their services are still firmly rooted and bound to one country. Yet, progressively, lawyers are going beyond the borders of their home countries. They establish their own societies and engage in international work. Above all, lawyers, in consultation with states and international organisations, are slowly evolving legal rules allowing them to be recognised worldwide. Despite much work and extensive involvement of organisations and states, a global system of lawyers' work has still not been developed. A jurist from one country willing to work elsewhere still cannot do so comfortably or meets difficulties. Fortunately, in some regions of the world or in certain types of cases, the situation of lawyers is changing much faster.

However, the legal reality created by international organisations, individual countries and lawyers' associations and corporations does not coincide with the empirical reality – lawyers' everyday lives. The demands of various levels of authority do not match the real needs of the people, the market or the lawyers. The reason is that processes in a globalising world happen faster than the slow functions of public authorities. Moreover, public authorities at all levels attempt to create new realities based on their own limited considerations. Nevertheless, the reality "on the ground" is largely different from the opinion of the rulers.

The gap between reality and legal initiatives occurs all over the world except in those areas where empirical reality shapes normative reality. Therefore, in Anglo-Saxon countries, especially in North America, legal practice overshadows the legislative and other activities of the authorities. American lawyers are more effective, more socially

linked and more responsive to the needs of society. The opposite of such a model is the European situation, where the states and international organisation shape the situation of lawyers by legislative work. Jurists merely have to adapt. The result is a clash between legal order and reality. Everyone suffers losses in such a situation because the collision of two orders results in the necessity to fight or make compromises. Consequently, the efficiency and flexibility of lawyers decrease.

The situation of lawyers working in Poland is an excellent example of the European confusion between empirical reality and the normative demands of the EU, the Polish state and professional corporations. Polish advocates, legal advisers and foreign lawyers working in Poland are not able to fully internalise European principles of legal work. This situation occurs at every level, from the transposition of EU law into the Polish legal order, through the activities of professional self-governments, to the professional practice of the individual Polish advocate or legal adviser. New legislative trends and informal activities of the Union and Poland do not correlate with reality and the needs and expectations of Polish legal professionals working in Poland and abroad.

A lawyer needs a client. But, when providing international legal services, the need must go beyond simply local matters. Naturally, the client doesn't always have to be a foreigner, nor should his or her activities be large-scale. However, they must include at least the smallest external dimension. Looking at Polish advocates, legal advisers and foreign lawyers active in Poland, we notice there is practically no need for a lawyer to work with foreign clients, to deliver his services abroad or between several countries (cross-border). Also in Poland, there is practically no need for lawyers to use procedures introduced as part of the activities of international organisations, mainly the European Union. Despite the introduction of various legislative solutions by Poland and the EU, in reality, jurists do not need them because there is no such need.

Research suggests that the number of foreign clients in Poland is small, at times even marginal. Consequently, there is no real requirement for lawyers to develop mechanisms for cooperation with them, to work abroad or to cooperate across borders. The lack of clients also results in a lack of need for appropriate enhancement of professional qualifications and training in areas related to the international provision of legal services. It seems that, in the short term, foreign clients will not come to Poland. Hence, lawyers, their organisations, companies and public authorities are not preparing for the arrival of new international challenges. The ideas and legal solutions of the EU are implemented in Poland only incidentally because such requirements are imposed on Poland as a member state. Essentially, there is no grassroots, economic, social or cultural need to modernise the presence and work of Polish legal professionals.

Factually, there is a very small group of Polish lawyers who wish to promote as international lawyers providing cross-border services. The number of such jurists is hardly noticeable. The number of 100 law firms that have foreign or cross-border cases in their portfolio seems to be reliable. This means that only 0.2% of Polish legal professionals regularly deal with international issues. The activities of this small group fully cover the needs related to the presence of foreigners in Poland, the activities

of foreign companies in Poland and the activities of Poles abroad. The dynamics of development shows that the “foreigner need” is not growing quickly enough. Already today, lawyers involved in these types of cases benefit accordingly. Nevertheless, in no case do they have to work beyond their capabilities. Only in major Polish cities, headed by Warsaw, a timid trend of increasing cases of foreigners is noticeable. Yet, this trend is closely related to the development of the country and its integration into European economic structures, therefore it is hardly noticeable. However, beyond Poland’s largest cities, the need to work on international issues is no greater than before Poland’s accession to the European Union. In smaller cities, lawyers are still working in similar conditions as they did several decades ago.

The lack of a need to address foreign issues means that a personality, a model of the Polish international lawyer, a European lawyer, is not developing. The Polish lawyer is still a specialist in minor offences, divorce and inheritance cases, working in an individual law office located near the court. The Polish advocate or legal adviser does not feel himself to be a European lawyer, does not like to be interested in new professional trends and does not use the institutions of European law. Every lawyer usually has cases with foreign elements, although they are more often seen only in the largest cities. When, by accident, a foreigner comes to him or her, the professional association assigns him or her international cases, or new laws are introduced in response to EU law, the Polish jurist tries to escape these innovations and usually refers them to a colleague in a large city. Only there can a lawyer occasionally be found who is interested enough to take on cross-border cases alongside regular practice.

The lack of Polish advocates and legal advisers engaged in transnational cases also affects the non-emigration of Polish professionals to other countries. Consequently, Polish jurists do not take up permanent or temporary employment in other European countries. Without the need to undertake such matters in Poland, Polish lawyers lose the sense, ambition and competence to be active outside the country. In some European countries, such as the Netherlands, United Kingdom or France, there is a strong requirement to engage lawyers from abroad. But Poles are unable to join this large European market for legal services. Yet, the barrier is not EU law or the law of particular countries. Instead, the obstacle is the perception of Polish lawyers that there is no need for cross-border legal services. Poles believe that their competence deficiencies, educational gaps or mentality prevent them from working abroad.

However, a handful of lawyers of Polish background work outside Poland. Among them, only a minimal percentage are Polish lawyers who have taken the risk of cross-border services or decided to become permanent lawyers in another country. This appears to be only several dozen worldwide. The majority of Polish lawyers abroad are people who have already been educated abroad and have remained there. Accordingly, they are not Polish lawyers abroad, but foreigners of Polish origin, also known as Polonia. They do not feel constrained by Polish experience and mentality. They see the need for international legal services. Consequently, many of them are effective in their transnational work, not infrequently adding Poland to their portfolio. Nevertheless, they are foreign lawyers lost to Poland a long time ago. It appears that

these lawyers have settled abroad and will not come to Poland permanently. More and more Polish lawyers who have left to practise law abroad will also settle in other countries. Despite difficult beginnings in another country, they will conduct business there. Sadly, Poland has no development prospects for ambitious jurists who want to work internationally. Real needs are instead seen in Western European countries and the United States.

The absence of a need to practise foreign cases in Poland also results in lawyers coming from other, mainly European, countries to practise in Poland. The limited number of Polish-foreign economic cases, the small number of foreigners and the neglect of European rules for lawyers' work all result in foreign lawyers not coming to Poland. Although EU law and national law broadly allow foreign lawyers to provide services in Poland, the lack of demand results in such legal opportunities becoming a dead letter of the law. Currently, only a dozen foreign lawyers registered with Polish professional corporations practise in Poland. Other foreign jurists are either dead souls on lists or unofficial practitioners.

Unfortunately, in recent years, Poland has been increasingly closed to the outside world. Hence, no more foreign investments are attracted to Poland, Poland is not involved in various relations with other countries and there is no mass immigration of foreigners. Consequently, there is only a smattering of cases that could be handled by foreign lawyers. Thus, the demand for the provision of such services is very low. This is particularly apparent among non-EU lawyers, who are practically absent in Poland. Only German border jurists observe some small demand for their work in Poland. But these are rare and rather temporary cases. Nothing suggests that the number or level of engagement of foreign lawyers in Poland is expected to increase.

Throughout most of the world, lawyers support each other. They observe that the efforts of national public authorities and international organisations are not sufficient. Therefore, they try to lobby, create and recognise their professional group independently and hence they develop various associations, unions and legal corporations. Their purpose is, naturally, to collectively influence different parts of the public authorities, as well as to jointly provide legal services. In addition, the task of these associations and corporations is to encapsulate and integrate the legal community to increase its power at all levels. Lawyers' associations and companies are not intended to support lawyers in their international activities, but, as globalisation processes transpire, it will become progressively important. Lawyers' organisations range from global to regional and even national. Some are voluntary associations, others are companies employing lawyers, and still others combine the role of a law society with a public authority, forming bar associations.

Polish jurists are very reluctant to participate in various lawyer associations. They are also not eager to set up larger corporate law firms. This results from a lack of need. However, those jurists who wish to practise internationally are exceedingly likely to become part of larger, often international societies, associations or corporate law firms. This is still a new and rather niche phenomenon in Poland. Nonetheless, a trend is already developing in Warsaw law firms for lawyers with an international focus to

associate with other, similar lawyers from around the world. Domestic lawyers still do not see the necessity for closer networking.

The bar associations in Poland play a special role. Compulsory associations of lawyers require every jurist to participate in their work. These associations, because of their own ambitions, the tasks entrusted upon them by the state and the influence of foreign bar associations, increasingly have a need to deal with international matters. The field of international affairs represents only a small part of their activities, but it is a growing noticeable area. It should be asked whether it is lawyers creating the international activity of their corporations or whether it is corporations affecting their members. Certainly, these are mutual relationships, although the need for international activity of individual lawyers seems to be so small that it cannot strongly influence the international activities of bar associations. The individual ambitions of members of bar associations' boards and affiliations with legal professional organisations result in self-governments undertaking or failing to undertake transnational activities. Consequently, such activities are also of a temporary, accidental and non-systemic nature.

Unfortunately, the lack of support by 80,000 lawyers for their self-governments in the international field means that corporations do not feel the need or support of their members for their own international development. They only pursue those activities implementing the ideas of authority members or given to them from outside. Accordingly, the international activity of self-governments is limited. This situation can be seen particularly well when the activities of specific regional corporations are analysed. The regions that lack lawyers with an international background also lack supranational self-government activity. Without the support of the community, even the most ambitious, competent dreamers in the authorities are not able to perform activities of an international character in the long term.

Barriers difficult to overcome for lawyers providing their services internationally and cross-border often appear in the discussion. In particular, public authorities and international organisations emphasise the role of economic, legal and technical barriers to the free work of international lawyers. Their importance, however, seems to be much less than it might appear. It seems that they are typical constraints, appearing in the life and professional activity of every person. Normally, such restrictions are overcome when there is a need to do it.

Not every lawyer feels the need or has the resources to cross such boundaries. For lawyers, though, these are not insurmountable barriers. Many Western European lawyers regularly exceed these limits or tolerate them completely. Among Polish advocates and legal advisers, there is a persistent belief that these are insurmountable external barriers. Hence, not much depends on individual legal professionals, their companies or professional corporations. This is an erroneous assumption. Yet, it is exactly such an opinion that makes constraints invincible. Objective limitations are easy to overcome, but only if lawyers feel the need to do this. Mental or psychological difficulties appear to be more enduring. Therefore, it appears that most of the barriers are produced by Polish lawyers themselves, and the objective limitations only grow subjectively.

Naturally, there is a group of Polish lawyers, mainly younger and living and studying abroad, for whom limitations are insignificant. These are advocates and legal advisers who see the necessity to overcome difficulties to achieve their goals. They are the small group of the strongest, most competent people who feel the economic, cultural or mental need to work in an international community. Regrettably, barriers will not be reduced by nature. They will gradually disappear as Poland is opening up to Europe and the world. The acceleration of this process for lawyers can only occur with a boost in the level of competence of lawyers, international cooperation and involvement in supranational legal organisations. Without these steps, the barriers affecting lawyers will remain with us for a long time to come.

The position, role and practices of lawyers are constantly changing. New globalisation trends are without a doubt impacting on this. The construction of a new position for jurists through legal arrangements, common international law, regional international organisations and even states is also important. There seems to be a major disconnection between jurists engaging in globalisation changes and jurists who traditionally perceive their role. An expanding group of jurists is evolving for whom working within international organisations or using transnational legal mechanisms is very important. Alongside this group remains a majority of legal professionals who continue to work locally. Both groups of lawyers are essential to societies, the economy and culture. Nevertheless, neither changes the fact that globalisation processes are so deep and wide that even the most traditional local lawyer is beginning to feel them. Over the long term, all jurists of the world will have to participate in globalisation processes. For the moment, though, the gap is visible and will widen.

Some places exist in the world where local lawyers handle transnational cases. Typically, these are small, highly industrialised countries, such as the Netherlands, England or Japan. However, in most countries of the world, local legal professionals predominate. These cross-border practitioners usually work in the largest urban agglomerations. Undoubtedly, Poland belongs to the second type of country.

The European Union and Europe as a whole comprise a special area on the world map. Unification has resulted in specific processes affecting lawyers. Nowhere in the world is the position of jurists so strongly emphasised, promoted, recognised and legally regulated as on the Old Continent. This is a beneficial phenomenon for lawyers because a lawyer can feel more secure. He or she can pursue their aspirations relatively efficiently and safely. On the other hand, though, the Union's corset of laws and conventions prevents lawyers from sailing out into the wide world. Currently, European lawyers seem to be in a better position than those from outside the Union. Europeans are protected from the incalculable urges of the great countries of the world, the vivid capitalism. The future, though, will present difficulties for local legal professionals to expand their business outside Europe – unless the Union and the European countries allow them to expand.

The legal world is changing fast, and, in Europe, it is changing also steadily. Even so, the lawyer remains an essential actor of the justice system and a fiduciary for his or her clients. His or her commitment, ethical principles and high level of compe-

tence remain important. The social status of jurists is still high. Particularly in the age of globalisation, jurists are essential for the performance of highly specialised cross-border and international cases. Without them, no migrant can feel safe and no businessman or businesswoman can effectively operate his or her business. Therefore, the role and social position of advocates and legal advisers will continue to expand despite the changes, numerous barriers and increasing competition. This will occur not only around the world but also in Poland. The forthcoming decade will bring noticeable changes for Polish lawyers and the next decade will also bring changes for lawyers worldwide. It is essential to participate in these processes rather than stand aside. Polish lawyers should also become involved in globalisation. Otherwise, Polish advocates and legal advisers will remain local lawyers, while lawyers from other countries will rightly move forward.

Załącznik

W posiadaniu autora znajdują się dodatkowo:

1. Lista przedstawicieli rad OIRP i ORA biorących udział w badaniu prowadzonym metodą wywiadu ustrukturyzowanego;
2. Lista adwokatów i radców prawnych zaproszonych do udziału w badaniu prowadzonym metodą kwestionariusza ankiety;
3. Lista firm prawniczych zatrudniających (współtworzonych przez) prawników biorących udział w badaniu, których witryny internetowe podlegały analizie zawartości;
4. Kwestionariusz ankiety wykorzystywanej w badaniu polskich adwokatów i radców prawnych;
5. Lista zagadnień poruszanych z rozmówcami podczas wywiadów pogłębionych ustrukturyzowanych (struktura wywiadów);
6. Matryca oceny zawartości treści witryn internetowych okręgowych izb adwokackich i radcowskich;
7. Zasady skalowania (punktowania) zawartości treści witryn internetowych okręgowych izb adwokackich i radcowskich oraz NRA i KIRP;
8. Lista faktów znajdujących się w witrynie internetowej Krajowej Izby Radców Prawnych podlegających ocenie w ramach analizy zawartości;
9. Lista faktów znajdujących się w witrynie internetowej Naczelnej Rady Adwokackiej podlegających ocenie w ramach analizy zawartości;
10. Lista faktów znajdujących się w witrynach internetowych okręgowych izb adwokackich i radcowskich podlegających ocenie w ramach analizy zawartości;
11. Lista aktywnych w Polsce prawników zagranicznych wpisanych na listy okręgowych rad adwokackich;
12. Lista aktywnych w Polsce prawników zagranicznych wpisanych na listy okręgowych rad izb radców prawnych;
13. Lista polskich adwokatów specjalizujących się w prawie Unii Europejskiej oraz postępowaniu przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka;
14. Klucz kodowania, grupowania i kategoryzacji treści wywiadów ustrukturyzowanych prowadzonych z przedstawicielami rad izb adwokackich i radcowskich (520 stron);
15. Nagrania wywiadów z przedstawicielami rad izb adwokacko-radcowskich oraz innymi uczestnikami badania (40 nagrań);
16. Transkrypcje wywiadów (40 sztuk, 402 strony);
17. Karty wywiadów (44 sztuk);
18. Notatki z wywiadów nienagrywanych (4 sztuki);
19. Operaty losowań uczestników badania ankietowego;
20. Maszyna losująca próbę badawczą (narzędzie informatyczne);
21. Dane adresowe uczestników badania;
22. Dodatkowe pisma nadesłane przez uczestników badania (11 sztuk);
23. Baza danych kodowania programu Atlas.ti

Spis wykresów i schmatów

1. Wiek uczestników badania z podziałem na płeć.....	22
2. Formy organizacyjne prowadzonej działalności prawniczej przez uczestników badania.....	23
3. Specjalizacja prawników biorących udział w badaniu	24
4. Znajomość języków obcych przez prawników biorących udział w badaniu.....	25
5. Obraz aktywności międzynarodowej polskich prawników	31
6. Najpopularniejsze firmy prawnicze aktywne w Polsce zajmujące się sprawami międzynarodowymi.....	32
7. Popularni specjaliści od spraw międzynarodowych w Polsce wg przedstawicieli ORA i rad OIRP.....	33
8. Zaangażowanie polskich prawników w obsługę klientów zagranicznych (0 – brak, 2 – okazjonalne, 4 – stała obsługa).....	36
9. Typy spraw zagranicznych prowadzonych przez polskich prawników deklarujących specjalizację w obsłudze klientów zagranicznych	37
10. Sprawy klientów zagranicznych wg kraju pochodzenia z podziałem na dyscypliny prawa	38
11. Znajomość języków obcych wśród polskich prawników	43
12. Wielkość wpływu znajomości języka angielskiego na pracę z klientami zagranicznymi wg stopnia znajomości języka.....	44
13. Wpływ ukończonej uczelni prawniczej na skłonność prawników do podejmowania specjalizacji międzynarodowych.....	46
14. Wpływ szkół prawa obcego na wybór przez prawników specjalizacji międzynarodowej lub współpracy z cudzoziemcami	47
15. Główne tematy podnoszone przez polskich prawników w toku uzupełniania kompetencji międzynarodowych.....	48
16. Wpływ sposobów doskonalenia ustawicznego o tematyce międzynarodowej na skłonność prawników do podejmowania specjalizacji zagranicznej (wzrost współczynnika – wpływ większy).....	49
17. Stopień korelacji pomiędzy studiami o charakterze międzynarodowym a specjalizacją w zakresie obsługi cudzoziemców	50
18. Wpływ izb adwokacko-radcowskich na specjalizację cudzoziemską ich członków	52
19. Wpływ otrzymywanych materiałów o tematyce międzynarodowej na specjalizację międzynarodową prawników	53
20. Współczynnik skłonności specjalizowania się w sprawach cudzoziemskich ze względu na wiek prawnika wg roku uzyskania wpisu na listę.....	54
21. Sposoby nawiązywania współpracy pomiędzy klientami zagranicznymi i prawnikami	58
22. Odsetek podejmowania współpracy przez polskich prawników z zagranicznymi partnerami.....	64

23. Głównie drogi doboru partnera zagranicznego.....	67
24. Wielkość różnych form współpracy polskich prawników z partnerami zagranicznymi.....	71
25. Wielkość form współpracy polskich prawników z zagranicznymi partnerami....	74
26. Gotowość polskich prawników do założenia spółki z prawnikami zagranicznymi.....	76
27. Obszary i natężenie współpracy polskich prawników z prawnikami partnerskimi za granicą (wartość wyższa – większe natężenie).....	81
28. Odsetek polskich prawników zainteresowanych emigracją	89
29. Poziom zainteresowania polskich prawników emigracją zawodową wg płci i daty urodzin	90
30. Opinie na temat polskich prawników zamieszkałych za granicą	92
31. Wielkości głównych powodów emigracji polskich prawników	107
32. Główne typy spraw podejmowane przez polskich prawników emigrantów ...	108
33. Typy spraw obsługiwanych przez prawników polskiego pochodzenia wg typów klientów.....	110
34. Miejsca świadczenia usług prawniczych za granicą przez prawników emigrantów	111
35. Główne bariery dla prawników polskiego pochodzenia mieszkających w innych krajach.....	113
36. Wielkość zadowolenia polskich prawników z pobytu za granicą	114
37. Gotowość polskich prawników do powrotu za granicę.....	115
38. Odsetek prawników zagranicznych, wpisanych na listy prowadzone przez ORA i rady OIRP, w podziale na samorządy zawodowe i kraje pochodzenia ...	124
39. Charakterystyczne cechy niemieckich prawników zagranicznych w Polsce	129
40. Charakterystyczne cechy ukraińskich prawników w Polsce	133
41. Kontakty polskich prawników z zagranicznymi.....	135
42. Kontakty zawodowe polskich prawników z zagranicznymi partnerami wg specjalizacji.....	136
43. Kontakty zawodowe polskich prawników z prawnikami zagranicznymi wg siedzib ORA i rad OIRP.....	137
44. Opinie przedstawicieli ORA i rad OIRP dotyczące prawników zagranicznych....	140
45. Odsetek wniosków o wpis na listę prawników zagranicznych wg przedstawicieli rad OIRP i ORA.....	144
46. Wyniki postępowań prowadzonych przez rady OIRP i ORA w zakresie wpisu prawników obcych na listy prawnicze	147
47. Główne bariery i ograniczenia pracy międzynarodowej prawników	152
48. Główne bariery edukacyjne prawników dla świadczenia międzynarodowych usług prawniczych	153
49. Metody przełamywania barier kompetencyjnych wg propozycji przedstawicieli rad OIRP i ORA.....	158
50. Znajomość zagranicznej procedury jest barierą w świadczeniu usług ponadkrajowych.....	161

51. Wpływ nieznamomości zagranicznego prawa materialnego jako główna bariera w prowadzeniu praktyki zagranicznej ze względu na wiek.....	163
52. Nieznamomość języków obcych jako główna bariera w prowadzeniu zagranicznej praktyki względem ukończonej prawniczej uczelni wyższej	164
53. Bariery formalno-organizacyjne jako bariera w świadczeniu usług międzynarodowych wg polskich prawników	168
54. Główne bariery formalne i organizacyjne w świadczeniu usług prawniczych międzynarodowych	169
55. Główne bariery rynku wewnętrznego UE wpływające na ograniczenie międzynarodowego świadczenia usług przez prawników	175
56. Egzaminacje kompetencyjne jako bariera w świadczeniu prawniczych usług międzynarodowych a wiek badanych prawników.....	178
57. Bariera egzaminów językowych względem deklarowanego poziomu znajomości języka obcego	181
58. Zagraniczny staż adaptacyjny jako bariera w świadczeniu usług transgranicznych względem wieku polskich prawników	185
59. Zagraniczny staż adaptacyjny jako bariera w świadczeniu usług transgranicznych dla prawników i prawniczek.....	186
60. Bariera zagranicznego patronatu jako ograniczenie w świadczeniu usług transgranicznych względem płci	189
61. Zakaz występowania przed niektórymi sądami innych krajów jako bariera w świadczeniu usług transgranicznych.....	191
62. Konieczność zawierania dodatkowych umów OC jako bariera w świadczeniu usług transgranicznych przez prawników	192
63. Podstawowe bariery w prowadzeniu prawniczej działalności gospodarczej w ujęciu transgranicznym przez polskich prawników	196
64. Bariera nieopłacalności pracy zagranicznej wg polskich prawników w podziale ze względu na staż pracy	200
65. Wysokość potencjalnych zarobków za granicą jako bariera w świadczeniu usług transgranicznych	201
66. Główne bariery kulturowe i obyczajowe w świadczeniu prawniczych usług międzynarodowych	204
67. Odmienność kulturowa zagranicznych prawników i instytucji jako bariera dla świadczenia międzynarodowych usług prawniczych	206
68. Odmienna kultura prawna jako bariera w świadczeniu usług przez prawników względem stażu pracy prawników.....	207
69. Niechęć i wrogość zagranicznych prawników i instytucji jako bariera dla polskich prawników za granicą.....	211
70. Główne problemy dotyczące prawa UE utrudniające polskim prawnikom świadczenie usług transgranicznych.....	212

Spis map

Mapa 1. Rozkład geograficzny siedzib zawodowych prawników biorących udział w badaniu.....	26
Mapa 2. Odsetek adwokatów specjalizujących się w prawie UE i prawach człowieka wg powiatów (dane NRA).....	28
Mapa 3. Liczba prawników specjalizujących się w obsłudze cudzoziemców wg powiatów	30
Mapa 4. Stopień zaangażowania polskich prawników w sprawy klientów pochodzących z innych krajów (0 – brak, 2 – okazjonalne, 4 – stała obsługa)	34
Mapa 5. Prawnicy polskiego pochodzenia na świecie wg danych polskich placówek dyplomatycznych (bez Europy)	95
Mapa 6. Liczba prawników polskiego pochodzenia w krajach Europy	97
Mapa 7. Główne miejscowości pochodzenia prawników emigrujących z Polski wraz z głównymi kierunkami emigracji	105
Mapa 8. Liczba prawników zagranicznych w Polsce w podziale na regionalne samorzady zawodowe prawników	121
Mapa 9. Opinie członków ORA i rad OIRP odnośnie wykształcenia prawników w zakresie międzynarodowym (1 – uczelnie źle kształcą, 3 – trudno powiedzieć, 5 – uczelnie dobrze kształcą).....	155
Mapa 10. Intensywność ograniczeń w prowadzeniu prawniczego biznesu w opinii przedstawicieli rad OIRP i ORA (1 – mała liczba ograniczeń, 5 – liczne ograniczenia	197
Mapa 11. Rozmieszczenie i natężenie prawników doznających barier kulturowych i obyczajowych (1 – brak barier, 3 – trudno powiedzieć, 5 –liczne i częste bariery	205

Stanisław Lipiec – prawnik, historyk, politolog; ekspert Komisji Europejskiej oraz instytucji rządowych i pozarządowych. Specjalista z zakresu socjologii i antropologii prawa, prawa międzynarodowego i prawa Unii Europejskiej. Prowadzi badania nad rzeczywistością wymiaru sprawiedliwości, funkcjonowaniem prawników i świadczeniem usług prawnych oraz wpływem prawa międzynarodowego na funkcjonowanie Europejczyków. Równoległe sprawuje funkcje mediatora stałego i doradcy podatkowego i prawnego.

Uważam książkę napisaną przez Stanisława Lipca za nowatorską z kilku powodów. Po pierwsze, podkreślić należy oryginalność monografii. Nie znam innej pracy w polskiej literaturze, która w sposób kompletny i w ujęciu naukowym badałaby zagadnienie międzynarodowych aspektów świadczenia usług prawnych w Polsce. Widoczne jest, że autor włożył mnóstwo pracy w prowadzone badania i jest ekspertem w tej tematyce. Po wtóre, dużą zaletą jest fakt, że monografia jest napisana językiem przystępnym dla czytelnika. Opracowanie jest czytelne zarówno dla naukowców, jak i dla samych prawników. Dużą wartość poznawczą stanowią również badania – Autor wybrał najciekawsze z punktu widzenia atrakcyjności dla czytelnika wyniki przeprowadzonych badań. Książka dobrze wpisuje się w rzeczywistość gospodarczą usług prawnych i stanowi cenne uzupełnienie ukazujących się na rynku wydawniczym pozycji dotyczących tego rynku.

(z recenzji dra Marka Gnusowskiego)

ISBN 978-83-67287-05-0

DOI 10.48226/978-83-67287-05-0